FATİH SULTAN MEHMET VAKIF ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
MİMARLIK ANABİLİM DALI
MİMARLIK PROGRAMI

16 VE 17. YÜZYIL ALMANCA SEYAHATNAMELERDE TASVİRLENEN OSMANLI PAYİTAHTININ MİMARİ KİMLİĞİ

DOKTORA TEZİ

ELİF KAYA ATEŞ

İSTANBUL, 2024

FATİH SULTAN MEHMET VAKIF ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
MİMARLIK ANABİLİM DALI
MİMARLIK PROGRAMI

16 VE 17. YÜZYIL ALMANCA SEYAHATNAMELERDE TASVİRLENEN OSMANLI PAYİTAHTININ MİMARİ KİMLİĞİ

DOKTORA TEZİ

ELİF KAYA ATEŞ
(201201010)

Danışman
(Dr. Öğr. Üyesi Nazende Yılmaz)

DÜZELTİLMİŞ TEZ

İSTANBUL, 2024

FATİH SULTAN MEHMET VAKIF ÜNİVERSİTESİ
TEZ ONAY FORMU

18/12/2024

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Mimarlık Anabilim Dalı Mimarlık doktora programı öğrencisi 201201010 numaralı Elif KAYA ATEŞ'in hazırladığı „16. ve 17. Yüzyıl Almanca Seyahatnamelerde Tasvirlenen Osmanlı Payitahtının Mimari Kimliği" konulu Doktora tezi ile ilgili Tez Savunma Sınavı, 18/12/2024 saat 18:00'de yapılmış, sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin **Kabulüne Oy Çokluğu/Oy Birliği** ile karar verilmiştir.

Tez adı değişikliği yapılması halinde: Tez adının .....
.....
şeklinde değiştirilmesi uygundur.

	Jüri Üyesi	Karar
1.	(Danışman) Dr. Öğr. Üyesi Nazende YILMAZ	KABUL
2.	Prof. Dr. İbrahim NUMAN	Kabul
3.	Prof. Dr. Gülhan BENLİ	KABUL
4.	Prof. Dr. Hasan Fırat DİKER	KABUL
5.	Prof. Dr. Füsun SEÇER KARİPTAŞ	KABUL
6.	(İkinci Danışman)*.....	.....

**2. Danışman varsa doldurulması gerekmektedir.*

ETİK BİLDİRİM

Bu tezin yazılmasında bilimsel ahlak kurallarına uyulduğunu, başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunulduğunu, kullanılan verilerde herhangi bir tahrifat yapılmadığını, tezin herhangi bir kısmının bağlı olduğum üniversite veya bir başka üniversitedeki başka bir çalışma olarak sunulmadığını beyan ederim.

Elif Kaya Ateş

DÜZELTME METNİ

- İçindekiler kısmında ‘Alman Seyyahlar ve Seyahatnameleri’ başlıklı 4. Bölüm ve “Alman Seyyahların Gözüyle İstanbul’un Kaybolan Mimarisi” başlıklı 5. Bölüm yeniden düzenlendi.
- 5. Bölüm’e ‘Ayasofya Atriumu ve Tali Yapıları’ maddesi eklendi.
- Sonuç kısmı yeniden yazıldı.
- Genel olarak tezde düzeltmeler yapıldı. Seyyahların anlatımında ortaya çıkan ortak ve çelişkili taraflar yazıldı. Tezin genelinde ve Sonuç bölümünde yazarın kanaatlerine yer verildi.
- Günümüze Ulaşmamış Yapılar Bilgi Paftaları yeniden düzenlendi.
- EK-5: Alman Seyyahların Gözüyle İstanbul'un Kaybolan Mimarisi Bilgi Paftası’na yazarın değerlendirmesi eklendi.

16 VE 17. YÜZYIL ALMANCA SEYAHATNAMELERDE TASVİRLENEN OSMANLI PAYİTAHTININ MİMARİ KİMLİĞİ

Elif Kaya Ateş

ÖZET

XVI. ve XVII. yüzyıllarda gücünün ve ihtişamının zirvesine çıkan Osmanlı İmparatorluğu'nun o dönemki İstanbul'una tanıklık etmiş olan Alman seyyahlar ile bu seyyahların kaleme aldıkları seyahatnameler, bu çalışmanın içeriğini oluşturan başlıca unsurlardır. Nitekim araştırmanın birincil kaynaklarını da belli bir sayıda incelenmiş olan seyyahlar ve seyahatnameler oluşturmaktadır.

XVI. ve XVII. yüzyıl dönem İstanbul'una şahit olan Almanca konuşan seyyahların anlatımıyla günümüze ulaşamayan yapıların bazıları hakkında bilgiler edinilmesi çalışmanın amacı olmuştur. Aynı zamanda seyahatnamelerin kaybolan eserler hakkında önemli kaynaklar olabildiklerini de göstermektir. Dönem İstanbul'unun bir panoramasını çıkartmak, konuyla ilgili yeni bulgular ortaya koymak ve XVI-XVII. yüzyıl mimarlık literatürüne katkı sağlamak çalışmanın hedefidir.

XVI. ve XVII. yüzyıllarda İstanbul'un mimari kimliği, günümüze ulaşmayan yapıları, anıtları, sivil mimari, kentin panoramik şehir görünümü, sokak yapısı, konut mimarisi vb. Alman seyyahların seyahatnamelerindeki anlatımlara dayanarak tespit edilmiş ve incelenmiştir. Seyyahların aktardıklarıyla diğer kaynaklarda yer alanlar ile tarihi haritalar ve günümüz CBS verileri karşılaştırılmıştır. Böylelikle seyyahların verdiği bilgilerin doğruluğu değerlendirilmiş ve ulaşılan veriler yorumlanmıştır.

Anahtar kelimeler: Alman Seyyahlar, Seyahatnamelerde İstanbul, Mimari Kimlik, Kaybolan Mimari, Kaybolan Yapılar

ARCHITECTURAL IDENTITY OF THE OTTOMAN CAPITAL DEPICTED IN GERMAN TRAVEL BOOKS OF THE 16TH AND 17TH CENTURIES

Elif Kaya Ateş

ABSTRACT

The German travelers who witnessed the Istanbul of the Ottoman Empire at the peak of its power and splendor in the 16th and 17th centuries and the travelogues written by these travelers are the main elements that constitute the content of this study. As a matter of fact, the primary sources of the research are the travelers and travelogues that have been examined in a certain number.

The aim of this study is to obtain information about some of the buildings that have not survived to the present day through the narratives of German-speaking travelers who witnessed Istanbul in the 16th and 17th centuries. It is also to show that travelogues can be important sources of information about lost artifacts. The aim of the study is to draw a panorama of the Istanbul of the period, to reveal new findings on the subject and to contribute to the architectural literature of the 16-17th century.

The architectural identity of Istanbul in the 16th and 17th centuries, the buildings, monuments, civil architecture, panoramic city view, street structure, residential architecture, etc. that have not survived to the present day have been identified and analyzed based on the accounts in the travelogues of German travelers. The information provided by the travelers was compared with those in other sources, historical maps and today's GIS data. Thus, the accuracy of the information provided by the travelers was evaluated and the data obtained were interpreted.

Keywords: German Travelers, Istanbul in Travel Books, Architectural Identity, The Lost Architecture, The Lost Structures.

ÖN SÖZ

"16 ve 17. Yüzyıl Almanca Seyahatnamelerde Tasvirlenen Osmanlı Payitahtının Mimari Kimliği" adlı bu çalışmada, 16 ve 17. Yüzyıl İstanbulu'nda bulunmuş Almanca konuşan seyyahların kaleme aldıkları seyahatnamelerinden elde edilen bilgiler ışığında günümüze ulaşmamış yapılar ile şehrin genel görünümü, sokak yapısı ve sivil mimarisi açığa çıkarılmaktadır. Bu çalışma ile seyyahların anlatımıyla günümüze ulaşamayan ve bugüne kadar üzerinde detaylı bir araştırma bulunmayan İstanbul'un kaybolan mimarisi hakkında yeni bilgilere ulaşmak amaçlanmaktadır.

Tez çalışmam süresince yakın ilgi ve desteğini esirgemeyen, değerli bilgi ve akademik birikimleriyle yol gösteren, daima hoşgörü ile yaklaşan tez danışmanım Sayın Dr. Öğretim Üyesi Nazende Yılmaz'a teşekkür eder ve saygılarımı sunarım. Tez izleme komitesinde yer alan, sunmuş oldukları fikirlerle tezin olgunlaşmasında ve tamamlanmasında önemli katkıları bulunan ve samimiyetleri için hocalarım Sayın Prof. Dr. İbrahim Numan'a ve Sayın Prof. Dr. Gülhan Benli'ye teşekkür eder ve saygılarımı sunarım. Tez savunma jürisinde yer alan Sayın Prof. Dr. Hasan Fırat Diker ve Sayın Prof. Dr. Füsun Seçer Kariptaş hocalarıma sunmuş oldukları fikirler ve katkıları için teşekkür eder ve saygılarımı sunarım.

Bu çalışmayı, merhum babam Mustafa Kaya ile merhume annem Kamer Kaya'ya ve çocuklarım Hamza ile Fatih'e ithaf ediyorum.

Aralık, 2024 Elif Kaya Ateş

İÇİNDEKİLER

ÖZET ..... **v**
ABSTRACT ..... **vi**
ÖN SÖZ ..... **vii**
ŞEKİL LİSTESİ ..... **xi**
HARİTA LİSTESİ ..... **xiii**
RESİM LİSTESİ ..... **xvi**
TABLO LİSTESİ ..... **xix**
KISALTMALAR ..... **xx**
GİRİŞ **1**
BİRİNCİ BÖLÜM **9**
1. İSTANBUL'A GENEL BAKIŞ **9**
1.1. XV. YÜZYILA KADAR KONSTANTİNOPOLİS 12
1.2. XVI. ve XVII. YÜZYIL İSTANBUL'U 16
İKİNCİ BÖLÜM **19**
2. SEYAHATNAMELER **19**
2.1. SEYAHATNAMELERİN KAYNAK BELGE YÖNÜNDEN DEĞERİ 23
2.2. SEYAHATNAMELERİN İÇERİĞİ 26
2.2.1. Yazılı İçerik 26
2.2.1.1. Seyahat Anısı veya Günlük 27
2.2.1.2. Mektuplar 27
2.2.1.3. Bilim Metinleri 28
2.2.1.4. Diplomatik Metinler 28
2.2.2. Görsel İçerik 28
2.2.2.1. Haritalar 28
2.2.2.2. Gravürler 28
2.2.2.3. Resimler ve Mimari Çizimler 29
2.2.2.4. Çeşitli Tekniklerle Üretilmiş, Günlük Yaşamdan Kesitleri, Giysileri, Silahları Çeşitli Eşyaları Konu Alan Ürünler 29
2.2.2.5. Fotoğraflar 30
2.3. SEYYAHLAR ve GELİŞ SEBEPLERİ 30
2.3.1. Hac Ziyareti Yapan Hristiyanlar 30
2.3.2. Elçiler / Diplomatlar 31
2.3.3. Esirler 32
2.3.4. Tüccarlar 33

2.3.5. Bilim Adamları 33
2.3.6. Misyonerler 33
2.3.7. Kadın seyyahlar 34
2.3.8. Maceracı-Seyyahlar 35
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM 36
3. ALMAN SEYYAHLAR ve SEYAHATNAMELERİ 36
3.1. DEĞERLENDİRMEYE ALINAN ALMAN SEYYAHLAR, BİYOGRAFİLERİ, İSTANBUL'A GELİŞ AMAÇLARI VE ESERLERİ 36
3.1.1. Elçi Heyetinde Görevli Seyyahlar 37
3.1.1.1. Benedict Curipeschitz (1530) 37
3.1.1.2. Hans Dernschwam (1553-1555) 42
3.1.1.3. Stephan Gerlach (1573-1578**)** 50
3.1.1.4. Salomon Schweigger (1578-1581) 53
3.1.1.5. Reinhold Lubenau (1587-1588) 58
3.1.1.6. Baron Wenceslaw Wratislaw (1591) 60
3.1.1.7. Maximilian Brandstetter (1608) 61
3.1.1.8. Adam Werner (1616-1617) 63
3.1.2. Elçiler 65
3.1.2.1. Ogier Ghiselin de Busbecq (1555-1562) 65
3.1.2.2. Hans Ludwig von Kuefstein (1628-1629) 69
3.1.3. Esaret Hayatı Yaşayan Seyyahlar 71
3.1.3.1. Michael Heberer (1585-1588) 71
3.1.3.2. Johann Wild (1611) 74
3.1.4. Serbest Seyyahlar 76
3.1.4.1. Hans Jacob Breüning (1579) 76
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM 80
4. ALMAN SEYYAHLARIN GÖZÜYLE İSTANBUL'UN KAYBOLAN MİMARİSİ 80
4.1. GÜNÜMÜZE ULAŞMAMIŞ YAPILAR: 80
4.1.1. Sivil Yapılar 80
4.1.1.1. Konumu Bilinen Yapılar 81
4.1.1.1.1. Elçi Hanı 81
4.1.1.1.2. Sarây-ı Atîk-i Âmire (Eski Saray) 116
4.1.1.2. Konumu Kesin Tespit Edilememiş Yapılar 127
4.1.1.2.1. Rüstem Paşa Sarayı (Ayşe Sultan Sarayı) 127
4.1.1.2.2. Seyyahların Anlatımıyla İstanbul'daki Kervansaraylar 129
4.1.1.2.2.1. *Rüstem Paşa Kervansarayı (Üsküdar)* 141
4.1.1.2.2.2. *Süleyman Paşa Kervansarayı* 142
4.1.1.2.2.3. *Abdüsselam Çelebi Kervansarayı (Küçükçekmece)* 144
4.1.2. Askeri Yapılar 146
4.1.2.1. Konumu Kesin Tespit Edilememiş Yapılar 146

4.1.2.1.1. Yeniçeri Kışlası 146
4.1.3. Dini Yapılar 161
4.1.3.1. Konumu Kesin Tespit Edilememiş Yapılar 161
4.1.3.1.1. Arslanhane (Bizans Kilisesi) ve Büyük Saray 161
4.1.3.1.2. Karaman Kilisesi (Hagios Konstantinos Kilisesi) 169
4.1.3.2. Konumu Bilinen Yapılar 172
4.1.3.2.1 Ayasofya Atriumu ve Tali Yapıları 172
4.1.4. Anıt Yapılar 188
4.1.4.1. Konumu Bilinen Anıt Yapılar 188
4.1.4.1.1. Pompeius Sütunu 188
4.1.4.1.2. Arkadios Sütunu 205
4.1.5. Diğer Yapılar ve Açık Alanlar 220
4.1.5.1. Konumu Kesin Tespit Edilememiş Diğer Yapılar ve Açık Alanlar 221
4.1.5.1.1. Karabâli Bahçesi 221
4.1.6. Seyyahların Anlatımıyla İstanbul Evleri 225
4.1.7. Seyyahların Anlatımıyla İstanbul Hamamları 238
4.2. İSTANBUL KENTİNİN GENEL GÖRÜNÜMÜ, SOKAK YAPISI ve SİVİL MİMARİSİ: 244
4.2.1. Suriçi / Tarihi Yarımada 245
4.2.2. Sur Dışı: Galata/Pera, Üsküdar (Scutari/Skutari), Kadıköy (Calcedonia/Halkedon) 246
4.2.3. Haliç Kıyısı: Tersane, Azapkapı, Tophane 250
4.2.4. Güzergâh Gözlemleri: Büyükçekmece (Ponte Grande), Küçükçekmece (Ponte Piccolo) ve Silivri (Selimbria) 255
SONUÇ VE ÖNERİLER 261
KAYNAKÇA 268
EKLER 284

ŞEKİL LİSTESİ

Sayfa

Şekil 1. Çalışma Sürecinin Şematik Sunumu. 8
Şekil 2. Kaybolan Mimarinin Analizi 8
Şekil 3. Elçi Hanı'nın Tahmini Olarak Restitüsyon Denemesi (Ara Altun)..... 98
Şekil 4. Elçi Hanı'n Duvarında Bulunan Kitabe..... 104
Şekil 5. Salomon Schweigger'in İstanbul Şehir Planı'nda Alman Temsilcisinin Konutu (B) 109
Şekil 6. Salomon Schweigger'in İstanbul Şehir Planı'nda Alman Temsilcisinin Konutu (B) (Şekil 5'den Detay)..... 109
Şekil 7. İstanbul'da Avusturya Elçilerinin Konağı 111
Şekil 8. Salomon Schweigger'in İstanbul Şehir Planı'nda Eski Saray (N) 122
Şekil 9. Kervansaray (Schweigger)..... 136
Şekil 10. Yeni Odalar Planı (Topkapı Saray Arşivi-9495 No) 152
Şekil 11. A: Yeniçeri, B: Sipahi (Schweigger)..... 153
Şekil 12. Karamanlı Kadının Başlığı (Dernschwam) 170
Şekil 13. Salomon Schweigger'in İstanbul Şehir Planı'nda Ayasofya (D) 185
Şekil 14. Pompei Sütunu (Schweigger) 200
Şekil 15. Brettenli Heberer'in Seyahatnamesinde Öreke Taşı Üstündeki Pompei Sütunu (1588)..... 201
Şekil 16. Arkadios Sütunun Kalıntıları (Gurlitt) 207
Şekil 17. Dernschwam'ın Arkadios Sütunu Üzerinde Gördüğü Şekil..... 211
Şekil 18. Çemberlitaş Sütunu (A), Dikilitaş Sütunu (B), Yılanlı Sütun (C), Arkadios Sütunu (D)..... 215
Şekil 19. Salomon Schweigger'in İstanbul Şehir Planı'nda Arkadios Sütunu (I) .. 215
Şekil 20. Karabâli Bahçesi-"*Lustgarten*" (Schweigger)..... 223
Şekil 21. İstanbul Evleri (Schweigger)..... 229

Şekil 22. Akşam Yemeği-Türk Evi (Schweigger) 229
Şekil 23. Türk Hamamı (İçten Görünüş) 238
Şekil 24. Türk Hamamı (Dıştan Görünüş) 239
Şekil 25. Salomon Schweigger'in İstanbul Şehir Planı'nda Türk Hamamı (8) 239
Şekil 26. Salomon Schweigger'in İstanbul Şehir Planı'nda Galata (T); Scutari (V); Chalcedon (X) 248
Şekil 27. Tersanenin Yakınında Esirlerin Kaldığı Bina (Schweigger) 251
Şekil 28. Salomon Schweigger'in İstanbul Şehir Planı'nda Tersane (Q) 252
Şekil 29. Salomon Schweigger'in İstanbul Şehir Planı'nda Tersane (Şekil 28'den Detay) 252

HARİTA LİSTESİ

Sayfa

Harita 1. 1882-Stolpe Haritasında Elçi Hanı 96
Harita 2. 1869 Scheda Haritasında Elçi Hanı 96
Harita 3. 1875-1882 Ekrem Hakkı Ayverdi Haritası, Pafta B/3-Matbaa-i Osmaniyye 97
Harita 4. Günümüze Ulaşmamış Yapılar Bilgi Paftası: 1.Elçi Hanı..... 116
Harita 5. II. Bayezid Suyolu Haritasında Eski Saray (Ayverdi)..... 120
Harita 6. Eski Saray (Arkeolojik ve Topoğrafik Harita) 125
Harita 7. Eski Saray (Kauffer) 125
Harita 8. Eski Saray (Moltke) 126
Harita 9. Günümüze Ulaşmamış Yapılar Bilgi Paftası: 6. Sarây-ı Atîk-i Âmire (Eski Saray) 127
Harita 10. 1716- Johann Baptist Homann Haritasında Rüstem Paşa Sarayı'nın Tahmini Konumunda Gösterilen Lejant..... 128
Harita 11. Günümüze Ulaşmamış Yapılar Bilgi Paftası: 12. Rüstem Paşa Sarayı (Ayşe Sultan Sarayı) Tahmini Konumu 129
Harita 12. Günümüze Ulaşmamış Yapılar Bilgi Paftası: 13. Üsküdar Rüstem Paşa Kervansarayı Tahmini Konumu 142
Harita 13. 1914-1918 Tarihli Necip Bey Haritasında "Esir Pazarı"..... 143
Harita 14. Günümüze Ulaşmamış Yapılar Bilgi Paftası: 14. Süleyman Paşa Kervansarayı Tahmini Konumu 144
Harita 15. Günümüze Ulaşmamış Yapılar Bilgi Paftası: 15. Abdüsselam Çelebi Kervansarayı (Küçükçekmece) Tahmini Konumu..... 146
Harita 16. Cristoforo Boundelmonti'nin İstanbul Planı'nda Yeniçeri Odaları 150
Harita 17. Eski Odalar - Yenileri Kışlası (II. Bayezid Suyolu Haritası) 151
Harita 18. 1453-1481 Arkeolojik ve Topoğrafik Haritada ve 1786-Kauffer Haritasında Eski Odalar 155

Harita 19. Günümüze Ulaşmamış Yapılar Bilgi Paftası: 9. Yeniçeri Kışlası (Eski Odalar-Şehzade Camii karşısı) Tahmini Konumu 155
Harita 20. 1764- Reben Haritasında (46 no'lu lejantta) "Et Meydanı" (Yeni Odalar) 156
Harita 21. 1836-Moltke Haritasında ve Alman Mavileri Haritasında "Et Meydanı" (Yeni Odalar) 156
Harita 22. Günümüze Ulaşmamış Yapılar Bilgi Paftası: 10. Yeniçeri Kışlası (Yeni Odalar) Tahmini Konumu 157
Harita 23. 1786-Kauffer Haritasında "Yeniçeri Ağa Sarayı" ile "Yeniçeri Hastanesi" 158
Harita 24. Günümüze Ulaşmamış Yapılar Bilgi Paftası: 8. Yeniçeri Kışlası (Yeniçeri Ağa Kapısı Sarayı-Yeniçeri Hastanesi) Tahmini Konumu 158
Harita 25. 1786-Kauffer Haritasında "Yeniçeri Orta Camii" 159
Harita 26. Günümüze Ulaşmamış Yapılar Bilgi Paftası: 18. Yeniçeri Kışlası (Yeniçeri Orta Camii) Tahmini Konumu 159
Harita 27. 1786-Kauffer Haritasında "Yeniçeri Orta" 160
Harita 28. Günümüze Ulaşmamış Yapılar Bilgi Paftası: 19. Yeniçeri Kışlası (Yeniçeri Orta) Tahmini Konumu 160
Harita 29. Johann Baptist von Reben'nin 1764 Yılına Ait Boğaziçi Haritasında Arslanhane 168
Harita 30. Günümüze Ulaşmamış Yapılar Bilgi Paftası: 4. Arslanhane (Bizans Kilisesi)-11. Büyük Saray Tahmini Konumu 169
Harita 31. Günümüze Ulaşmamış Yapılar Bilgi Paftası: 2. Karaman Kilisesi (Hagios Konstantinos Kilisesi) Tahmini Konumu 172
Harita 32. Günümüze Ulaşmamış Yapılar Bilgi Paftası: 20. Ayasofya-i Kebir Cami-i Şerifi 188
Harita 33. Öreke Kayalıkları (Piri Reis) 204
Harita 34. 1764-Reben, 1770-Lotter ve 1909-Ottoman Haritalarında Pompei Sütunu / Öreke Taşı 204
Harita 35. Günümüze Ulaşmamış Yapılar Bilgi Paftası: 7. Pompei Sütunu (Öreke Taşı) 205

Harita 36. Arkeolojik ve Topoğrafik, Kauffer ve Stolpe Haritalarda Arkadios Sütunu Konumu 218
Harita 37. İstanbul Planı'nda Arkadios Sütunu (G. Braun ve F. Hogenberg) 219
Harita 38. İstanbul Planı'nda Arkadios Sütunu (Harita 37'den Detay) 219
Harita 39. Günümüze Ulaşmamış Yapılar Bilgi Paftası: 3. Arkadios Sütunu 220
Harita 40. Johann Baptist von Reben'nin 1764 Yılına Ait Boğaziçi Haritasında Karabâli Bahçesi'nin Bulunduğu Bölge 224
Harita 41. Günümüze Ulaşmamış Yapılar Bilgi Paftası: 17. Karabâli Bahçesi Tahmini Konumu 225
Harita 42. Günümüze Ulaşmamış Yapılar Bilgi Paftası: 16. Rhegion Antik Kent (Küçükçekmece) Tahmini Konumu 257

RESİM LİSTESİ

Sayfa

Resim 1. Benedict Curipeschitz Elçilik Günlüğü Kapağı 40
Resim 2. Hans Dernschwam Seyahatnamesi Kapağı 46
Resim 3. Stephan Gerlach Seyahatnamesi Kapağı 52
Resim 4. Salomon Schweigger Seyahatnamesi Kapağı 55
Resim 5. Adam Werner Seyahatnamesi Kapağı 64
Resim 6. Karl Teply'nin Kitabının Kapağında Yayınlanan Kuefstein'e Ait Resim . 70
Resim 7. Michael Heberer Seyahatnamesi Kapağı 73
Resim 8. Johann Wild Seyahatnamesi Kapağı 75
Resim 9. Hans Jacob Breüning Seyahatnamesi Kapağı 77
Resim 10. Atik Ali Paşa Camii'nin Minaresinden Sağ Tarafta Eski Elçi Hanı Arazisi Üzerinde, Matbaa-İ Osmaniye'nin Kurulduğu Bina. (1910, İstanbul Kartpostalı).... 86
Resim 11. Darüşşafaka Çemberlitaş Osmanbey Sitesi (25 Kuruş Posta Pulu)..... 86
Resim 12. İstanbul'un Galata'dan Genel Görünümü ve Elçi Hanı (Codex Vindobonensis, Nr. 8626) (XVI. Yüzyıl) 87
Resim 13. Elçi Hanı'nın Dış Görünüşünü Gösteren Resmi (Codex Vindobonensis, Nr. 8615) (XVI. Yüzyıl) 89
Resim 14. Atik Ali Paşa Camii ve Çemberlitaş ile Birlikte Elçi Hanı'nın İç Avlusu Görünüşü (Codex Vindobonensis, Nr. 8615) (XVI. Yüzyıl) 90
Resim 15. Caddeye Bakan Cepheden Elçi Hanı'nın İç Avlusunun Görünüşü (Codex Vindobonensis, nr. 8615) (XVI. Yüzyıl) 91
Resim 16. Caddeye Bakan Cepheden Elçi Hanı'nın İç Avlusu Görünüşü-Kara Kalem (Codex Vindobonensis, Nr. 8615) (XVI. Yüzyıl) 92
Resim 17. Elçi Hanı Harabesi ve Çemberlitaş, 1876 (Curtis - Walker) 93
Resim 18. 1876 Yılından Kalma Bir Resimde Elçi Hanı'nın Kalıntıları (Curtis - Walker) 94

Resim 19. Bayram Eğlencesi ve Elçi Hanı (Codex Vindobonensis, nr. 8626) (XVI. Yüzyıl) 95
Resim 20. Elçi Hanı "*kervasoria*" 99
Resim 21. İstanbul Planı'nda Eski Saray (G. Braun ve F. Hogenberg)..... 118
Resim 22. İstanbul Planı'nda Eski Saray (Resim 21'den Detay) 119
Resim 23. İstanbul Panoramasında Eski Saray (Codex Vindobonensis, nr. 8626) (XVI. Yüzyıl) 119
Resim 24. Eski Saray'dan Bir Kısım (Codex Vindobonensis, nr. 8615) (XVI. Yüzyıl) 120
Resim 25. Büyükçekmece Kervansarayı ve Planı 131
Resim 26. Üsküdar'da Rüstem Paşa Kervansarayı Kalıntıları (1955 Yılı Civarı) .. 141
Resim 27. Yeniçeri Askeri (Avusturya Milli Kütüphane, Codex Vindobonensis, nr. 8626) (XVI. yüzyıl) 147
Resim 28. Et Meydanı'nda Yeniçerilerin Et Temini İçin Seğirdim Erleri. 149
Resim 29. 1918 Yılına Ait Hava Fotoğrafı; Sağda Saray Duvarları, Yukarıda Ayasofya, Sol Yukarıda Hippodrom. 163
Resim 30. XVIII. Yüzyıl Sonuna Doğru Kilise Kalıntısının Gravürü (İnciciyan). 164
Resim 31. Ayasofya'nın Batı İstikametinde Eski Darülfunun Binası 165
Resim 32. Ayasofya'nın Hipodrom'dan (Güneybatıdan) 2 Minareli Görünümü, 1574 (Freshfield Albümü) 175
Resim 33. Ayasofya (Codex Vindobonensis, nr. 8615) (XVI. Yüzyıl) 176
Resim 34. Ayasofya (Codex Vindobonensis, nr. 8626) (XVI. Yüzyıl) 177
Resim 35. Ayasofya'nın 1686 Yılında Francesco Scarella Tarafından Çizimi (Codex Vindobonensis, nr. 8627) 178
Resim 36. Ayasofya-i Kebir Cami-i Şerifi 179
Resim 37. Symplegades Adı Verilen Hareketli Adalar (Pierre Mariette II) 191
Resim 38. Symplegades Adı Verilen Hareketli Adalar (Picart, Bernard 1754) 192
Resim 39. Öreke Kayaları Üzerindeki Pompei Sütunu, 1574 (Freshfield Albümü). 195
Resim 40. Çarpışan Kayalar – Öreke Kayaları ve Pompei Sütunu (Henri Abraham Chatelain, 1710) 196
Resim 41. Öreke Taşı ve Sütunun Kaidesini Gösteren Gravür (İnciciyan)..... 197

Resim 42. Rumeli Feneri ve Öreke Kayaları ile Üzerindeki Pompei Sütunun Kaidesi / Sunak Taşı (Charles Pertusier) 197
Resim 43. Çarpışan Kayalar ve Adak Sunağının Günümüzdeki Görünümü (Fotoğraf: Elif Kaya Ateş, 07.01.2024)..... 198
Resim 44. Öreke Taşı / Öreke Kayaları Üzerindeki Sunak 198
Resim 45. Freshfield Çizimlerinde Sütunun Doğu, Güney ve Batı Cepheleri Çizimleri (1574). 208
Resim 46. Arkadios Sütunundaki Kabartmalar-Sarmal Anlatı (1574)..... 209
Resim 47. İstanbul'un Galata'dan Genel Görünümü ve Arkadios Sütunu (Codex Vindobonensis, nr. 8626) (XVI. Yüzyıl) 209
Resim 48. Arkadios Sütunu (Codex Vindobonensis, nr. 8626) (XVI. Yüzyıl) 210
Resim 49. Elçi Hanı'nın Bir Penceresinden İstanbul Panoramasında Arkadios Sütunu, 1557 (Melchior Lorichs)..... 213
Resim 50. İstanbul Panoramasında Arkadios Sütunu, 1559 (Melchior Lorichs) ... 214
Resim 51. Arkadios Sütunu Kaidesi 220
Resim 52. Elçi Hanı'nın Bir Penceresinden İstanbul Panoramasında İstanbul'un Evleri, 1557 (Lorichs)..... 226
Resim 53. Türk Evi (Kuefstein)..... 233
Resim 54. Gelin Alayı Arkasında Evler (Kuefstein)..... 234

TABLO LİSTESİ

Sayfa

Tablo 1. Çalışma Kapsamındaki Alman Seyyahlar ve İstanbul'da Bulunduğu Yıllar 4
Tablo 2. Seyyahların Anlatımıyla İstanbul Evleri 236

KISALTMALAR

bkz.	Bakınız
C.	Cilt
CBS	Coğrafi Bilgi Sistemleri
çev.	Çeviren
ed. veya haz.	Editör/yayına hazırlayan
İBB	İstanbul Büyükşehir Belediyesi
s.	Sayfa/sayfalar
vb.	ve benzeri
vd.	ve diğerleri
vs.	vesaire

GİRİŞ

Bu çalışmanın içeriğini oluşturacak başlıca unsurlar; XVI. ve XVII. yüzyıllarda gücünün ve ihtişamının zirvesine çıkan Osmanlı İmparatorluğu'nun o dönemki İstanbul'una tanıklık etmiş olan Alman seyyahlar ile bu seyyahların kaleme aldıkları seyahatnamelerdir. Nitekim araştırmanın birincil kaynaklarını da belli bir sayıda incelenmiş olan seyyahlar ve seyahatnameler oluşturmaktadır.

Almanca seyahatnamelerin incelenecek olmasının ilk sebebi yazarın Almanca bilgisi, ikinci sebebi ise Almanların gravür sanatında öncü olup seyahatnamelerinde görsel içerik olarak sıkça gravür kullanmaları ve bu gravürlerin çalışmaya ışık tutacağının düşünülmesidir.

Bu çalışmanın konusu, XVI. ve XVII. yüzyıl Almanca seyahatnamelerde tasvir edilen Osmanlı payitahtının mimari kimliğidir. Seyyahların anlatımıyla İstanbul'da bulunan günümüze ulaşamayan yapılar tespit edilecek, kaybolmuş yapılar üzerinden o dönemin panoraması aktarılacaktır. Aynı zamanda kentin genel görünümü, sokak yapısı, sivil mimarisi ve evleri tarif edilerek dönem İstanbul'unun mimari kimliği ortaya konulacaktır.

Çalışmanın Amacı

Bu çalışmanın problemi ve soruları şunlardır:

- Birincil Osmanlı kaynaklarında konuyla ilgili çeşitli veriler olsa da bunlardaki bazı bilgilerin eksik kalması ve henüz değerlendirilmemiş Batılı kaynakların varlığı.
- XVI. ve XVII. yüzyıllarda İstanbul'un mimari geçmişi, döneme ait simgesi, silueti, anıtsal yapıları nasıldı?
- Günümüze ulaşmayan yapılar nezdinde incelendiğinde, şehir aslında nasıl bir mimari kimlik sunuyordu?

Literatürde eksikliği görülen bu konuların cevabı bazı çalışmalarda kısmen verilmiş olsa da kaybolmuş yapıları nedeniyle günümüze ulaşamamış kent yapısının

tarif edilmesi üzerine çalışılması gereken kapsamlı bir konudur. Şehrin panoramik görünümü, şehircilik ve sivil mimari gibi unsurlarda eksiklikler mevcuttur.

Nitekim bu çalışmanın amacı şunlardır:

- Yukarıdaki sorulara yanıt bulmak.
- Belirlenen seyahatnamelerle, mimari literatürdeki XVI. ve XVII. yüzyılları kapsayan eksikliği tamamlamak.
- Seyahatnamelerdeki anlatımlara dayanarak bugüne ulaşmayan yapıları (Elçi Hanı, kervansaraylar, sivil mimari, kentin genel görünümü, sokak yapısı, konut mimarisi vb.) tespit etmek ve incelemek.
- Bu bakış açısı üzerinden dönem İstanbul'unun bir panoramasını çıkartmak ve konuyla ilgili yeni bulgular ortaya koymak.
- Seyahatnameler içinde Türkçe tercümesi bulunmayan, yazılmış oldukları Yeni Çağ dönemi Almancasından günümüz Almancasına tercümesi bulunan seyahatnameleri incelenmek ve bu çalışmanın konusu açısından gerekli olan kısımları Türkçeye çevirerek mimarlık, tarih gibi alanlara akademik bağlamda katkı sunmak.

Çalışmanın Kapsamı

Kaynakların yoğunluğu dikkate alınarak belirlenen zaman dilimi, çalışmanın başlığında belirtildiği gibi XVI. ve XVII. yüzyıl arasıdır. Bu aralığın seçilmesinin esas nedeni, Osmanlı İmparatorluğu'nun en parlak dönemini ve bu dönemin etkilerini sürdüren bir sonraki yüzyılı kapsamasıdır. Bu tarihsel sınırın diğer bir önemli özelliği; tarih kaynaklarındaki yaygın görüşe göre 1683 yılında II. Viyana Seferi'nin sonuçları ve 1699 Karlofça Antlaşması'yla birlikte Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa'da duraklama dönemine girerek gerilemeye başlamasıdır.

1521 yılında Belgrad Kalesi'ni fetheden Osmanlı Macaristan Krallığı'na kapıları açmış, 1526 Mohaç Meydan Muharebesi'nde Macarları yenerek dirençlerini kırmıştır. Böylece ilk kez evrensel bir güç oluşturmaya çalışan Kutsal Roma İmparatorluğu ile karşı karşıya gelmiş ve sınır komşusu olmuştur. Kutsal Roma İmparatorluğu ile Osmanlı İmparatorluğu arasındaki çatışmalarla iki devlet arasındaki ilişkilerin başlamasıyla birlikte İstanbul'a elçiler gönderilmesini

gerektirmiştir. Bu elçiler Osmanlı'daki durum hakkında rapor vermenin yanı sıra, bazen bizzat elçi bazen de maiyetindeki kişiler, Türklerin başkenti İstanbul ve Padişah'ın sarayı hakkındaki izlenimlerini günceler, anılar, mektup ve seyahatnameler hâlinde kâğıda dökmüşlerdir (Ortaylı, 1972, s. 135-136).

Bunlar dışında, Osmanlı topraklarındaki savaş esirlerinin ve kölelerin esaret hayatından kurtulup ülkelerine döndüklerinde kaleme aldıkları seyahatnameler ile Osmanlı topraklarını gezip görme merakıyla ziyaret gerçekleştirenlerin veya konaklama ya da geçit yolu olarak kullananların yolculuk izlenimlerini, yaşadıkları tecrübeleri kaleme almaları sonucu ortaya çıkan seyahatnameler de bulunmaktadır.

Sonuç itibariyle türlü sebeplerle Osmanlı topraklarında bulunmuş farklı sosyal statülerdeki kişiler Osmanlı'yı toplumsal, siyasi, askerî, ekonomik, ticari, kültürel, bilimsel, dinî, mimari ve birçok alanda gözlemleyerek gözlemlerini kayıt altına almışlardır.

O dönemde Avrupalı okurlar Osmanlı topraklarında bizzat bulunmuş olan kişilerin gördüklerini ve yaşadıklarını anlatıp bu konudaki düşüncelerini de ekleyerek bilgilendirme amaçlı kaleme aldıkları seyahatnamelere (yolculuk öyküleri diye de tanımlanabilir) büyük ilgi göstermekteydiler. Nitekim iletişim ve ulaşım olanaklarının günümüze göre oldukça kısıtlı olduğu o dönemde, Avrupalıların ellerinde bulunan kaynaklar bu seyahatnamelerden edindikleri bilgilerin derlemesinden oluşmaktaydı. Sonuç olarak bu yüzyıllarda rağbet görmüş seyahatnamelerin, Avrupalıların hakkında az bilgiye sahip oldukları ve gizemli gördükleri Osmanlı devlet ve toplum sistemine, kültürüne, yaşam biçimine, sanat ve mimarisine duydukları büyük merakın ve ilginin neticesi olarak ortaya çıktığını söyleyebiliriz.

Nihayetinde bu çalışmaya başlamadan önce yapılan araştırmalar sonucunda, daha önce üzerine yeteri kadar çalışma yapılmadığı tespit edilen Almanca seyahatnamelerin konu edinilmesine karar verilmiştir (Tablo 1). Bu çalışmada seyahatnamelerinin tercümesi yapılan seyyahlar; Johann Wild, Maximilian Brandstetter ve Hans Ludwig von Kuefstein'dır. Bibliyografya çalışmaları incelenerek Alman seyyahların sosyo-politik statüleri, kısa özgeçmişleri, yazma veya tercümeleri ile eserlerinin isimleri, yayın tarihleri, İstanbul'da bulundukları tarihler gibi özellikler tasnif edilmiş (EK-2), böylelikle çalışma kapsamında

değerlendirilecek Alman seyyah ve seyahatnameler belirlenmiş ve tezin hazırlık aşamasına geçilmiştir.

ALMAN SEYYAHLAR		İSTANBUL'DA BULUNDUĞU YIL
XVI	Benedict CURIPESCHITZ	1530
	Hans DERNSCHWAM	1553-1555
	Ogier Ghiselin de BUSBECQ	1555-1562
	Stephan GERLACH	1573-1578
	Salomon SCHWEIGGER	1578-1581
	Hans Jacob BREUNING	1579
	Michael HEBERER	1585-1588
	Reinhold LUBENAU	1587-1588
	Baron Wenceslaw WRATISLAW	1591
XVII	Maximilian BRANDSTETTER	1608
	Johann WILD	1611
	Adam WERNER	1616-1617
	Hans Ludwig von KUEFSTEIN	1628-1629

Tablo 1. Çalışma Kapsamındaki Alman Seyyahlar ve İstanbul'da Bulunduğu Yıllar

İncelenecek mekân, Almanca seyahatnamelerde çok işlenen, ilgi ve rağbet gören Osmanlı payitahtı İstanbul olarak belirlenmiştir. Bu seçimin birkaç temel sebebi vardır: İlk sebep İstanbul'un Osmanlı toplumunun "ideal" örneklerinin merkezi konumunda olmasıdır, Osmanlı İmparatorluğu'nun küçük ölçekli bir resmi olarak gözükmüştür. İkinci olarak İstanbul bu dönemin tartışılmaz tanıkları olan, dikkat çekici binalarla bezenmiştir (Mantran, 1991, s: 9). Üçüncü neden ise Osmanlı'nın başkenti olması hasebiyle pek çok seyyah ve elçi tarafından ziyaret edilmiş, buna bağlı olarak da İstanbul'dan bahseden çok sayıda seyahatname yazılmıştır.

Çalışmanın Yöntemi

Literatür taraması iki aşamada gerçekleştirilmiştir. Payitaht birçok yönden kapsamlı bir araştırma konusu olduğu için konuyu sınırlandırmak ve kısa bir girizgâh

yapmak için öncelikle XV. yüzyıla kadar Konstantinopolis; araştırma konusunun ele aldığı dönemin önemine binaen de XVI. ve XVII. yüzyıl İstanbul'uyla ilgili kent tarihi kaynakları taranmıştır.

İkinci olarak seyahatnameler hakkındaki çalışmalar, yayınlar taranarak mevcut bibliyografya çalışmaları incelenmiştir. Batılı kaynaklarda seyahatnameler hakkındaki genel bibliyografya çalışmalarını gösteren kaynak listesi EK-1'de belirtilmektedir.

Türkçeye önceden çevrilmiş seyahatnamelere Türkiye'deki kütüphanelerden ulaşılmıştır. Dijital ortama aktarılmış orijinal yazmalara ya da eski Almancadan günümüz Almancasına tercüme edilenlere, bu seyahatnameler üzerinde yapılmış araştırma yayınlarına, tez ve makalelereyse Avusturya ve Almanya'nın millî kütüphanelerinden (Deutsche Nationalbibliothek *https://www.dnb.de/*; Österreichische Nationalbibliothek *https://www.onb.ac.at/*), üniversite kütüphanelerinden (*https://www.deutsche-digitale-bibliothek.de/; https://bibliothek.univie.ac.at/fb-kunstgeschichte/; https://www.tuwien.at/bibliothek; https://digital.ub.uni-duesseldorf.de; https://digi.ub.uniheidelberg.de/; http://digital.library.yale.edu/*) ve Türkiye'deki kütüphanelerden (*https://kutuphane.ttk.gov.tr/; http://ktp.isam.org.tr/; https://www.toplukatalog.gov.tr/*) ulaşılmıştır.

Sonrasında iki aşamalı bir yol izlenmiştir: İlk olarak tezin asıl bölümlerini oluşturacak Almanca seyahatnamelerden çalışma konusu için gerekli olan kısımlar çıkarılmıştır, bunların okuması yapılırken gözlem yeteneğiyle öne çıkmayan ve İstanbul'a yeteri kadar yer vermeyen seyyahlar elenmiştir (EK-3). Diğer bir ifade ile amaçları ve ilgileri doğrultusunda gördüklerini ayrıntılı olarak kaydetmiş, dikkate değer gözlemler sunmuş seyyahların seyahatnameleri tercih edilmiştir. Ayrıca sadece diplomatik metinlerden oluştuğu anlaşılıp İstanbul hakkında bilgi içermeyen seyahatnameler ve yalnızca yazma eserler olup günümüz Almancasına çevirisi yapılmadığı anlaşılan seyyahlar çalışma kapsamından çıkarılmıştır (EK-4).

Bazı tercümelerde Almanca metninin bir kısmının tercümenin dışında bırakıldığı görülmüştür. Bu durumda orijinal metin ile karşılaştırılarak tercümede geçmeyen ancak bu çalışma kapsamında yer alması gerektiği düşünülen kısımlar tercüme edilerek çalışmaya dâhil edilmiştir.

Tercümesi olmayan ve XVI. ve XVII. yüzyıl Almancasından, yani metinlerin yazılmış olduğu Yeni Çağ Almancasından günümüz Almancasına tercümesi bulunan seyahatnamelerde ise konumuz açısından gerekli olan kısımlar Türkçeye çevrilmiştir. Bu çevirilerle birlikte, kapsamlı bir şekilde ele alınan Almanca literatür taraması da bu araştırmanın temelini oluşturmaktadır.

Bazı seyyahlar vatanlarına döndüklerinde deneyimlerini paylaşmak ve anılarını tazelemek amacıyla gördüklerinin resimlerini, eskiz ve gravürlerini yapmışlardır. Bu bağlamda seyahatnamelerinde resim/gravür, harita ve çizim bırakan seyyahların görsel malzemelerinden konumuzla alakalı olanlar derlenerek kullanılmıştır.

Birincil kaynaklar önyargılı, öznel, taraflı, uydurma, alıntı bilgiler verebiliyorken bir taraftan gerçek, nesnel ve özgün bilgiler de içermektedirler. Bu anlamda seyahatnameler seyyahın bakış açısını, mensup olduğu devletin fikrî ve kültürel altyapısını da yansıtmaktadır. Kimi seyyah önyargılı bakış açısını aktarırken kimi seyahatnamelerin bilimsel merakla donanmış, tarihe karşı sorumluluğunun bilincinde, tarafsız, ilginç muhakemeleri ve mülahazaları olan, açık fikirli, güçlü ve dikkatli gözlemcilerin kaleminden çıktığı görülmektedir.

Bu araştırmanın temel yöntemlerinden biri, çelişkili bilgilerin ayıklanması maksadıyla birincil kaynak olan Almanca seyahatnamelerin sorgulanması; değerlendirme yöntemi ise Almanca seyahatnamelerin birbiriyle karşılaştırılmasıdır. Nitekim birçok seyyahın aynı konuya eğilmesi karşılaştırmalı okuma imkânı sunmaktadır. Tosh'a göre bilginin sağlamlığının ölçüsü "eldeki bütün kaynaklara uygunluğudur" (Tosh, 1997, s. 33) ki bizim çalışma ölçümüz de bu şekilde olacaktır.

Seyyahlar farklı zamanlarda, değişik amaç ve statülerle seyahat etmişlerdir, dolayısıyla aktardıkları bilgiler de farklı gözlemlere dayanmaktadır. Bu bağlamda tüm bilgiler bir arada değerlendirilmeye çalışılacaktır. Aynı zamanda diğer kaynaklarda yer alan bilgiler ve arşiv resimleri de incelenerek özet biçimde verilmiştir. Dolayısıyla incelenecek yapı hakkında sadece seyyahların gözlemleri ve tasvirleri değil, diğer kaynaklardaki bilgiler de ortaya konulacaktır. Ayrıca günümüze ulaşmamış yapılar değerlendirilirken yapının yerinin tespiti için tarihî haritalardan istifade edilecek, günümüz CBS verilerinden yararlanılacaktır. Nitekim bu yöntemler

ve elde edilen veriler ışığında, 200 yıllık dönemdeki İstanbul panoraması ve kentin mimari kimliğinin ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Çalışma altı bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde çalışmanın amacı, kapsamı ve yöntemi izah edilmektedir. İkinci bölümde XV. yüzyıla kadar Konstantinopolis ve XVI. ila XVII. yüzyıl İstanbul'u ile ilgili kent tarihine ait bilgiler aktarılmaktadır. Üçüncü, dördüncü ve beşinci bölümler ana konuyu oluşturmaktadır. Üçüncü bölümde seyahatnamelerin önemi ve içerikleri hakkında genel bilgiye yer verilirken, seyyahlar ve İstanbul'a geliş sebeplerine de dikkat çekilmektedir. Dördüncü bölümde tez kapsamına dâhil edilen seyyahların biyografileri, İstanbul'a geliş amaçları ve eserleri ele alınmaktadır. Dördüncü ve beşinci bölümlerde ise çalışmanın amacı gereği belirlenen Almanca seyahatnamelerden yararlanılmaktadır. Beşinci bölümde seyahatnamelerden edinilen veriler ve bulgular aktarılmaktadır. Seyyahların anlatımıyla İstanbul'un kaybolan mimarisi (günümüze ulaşmamış yapılar ve kentin genel görünümü, şehirleşme, sivil mimari, İstanbul'un evleri) ile dönem İstanbul'u bu bölümde verilmiştir. Ayrıca bu bölümde yer alan "Alman Seyyahların Gözüyle İstanbul'un Kaybolan Mimarisi" başlığı altında, "Günümüze Ulaşmamış Yapılar" ve "İstanbul Kentinin Genel Görünümü, Sokak Yapısı ve Sivil Mimarisi" alt başlıklarıyla gösterilen maddelere yönelik incelenen seyahatnamelerin özeti yapılarak seyyahların bugün kaybolmuş yapılara ve anıtlara ilişkin gözlemlerine yönelik elde edilen veriler EK-5'te gösterilmiştir. Altıncı bölüm tezin ana bölümlerinin, amacının değerlendirildiği ve sonuçlarının ortaya konulduğu bölümdür. Elde edilen bilgiler, ortaya çıkan veriler ve yeni bulgular çerçevesinde toparlanan sonuçlar bu bölümde değerlendirilmiştir.

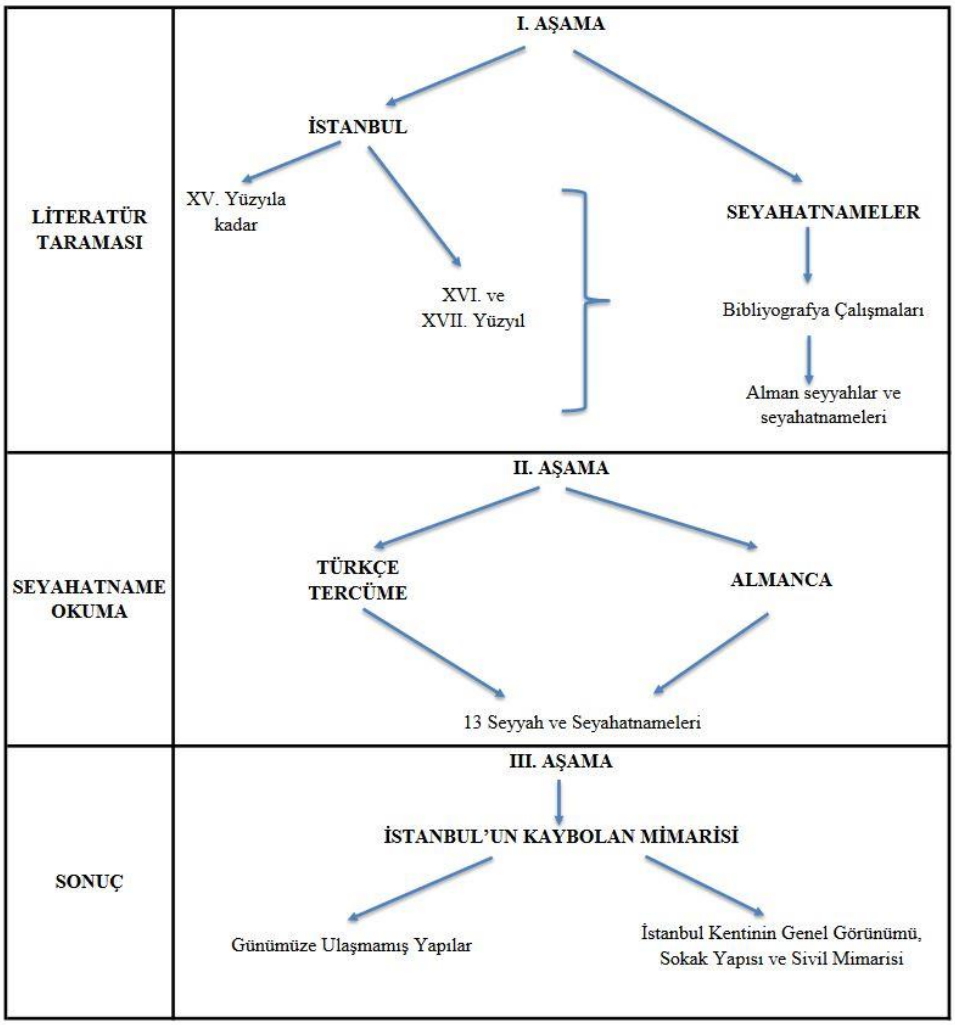

Şekil 1. Çalışma Sürecinin Şematik Sunumu.

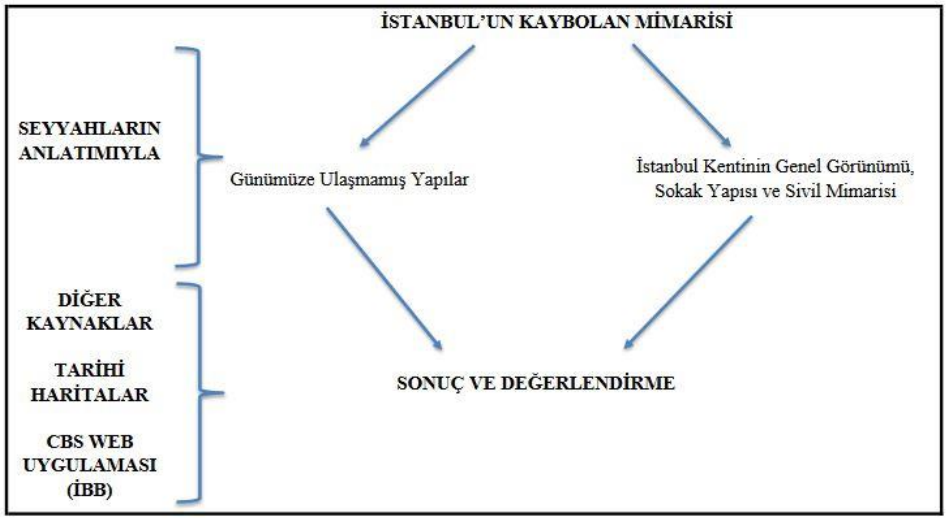

Şekil 2. Kaybolan Mimarinin Analizi

BİRİNCİ BÖLÜM

1. İSTANBUL'A GENEL BAKIŞ

Dünyanın en eski şehirlerinden biri olan İstanbul, aynı zamanda bir imparatorluklar şehridir: 330-395 yılları arasında Roma İmparatorluğu, 395-1204 yılları arasında Bizans İmparatorluğu, 1204-1261 yılları arasında Latin işgali, 1261-1453 yılları arasında tekrar Bizans İmparatorluğu ve nihayetinde 1453-1922 yılları arasında Osmanlı İmparatorluğu'na başkentlik yapmıştır. Dünya tarihine bakıldığında, İstanbul dışında hiçbir kentin XX. yüzyıla kadar imparatorluk başkenti statüsünü koruyan böylesi bir ayrıcalığı olmadığı görülmektedir.

İstanbul, Roma ve Kudüs gibi yüzyıllarca modern zamanlara kadar dünya tarihinin ve insanlığın çekim merkezlerinden biri olmuştur. Nitekim Philip Mansel'in de dediği gibi "Konstantiniyye, istisnai uzunlukta tarihsel belleğe sahip olan bir şehirdir" (Mansel, 2023, s. 34). Yunancada *kent*/*kente*/*kentte* anlamına gelen, aynı zamanda "kent-içi, sur-içi" anlamında kullanılan ve "*Eis tin polin*" veya "*İstinpolin*" denilerek zamanla "İstanbul"a dönüşmüş, bu en yaygın ismi almıştır (Sakaoğlu, 2003, s. 18; Durak, 2017, s. 18).

Öte yandan Asya ve Avrupa yakasını birleştiren konumuyla kıtalar arası geçiş yolu olan İstanbul, Karadeniz'i, Marmara'yı ve Ege bağlantısıyla Akdeniz'i kucaklayan bir kara ve su kentidir (Kubilay, 2009, s. 23). İstanbul'un denizle olan ilişkisini Doğan Kuban şu sözlerle ifade etmektedir: "İstanbul, denizin yarattığı ve yaşam verdiği bir kenttir. Surları, anıtları, sarayları, kiliseleri ve camileriyle iki deniz arasında dev bir geminin teknesi gibi yükselmektedir" (Kuban, 1996, s. 11).

Coğrafi konumu ve imparatorluklar şehri olması itibariyle önemli bir değeri olan İstanbul, uzun geçmişinin bazı mühim kalıntılarını korurken topoğrafyasıyla[1] da Bizantion'un, Konstantinopolis'in ve İstanbul'un tarihî sembollerini yansıtmaktadır.

[1] "İstanbul'un Tarihsel Topoğrafyası" adlı eserin yazarı Wolfgang Müller-Wiener, kentin 3 uzun dönemini, bu dönemlerin simge adları olan "Bizantion", "Konstantinopolis" ve "İstanbul" başlıkları altında özetlemiştir. Sakaoğlu da aynı fikre katılmakta olup eşsiz bir topoğrafyada hayat bulan kentin tarihsel kimliğinin en doğru bu 3 başlık altında tanıtılabileceğini belirtmektedir (Sakaoğlu, 2003, s. 7).

İstanbul'un bulunduğu tarihî yarımadadaki ilk yerleşme yerinin bilinen en eski adı *Byzantion* yani *Bizantion*'dur. Bu bağlamda Bizans adı, İstanbul'un eski adı olan Byzantion'dan gelir. Batı dünyası bu adı İstanbul'un fethinden önceki isim olarak kullanmıştır (Tunay, 1989, s. 139).

Roma'yı en ince ayrıntılarına kadar örnek alarak inşa edilmiş kentin, 11/05/330 tarihinde görkemli ve dinî bir merasimle açılışı kutlanmıştır (Wiener, 2001, s. 20). Aynı zamanda bu tarih Bizantion'un İ.Ö. 658'deki kuruluşundan sonraki 1000 yıllık süreci noktalayan bir dönüm noktası olmuş; bu tarihten önce Roma'nın, ardından Bizans'ın, en son da Osmanlı'nın olacak şekilde toplamda 1592 yıl sürecek payitahtlığa ev sahipliği yapmıştır. Öyle ki İstanbul'dan başka hiçbir başkent için bu kadar eski bir tarihten ve payitahtlıktan söz edilemez (Sakaoğlu, 2003, s. 11).

Roma İmparatoru I. Constantinus (Konstantinus) yeni kurduğu başkente "İkinci Roma" (Deutera Rome) adını vermiş, aynı zamanda "Nova Roma" (Yeni Roma), "Sekondu Roma" (İkincil Roma) ve "Konstantinopolis" isimleri de verilmiştir. Halk ise "Konstantinus'un kenti" anlamındaki *Konstantinopolis* adını kullanmıştır. Nitekim bu ad kesin olarak yerleşmiş ve kent Sultan II. Mehmed tarafından fethedilip Türklerin eline geçtikten sonra da resmî bir sıfat kazanarak yazışmalarda Konstantiniyye adıyla anılmıştır (Sakaoğlu, 2003, s. 11; Kubilay, 2009, s. 25). Aynı zamanda o dönemde en önemli şehir olduğu için Konstantinopolis adı halk arasında çok defa kısaltılarak sadece *Polis* yani "şehir" veya "kent" anlamında kullanılmıştır. Öte yandan XVI. yüzyılda şehirdeki Rumlar tarafından *Stimboli*, Türkler tarafından ise *Stambol* şeklinde anılmıştır (İnalcık, 2001, s. 220; Eyice, 2006, s. 28).

Alman seyyah Johannes Schiltberger, 1427 yılında yazılıp 1460 yılında basılan seyahatnamesin)de şöyle demektedir: "*Constantinopel hayssen die Chrichen Istimboli und die Thürcken hayssends Stambol; und gegen der stat über lig tein stat die haist Pera und Kriechen hayssentz Kalathan*…[2]" (Hristiyanlar Konstantinopol'u *Istimboli* olarak adlandırırken, Türkler *Stambol* ve şehrin karşısına *Pera*, Hristiyanlar ise *Kalathan* (Galata) demektedirler…).

[2] Hans Schiltberger's Reisebuch, herausgeg. Von Valentin Langmantel, Tübingen, 1885, S. 45-46.

Alman seyyah Schiltberger'in vermiş olduğu bu malumat oldukça kıymetli bir vesika olarak kabul edilebilir ki Türklerin İstanbul'un fethinden önce dahi Hristiyanların telaffuzunu aynen almadığını, bilakis şehri değişik bir tarzda adlandırdıklarını öğrenmekteyiz (Erzen, 1954, s. 151-152).

Bir tarafı Haliç[3] diğer tarafı Marmara denizi ile sınırlanan ve üçgen biçiminde bir yarımadadan oluşan tarihî İstanbul'a bakıldığında, 3 büyük doğal bölüm arasında yer aldığı görülmektedir: Suriçi, Pera-Galata ve Üsküdar. Kara tarafından, Haliç'in güney yakasından ve Marmara kıyısından olmak üzere üç taraftan surlarla çevrilerek sınırlanmış olan yarımada "Suriçi" olarak tanımlanmakta olup tarihî İstanbul'un merkezini teşkil etmektedir.

Suriçi'nde yani bugünkü Fatih ilçesi sınırlarında yaşayanlara "İstanbul'da oturuyor." denirdi. Sultanahmet ile Süleymaniye arası ve en fazla Fatih Camii'ne kadar olan kısım İstanbul'un tarihî merkeziydi. Yavuz Selim, Çarşamba, Karagümrük, Edirnekapı, Kocamustafapaşa gibi bölgeler İstanbul'un "taşrası" olarak sayılır; merkezini ise "Saray" oluştururdu (Dursun, 2015, s. 352).

İlk Çağ'ın sonlarında, Haliç'in kuzeyinde eski adı "incir ağaçları" anlamına gelen "Sykai" (Sycae=İncirlik) adında oldukça küçük bir yerleşim alanı bulunmaktaydı. Bir kaynağa göre bu yerleşim alanının etrafı I. Constantin (324-337) tarafından bir sur duvarı ile kuşatılmış, II. Theodosius (408-450) devrinde şehir düzenlenirken Sykai da şehrin sınırları içine alınarak XIII. Bölge olarak ilan edilmiştir. Kilise, forum, hamam, tiyatro ve bir de limanı olan bu bölge Grek diliyle "*Peran en Sykais*" yani "karşı yakada Sykai'da" olarak adlandırılmıştır. Sonraki adı Galata[4] ise önceden Pera'nın bir mahallesine gönderme yaparken, Erken Modern Çağ'da tüm yerleşimin adı olmuştur (Eyice, 1969, s. 9; Berger, 2017, s. 52).

[3] Sarayburnu-Galata arasından başlayarak önce batıya doğru uzanan, sonra da kuzeybatıya kıvrılan yay biçiminde bir girinti olduğundan Batılılar Haliç'e "altın boynuz" anlamında karşılıklar bulmuşlardır. Alibeyköy ve Kâğıthane derelerinin birleşmesiyle oluşan bir akarsu ağzının, jeolojinin Buzul Çağ'ı adı verilen döneminin sonunda sular altında kalmasıyla meydana gelmiştir. Haliç, bu oluşum şekliyle aynı zamanda fiziki coğrafyada "*ria*" terimiyle ifade edilen derin körfez (deniz istilasına uğramış vadi) tipinin en güzel örneklerinden biridir (Eyice, 2006, s. 233).

[4] Osmanlı hâkimiyetine kadar şehri ifade etmek için Galata ve Pera isimleri genellikle birlikte ve birbirlerinin yerine kullanıldı. Galata ve Pera'nın birlikte kullanımı fetihten sonra bir müddet daha devam etmiştir (Bulunur, 2013, s. 8).

Üçüncü doğal bölüm ise Üsküdar (*Scutari*) ve Boğaz'ın Asya kıyısıyla, Marmara'nın Asya kıyılarındaki uzantılardan meydana gelen Kadıköy'dür (*Chalcedoine*). Ancak nüfus ve yerleşim birimi bu üç doğal bölümle sınırlı değildir, Haliç kıyısındaki "Tersane, Azapkapı ve Tophane"yle kentin girişindeki "Büyükçekmece, Küçükçekmece ve Silivri"yi de saymak gerekir.

Günümüz İstanbul'una baktığımızda, sınırları son derece büyümüştür. Yüz ölçümü 5461 km²'ye ulaşan bu tarihî şehir neredeyse doğudan Kocaeli'ne, batıdan da Tekirdağ'a kadar uzanmakta olup İstanbul Büyükşehir Belediyesi'ne ait ilçe sayısı Avrupa yakasında 25, Anadolu yakasında 14 olmak üzere toplam 39'dur.

1.1.XV. YÜZYILA KADAR KONSTANTİNOPOLİS

Aktarılanlara göre MÖ VII. yüzyılda Orta Yunanistan'dan gelen Megaralılar tarafından kurulan (ya da kolonize edilen) Byzantion (Bizantion), İstanbul'un kent tarihi katmanlarının ilk çekirdeğidir. Çok kez istila edilmiş, farklı idareler altına girmiştir. İspanya'dan Mezopotamya'ya kadar uzanan Roma İmparatorluğu'nu tek başına yönetmeye başlayan I. Constantinus (Konstantinus) tarafından başkent ilan edilerek MS 324-330 yılları arasında baştan kurulmuştur (Kubilay, 2009, s. 23).

Kent stratejik açıdan en önemli kavşak noktasında bulunmaktadır. Aynı zamanda coğrafi olarak elverişli konuma ve korunaklı limanlara sahip olup ticari yönden geçiş yollarının üzerindedir. Nitekim İmparator Konstantinus'un burayı İmparatorluğun yeni başkenti olarak seçmesinde bu nedenlerin etkili olduğu söylenebilir (Kubilay, 2009, s. 23).

408-450 yılları arasında Doğu Roma İmparatoru II. Theodosius tarafından yaptırılıp (412-422) sağlam ve heybetli surlarla dış saldırılara karşı iyi korunan Konstantinopolis, zamanla kalabalık nüfuslu ve VI. yüzyılda İmparator Justinianus tarafından yaptırılan Ayasofya (*Hagia Sophia*) kilisesinin olduğu muhteşem anıtlara sahip bir kent görünümüne ulaşmıştır.

425 yılı civarında İmparator II. Theodosius'a ithaf edilmiş olan, Konstantinopolis'in erken dönem tarihi için günümüze ulaşan en önemli kaynak kuşkusuz Latince yazılmış olan *Notitia urbis Constantinopolitanae*'dir (Konstantinopolis Şehrinin Tasviri). *Notitia*'da V. yüzyılın başlarında bahsedilen

birkaç evin gösterdiği gibi, Konstantinopolis'in nüfusunun 150-200 bin kişiye erişmiş olması muhtemeldir (Berger, 2017, s. 48 ve 51).

I. Theodosios'un İmparatorluğu "Batı" ve "Doğu" olarak ayırıp büyük oğlu Arkadios'a Doğu'yu, küçük oğlu Honorius'a Batı'yı bırakması sonucunda Konstantinopolis'in sadece 65 yıl süren *Roma İmparatorluğu Başkenti* unvanı noktalanmıştır. Oluşan yeni "parça devlet" uzun bir süre "Doğu Roma İmparatorluğu" olarak anıldıktan sonra, zamanla "Bizans İmparatorluğu" adını almıştır. Hatta tarihçiler devleti İstanbul'dan yöneten hükümdarları çoğunlukla "Bizans İmparatoru" olarak zikretmişlerdir (Sakaoğlu, 2003, s. 13).

Bizans döneminde şehir topoğrafyasına uygun yapılan anıtsal binalarla donatılan İstanbul'da; forum alanları, anıtsal sütunlar, zafer takları, hamamlar, saraylar, surlar, sarnıçlar, su kemerleri, kamu yapıları, tapınak ve kiliseler, hipodrom başlıca yapıtlar arasındaydı. Diğer taraftan IV. Haçlı Seferi (1202–1204) sırasında işgal edilerek yağmalanması ve yakılması ile kent bütün ihtişamını ve zenginliğini bir daha yerine gelmeyecek şekilde yitirmiştir. Bu işgalin sonucu olarak 1261 yılına kadar sürecek olan Latin işgali dönemi başlamıştır (Kubilay, 2009, s. 24). 15 Ağustos 1261'de yeniden fethettiği kente Altınkapı'dan bir tören eşliğinde giren İmparator VIII. Mihail Paleologos[5], Latin işgalinden harabeye dönen ve boş kalan kentte önce surları, ardından sarayları onararak işe koyulmuştur (Sakaoğlu, 2003, s. 21).

Cenevizliler ilk olarak 1170 yılında, Haliç'in güney kıyısındaki Neorion Limanı'nın yakınında yer alan "Koparion" adlı ticari mahalleye sahip olmuşlardır. Bu mahalle zamanla büyütülmüş, 1204 yılında Latinlerin kenti işgaline kadar da Cenevizliler tarafından kullanılmıştır. 1267 yılında "Pera" olarak adlandırdıkları ticari bir koloniyi Haliç'in kuzey kıyısındaki Galata'da kuran Cenevizliler, 1303 tarihli Bizans fermanıyla Pera'nın kesin sınırlarını belirlemiş, 1304 tarihli ikinci fermanla da sınırlarını genişletmişlerdir. Kuzeydoğudaki tepeye doğru genişletilen Pera'nın bu yamacı, 1335-1349 yıllarında sur ve kulelerle güçlendirilmiştir (Sağlam, 2020, s. 55).

[5] VIII. Mikhail Paleologos (1223-1282) şehri Latin işgalinden kurtarmış ve hem kente hem de İmparatorluğa yeniden hayat vermiştir. Bizans İmparatorluğu yaklaşık XIV. yüzyılın başına kadar, Paleologos İmparatorlarının yönetiminde, askerî, ekonomik ve kültürel alanlarda güçlenmiştir. Paleologos Rönesansı diye adlandırılan, sanatta ve özellikle bilimde yaratıcı ürünlerin verildiği bir döneme ön ayak olmuşlardır (Durak, 2017, s. 32).

Latin işgalinin kente çok zarar verdiği kuşku götürmez bir gerçek olsa da burada İstanbul'da yaşanan deprem ve yangınların da anıtların yıkılmasında önemli bir rol oynadığını ve şehrin görünümünü değiştirecek kadar tahribat yaptığını zikretmek gerekir. Nitekim Konstantinopolis 330 yılından 1453'e kadar en az 8 yıkıcı deprem geçirmiştir[6] ki yangınların sayısı daha da fazladır. Bazı yangınlar geniş alanlara yayılarak bütün bir mahalleyi harabeye çevirmiş, bazıları da birkaç mahalleyi yakıp yıkarak şehirde önemli ölçüde tahribata yol açmıştır. Öte yandan bu yangın ve depremler Türklerin egemenliği döneminde de şehre büyük zararlar vermeye devam etmiştir (Ebersolt, 1996, s. 8).

Konstantinopolis'in nüfusu kesin olarak bilinmemekle birlikte, her zaman aynı kalmadığı muhakkaktır. Eyice, şehrin II. Theodosios devrinde 13 km²'lik bir alan kapladığını, her tarafının iskân edilmediğini ve içinde boş yerler bulunduğunu, bu boş arazilerin de 1453'e kadar böyle kaldığını belirtmektedir (Eyice, 2006, s. 37).

Bizans'ın son yüzyılında yaşanan 1321-1357 arasındaki 5 kanlı iç savaş, şiddetli depremler (1344) ve veba salgınları (1347-1348) İmparatorluk topraklarını giderek küçültmüş, artık ne askerî ne de ekonomik açıdan kentin taleplerini yerine getiremeyecek hâle getirmiştir (Wiener, 2001, s. 27). Nitekim İmparatorluk böyle bir durumda iken, Sultan II. Mehmed 29 Mayıs 1453 yılında yıkılmaya yüz tutmuş bu başkenti fethetmiştir. Şehir Türklerin eline geçtiğinde zaten boşalmış, oldukça bakımsız ve harap durumdadır ki Türklerin fethiyle bu büyük Orta Çağ başkenti için yeni bir çağ açılmış, Fatih Sultan Mehmed hızla şehrin yeniden iskânına ve imarına başlamıştır. Çeşitli ırklardan ve uluslardan oluşan ve bunların barış, düzen ve güvenlik içinde yaşayabilecekleri gösterişli bir şehir ortamı oluşturmuştur (Runciman, 1972, s. 246; Eyice, 2006, s. 66).

1455 sayımına göre Galata'da en kalabalık nüfusu Rumlar oluşturuyordu. Sonra Latinler (Cenevizli, Venedik ve Katalan), ardından Ermeniler, en son da Yahudiler geliyordu. Galata'da Türk nüfusun yerleşmesi yaklaşık yarım yüzyıl almış olup şehrin tenha olan batı kesiminde yoğunlaşmıştır (İnalcık, 2008, s. 200).

[6] İstanbul tarih boyunca 2 afetin; "Deprem ve yangınlar"ın yıkıcı etkisiyle sarsılmıştır. Afetlerin arkasından kenti sık sık veba salgınları da yoklamakta idi. Ortalama bir hesapla İstanbul'u 8 yılda bir ya deprem ya yangın yoklamış, arkasından salgınlar yaşanmıştır. Kaynaklar, V. ve VI. yüzyıl için yıkıcı depremlerin tarihlerini 407, 417, 433, 447, 450, 477, 525, 542 ve büyük yangınlarını 437, 448, 465, 475, 491, 512, 532 olarak vermektedir (Sakaoğlu, 2003, s. 14).

Fatih İstanbul'un fethi ile şehri "Darussaltanatü'l-'aliyye" unvanıyla Osmanlı İmparatorluğu'nun payitahtı ilan etmiş, yıkık dökük aldığı Konstantiniyye'yi yeni baştan bir Türk-İslam şehri olarak inşa etmiştir (İnalcık, 2019, s. 213, 214). Ayverdi'ye göre Fatih kentin yapıcısı, kurucusu ve ilk belediye reisidir. İlk önce şehrin abidelerinin yerini göstermiş, iskân ve ticaret sahalarını değiştirmiş, şehir ve mimaride önemli atılımlar yapmıştır (Ayverdi, 1985, s. 148). Elbette ki halefleri, hanedan kadınları, devlet adamları ve dönemin tüccarları da imaretler yaptırarak kentin hızla büyümesine katkıda bulunmuşlardır (İnalcık, 2003, s. 150).

Fetihten sonra kentin imarında dikkat çeken nokta; belli başlı işlevsel bölgelerin ve tarihî konumların fetihten sonra da korunmuş olmasıdır. Ayrıca Konstantinus'un Konstantinopolis'i kurduktan sonra Romalı senatörlerin ve devletin ileri gelenlerinin kentte ev ve başka binalar yapmalarını istediği gibi, Fatih Sultan Mehmed de fetihten sonra kentin imarında Osmanlı ileri gelenlerinden kamu yapıları, camiler, medreseler, hanlar ve imaretler inşa ettirmelerini istemiştir. Diğer taraftan Bizans döneminden Osmanlı dönemine geçişte yaşanan en köklü değişikliğin, kentin sur dışına yayılması ve sur dışında yeni mahalleler kurulması olduğunu da zikretmek gerekir. Gerçi surlar onarılmış, korunmuşlar fakat Bizans dönemindeki gibi korunma amacı taşımıyorlardı ki bu yüzden şehir yaşamındaki önemlerini yitirmişlerdi (Mantran, 1991, s. 238 ve 259).

Ayverdi'ye göre Fatih devrinde yapılan inşaat bilançosu; 300 küsur cami, 60 medrese ve bir o kadar hamam, 30 han ve bedesten ile 300 küsur binadır. Öte yandan fetihten 56 sene sonra 1509 yılında vuku bulan ve *küçük kıyamet* denilen deprem, İstanbul'da çok ağır bir yıkıma neden olmuştur. Hatta bu deprem olmasaydı, günümüze pek çok Bizans ve fetihten sonra yapılan Türk eseri ulaşabilirdi (Ayverdi, 1985, s. 131 ve s. 347).

Osmanlı İmparatorluğu'nun payitahtı olana kadar Kostantiniye ve Galata merkezli olagelen İstanbul'un, fetihle birlikte "Dersaadet ve Bilad-ı Selase" (İstanbul ve Üç Belde) olarak da tanımlanan iki merkezli bir yönetim düzeni vardı. Birinci merkez olan Kostantiniye ya da Dersaadet denilen asıl kentte saltanat, sadaret, ordu, eğitim, sanat ve zanaat kurumları ağırlıklı iken; ikinci merkez Galata'da liman, tersane, dış ticaret, sermaye ve banka kuruluşları vardı. Nüfus çoğunluğu birinci

merkezde Müslüman Türklerde iken, ikinci merkezde her milletten olan gayrimüslimler ve Levantenler[7] çoğunluktaydı (Sakaoğlu, 2003, s. 45).

Eyice'nin tespitine göre, Fatih Sultan Mehmed'in imar faaliyetine karşılık İstanbul çok hızlı bir şekilde Türk-İslam şehri görünümü kazanırken, buna karşın Haliç'in öte yakasındaki Galata 500 yıl daha kozmopolit bir Akdeniz ticaret ve liman şehri görünümünü korumuştur. Nitekim kiliseleri, ticarethane ve mal ambarları, dar yokuşlu sokakları, meyhaneleri, kıyılarında iskeleleri ve gemi eşyası yapıp satan dükkânları ile bu özelliğini hemen hemen 1930'lara kadar koruyabilmiştir (Eyice, 1969, s. 15; Eyice, 2006, s. 68).

1.2.XVI. ve XVII. YÜZYIL İSTANBUL'U

Osmanlı halkı kozmopolit bir yapıya sahipti. Başkent devletin yönetim daireleri, askerî organizmaları, ekonomik ve entelektüel rolü sayesinde, İmparatorluğun bu sentezini temsil ediyordu. Bu yüzden İmparatorluğun kalbindeki konumuyla, âdeta küçültülmüş bir görünüşüydü (Mantran, 1990, s. 12; Mantran, 1991, s. 7).

XVI. yüzyılda İmparatorluk gücünün zirvesinde, en geniş topraklara sahip durumdadır. Osmanlı İmparatorluğunun hazine gelirleri fetihler sayesinde artmış, Sultan hiçbir sıkıntıya düşmeden istediği yerden zanaatkâr ve yazar getirtebilmektedir. Bunun sonucunda İstanbul İslam âleminin en büyük kültürel merkezi hâline gelmiştir; sanatçılar, şairler, tarihçiler, minyatürcüler ve hattatlar saraydaki nüfuzlu kişilerin teşvik ve desteğiyle şehre gelmekte, sonra da İslam âlemine ve hatta daha ötelere başkentin ününü yaymaktadırlar. Nitekim bu dönem bu nedenle "Osmanlı İmparatorluğu'nun altın çağı" veya "Kanuni Sultan Süleyman yüzyılı" olarak nitelenmiştir ki İstanbul görkemli bir dönemin tartışılmaz tanıkları olan, dikkat çekici binalarla donatılmıştır (Mantran, 1991, s. 9).

İstanbul'dan ayrı bir şehir gibi olan ve üç tarafı denizlerle çevrili Haliç'in karşı yakasında Galata bulunmaktadır. Günümüzde Galata Kulesi olarak bilinen ve bir gözetleme kulesi olan kulenin bulunduğu konum, farklı güvenlik kademeleriyle

[7] Levanten (Doğulu) kelimesiyle, Doğu Akdeniz Limanlarında hem Bizans hem Osmanlı döneminde yerli halktan ziyade İtalyan, Katalan, Fransız gibi Batı Akdenizliler kastedilmektedir. XVIII ve XIX. yüzyıllarda ise bu kelime Orta ve Kuzey Avrupa'dan gelerek yerleşen yabancıları da kapsamaktadır (Ortaylı, 1994, s. 204-207).

yoğun bir şekilde genişletilmiştir. Kuleye iki taraftan bitişik, düz sur hattından yarım daire biçiminde çıkıntı yapan büyükçe bir hisar-peçe bulunmaktaydı. Toplamda 4 sur hattının düğümlendiği nokta aynı zamanda Pera'nın kara tarafındaki ana giriş olup kara tarafındaki sur hattı boyunca geniş bir hendek uzanmaktaydı (Sağlam, 2020, s. 56).

Türkler ve diğer Müslümanlar XVI. yüzyılda da Galata'ya gelerek yerleşmeye devam etmiş ve sayıları giderek artmıştır. Ancak hâlihazırda ikamet eden Rum ve Frenk Hristiyanlara nazaran daha azdırlar (Mantran, 1990, s. 70). Bu yüzyılda Galata surlarının etrafı Kasımpaşa, Tophane ve Beyoğlu semtleri ile çevrili olup surlar bu semtlerle Galata'yı birbirinden ayıran doğal bir sınır vazifesi görüyordu. Osmanlılar asıl kenti oluşturan ve sur içinde kalan alana *dahil-i Galata*, sur dışında kalan alana da *hariç-i Galata* demekteydiler (Bulunur, 2013, s. 59).

Türkler sahil ile Galata Kulesi arasında kalan kısma Galata ismini vermiştir. Hristiyan ve yabancılar yavaş yavaş bu kısımdan şehrin arkasındaki düzlüğe ve Pera bağları (Les vignes de Pera) denilen sahaya çekilmişler, böylelikle bu bölgede kurulan elçiliklerin[8] etrafında âdeta Levanten karakterli yeni bir şehir doğmasına sebep olmuşlardır. Bunun sonucunda Beyoğlu semti oluşmuş; İtalyan, Maltalı, Katolik ve Ortodoks Rum, Ermeni, Musevi cemaatiyle çeşitli Avrupa ülkelerinden gelenler ve tüccarların oluşturduğu (levanten=Tatlısu Frenki[9]) bir toplum merkezi olmuştur (Eyice, 1969, s. 15). Sonuç olarak yabancı elçiliklerin buraya ve Beyoğlu'na taşınmasıyla, XVI. yüzyılda Galata'nın kozmopolit yapısı daha da zenginleşmiştir (Mantran, 1991, s. 271).

XVI. yüzyıl boyunca daha önce hiç yaşanmamış bir refaha ulaşmış olan İstanbul'da ganimet azalıp fetihler sonlanınca ilk aksi dönüşler yaşanmış, koşullar değişmiştir. Örneğin XVII. yüzyıl başında saltanat süren I. Ahmed'den sonra[10] bir

[8]Fransa, İngiltere, Venedik, Hollanda ve Cenova elçilerinin ikametgâhları buradadır. Farklı olarak yalnızca Fransa ve Hollanda elçileri kendilerine ait bir ikametgâha sahiptirler; diğerleri "kiralık evlerde" oturmaktadırlar (Mantran, 1990, s. 74).

[9] İstanbul'a kalıcı olarak yerleşmiş Avrupalıları, geçici olarak İstanbul'da bulunan Avrupalılardan ayırmak için bu ifade kullanılmaktadır. Çoğunluğu Beyoğlu semtinde oturmayı tercih etmişlerdir. Diğer bir ifadeyle, İtalyan, Fransız, Maltalı ve diğer batı Avrupalı insanların yerli Hristiyanlarla kaynaşması sonucunda oluşmuş bir topluluktur.

[10] 1603-1617 arasında saltanat sürmüş olan I. Ahmed tarafından Sultan Ahmet Camii yaptırılmıştır. Avrupalılar tarafından, iç duvarlarının kaplandığı çinilerin egemen tonundan ötürü çoğunlukla "mavi camii" olarak adlandırılmıştır.

istisna dışında artık büyük camiler yapılmamış, üstelik bu istisnayı oluşturan Yeni Valide Camii'nin inşaatı 60 yıldan fazla sürmüştür (Mantran, 1991, s. 10 ve 11).

XVI. yüzyılda surların içindeki nüfus hızla artış göstermiştir. Bunun sonucunda eski mahallelerde yerleşim sıklaşmış, özellikle Bayrampaşa deresi boyunca surlara doğru daha önce iskân edilmemiş bölgelerde, hatta surların dışında yeni mahalleler kurulmuştur. Bu arada Galata civarındaki yerleşim alanı Haliç ve Tophane sırtlarına doğru genişlemiş; Fındıklı, Cihangir ile Kasımpaşa bölgeleri oluşmuştur. XVI. yüzyılın ikinci ve XVII. yüzyılın ilk yarısında yerleşim alanları Eyüp'e, surların dışına doğru genişlemiştir.

Sonuç olarak XVII. yüzyıla kadar İstanbul'un gelişiminin genellikle surların içinde yaşandığını söyleyebiliriz (İnalcık, 2001, s. 222). XVII. yüzyılda Boğaziçi kıyılarına bakıldığında yalnızca iki önemli yerleşim yeri bulunmaktadır: Asya kıtasındaki Üsküdar ile Avrupa kıtasındaki zaten nüfusu az olan Beşiktaş. Buralardaki nüfus bütün olarak ele alındığında, yoğunluğu daha az olsa da bütün kıyı kesimi etkindir. İstanbul nüfusunun ezici çoğunluğu XVII. yüzyılın ortasında da surların içinde ikamet etmektedir ki nüfus yalnızca Türklerden değil; Rum, Ermeni ve Yahudilerden de meydana gelmektedir (Mantran, 1990, s. 39). Bu dönemde nüfusun % 40'ı gayrimüslim olup Avrupalıların oturmak için izin aldıkları Galata uluslararası bir ticaret merkezi olarak gelişmişti. Öte yandan İnalcık'ın aktardığına göre, XVII. yüzyıl ortalarında İstanbul'da 152 cami, 126 medrese, 100 kervansaray ile sultanlar, paşalar ve sıradan kimselerin yaptırdığı 1000 kadar konak bulunmaktaydı (İnalcık, 2003, s. 150).

İKİNCİ BÖLÜM

2. SEYAHATNAMELER

Seyahatin tarihi aslında insanlığın tarihi olup bir parça da dünya tarihidir. Yazılı belgeleri olan seyahatnamelerin geçmişi oldukça erken dönemlere dayanır. Löschburg'a göre seyahatin tarihi; başka insanlar, her şeyden önce de başka mallar ve hazineler olduğunu fark eden kâşiflerle başlar (Löschburg 1998, s. 9 ve 12).

İlk örneklerini Herodot ve Strabon'la gördüğümüz seyahatnameler zaman içinde hem nitelik hem de ortaya çıkma amaçları bakımından belirgin değişikliklere uğramıştır (Yılmaz, 2013, s. 588). X. yüzyılda İdil havzasına seyahat eden İbn Fadlan[11], XIII. yüzyılda Asya'da seyahat eden Marco Polo[12] ve XIV. yüzyılda Anadolu'yu dolaşıp çok kıymetli bilgiler veren İbn Battuta[13] seyahatname türünün ilk yazarları olarak sayılabilir (Kütükoğlu, 1998, s. 25).

[11] İbn Fadlân, İslâmiyet'i resmî din olarak kabul eden ilk Türk devleti (X-XV. yüzyıl) olan İdil Bulgar Hanlığı'na gönderilen Abbâsî elçilik heyetinin kâtibi ve bu seferi anlatan seyahatnâmenin yazarıdır. İbn Fadlân, büyük bir âlim, çok dikkatli bir seyyah ve başarılı bir diplomattır. Seyahatnamesinde Bulgarlar, Oğuzlar, Peçenekler, Başkırtlar, Hazarlar, Ruslar ve diğer bazı milletlerin siyasî düzenleri, dinî inançları, ahlâk kuralları, cenaze merasimleri, giyecekleri, evlenme gelenekleri, dilleri, ekonomik durumları, vergi ve ticaret sistemleri ve tabii özelliklerine dair yaptığı açıklamalar dikkat çekicidir (Url-1).

[12] Gezi edebiyatı dendiğinde dünyada akla ilk gelenlerden biri olan İtalyan gezgin Marco Polo daha çocukluğundan başlayarak babasıyla birlikte ticaret gezilerine çıkmıştır. Henüz 17 yaşındayken (1271) amcası ve babasıyla birlikte Kubilay'ın ülkesine uzun ve meşakkatli bir yolculuk gerçekleştirmiştir. Bu gezisinde Anadolu'yu, İran'ı, Mezopotamya yöresini, Türkistan'ı, Pamir Dağlarını, Gobi Çölünü ve Çin'i dolaşma fırsatı bulmuştur. Marco Polo Seyahatnamesi XIII. Yüzyılda Doğu medeniyeti dairesinde yaşayan halkların pek çoğunun (Türkler, Araplar, Farslar…) toplumsal yaşayış biçimlerini, gelenek ve göreneklerini, toplumsal törelerini ayrıntılarıyla anlattığı; coğrafya, tarih, sosyoloji, etnoloji alanlarında benzersiz bir kaynak olduğu için önemlidir (Asiltürk, 2008/2009, s. 4-5).

[13] İbn-i Batuta (ö.1369), tüm zamanların en büyük gezginlerinden birisi sayılmaktadır. 21 yaşında yollara düşerek, 29 yıl boyunca durup dinlenmeden 2 kıtayı dolaşmış, yaklaşık 125.000 km. yol kat eden çeyrek yüzyılı aşan seyahatler gerçekleşmiştir. İbn-i Batuta, Mısır, Suriye, Arap yarımadası, Irak, İran, Doğu Afrika, Anadolu, Kuzey Türk illeri, Doğu Asya, Hindistan, Çin, Endülüs ve Sudan gibi ülkeleri (günümüzdeki coğrafya ile toplam 44 ülke) görmüş ve tanımıştır. Sonra da bu seyahatlerinin neticesinde, XIV. yüzyıl İslam dünyası ile Türk âlemini canlı levhalar hâlinde seyahatnamesinde yansıtmıştır (Demirci, 2008/2009, s. 13).

Karakoç Osmanlı ülkelerine gelen Batılıları, "anı yazma bilinç altyapısına sahip" olarak nitelemektedir. Batı'da anı türünün geçerliliğini ve yaygınlığını anlatmak için de A. Davernport'un söylediği şu cümle üzerinde durmanın yeterli olacağını belirtmektedir: "İngiltere'de belirli bir yaşa gelip de anı yazmayan kişi yoktur". Davernport burada Batıda anı yazma bilincinin halk içinde çeşitli yönleriyle öne çıkmış kişilerden ziyade, öğrencilerden işçilere kadar toplumun her kesiminde görüldüğünü vurgulamaktadır. Osmanlı İmparatorluğu'ndaysa hemen her yeni fikrin ve kavramın ilk örneğinin görüldüğü Tanzimat'tan sonra artmıştır, ancak verilen eserler çok azdır (Karakoç, 1999, s. 94).

Doğu[14] ve Batı kaynaklı olarak iki kısımda incelenmesi mümkün olan seyahatname literatürünün hem kaynak bakımından hem de sayı bakımından paralellik gösterdiğini söylemek güçtür; keza Osmanlı seyahatnamelerinin sayısı az, Batı kaynaklıların ise oldukça fazladır. Burada Batı toplumunun seyahatnameler aracılığıyla Osmanlı toprakları hakkındaki her türlü bilgiye ulaşabildiğini zikredebiliriz. Peki Osmanlı İmparatorluğu (veya o dönemde nitelendiği üzere Türk-İslam toplumu), Batı toplumu hakkında nasıl bilgiye ulaşıyordu ya da tamamen ilgisiz ve bilgisiz miydi? Bu konuda Mantran şunu savunmaktadır: "Batılıların seyahatnameleri, çeşitli gazeteler ve haber bültenleri aracılığıyla Osmanlı İmparatorluğu hakkında kolaylıkla her çeşit bilgiye erişim sağlarken, bunun tersine Osmanlılar Batı dünyası hakkında 'mutlak bir bilgisizlik' içindedirler" (Mantran, 1990, s. 9). Öte yandan burada Osmanlı İmparatorluğu'nun Batı toplumu hakkında tamamen ilgisiz ve bilgisiz olduğunu söylemek ön yargıdan oluşan bir sonuç olup taraflı bir yaklaşımdır.

Houari Touati seyahati, özellikle Orta Çağ'daki bir âlim uğraşı olarak yorumlamaktadır (Touati, 2004). Stephane Yerasimos ise gerek Antik Dönem Batı dünyasında gerek Arap dünyasında yapılan seyahatlerde Kudüs ve çevresinin merkez olarak belirlenerek bu bölgenin incelenmesinin, Doğu seyahatnamelerinin temelini oluşturduğunu savunmaktadır (Yerasimos, 1991, s. 3).

[14] IX. asırdan itibaren İslam dünyasından çıkmaya başlayan seyyahların bir kısmı şunlardır: Yakubi (ö.891); İbn Hurdazbih (ö.893); İbn-i Rüsteh (ö.902); İbnu'l-Fakih (ö.902); Ebu Dülef (ö.941); İstahri (ö.952); Mesudi (ö.956); İbn Havkal (ö.975); Makdisi (ö.1000); Süleyman et-Tacir; Bekri (ö.1094); İdrisi (ö.1165); İbn Cübeyr (ö.1217); Gırnatalı İbn Said (ö.1286).

Kütükoğlu insanın yeni, yabancı ve farklı kültürdeki bir ülke veya şehirdeki gözlemlerini içeren seyahatnamelerini "seyahat intibaları" şeklinde tanımlamaktadır. Seyyahlar gözlemledikleri olayları, kendilerince enteresan gördüklerini ya da farklı görüneni çeşitli bakış açıları, değerlendirmeler ve yorumlarla yazmışlardır. Bazen o milletten birinin göremeyeceği veya yazamayacağı şeyi bulup çıkarmışlar bazen de eseri cazip kılmak için mübalağaya kaçmışlardır. Hatta seyahatnamelerin bir kısmında önceki seyyahların eserlerinde anlatılanları kendi görüşleri gibi aktardıkları da olmuştur (Kütükoğlu, 1998, s. 24-25).

XVI ve XVII. yüzyıl Osmanlı şehirleriyle ilgili olan Batılı seyahatnameler daha çok İstanbul'a düzenli olarak gönderilen elçilerin yani Avrupalı devlet adamlarının[15] ya da elçilik heyetinde yer alan görevli, asilzade, hümanist, papaz, doktor, eczacı ve sergüzeşt meraklısı her yıl fidye ve hediyelerle Sultan'a gönderilen elçilere ve refakatçılarına katılanların raporlarından oluşmaktadır. Aynı zamanda tanınmış bilginlerin, coğrafyacıların, şairlerin ve ünlü ticaret şirketlerinin yöneticilerinin kaleme aldıkları eserlerle kaçarak ya da azat edilerek ülkelerine dönen esirlerin anıları veya hatıraları da karşımıza çıkmaktadır (Schwob, 1987, s. 70; Aybet, 2010, s. 30; Çolak, 2017, s. 95).

XVI. yüzyıl ortalarından başlayarak Avrupa devletlerinin daimî büyükelçilikleri ve konsoloslukları İstanbul'da ve diğer Osmanlı şehirlerinde kuruldu.[16] Böylelikle Avrupalı diplomatlar[17] ve tüccarlar İstanbul ile birlikte başka önemli şehirlere de geldiler. Aralarında antik kitaplar ve paralarla Osmanlı ülkelerinde yaşayan insanlar hakkında bilgi toplamak için kralları tarafından özel görevlerle gönderilmiş misyonerler, rahipler ve bilginler, Doğu şehirlerindeki sosyal ve kültürel hayatı merak eden ve kendi olanaklarıyla seyahat ederek Osmanlı şehirlerine gelen bazı Avrupalı aydınlar da vardı. Bunların sonucunda, Avrupalıların

[15] İstanbul'da görevli yabancı devlet temsilcilerinin (elçilerin) kendi devletlerinin çıkarı doğrultusunda çağın ve koşulların elverdiği ölçüde bir "bilgi derleme" görevi yüklendikleri bilinmektedir (Yenal, 1986, s. XI).

[16] Yabancı ülkelerin Osmanlı Başkenti'nde sürekli temsilci bulundurma geleneği, İstanbul'un Fethi'nin hemen ertesinde başlamaktadır: Venedik Cumhuriyeti (1454), Lehistan Krallığı (1475), Rus Çarlığı (1497), Fransa Krallığı (1525), Kutsal Roma İmparatorluğu (1528), İngiltere Krallığı (1583), Felemenk Cumhuriyeti (1612) (Yenal, 1986, s. XI).

[17] Sadece 1500-1700 yılları arasında Kutsal Roma İmparatorluğu tarafından İstanbul'a gönderilen elçilik heyetleri sayısı 121'dir (Teply, 1969, s. 248).

Osmanlı şehirleri ve toplumu üzerine gözlemlerini içeren çok sayıda seyahatname bu dönemde Avrupa'da yayımlandı (Aybet, 2010, s. 18).

Seyahatnamelere dair değinilmesi gereken bir diğer önemli konu, okuyucuların ve araştırmacıların işini kolaylaştıran bibliyografya çalışmalarıdır. Bu çalışmalar içinde sadece İstanbul için hazırlanmış bibliyografyalar bulunmaktadır.[18] Genel veriler veren bibliyografyalar sayesinde İstanbul'a gelerek seyahatname yazmış seyyahların bilgilerine ulaşmak mümkündür. Seyahatnameleri listelemekten ziyade Osmanlı ya da toprakları dahilinde yapılacak bir çalışmada yararlanılabilecek her türlü kaynağı listeleyen metinler de bulunmaktadır. Yine bu çalışmalar Alman seyyahlara ve seyahatnamelerine ulaşmayı kolaylaştırmaktadır.

Seyyahlar doğrudan gözlemlerini aktardıklarından gezilen yörenin sosyal, ekonomik, politik ve kültürel yaşamına, mimarlık ve sanat ürünlerine, fiziksel yapısına ilişkin yararlı ve önemli bilgiler verirler. Diğer taraftan yazarın yani seyyahın entelektüel yapısı, dünya görüşü, eğitimi, ilgisi ve amacı gibi birçok etken de seyahatnameleri şekillendirir. Bu bağlamda seyyahın ilgi alanı ya da kişiliğine göre seyahatnamelerde verilen bilgilerin değiştiği görülmektedir. Örneğin elçi ya da elçilik heyeti üyesi olanlar politik, devlet yapısını ve siyasal ilişkileri içeren gözlemlere ağırlık verirken; bir ressam şehirlerde gördüğü yapıları, anıtları ya da şehir silüetini aksettirdiği resimlere yer vermektedir. Böylelikle seyyahın kimliği ve seyahat amacı birbirinden farklı seyahatnamelerin ortaya çıkmasına neden olmaktadır.

Mumcu, seyahatnamelerin birincil kaynaklar olduğunu ancak seyahatnameleri yazanların insanlık fıtratlarından ötürü peşin hükümlerinin olduğunu, aynı zamanda bazı insanların bilgisiz olduklarını, dolayısıyla edindikleri gözlemlere her zaman yüzde yüz doğru gözüyle bakmamak gerektiğini vurgulamaktadır. Özellikle XVIII. yüzyılın sonuna kadar yazılmış olan seyahatnamelerde Alman, İngiliz ya da Fransız olsun, bir peşin yargı bulunduğunu belirtmektedir (Mumcu, 1987, s. 89).

[18] Sadece İstanbul şehri için hazırlanmış bibliyografya çalışmalarına örnek: Yenal, E. (1986). *Karşılaştırmalı Tarihsel Perspektivde (1453-1923) Osmanlı Başkenti ile İlgili Batı Kaynaklarından Seçilmiş Bir Kaynakça Denemesi*, İstanbul: Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu; Kornrumpf, H. J. (1973). *Osmanische Bibliographie mit Besonderer Berucksichtigung der Türkei in Europa*, Leiden E. J. Brill.

Ortaylı, Batılıların Osmanlı hakkında yazmış oldukları seyahatnameleri *Aydınlanma Öncesi* ve *Aydınlanma Sonrası* olmak üzere ikiye ayırmaktadır. XV ve XVI. yüzyıllardaki Avrupalı seyyahların Batılı ve Hristiyan olup bütün önyargılarına rağmen insanlara eşit gözle baktıklarını, dolayısıyla XVII. yüzyıl seyahatnamelerinin evvelinin daha sağlıklı ve nesnel yazıldığını düşünmektedir (Ortaylı, 1987, s. 116).

XV. yüzyılda Osmanlılar Balkan yarımadasına tam anlamıyla yerleşince Alman halkının bir bölümü dolaylı olarak Osmanlı ile komşu olmuştur. Bu durum Osmanlılara karşı ilgiyi son derece artırarak Almanca konuşan kimselerin yazdıkları raporların ve seyahatnamelerin sayısında artışa neden olmuştur (Mumcu, 1987, s. 86).

Öte yandan XVI. yüzyıla bakıldığında bütün Avrupa milletlerinin Osmanlılara karşı ilgisinin arttığı görülmektedir. Mumcu bu ilgi ve merakın sonucu olarak XV ve XVI. yüzyıl için fevkalade güzel ve değerli bilgiler veren seyahatnameler yazıldığından bahsetmektedir. XVI. yüzyılda Almanca konuşan insanların Türklerle daha ilgili olmalarının, Almanca yazılmış seyahatnamelerin kalitesini Fransız ve İngiliz seyahatnamelerinde olmayan bir seviyeye yükselttiğini belirtmektedir. Diğer taraftan XVII. yüzyılda Avrupalı seyyahların seyahatnamelerinin arttığı görülürken, Almanca olanların sayısal üstünlüğü kaybettiği anlaşılmaktadır. Özellikle İngilizlerin XVII. yüzyılda Osmanlı ve doğu ülkeleriyle ticari ilişkileri yoğunluk kazandığından, bu yüzyılda İngiliz seyahatnamelerinin sayısında büyük artış yaşanmıştır (Mumcu, 1987, s. 87).

2.1.SEYAHATNAMELERİN KAYNAK BELGE YÖNÜNDEN DEĞERİ

Seyahatnameler özellikle kültür tarihi, sosyal tarih, coğrafya tarihi, edebiyat, sosyoloji, din, iktisat, mimarlık, demografi ve filoloji gibi alanlarda bizlere önemli veriler sunan birincil kaynaklar arasında yer almaktadır (Ortaylı, 1987, s. 271; Aybet, 2010, s. 30; Çolak, 2017, s. 195).

Osmanlı Devleti ve daha evvel onun selefi olan Selçuklu İmparatorluğu hakkında bilgi edindiğimiz kaynakların başında yabancı seyyahlar gelir. Türkiye coğrafyası üzerine yazılmış en eski Fransızca ve Almanca seyahatnameler Osmanlı

öncesine uzanmaktadır.[19] Bu seyyahlar Bizans İstanbul'undan geçmişlerdir ve o zamanki Anadolu'yu canlı bir biçimde anlatmaktadırlar (Ortaylı, 2006, s. 85-86).

Yabancı seyyahların gezip gördükleri toplumda bulunan ancak halkın dikkat etmediği konulara parmak bastıklarını belirten Zeki Velidi Togan, seyahatnamelerin toplumların tarihi için kaynak nezdinde ayrı bir öneme sahip olduklarını vurgular (Togan, 1950, s. 59). Ortaylı da herhangi bir medeniyetin geçmişini anlamak için sadece kendi tarihinin aktardığına ya da günümüze ulaşan belgelere değil, ayrıca başkalarının değerlendirmesine de muhtaç olunduğunu ve seyahatnamelerin gazetenin, mektubun, resmî evrak ve kayıtların veremediğini verecek kaynaklar olduklarını unutmamamız gerektiğini vurgulamaktadır (Ortaylı, 2006, s. 89-90).

XV- XVI. yüzyıl Alman seyahatnameleri ayrıca (Schiltberger, Dernschwam, Gerlach, Schweigger gibi) Alman ve Avrupalı portresini çizmeye yardımcı kaynaklar olarak da değerlendirilmelidir, nitekim yeni zaman Avrupalısının düşünce yapısını ve dünya görüşünü (*Weltanschauung*) anlamamıza yardımcı olmaktadırlar (Ortaylı, 1987, s. 271).

1453'te Türkler egemen oluncaya kadar İstanbul entelektüel, sanatsal ve dinî yaşamın ilgi çekici bir merkezi, inançlarını coşkuyla yaşayan insanları ibadet etmek için Bizans imparatorlarının topladıkları kutsal emanetlerle kendine çeken bir başkentti. Ardından ufuklarını genişletmek isteyen öğrenme tutkunu seyyahlar geliyordu, onların seyahatleri sayesinde bilimsel araştırma yapma fırsatı yakalayan, diplomatik ve politik nedenlerle İstanbul'a gelen seyyahların çoğu, karşılaştıkları olayların etkisi ve Türklerin, özellikle de Osmanlı devletinin Avrupa'da devamlı merak uyandırmasının sonucu çeşitli dillerde seyahatnameler kaleme alıyorlardı ki bunların sayısı büyük bir kütüphaneyi dolduracak kadar çok ve zengindi (Ebersolt, 1996, s. 1 ve 2; Ortaylı, 2006, s. 85). Ancak bu çeşit baskıları eksiksiz olarak alan ya da belli başlılarını içeren bir kütüphanemiz yoktur.[20] Bugün bazı kütüphanelerde bu

[19] Fulcher of Chartres, "*Chronicle of the First Crusade*", çev. M. Evelyn McGinty, Philadelphia: University of Pennsylvania, 1941; "*The Travels of Bertrandon da La Broquiére, Counsellor and first Esquire-Carver to Philippe le Bon, Duke of Burgundy, to Palestine, and his return from Jerusalem overland to France, during the years 1432 and 1433*",.. Translated by Thomas Johnes.., Hafod-Cardiganshire 1807; Hans Schiltberger, "*Reisen des Johannes Schiltberger aus München in Europa, Asia und Afrika von 1394-1427*" (ed. K. F. Neumann), München, 1859.

[20] İlber Ortaylı'ya göre sadece XIX. yüzyılda Osmanlı coğrafyası üzerine yazılan seyahatnamelerin sayısı 5000'i geçmektedir (Ortaylı, 2006, s. 86).

türden kitaplar bulunmakla beraber, hepsinde çok önemli boşluklar ve eksikler göze çarpar. Öte yandan Çelik Gülersoy Vakfı'na ait İstanbul Kitaplığı'nda bulunan eserler arasında "4. Seyahatnameler, 5. Sefaretnameler ve 6. Hatıralar" ana başlığında kitap koleksiyonu bulunduğunu da eklemek gerekir (Url-2).

Seyahatnamelerin yurt dışındaki koleksiyonlarından biri Washington'da Dumbarton Oaks Library ile Atina'da Gennadios Library'de bulunmaktadır (Eyice, 1975, s. 85). Seyahatnameler üzerine en eski arşiv, 1135'ten itibaren Türkiye üzerine sistematik ve devamlı rapor bulunduran Vatikan Merkezi Devlet Arşivleri'dir. Venedik[21] ve Cenova arşivleri de bu zenginliği tamamlamaktadır (Ortaylı, 2006, s. 85). Ayrıca İstanbul'da görevli Kutsal Roma İmparatorluğu elçilerinin gönderdikleri belgeler/raporlar da bugün Viyana'da Avusturya Devlet Arşivi'nde (*Österreichisches Staatarschiv*) korunmaktadır (Yenal, 1986, s. XI).

Ebersolt'a göre, seyyahlar yüzyıllar boyunca İstanbul hakkındaki duygu ve düşüncelerini ifade eden tanıklar olup gezip gördükleri yapıları veya anıtları hem anlatıp hem tanımlayarak harap olmaktan kurtulan ya da tümüyle harap olup günümüze ulaşamayan yapılar hakkında değerli bilgiler sağlamaktadırlar. Bu yeni bulgular Bizans tarihçilerinin ve vak'anüvislerinin eksik bıraktığı bilgileri birçok noktada tamamlayacaktır. Boğaz kenti İstanbul'un anıtsal tarihine ışık tutan seyyahlar, şehrin gizemini çözmek için harcadıkları çabaları da yazılarında sergileyeceklerdir (Ebersolt, 1996, s. 19-20).

Arkeolojik araştırmalar seyahatnamelerde çoğu zaman ikinci planda kalmaktadır. Ancak o zamandan beri hasara uğrayan ya da hiçbir iz bırakmadan kaybolan yapılara ilişkin gözlemler, Orta Çağ'ın bu önemli kentini daha iyi tanımamıza katkıda bulunacaktır. Bu arada seyyahların anlattıklarının kusurlu bir aynadan yansıyan görüntüler gibi olduğu unutulmamalıdır; tam olmasalar bile aslının sadık yansımalarıdır. Çoğu zaman eleştiri süzgecinden geçirmeden aktardıkları izlenimlerle İstanbul'un değişmeden sürüp giden çizgilerini bulmak ve üzerine ışık tutan yeni bilgiler edinmek mümkündür (Ebersolt, 1996, s. 2).

[21] İstanbul'daki Venedik elçi "baillo" (balyoz)larının hazırladıkları "*relazione*" olarak anılan raporlar, günümüzde Venedik Devlet Arşivi'nde (*Archivo di Stato Venezia*) özenle korunmaktadırlar (Yenal, 1986, s. XI).

2.2.SEYAHATNAMELERİN İÇERİĞİ

İstanbul seyahatnamelerinin dili, birkaç istisna haricinde şehri ziyaret eden seyyahın ana dilinde kaleme alınmıştır. Bu istisnaların başında din adamlarının anlatıları gelmekte olup kayıtlarını Latince tutmayı tercih etmişlerdir. Genel olarak ticari ilişkilerin değişkenliği ve savaş durumu da İstanbul'a yolu düşen seyyah çeşitliliğini, dolayısıyla yazı dilini etkilemiştir. Buna en iyi örnek klasik dönemde Fransızca ve İngilizce seyahatnamelerin sayısının, Osmanlı ile gelişen ticaret trafiğiyle doğru orantılı olarak artmasıdır (Nalçacı, 2010, s. 539).

Klasik dönemdeki Almanca seyahatnamelerin çoğu, Kutsal Roma tebaası olan elçiler (devlet adamları), elçilik heyetinde yer alan bazı görevliler, tüccarlar ya da esirler tarafından kaleme alınmıştır (Nalçacı, 2010, s. 540). Birkaç istisna hariç[22] Almanca yazılmışlardır, ayrıca bu çalışmada yer alan seyahatnamelerin çoğunluğunu oluşturmaktadırlar.

Seyahatnameler birkaç farklı şekilde hazırlanmıştır. Kimi seyyahlar seyahat esnasında birtakım notlar alırken kimileri de ülkelerine döndükten hemen sonra ya da seyahatin üzerinden epey bir zaman geçtikten sonra yazmaya karar vermişlerdir. Şehirde uzun süre kalsa da esirler ya da tüccarlar gibi yazmak için uygun ortama sahip olmayanlarsa ülkelerine döndükten sonra yazmışlardır. Yanı sıra devletindeki bir yakınına mektup yoluyla gözlemlerini göndererek seyahat metinleri hazırlayanlar olduğu gibi seyahatleri süresince günlük tutanlar da olmuştur (Nalçacı, 2010, s. 541).

Seyahatnamelerde iki tür bilgi olması nedeniyle, seyahatnameler yazılı ve görsel olarak ikiye ayrılabilir:[23]

2.2.1. Yazılı İçerik

Kimi seyyah seyahatnamesinde sadece yazılı bölümlere yer vermiştir. Bu türde harita, çizim gibi görsel bilgiye rastlanmaz. Yazılı kaynakların sınıflandırılması ise şu şekilde yapılabilir:

[22] Elçi Busbecq ve elçilik heyetinde İstanbul'a gelen Wratislaw seyahatnamelerini Latince kaleme almışlardır.

[23] Seyahatnamelerin birçoğunda sadece yazılı metinler yer alırken, bazılarında hem yazılı hem görsel bilgilere rastlanmaktadır.

2.2.1.1.Seyahat Anısı veya Günlük

Bu çalışmada yararlanılan en geniş kaynakları, doğrudan seyahat anlatısı olarak yazılan eserler oluşturmaktadır. Günlük olarak yazılan seyahatname metinleri de bulunmaktadır. Seyahatnameler Almancada "*reisen*",[24] İngilizcede "*voyage, travel, journal, journey, discourses, relation, observations, peregrinations*", Latincede "*iter*" ve İtalyancada ise "*viaggio*" şeklinde tanımlanan terimlerle ifade edilmektedir. Genellikle ana başlık dışında alt başlıklarda seyyahın seyahat ettiği yerler detaylı olarak yazılmaktadır. Böylelikle okuyucu seyahatnamenin kapak sayfasında eserin kimin tarafından kaleme alındığı, kitabın hangi konularda olduğu ve seyahat güzergâhı bilgisine ulaşmaktadır.[25]

2.2.1.2.Mektuplar

İstanbul'da bulunan bazı elçiler[26] ve önemli doğu bilimci seyyahlar[27] gözlemlerini ve anılarını mektup türünde yazmayı seçmişlerdir. Mektuplar genellikle "*briefe*", "*letters*" veya "*correspondance*" şeklinde başlıklarla yayınlanmıştır.

Osmanlı İmparatorluğu'nda faaliyet gösteren Venedikli ya da İngiliz tüccarlar da seyahatname şeklinde kitaplar değil, Venedik veya Londra'daki muhataplarına işle ilgili mektuplar yazmayı tercih etmişlerdir (Faroqhi, 1999, s. 185). Diğer taraftan hamilerinin kitap alması için gönderdikleri seyyahlar ya da bilim adamları da seyahatnameler yerine hamilerine yazdıkları mektuplarla günlük faaliyetlerinin raporlarını sunarlardı[28] (Tekin, 2017, s. 38).

---

[24] *reisen* [Alm. seyahat etmek] sözcüğü ilk başlarda "sefere çıkmak", "savaşa hazırlanmak" anlamına gelmekte iken sonraları tüm yolculuk ve geziler için kullanılır olmuştur (Löschburg, 1998, s. 12).

[25] Salomon Schweigger'in seyahatnamesinin kapak sayfasında yazılanlar: *"Schweigger, S. (1608), Ein newe Reyssbeschreibung auss Teutschland Nach Constantinopel und Jerusalem… Mit hundert schönen newen Figuren in III unterschiedlichen Büchern. Auffs fleissigst eigner Person verzeichnet und abgerissen Durch Salomon Schweigger… Gedruckt und verlegt zu Nürnberg/durch Johann Lantzenberger. MDCVIII."* (Almanya'dan Konstantinopolis'e ve Kudüs'e Yapılan Bir Yolculuk Hakkında Yüz Adet Güzel ve Yeni Çizimle Donatılmış Üç Kitaptan İbaret Yeni Bir Yolculuk Öyküsü. Yolculuğu yapan kişi olan Salomon Schweigger tarafından bizzat anlatılmış ve resimlendirilmiştir. Basılışı ve yayınlanması: Johann Lantzenberger, Nürnberg 1608)

[26] Ogier Ghiselin von Busbecq, Kutsal Roma İmparatoru I. Ferdinand'ın Osmanlı ülkesindeki daimî elçisi olarak 1554-1562 yılları arasında İstanbul'da bulunmuş ve gözlemlerini ülkesindeki bir yakınına 4 uzun mektup yoluyla göndererek anlatmıştır.

[27] Pietro Della Valle, Edward Pococke ve Levinus Warner gibi seyyahlar.

[28] Vansleb-Colbert mektuplaşmaları gibi.

2.2.1.3.Bilim Metinleri

Osmanlı İmparatorluğuna gelen seyyahlar arasında bilim adamlarının (doğu bilimci, dilbilimci, astronom, botanikçi, matematikçi, doğa bilimci, topoğraf gibi) eserleri, seyahat yazıları veya diğer türlerdeki çalışmalarını kapsamakla birlikte, içerikleri bilimsel çalışmalardan oluşmaktadır. Tamamen seyyahın ilgi alanına göre gelişen bir türdür (Tekin, 2017, s. 38).

2.2.1.4.Diplomatik Metinler

Diplomatların çoğu seyahatname ya da raporunu kendisi yazmaz. Elçilik heyetinde yer alan bir çalışan yayımlanacak metni hazırlamakta, elçinin kendisi ise kralın bilgisine sunulmak üzere resmî bir rapor yazmaktadır (Yerasimos, 1991, s. 18; Faroqhi, 1999, s. 180). Bu konuda en düzenli diplomatik raporlar, balyosların senatolarına sundukları resmî raporlar olan "*relazione*"lerdir. Diğer taraftan her diplomat ziyaretini resmî bir rapora dönüştürmeyebiliyor veya rapor dışında da sanatsal, kişisel veya kültürel gözlemlerini anlatan siyasi ve resmî olmayan eserler (seyahat anısı veya günlük, mektup gibi) yazabiliyordu (Tekin, 2017, s. 38).

2.2.2. Görsel İçerik

Kimi seyyah yazılı bölümlerin yanı sıra görsel bilgilere de yer vermiştir. Seyahatnamelerde kullanılan bu görsel kaynakların, seyyahın gözlemlerinin anlaşılmasına ve metnin okuyucu tarafından daha iyi kavranmasına katkısı büyüktür. Görsel kaynakların sınıflandırılması şu şekilde yapılabilir:

2.2.2.1.Haritalar

Seyahatnamelerdeki haritalar, genellikle seyyahın yolculuk boyunca izlediği güzergâhı gösteren belgelerdir. Bazı haritalar kroki niteliğindedir, belli bir ölçeği yoktur. Bazıları ise topoğrafik bilgileri tam ve çok ayrıntılı haritalardır. Her seyahatnamede bu haritalara rastlanmamaktadır.

2.2.2.2.Gravürler

En eski baskı tekniklerinden biri olan gravür, *oyma kazıma sanatı* olarak bilinmektedir. XV. ve XVI. yüzyılda önemini koruyan ahşap üzerine gravür tekniği (ahşap oyma sanatı), daha sonraları yerini metal kazıma türü ile asite yedirmeye

bırakmıştır. Almanya ve Flandra[29] bu kazı sanatına önderlik etmekte olup Alman sanatçı Albrecht Dürer (1471–1512) baskı sanatının en büyük ustalarındandır.[30]

Seyyahın gördüklerini görsel olarak belgeleyen gravürler seyahatnamelerde çokça yer bulmuştur. Şehrin genel görünüşünü, dönemin mimarisini, coğrafi ve kültürel özelliklerini yansıtması yönünden çok değerli kaynaklardır. Fotoğraf makinesi yaygınlaşana kadar hem belgeleme hem de resim çoğaltma tekniği olarak kullanılmışlardır.

2.2.2.3.Resimler ve Mimari Çizimler

Seyahatnamelerde resimlere de yer verilmiştir. Gravür gibi resimler, şehrin geçmiş yüzyıllardaki durumunu öğrenmek için çok önemli kaynaklarıdır. Resimler kentin tümünü, bir bölümünü, bir sokağını veya tek tek yapılarını aksettirmektedir. Dolayısıyla şehrin genel bakışı, mahalle ve sokak yapısı, yapıların durumları, yapı malzemesi gibi birçok ayrıntılı bilgilere ulaşılmaktadır.

Mimari çizimler ise anlatım ve çizim teknikleri bakımından kabataslak tasarımlar (avan proje) olup yapıların belirli bir dönemdeki durumunu yansıttıkları için önemlidirler. Hatta restorasyon çalışmaları sırasında aranan başvuru kaynaklarıdır.

2.2.2.4.Çeşitli Tekniklerle Üretilmiş, Günlük Yaşamdan Kesitleri, Giysileri, Silahları Çeşitli Eşyaları Konu Alan Ürünler

Bu türün iyi bir örneği; 1551 yılında kralın mabeyincisi ve coğrafyacısı unvanlarıyla elçilik heyetinde bulunan Nicolas de Nicolay'ın Türkiye Seyahatnamesi'dir. Bu seyahatnamede yer alan 60 Anadolu giyim tarzı gravürü, desenlerin ve modellerin asıllarına sadık oluşları bakımından XVI. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'ndaki insan tipleri ve giyim-kuşamları hakkında çok değerli bir kaynak olup belgesellik açısından bu yüzyılda yazılmış seyahatnamelerin en önemli örneklerinden biridir (Reyhanlı, 1989, s. 572 ve 574).

[29] Günümüz Belçika'sının Kuzey Denizi kıyısında yer almaktaydı.

[30] Ayrıntılı bilgi için bkz. Beksaç, E. & Akkaya, T. (1990). *Kaynak ve Kökleriyle Avrupa Resim Sanatı Gelişim ve Değişim Süreci İçinde Başlangıcından Rönesans Sonuna*, İstanbul; Gençaydın, Z. (1987). *Beşyüzyıl Boyunca Alman Ağaçbaskı Sanatı*, Türkiye'de ve Almanya'da Ağaçbaskı Sanatı, Ankara; Büyükişleyen, Z. (1987). *1400 Başlarından Günümüze Kadar Alman Ağaç Baskısı*, Türkiye'de ve Almanya'da Ağaçbaskı Sanatı, Ankara.

2.2.2.5.Fotoğraflar

XIX. yüzyılın sonlarına doğru fotoğraf makinesinin icat edilmesiyle birlikte fotoğraf içeren seyahatnamelere rastlanmaktadır. Özellikle portatif bir hâl aldığında, seyahatler fotoğraflar ile belgelenmeye başlanmıştır.

2.3.SEYYAHLAR ve GELİŞ SEBEPLERİ

Sadece yeni yerler görmek için veya merak duygusuyla seyahat edenlerin sayısı azken; savaşlar, ticaret, hac ibadeti ve diplomatik ilişkiler sebebiyle İstanbul'a yolu düşenlerin sayısı çoğunluğu oluşturmaktadır (Nalçacı, 2010, s. 526). Bu bağlamda İstanbul'u ziyaret eden seyyahlar 8 grupta sınıflandırılabilir:

2.3.1. Hac Ziyareti Yapan Hristiyanlar

Orta Çağ insanının en uzun seyahati, hac yolculuğuydu. Avrupa'daki her ülkeden binlerce papaz ve halk Kudüs'e, Roma'ya, Orta İtalya'ya (*Loreto*) ya da Kuzeybatı İspanya'ya (*Santiago de Compo stela*) hacca giderdi. Löschburg'a göre bu seyahatler, inanç turizminin Orta Çağ'daki şekliydi (Löschburg, 1998, s. 32).

Kenneth Setton'a göre, "Erken Orta Çağ'da kutsal topraklara yolculuk, *the 'pilgrimage'* (*peregrinatio*), aslında bu yolculuğun üstesinden gelebilecek bilgi, cesaret ve paranın varlığını göstermek isteyenler için sosyal bir ritüel idi". XI. yüzyılın sonundan itibaren ise hacılar (*peregrini*) silah taşıyıp ordular hâlinde örgütlenen, dinî törenlerde haç alıp Kutsal Kabir'e gitmek ve denizin ötesindeki kafirlere karşı kutsal savaşa girmek için yemin eden bir topluluğa dönüştü. Nitekim bu topluluk "haçlılar" (*cruce signati*) olarak anılmaya başladı (Setton, 1978, s. 1).

Belirli bir sebeple yolculuk yapanlarca yazılmış ilk seyahatname örnekleri hacılara aittir.[31] Pek çok hacı Sina Yarımadası'na varmadan yahut hac dönüşü Venedik ticaret gemilerinin uğradığı İstanbul limanını görme şansı elde etmiş,

[31] Bu seyahat tasvirlerin en eskisi şövalye Arnold von Harff'ın 1499'da Köln'den yaptığı haç yolculuğudur. Seyahatnamesinde, Konstantinopolis'ten Ragusa'ya giden rota hakkında yalnızca kısa notlar içeriyor*: Die Pilgerfahrt des Ritters Arnold von Harrf von Cöln 1496-1499* Herausg. Von Dr. E. Von Groote. Cöln 1860 (Jireček, 1877, s. 118). Özellikle seyahatnamesinde padişah II. Beyazıt ve oğullarının yaşadığı Saray hakkında yazdıkları dikkatle incelenmeye değer niteliktedir. Alman hacıların seyahatnameleri içinde diğer zikredilmesi gereken diğer bir eser, 1480 ve 1483/84 yıllarında Türkiye'ye seyahatler yapmış, uzun ve tafsilatlı olarak izlenimlerini yansıtan Felix Fabri'nin "*Evagatorium*"dur: Wilfried Buch: Ein deutscher Bileam. *Das Türkenbild des Pilgers Felix Fabri am Ausgang des 15. Jahrhunderts* (Buch, 1982, s. 513 ve 514).

hacıların seyahatlerinin en önemli duraklarından biri olan İstanbul'u ve özellikle limana yakın olup ilk bakışta görülebilecek yerleri tasvir etmişlerdir (Nalçacı, 2010, s. 528). Sonuç itibariyle hacıların Türkiye'de en çok gördükleri şey, sahil şeridir. Diğer taraftan hacılar[32] milletlerarası liman şehirlerinde ve açık denizlerde "korsan" hüviyetiyle, Rodos'ta esir, tacir olarak; 1517 yılından sonra da Filistin'de memur ya da asker olarak Türklerle karşılaşmışlardır (Buch, 1982, s. 512).

1570'li yıllara kadar hacıların Kutsal Topraklar'a seyahati Venedik'in tekelindeydi. Bu hâkimiyet Kıbrıs'ın Osmanlılar tarafından fethiyle birlikte sona ermişse de artık bir seyahat geleneği hâline geldiğinden, pek çok hacı Venedik üzerinden seyahat etmeye devam etti. Hacı adaylarının çoğu için yaptıkları seyahatleri yazmak hac ritüelinin bir parçasıydı ki dolayısıyla günümüzde çok sayıda hac seyahati anlatısı bulunmaktadır (Yerasimos, 1991, s. 19-20; Faroqhi, 1999, s. 181).

2.3.2. Elçiler / Diplomatlar

Diplomatlar hemen her devirde çoğunluğu oluşturmaktadırlar (Madran, 1981, s. 1309). Elçiler ve elçilik heyetinde[33] bulunan görevliler, hükümdarlar adına yapacakları görüşmelerin öncesinde ya da sonrasında şehri görme imkânı bulmuşlar, hem şehrin önemli yerlerine (Ayasofya, Hipodrom, Haliç gibi) ait hem de Bizans ve Osmanlı döneminde herkesin giremediği imparatorluk saraylarına dair gözlemlerini aktarmışlardır. Belki de bu yüzden diğer seyyahların anlatılarından daha fazla itibar görmüşlerdir. İstanbul seyahatnameleri yazan elçilerin ya da maiyetlerinde bulunan kişilerin sayısı zamanla çoğalmıştır ki bunun en önemli sebebi, İstanbul'da daimî elçiliklerin açılmaya başlamasıdır (Nalçacı, 2010, s. 530).

[32] Özellikle Alman hacılarının seyahatnamelerinin derlenmesi ve gözden geçirilmesi alanında Reinhold Röhricht önemli çalışmalar yapmıştır. Kitabında hac yolculuğu yapmış olanların geniş bir listesi bulunur: Reinhold Röhricht / Heinrich Meisner, *Deutsche Pilgerreisen nach dem Heiligen Laende*, Berlin, Weidmannsche Buchhandlung, 1880 (Buch, 1982, s. 513).

[33] Elçilik heyetinin ana kadrosunda bir ya da iki yazman, çevirmen ve kuryeler bulunmaktaydı. Çoğu zaman resim muhabirleri sıfatıyla ressamlar, din adamları, doktor, eczacı ve berberler de heyette muhakkak bulunurdu. Çoğunluğu aynı zamanda elçilik vekayinameciliği yaparlardı. Elçilik heyetinde yer alan insanların sayısı, hizmetçi, arabacı ve seyislerle birlikte toplam 20 ya da 30 kişiyi geçmezdi (Teply, 1969, s. 251).

2.3.3. Esirler

Savaşlar ve korsanlık faaliyetleri sonrasında şehre getirilen esirler arasında, İstanbul'a yaptıkları zorunlu seyahati ya yaşadıkları yolculuğun en başından ya da ilk günlerinden itibaren kaydedenler olmuştur (Nalçacı, 2010, s. 532). Bu seyahatnamelerin arasında, İstanbul'a elçilik heyetiyle gelip bir zaman sonra tutsak edilen, İstanbul günlerini ve esir hayatını, esirlerin kaldığı zindanın özelliklerini, zindan görevlilerinin ve esirlerin gündelik hayatını detaylı olarak anlatan, İstanbul'da kısmen elçilik görevlisi kısmen de esir durumuna düşen kişilerin seyahatnameleri de bulunmaktadır.[34]

Deniz savaşlarında esir düşenler hariç, esaret anılarını yazanların çoğu Orta Avrupa kökenli kişilerdi. Bu türde günümüze ulaşan en eski seyahatnamelerden biri 1394 Osmanlı-Macar savaşında esir düşen Johannes Schiltberger'e[35] aittir. XV. yüzyıl hakkında, 1394-1427 yılları arasında bir dönemden bahsettiği için çok değerlidir[36] (Faroqhi, 1999, s. 183). Daha geniş kapsamlı ve etkili bir başka eser de Alman asıllı olduğu tahmin edilen, 1438 yılında esir düşen ve 20 yıl sonra vatanına dönebilen Siebenbürgen bölgesinden Mühlbacher adıyla tanınan Georgius de Hungaria'ya aittir[37] (Buch, 1982, s. 511).

---

[34] Baron Wenceslaw Wratislaw ve Eczacı Friedrich Seidel 1591 senesinde aynı elçilik heyetinde İstanbul'a gelmiştir. Osmanlı İmparatorluğu ile Kutsal Roma İmparatorluğu arasında savaş çıkınca, önce Galata'da Tersane'de, sonra mahkûmların Kara Kule dedikleri Rumeli Hisarı'nda 2 yıl hapis yatmışlardır. İkisi de İstanbul'u ve hapis hayatını anlatan seyahatname bırakmışlardır: Seidel, F. (2010). *Sultanın Zindanında & Osmanlı İmparatorluğu'na Gönderilen Bir Elçilik Heyetinin İbret Verici Öyküsü (1591-1596)*, çev. Türkis Noyan, İstanbul: Kitap Yayınevi; Wratislaw, W. (1787). *Das Freyherrn von Wratislaw, Merkwürdige Gesantschaftsreise von Wien nach Konstantinopel*, Leipzig.

[35] Savaşta esir düşen Johannes veya Johann veya Hans Schiltberger (d.1380- ö. 1440), bir süre Osmanlı topraklarında köle olarak yaşadıktan sonra, Ankara Savaşı'nda (1402) I. Bayezid'i yenerek esir alan Timur'un eline düşmüş, Doğu İran'a kadar götürülmüş, nihayetinde 1427'de memleketi Bavyera'ya dönmeyi başarmıştır. Hans Schiltberger'in el yazması kitabı "*Reisebuch durch die Heidenschaft*" (Kâfirler ülkesi seyahatnamesi) 1473 yılında birkaç kere basılmış ve başka dillere tercümesi yapılmıştır.

[36] Schiltberger, esaret hayatı boyunca Anadolu, Mısır, Orta Asya, Kafkaslar ve Kuzey Karadeniz, İdil ve Sibirya bölgelerini görmüş, buralardaki halklar ve bunların inanışları, dilleri, şehirleri vs. hakkında bilgiler vermiştir. Türklerin yaşadığı bu kadar geniş bir coğrafya hakkında bilgi veren en eski Batılı kaynaklardan biri olmasından dolayı son derece değerli bir eserdir. Nitekim bazı Batılı araştırmacılar Schiltberger'i Türkoloji'nin temelini atan kişi olarak ta görmektedirler (Develi, 1995, s. 474).

[37] Georgius de Hungaria'nın 1475 yılında Latince olarak yazılmış seyahatnamesi "*Tractatus de moribus, condicionibus et nequicia Turcorum*" 1530'lu yıllarda Almanca tercümesi yapılmıştır (Buch, 1982, s. 511).

2.3.4. Tüccarlar

XIX. yüzyıl öncesinde hac yolculuğu sebebiyle Kutsal Topraklar'a gidenler dışında, Osmanlı İmparatorluğu'na gelen Avrupalıların büyük çoğunluğunun tüccarlar olduğu söylenebilir. Ancak tüccarlar alım satım işleriyle meşgul oldukları için diplomatlar kadar çok seyahat anlatısı bırakmamışlardır. Şehre gelip burada başlarından geçenleri yazıp yayımlama niyetindeyken, şehrin ticari hayatına ilişkin önemli bilgileri de anlatılarına dâhil ediyorlardı. Ticari hayatta kullanılan para, ağırlık ve ölçü birimlerinin listelerini içeren küçük rehber niteliğinde kitapçıklar bile hazırlıyorlardı. XIV. yüzyılda Floransalı tacir Francesco Balducci Pegolotti'nin kaleme aldığı *Pratica della Mercatura* (Ticari Uygulamalar) adlı el kitabı bu alanda en eski ve meşhurlardandır[38] (Faroqhi, 1999, s. 184, 185 ve 186).

2.3.5. Bilim Adamları

İstanbul'u ilk zamanlar sadece coğrafyacılar ziyaret ederken, zamanla farklı bilim dallarından seyyahlar (dilbilimci, botanikçi, böcekbilimci, jeolog, doktor, arkeolog) İstanbul seyahatnameleri yazmışlardır (Nalçacı, 2010, s. 535). Örneğin Fransa kralı tarafından seçilen, bitki örtüsünü ve insanları incelemek amacıyla Doğu'ya gönderilen Fransız botanikçi Joseph Pitton de Tournefort[39], 1700 yılında Aubriet adında bir ressamla birlikte Marsilya'dan yola çıkarak 1701 yılında İstanbul'a gelir. İran sınırına kadar uzanan yolculuğunda uzmanlık alanıyla ilgili notlarının yanında yeni bitki türleri, haritalar, şehir planları, kitabeler ve sikkelerle birlikte 1702'de Fransa'ya geri döner (Ebersolt, 1996, s. 158).

2.3.6. Misyonerler

İstanbul'u ziyaret eden bir diğer grup misyonerlerdir. İnançlarını farklı kıtalarda yaymak isteyen misyonerler, özellikle XIX. yüzyıldan itibaren Osmanlı topraklarına ilgi göstermişlerdir.

---

[38] Bu el kitabında Pegolotti; ticaret usulleri, 280 çeşit baharat ve koku maddesini de kapsayan ticari mallar, Orta Asya ve Uzakdoğu yolları ayrıntılı bir biçimde betimlemiş, hatta Türk beyliklerinin egemenliğinde olan Anadolu'ya yer vermiştir. Pegolotti'nin bu eseri sayesinde, XIV. yüzyılda Adana pamuğu ile Kıbrıs ya da Suriye pamuğu özellikleri ve arasında ne gibi farklar olduğu hakkında bilgiye ulaşabiliyoruz (Löschburg, 1998, s. 40; Faroqhi, 1999, s. 185).

[39] Joseph Pitton De Tournefort, *Tournefort Seyahatnamesi*, çev. Ali Berktay, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2005.

2.3.7. Kadın seyyahlar

Genel olarak çoğunluğunu erkeklerin oluşturduğu seyyahlar arasında kadınların sayısı çok azdı. XVIII. yüzyılda birkaç kadın seyyah görülmüş, XIX. yüzyıldaysa kadın sayısında önemli bir artış yaşanmıştır.[40] Ulaşımda yaşanan gelişmeler, yol ve güvenlik koşullarının iyileşmesi sonucunda seyyahların çoğalması aynı oranda kadınları da etkileyerek sayılarını artırmaya başlamıştır (Akman, 2011, s. 29).

Elçilerin, elçilik heyetinde bulunan görevlilerin eşlerinin ya da kadın akrabalarının, İstanbul'da bulundukları sürede edindikleri bilgilerle şehir hakkındaki gözlemlerini aktardıkları görülmektedir. Buna örnek olarak, 1716 yılında İstanbul elçisi olarak atanan eşi Edward Wortley'in diplomatik görevi için İstanbul'a gelen Lady Mary Montagu gösterilebilir. Montagu mektuplarında Osmanlı şehirlerindeki mimari doku, Osmanlı toplumu ve sanat ortamı gibi birçok konuda detaylı bilgiler vermektedir (Atak & Atak, 2022, s. 34-35).

Diğer taraftan Osmanlı İmparatorluğu'na gelen kadın seyyahlar arasında misyonerlerin eşleri ayrı bir kategori oluşturmaktadır. Misyoner eşlerine ilginç bir örnek, Lucy Mary Jane Garnett'tir, XX. yüzyılın başlarında İstanbul'da Robert Koleji'nde çalışmış ve yerel folklor konusunda eserler bırakmıştır (Melman, 1992, s. 106-40).

Savaş sırasında yaralı askerlere yardım etmek için kurulan hastanelerde hemşirelik yapmak için uzak topraklara seyahat eden kadınların gözlemleri de bulunmaktadır. Bu kadınlar mektup ya da günlüklerle hem sıradan hayattan hem de şehir hayatından önemli değerlendirmeler bırakmışlardır. Ayrıca erkeklerin girmesi mümkün olmayan yerlere (harem, hamam gibi kadınlara özel mekânlar) ilişkin bilgiler vermeleri bakımından kadınların yazdığı seyahatnameler ayrı bir öneme sahiptir (Daşçı, 2011, s. 4 ve 22).

[40] İlk akla gelen kadın seyyahlar: Lady Mary Wortley Montagu, Julia Pardoe, Mrs. Max Müller, Prenses Belgiojoso, Mary Adelaide Walker, Lady Elizabeth Craven, Lady Emelia Bithynia Maceroni Hornby, Mrs. Ramsay, Dorina Neave ve Mrs. Harvey.

2.3.8. Maceracı-Seyyahlar

Yukarıdaki seyyah grupları dışında başka amaçlarla seyahat eden bir sınıf daha bulunmaktadır. Bu sınıflandırmayı yapan Barthold'a göre, bu tip seyyahlar "hayatlarındaki başarısızlıklar ve Avrupa toplumundaki sosyal konumlarından kaynaklanan sorunlardan dolayı Doğu'ya gidiyorlar ve yabancı bir ülkede hedeflerini gerçekleştirip hayatlarına heyecan katmayı ümit ediyorlardı. Ülkelerine döndüklerinde ise pek bilinmeyen ülkeler ve milletler hakkında hikâyeler anlatarak vatandaşlarının saygısını kazanmayı arzuluyorlardı." (Barthold, 2000, s. 201-202). XVI. yüzyılda karşımıza çıkan bu yeni tip seyyahların da Batı'nın Doğu'yu tanımasında büyük rolleri olmuştur.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. ALMAN SEYYAHLAR ve SEYAHATNAMELERİ

Seyahatnamelerden elde edilen veriler ve bulgular kısmına geçmeden önce, bu bölümde seyyahları tanıtmak amacıyla Alman seyyahlar ve seyahatnameleri ele alınacaktır.

3.1. DEĞERLENDİRMEYE ALINAN ALMAN SEYYAHLAR, BİYOGRAFİLERİ, İSTANBUL'A GELİŞ AMAÇLARI VE ESERLERİ

Seyyahın eğitimi, bilgi ve tecrübesi, seyahat nedeni ya da amacı, seyahat süresi, seyahatnamesini ne zaman yayınladığı[41] gibi bilgiler, seyahatnameleri değerlendirmede yardımcı faktörlerdir. Örneğin eğitimli, iyi gözlemci seyyahın kaleme aldığı bir seyahatnamenin; esaret hayatı yaşayan bir esirin zorlu hayat mücadelesinde kaleme aldığı bir seyahatnameden hacim ve içerik bakımından farklı olması kaçınılmazdır. Seyahatname okurunun seyyahların biyografileri hakkında bilgi sahibi olması; seyyahların olaylar ya da gözlemler hakkında gösterdikleri tutumun, duygu ve düşüncelerini ifade etmedeki farklılıkların veya gezip gördükleri yapılar, anıtlar hakkında aktardıkları bilgilerin doğru değerlendirilmesine katkı sağlar.

Seyyahların biyografileri incelendiğinde, seyahat amaçlarının ve İstanbul'da bulunma nedenlerinin farklı farklı olduğu görülmektedir. Bu nedenle 4 konu başlığında sınıflandırılmışlardır:

- Elçi Heyetinde Görevli Seyyahlar
- Elçiler
- Esaret Hayatı Yaşayan Seyyahlar
- Seyyahlar

[41] Seyahatnamelerin ne zaman yayınlandığı bilgisi önemlidir. Çünkü bazı seyyahlar memleketlerine döner dönmez seyahat notlarını yayınlatırken, bazı seyyahlar ise seyahatlerinin üzerinden çok uzun zaman geçtikten sonra yayınlamıştır. Bu farklılık ise seyahatnamede yer alan bilgilerin güncel, doğru ya da gerçekliğe ne kadar yakın olduğu değerlendirmesine katkıda bulunur. Örneğin Lubenau memleketine döndükten 39 yıl sonra, ölümünden 3 yıl önce, seyahatleri sırasında yaşadıklarını ve gördüklerini kaydettiği günlüğündeki notlara dayanarak seyahatnamesini yayınlamıştır. Wratislav ise memleketine döndükten sonra çok kısa süre içinde seyahatnamesini yayınlamıştır.

3.1.1. Elçi Heyetinde Görevli Seyyahlar

O dönem için çeşitli meslek dallarından insanlar seyahat heveslerinin peşinden gitmek için bir elçilik heyetine katılmayı tek ya da en makul yol sayıyorlardı ki bunda haksız değillerdi. Bu yüzden de bu çalışma kapsamındaki seyyahların çoğunluğunu İstanbul'u görerek seyahatname bırakan elçilik heyeti üyeleri oluşturmaktadır.

3.1.1.1.Benedict Curipeschitz (1530)

1490 civarında Obernburg'da (Gornji Grad, Slovenya) doğan Benedict Curipeschitz (Kuripešič), büyük ihtimalle Sloven idi. 1508'de Viyana Üniversitesi'ne kaydolup 1525'te Laibach'ta noter olarak çalışmıştır. 1530 yılında Avusturya İmparatoru I. Ferdinand tarafından, Joseph von Lamberg ve Nikolaus Jurišić başkanlığındaki bir imparatorluk elçilik heyeti Kanuni Sultan Süleyman'a gönderilmiş ve bu heyette Latince tercümanı olarak Curipeschitz görevlendirilmiştir. Latincenin yanı sıra Slovence ve Almanca da biliyordu. 22 Ağustos 1530 yılında Laibach'tan ayrılan elçilik heyeti Metling, Karlovac, Ključ, Jajce, Saraybosna, Višegrad, Novi Pazar, Priştine, Sofya, Filibe ve Edirne üzerinden 17 Ekim'de İstanbul'a gitmiştir.[42] 22 Aralık 1530'da Sofya'yı Köstendil üzerinden geçmek dışında, gidiş yolculuğuyla aynı rotayı izleyen dönüş yolculuğu başlamış ve 9 Şubat 1531'de Laibach'a ulaşmışlardır. Curipeschitz'in bundan sonraki yaşamı hakkında bilgi olmadığı gibi ölüm yılı da bilinmemektedir (Popović, 2012, s. 51). Elçilik heyetinin yolcuğunu günü gününe tuttuğu notlarla anlatmıştır. Yolculuk dönüşünde, yani 1531 yılındaysa bu notlarının yer aldığı günlüğü basılmıştır.

Wegrayss'ın özgün yazması üzerine bugün hiçbir şey bilinmemektedir, hemen hemen aynı tarihlerde yazılmış olan bir kopyası Lamberg Kontluğu'nun Ottenstein şatosunda (Aşağı Avusturya) bulunmaktadır[43] (Curipeschitz, 1977, s. 3, 4

[42] Çoğunlukla izlenen seyahat yolu şöyledir: Viyana'dan gemi ile Budin üzerinden Belgrad'a gidilir, buradan eski askerî yol izlenir, Sırbistan ve Bulgaristan baştanbaşa aşılıp Edirne'ye, oradan İstanbul'a ulaşılırdı. Olağanüstü hallerde ise bu güzergahtan sapıldığı görülürdü. Daha çok ilk zamanlarda tercih edilen tali yol ise; Krajna ve Bosna üzerinden geçerek Niş'e ulaşmaktı. Elçilik heyetlerinin dönüş yolculuğunda Macaristan'ı boydan boya kara yolundan aşmak gerektiğinden, en az 40 gün, çoğu kez bunun 2 katı, hatta daha da uzun bir yolculuk sürerdi (Teply, 1969, s. 253 ve 262).

[43] Bu kopya, Kont Franz Emmerich Lamberg'e, Kont Hans Wilezek tarafından 1897 yılında armağan edilmiştir (Curipeschitz, 1977, s. 6).

ve 6). Jireček'e göre bu çok nadide kitabın aynı yıla ait, sadece harflerin şeklinde farklılık gösteren 2 baskısı bulunmaktadır. Diğer taraftan "İmparatorluk Elçiliği Raporları Dizisi" olarak adlandırdığı, İmparatorluk Büyükelçiliği'nin İstanbul'a yapılan ayrıntılı ve son derece değerli seyahatlerin ilk açılışının Benedikt Curipeschitz tarafından gerçekleştirildiğinden bahsetmektedir (Jireček, 1877, s. 118).

Curipeschitz'in günlük tarzında yazdığı seyahatnamesindeki betimlemelerinde siyaset, din ve tarihe ilişkin yorumları hümanist bir bakış ve düşünce tarzına sahip olduğu izlenimini vermektedir. Curipeschitz'in günlüğü birkaç yönden önem taşımaktadır, bunların başında Kanuni döneminde Osmanlı İmparatorluğu ile Kutsal Roma İmparatorluğu arasındaki ilişkiler ve bu ilişkiler ışığında Osmanlı Devleti'nin gücü üzerine yabancı bir gözden fikir edinme imkânı sunmasıdır. Tarihsel açıdan temelli bir yenilik getirmemiştir ancak XVI. yüzyılın ilk yarısına ait eseri, Balkanların coğrafi, topoğrafik ve etnografik anatomisini çizmesi yönünden ağır basmaktadır. Nitekim günlüğü tarihî bir öneme sahip olup Balkanlar'ın bilinen en eski tasviri ve anlatı kaynağı olarak kabul edilmektedir (Curipeschitz, 1977, s.VII ve 6; Bariska, 2009, s. 434). Eserin diğer bir özelliği de "Orta Almanca"yla[44] kaleme alınmış olmasıdır.

Curipeschitz'in günlüğünde kapak resmiyle birlikte toplam 10 gravür bulunmaktadır (Resim 1). Ayrıca yazmadaki ve baskı nüshadaki[45] resimlerden tamamen farklıdır. Bu gravürler sırasıyla şöyledir:

-Baskı nüshada hem başlık sayfasında (Resim 1) hem de metin içinde, ahşap oyma-basma resim[46]; Sultan Sarayı'nda Kabul Töreni (Lamberg ve Jurischitz Kanuni Sultan Süleyman'nın önünde diz çökmüşler ve dilekçelerini sunmaktadırlar.)

-Krupa Kalesi

-Kamengrad Kalesi

[44] "Orta Almanca", kesin tarihler içine konulamamakla birlikte, genellikle İ.S. 1050 ile 1500 tarihleri arasında yaygındır. XVI. yüzyılın başından itibaren "Yeni-Almanca"ya geçişi görürüz ancak XVI. yüzyılın yarısına kadar birçok yapıt "Orta Almanca" ile yazılmıştır. Değerlendirmeye alınan Alman seyyahların eserlerinin büyük çoğunluğu da "Orta Almanca"nın özelliklerini taşımaktadır.

[45] Baskı nüsha: *Itinerarium: oder Wegrayss Küniglich Mayestät potschafft gen Constantinopel zudem Türkischen Keiser Soleyman*. Anno 1530 / bearbeitet von Gerhard Neweklowsky, Klagenfurt: Wieser Verlag.

[46] Ahşap baskı ile kitap resimleme daha çok XIV. yüzyıl başlarından XIX. yüzyıl başlarına kadar popüler olarak kullanılmıştır.

-Kljuc Kalesi

-Sokol Kalesi

-Janasta yakınlarındaki Türk kampı

-Vişegrad Kalesi

-Zvecan Kalesi

-İstanbul'da kervansaray[47]

Bu gravürlerin mevcut görüntülerden mi yoksa daha sonra ilk eskizlerden mi günlüğe aktarıldığı bilinmiyor. Curipeschitz'in okuyucuyu görsel olarak da bilgilendirmeye çalışması ve eserinin ilk basılı günlüklerden biri olması oldukça önemlidir (Curipeschitz, 1977, s. 10; Bariska, 2009, s. 441).

Türkiye ve Osmanlı tarihi üzerinde çalışmalarıyla tanınan tarihçi, araştırmacı ve yazar Stephane Yerasimos'un XIV-XVI. yüzyıllarda Osmanlı Devleti'nde dolaşan seyyahları kapsayan bir çalışması bulunmaktadır. Bu eserinde, Benedict Curipeschitz'in seyahatnamesine de yer vermiştir (Yerasimos, 1991, s. 171-173).

[47] Çevirmen Özdemir Nutku, Benedict Curipeschitz'in Elçilik Günlüğünde zikredilen Kervansarayı dipnotta Elçi Hanı olarak açıklamıştır. Seyahat notlarında Curipeschitz, İstanbul'da kalacakları "*kervasoria*"dan kısaca bahsetmiş, yine çevirmen buranın Elçi Hanı olduğunu belirtmektedir.

Resim 1. Benedict Curipeschitz Elçilik Günlüğü Kapağı[48]

Elçi Joseph von Lamberg, özgeçmişinde bu baskıyı şu sözlerle anmaktadır:

"Neler gördük yol boyunca

Her yerde başımızdan neler geçti

İstanbul'a giderken ve dönerken yuvaya

Söylendi apaçık, gizlenmedi hiçbiri

Yazıldı, üstelik basıldı da

Okuyan çok şeyler bulur duyulmadık"

(Curipeschitz, 1977, s.5).

[48] Curipeschitz'in seyahatname kapağında yazılanlar şöyledir: "Itinerarivm Wegrayss Kün. May. Pot=schafft/ gen Constantinopel / zudem Turkischen Keiser Soleyman. Anno XXX. /(kapaktaki resimde ise: Sultan Süleyman'ın önünde 2 elçi diz çökmüşler ve 3 Türk ayakta durmaktadır) (Daha altta yazan: MDXXXI)"

Curipeschitz yolculuk notlarını nasıl aldığını şöyle anlatmaktadır: "(Boş yere zaman yitirmemek için) Her günkü ve geceki durumları, her gördüğüm dağı ve ırmağı, gariplikleri, her zıtlığı ve vesileyi, geçtiğimiz ülkeleri, bunların tarihlerini, törelerini alışkanlıklarını, bazen sorarak bazen de görerek hiç durmadan yazmaya çalıştım" (Curipeschitz, 1977, s. 13).

Curipeschitz'in günlüğüne göre elçilik heyeti uzun yolculuklarında, konakladıkları hana ulaşmak için şu yerlerden geçmiştir: (İzledikleri güzergâh günümüz Türkiye sınırları) Edirne-Havza-Lüleburgaz-Karıştıran-Çorlu-Silivri-Büyükçekmece- Küçükçekmece-Konstantinopolis (Elçi Hanı).

Özdemir Nutku'nun Türkçe tercümesi üzerinden kaynaklardan faydalanılmıştır.[49] Nutku 1910'da Inssbruck'ta Wagner Üniversite Kitabevi tarafından basılan nüshadan[50] çeviri yapmıştır. Aynı zamanda 1910 yılına ait Almanca nüsha da incelenmiştir.

Curipeschitz'in günü gününe tuttuğu notlardan oluşan seyahatname, diğerlerine nazaran kısa ve özdür. İstanbul notlarının çoğunluğunu diplomatik ilişkiler ve yapılan görüşmeler içermektedir. Heyet yaklaşık 2 ay İstanbul'da konaklamıştır. Bu süre zarfında belki yoğunluktan belki de gezip gördüğü yerleri aktarmadığından, notlarında İstanbul hakkında detaylı bir bilgiye ulaşılmamaktadır. Ancak yine de satır aralarında günümüze ışık tutacak bilgilere rastlanmıştır. Bunlardan biri İstanbul'a vardıklarında konakladıkları Elçi Hanı'nı zikrettiği kısım,[51] diğeri de yolculukları sırasında konakladıkları kervansaraylardan bahsettiği kısımdır. Gerçi herhangi bir mimari detaya yer vermese de geçtiği güzergâhlarda kervansarayların var olduğunu öğrenebiliyoruz. Ayrıca İstanbul'a varış aksında sıkça kullanılan Büyükçekmece, Küçükçekmece ve Silivri güzergâhlarına dair gözlemlerine de yer vermiştir.

---

[49] Benedickt Curipeschitz, "*1530 yılında, Bosna, Sırbistan ve Bulgaristan üzerinden İstanbul'a giden Joseph von Lamberg ile Nicolas Jurischitz'in Elçilik Günlüğü"*, çev. Özdemir Nutku, Türk Tarih Kurumu Yayınları II. Dizi, sayı:25, Ankara 1977

[50] *Itinerarium der Botschaftsreise des Josef von Lamberg und Niclas Jurischitz durch Bosnien, Serbien, Bulgarien nach Konstantinopel 1530*: Aus einer gleichzeitigen Handschrift neu herausgegeben von Eleonore Gräfin Lamberg-Schwarzenberg / Benedict Curipeschitz; neuhrsg. von Eleonore Gräfin Lamberg-Schwarzenberg. Innsbruck: Wagner'schen Universitäts-Buchhandlung, 1910.

[51] Curipeschitz seyahatnamesinde konakladığı Elçi Hanı'na ait olduğu düşünülen bir gravüre yer vermiştir. Bu gravürle ilgili değerlendimeler 'Elçi Hanı' bahsinde verilecektir.

3.1.1.2.Hans Dernschwam (1553-1555)

Hans Dernschwam von Hradiczin, 23 Mart 1494'te Brüx/Bohemya'da (Avusturya'nın Almanya sınırı yakınında) doğmuştur, Marcus Dernschwam'ın (Dornschwamm, Dorenswam, Durnswam, Ternschwamm) oğludur. 1507 yılında 13 yaşındayken üniversite okumak için Viyana'ya gitmiş, sanat fakültesinde okumuştur.[52] 1509 yılında Leipzig Üniversitesi Felsefe bölümünde eğitim almış, 1510 yılında mezun olmuştur.[53] Öğreniminin ardından 1513 yılında Roma'ya gitmiş, antik mimari ve Roma epigrafisi eğitimi almıştır. 1514'te Ofen'e (Budin), Macar kraliyet sarayında prenslerin mürebbisi olan ünlü hümanist Hieronymus Balbi'nin (d.1450-ö.1536 civarı) yanına gitmiş ve hizmet etmiştir. 1512'den 1515'e kadar Macar sarayında Prens Ludwig ve kız kardeşi Anna'nın öğretmenliğini yapmıştır. 1520-1530 yılları arasında Macaristan ve Transilvanya'da dolaşarak birçok eski yazıtı inceleme fırsatı bulmuş, gördüğü Roma kitabelerinin kopyalarını bir deftere geçirerek kaydetmiştir. Bu çalışmaları, el yazması hâlinde Viyana'da Avusturya Millî Kütüphanesi'nde (*Österreichische National Bibliothek*) bulunmaktadır.[54] (Ortaylı, 1972, s. 138; Reddig, 1990, s. 15-17 ve 20; Eyice, 1994, s. 182).

Seyahatleri sayesinde aşina olduğu Almanca, Latince ve Yunancanın yanı sıra modern yabancı dilleri -İtalyanca, Macarca ve Slav dilleri- öğrenme fırsatı vermiştir. İstanbul ve Anadolu seyahatlerindeyse Türkçe ilgisini çekmiştir. Dernschwam'ın hayatındaki dönüm noktası, koleksiyonlarıyla ünlü Augsburglu banker, iş adamı ve sanat dostu Anton Fugger'in (d.1493-ö.1560) 1525 yılından itibaren hizmetine girmesiyle yaşanmıştır. Transilvanya'da Fugger'e ait maden firmasında maden işletme işlerinde müşavirlik hizmetlerinde bulunan Dernschwam, madencilik ve ticaret alanında kariyer yapıp o dönemin en iyi uzmanı oldu. Maden firmasında görev yaptığı sırada bugün hâlâ ziyaret edilebilen, Fugger veya "Dernschwam Evi" olarak

[52] Üniversite kütüğünün 3. cildinin 139 b sayfasında "*Natio Hungarica* (Macar ulusu)" başlığı altındaki öğrenciler arasında: "*Johannes Dernschwam de Pruxma. 4 gr*." diye bir kaydı bulunmaktadır (Dernschwam, 1992, S. 7).

[53] Leipzig Üniversitesi'nin kayıtlarından Dernschwam'ın 1509 yılının kış sömestrinde orada okuduğuna dair şu kayıt vardır: "*Johannes Derrenswamp de Brux totum VI*" (Dernschwam, 1922, S. 7).

[54] "*Inscriptiones Romanae e lapidibus in territoriis Hungariae et Transilvaniae repertis a. 1520-1530 collectae*" "1520-1530 yılları arasında Macaristan ve Transilvanya'da bulunan ve toplanan Roma yazıtları"

bilinen görkemli bir evde ikamet etti. Bu süre zarfında şu anda Çek Cumhuriyeti olan Tirnau (Trnava) yakınında bir taşra mülkü satın aldı, Macaristan'ın en büyük ikinci kütüphanesi olan ünlü kütüphanenin temelini attı. 1536'da kariyerinin zirvesindeyken kendi hatıra parasını bastırmayı başardı.[55] (Bake&Hattenhauer, 2012, s. XV, XVI, XVII).

1549 civarı Fugger'in yanından ayrılarak 1553'te 59 yaşında, Alman İmparatoru I. Ferdinand'ın Kanuni Sultan Süleyman'a gönderdiği elçilik heyetine katılmıştır. Bu gezi onu 2,5 yıllık süre içinde Osmanlı İmparatorluğu'nun hem Rumeli hem de Anadolu kesimine götürmüştür. Macaristan'a döndüğünde, ileri yaşına rağmen Kremnitz'de maden firmasında görev yapmıştır. Kesin olarak ölüm tarihi belirsiz olsa da 1568'in sonunda 72 yaşında vefat etmiş olması muhtemeldir. 651 cilt içinde değişik eserlerden meydana gelen değerli kütüphanesi,[56] 1568 yılında bir akrabası tarafından 500 gulden karşılığında Avusturya Millî Kütüphanesi'ne satılmıştır[57] ki şu anda da kütüphanenin en değerli varlıkları arasındadır (Popović, 2012, s. 49) (Url-3).

XVI. yüzyılın ortalarında İstanbul'a gelen Kutsal Roma İmparatorluğu'nun temsilcilerinin yanlarında, Türk medeniyetini incelemeye meraklı kimseler de bulunmaktadır. Hans Dernschwam belki de bunlardan en önemlisidir, 22 Haziran 1553'te Viyana'dan yola çıkıp 25 Ağustos'ta İstanbul'a varan ve başkanlığını Elçi Ogier Ghiselin de Busbecq'in (d.1522-ö.1592) yaptığı heyette bulunmuştur (Eyice, 1970, s. 375).

O dönemde 59 yaşında olan Dernschwam, tehlikeli olduğu kadar pahalı ve meşakkatli olan bu büyükelçilik yolculuğuna katılmaya neden karar vermiş olabilir? Bunun sebebi, dünyayı yeterince gezip görmüş biri için yalnızca yabancı diyarlara duyulan turistik bir ilgi olarak değerlendirilemez. Nitekim İstanbul ve ilgili rota, o

[55] Babinger tarafından keşfedilmiştir ve hayatta kalan tek portresidir.

[56] Dernschwam'ın kitaplığının çoğunu; derlemeler, XV. yüzyıldan önce ve XVI. yüzyılın ilk yarısında basılmış kıymetli kitaplar, Yunan ve Roma klasiklerinin değerli eserleri ile teolojik kitaplar ve unik el yazmalar teşkil ediyordu. Ayrıca kütüphanesinde, 1554 yılında Pera'da 180 duka vererek satın aldığı ünlü Johannes Zonaras Codex'te bulunmaktadır (Dernschwam, 1992, S. 12-13).

[57] Viyana Milli Kütüphanesinde 1875 tarihli *Tabulae codicum manuscriptorum* adını taşıyan katalogda, "*Catalogus librorum Joannis Dernschwammii, ita ut mense Julio 1575 a Helfrico Gutt et Hugone Blotio recensione Bibliothecae Caesareae facta, fuit inventus*" başlığı altında Dernschwam'dan alınan kitapların listesi bulunmaktadır (Eyice, 1994, S. 182).

dönemde bilinmeyen bir dünya değildi; artık yenilerinin eklenmesine gerek olmayan çok sayıda seyahat raporuna sahipti.[58] Heyetlerle birlikte daha önce seyahat edenler sadece İstanbul'a kadar gelip devletin devamını görememiş, Dernschwam'ın elçilik heyetiyse Amasya'ya kadar giderek İmparatorluğun içini tanıma fırsatı bulmuştur.[59] Yola çıktıklarında bunun mümkün olmayacağını düşünmüş, başvuruda bulunmamışlardır. Ancak yolculuğun bu kısmı beklenmedik bir şekilde, Sultan'ın emriyle mümkün kılınmıştır. Nitekim Sultan o sırada Payitaht'ta değil, Amasya'da bulunmaktadır (Bake&Hattenhauer, 2012, s. XVII).

Heyet İstanbul'a ulaştığında, Kanuni Nahcıvan Seferi için Anadolu'ya hareket etmek üzereydi. Bu nedenle heyet huzura kabul edilmeyip bir buçuk yıldan fazla beklemek zorunda kaldı. 9 Mart 1555'e kadar hiçbir şey yapmadan orada kalmak zorunda kalan Dernschwam'ın, bu zamanı İstanbul'un binalarında, kültüründe ve günlük yaşamında deneyim ve çeşitli gözlemler için kullandığı anlaşılmaktadır.

Heyet nihayet 1554 Kasım başlarında seferden dönüp kışı Amasya'da geçiren Padişah'ın huzuruna çıkma iznini alınca, 9 Mart 1555'te İstanbul'dan ayrılarak Anadolu'ya (bilindik Gebze-İzmit-İznik güzergâhıyla değil) alışılmadık bir güzergâh olan Kastamonu-Pursak-Ankara-Çorum Elvan Çelebi-Amasya üzerinden bir ayda geçmiştir. Dernschwam bu vesileyle daha önce hiçbir Avrupalının ayak basmadığı bölgeleri görmüş, tarih, coğrafya, mimari gibi alanlarda ilk bilgileri yazmıştır. Elçilik heyetinin Haziran başına kadar Amasya'da kalması sebebiyle bu şehri de tanıma fırsatı bulmuş, notlarında Anadolu köylerinin ve küçük şehirlerinin yapısına yer vermiştir. Heyet 2 Haziran'da dönüş yolculuğuna başlayarak aynı güzergâh üzerinden 23 Haziran'da İstanbul'a varmış, 3 Temmuz'da Viyana'ya dönmek için İstanbul'dan ayrılmıştır.[60] Silivri, Babaeski, Edirne, Filibe, Sofya, Niş, Belgrad, Osijek ve Budin üzerinden geçerek nihayet 11 Ağustos 1555'te Viyana'ya ulaşmıştır (Teply, 1969, s. 252; Ortaylı, 1972, s. 137; Eyice, 1994, s. 182; Bake&Hattenhauer, 2012, s. XXII).

---

[58] Höfert, A. (2003). *Den Feind beschreiben: 'Türkengefahr' und europäisches Wissen über das Osmanische Reich 1450-1600*. Frankfurt: Campus. (Seyahat raporu bibliyografyası: S. 168-178).

[59] Şimdiye kadar tanınmış bir Avrupalı böyle bir yolculuk yapmış değildi ve böyle bir yolculuğun anıları da yazılmamıştır (Dernschwam, 1992, S. 11).

[60] Elçi Ogier Ghiselin de Busbecq, görevi dolayısıyla bir müddet daha İstanbul'da kalmıştır.

Dernschwam notlarını basmamış, F. Babinger tarafından tam metin olarak bastırılmıştır. Orijinal el yazma seyahatname, XIX. yüzyılın sonunda (1889) Fugger ailesine ait Babenhausen Kalesi'nde arşivci Friedrich Dobel (d.1819-ö.1891) tarafından keşfedilmiştir. Ayrıca daha sonra kopyalanan XVI. yüzyıldan kalma 2 nüsha, Wolfenbüttel'deki Herzog August Kütüphanesi'nde bulunmaktadır (Bake&Hattenhauer, 2012, s. XXV). Babinger'in araştırmalarına göre Prag'daki Bohemya Krallık Müzesi'nde de birçok yeri boş bırakılmış bir nüsha daha mevcuttur (Eyice, 1994, s. 182).

Yerasimos'un XIV-XVI. yüzyıllarda Osmanlı Devleti'nde dolaşan seyyahları kapsayan çalışmasında Dernschwam'ın seyahatnamesine de yer vermiştir (Yerasimos, 1991, s. 230-233). Bu seyahatname hakkında ilk etraflı çalışma, 1818-1899 yılları arasında yaşamış olan Berlin Üniversitesi profesörlerinden Anadolu coğrafyacısı Heinrich Kiepert tarafından Wolfenbüttel nüshası üzerinde yapılmıştır. Ayrıca Osmanlı haritaları da yapan Kiepert incelemiş olduğu günlüğe dayanarak seyahatnamenin güzergâh haritasını hazırlamıştır[61]. Daha sonra Babinger Fuggerlerin izni ve desteğiyle seyahatnameyi etraflıca inceleyerek önce 1913-1914 yılları arasında bazı küçük makaleler yayımlamış, arkasından da 1923 yılında metnin tamamını neşretmiştir[62] (Resim 2). Tıpkıbasım olarak yayınlanan eserin giriş yazısında seyyahın biyografisi hakkında bilgi vermektedir. Alman dili imlasının henüz yerleşmediği *mittel hoch deutsch* (orta zaman yüksek Almancası) üslubunda olduğu için bu tıpkıbasım kolay anlaşılmaz, daha sonra günümüz Almancasına çevrilerek yayınlanmıştır.[63] Türkiye'de bu seyahatnameden ilk bahsedenlerden biri, 1972 yılında yayınladığı yazısıyla İlber Ortaylı olmuştur.[64] Seyahatnamenin tercümesi Yaşar Önen tarafından yapılmıştır.[65] Hans Dernschwam'ın *Anadolu'ya*

[61] Kiepert, H. (1887). *Hans Dernschwam's orientalische Reise, 1553-1555* aus Handschriften im Auszuge mitgetheilt von H. Kiepert, Braunschweig: Friedrich Vieweg und Sohn.

[62] Franz Babinger, *Hans Dernschwam's Tagebuch einer Reise nach Konstantinopel und Kleinasien (1553/55),* Duncker & Humblot, München, Leipzig 1923, s. XXXII (Eserin eski Almanca ile baskısı)

[63] *Hans Dernschwam's Tagebuch einer Reise nach Konstantinople und Kleinasien (1553/1555)* Yayınlayan Franz Babinger, yeni Almancaya çeviren Jörg Riecke, Duncker & Humblot, Berlin, 2014. s. VIII.

[64] Ortaylı, İ. (1972). *Bazı 16. Yüzyıl Alman Seyahatnamelerindeki Türkiye Şehir ve Köylerine Ait Bilgiler Üzerine,* SBF Dergisi, Cilt: 27 Sayı: 4, s. 135-159.

[65] Dernschwam, H. (1992). *İstanbul ve Anadolu'ya Seyahat Günlüğü*. (Yaşar Önen, Çev.). Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Seyahat Günlüğü adıyla Türkçeleştirilen seyahatnamesinin yanında, anılarını kaleme aldığı bir eseri daha vardır.[66]

STUDIEN ZUR FUGGER-GESCHICHTE.
HERAUSGEGEBEN VON
JACOB STRIEDER.
SIEBENTES HEFT.

HANS DERNSCHWAM'S
TAGEBUCH
EINER REISE NACH KONSTANTINOPEL
UND KLEINASIEN (1553/55)

NACH DER URSCHRIFT IM FUGGER-ARCHIV
HERAUSGEGEBEN UND ERLÄUTERT
VON
FRANZ BABINGER.

MIT 55 ABBILDUNGEN IM TEXT.

MÜNCHEN UND LEIPZIG,
VERLAG VON DUNCKER & HUMBLOT
1923.

Resim 2. Hans Dernschwam Seyahatnamesi Kapağı[67]

Dernschwam iyi bir maden yöneticisi[68] ve finans uzmanı olmasının yanı sıra, sağlam eğitim görmüş bir hümanist ve kendi devrinin önde gelen okumuşlarındandır. Kitaplarının listesi incelendiğinde, metalürji ve nümizmatik konularında devrinin

[66] Bu konuda detaylı bilgi ve Hans Dernschwam'ın anılarını kaynak değeri hakkındaki bir değerlendirme için bkz. Janos Buza, *Der Qellenwert der Memoiren von Hans Dernschwam und die Zeit Ihrer Entstehung (1563-1568)*, Ungarn Jahrbuch 30, (2009-2010) Zeitschrift für interdisziplinäre Hungarologie Herausgegeben von Zsolt K. Lengyel Redaktion: Zsolt K. Lengyel mit Krisztina Busa, Ralf Thomas Göllner, Adalbert Toth München: Verlag Ungarisches Institut 2011, s. 159-167.

[67] Dernschwam'ın seyahatname kapağında yazılanlar şöyledir: "Franz Babinger, *Hans Dernschwam's Tagebuch einer Reise nach Konstantinopel und Kleinasien (1553/55)*, Verlag: Duncker & Humblot, München und Leipzig, 1923"

[68] Dernschwam "*Thurnschwambius*" adı altında seçkin bir madencilik uzmanı olarak Macar tarih literatürüne girmiştir (Buza, 2010, S. 159).

önde gelen eserlerine sahip olduğu görülür.[69] (Buza, 2010, s. 166). Nitekim bugünün araştırmacıları tarafından da döneminin önemli bir hümanisti olarak övülmektedir (Bake&Hattenhauer, 2012, s. XV).

Dernschwam yetişme tarzı, bilgisi, donanımı ve becerileriyle tam bir Yeni Çağ Avrupalısıdır. Türkiye hatıraları, XVI. yüzyıl Osmanlı'sını oldukça iyi bir şekilde okuyucuya aksettiren, değerli müşahedeleri içinde bulduğumuz, çok değerli ve ilginç bir kaynaktır (Eyice, 1970, s. 375; Ortaylı, 1972, s. 138). Erken modern dönemde Avrupa'nın "egzotik" olarak tanımladığı farklı kültürlere ilişkin tasvirlerini aydınlatmaya yönelik önemli bir kaynak olarak katkı sağlayan seyahatnamenin, zengin materyaliyle modern zamanlarda seyahat araştırmalarının önemli bir kaynağı olduğunu belirtmek gerekir. Dernschwam'ın günlük kayıtları, diğer kültürel çevrelerde seyahat eden modern dönem Avrupalıların kültürel temsilini inceleme imkânı da sunmaktadır (Reddig, 1990, s. 125, 128-129).

Jireček'in, Dernschwam'ın seyahat günlüğüne ilişkin şöyle bir değerlendirmesi bulunmaktadır: "Malzemenin zenginliği ve içsel değer açısından, Verantius'la Konstantinopolis'e giden ve Busbeck'le dönen Hanns Dernschwamm'ın özenle tuttuğu günlük notlar, önceki ve sonraki tüm seyahat raporlarını geride bırakıyor..."[70] (Jireček, 1877, s. 118-119.). David ve Fodor da Dernschwam için "Macar olmayan ancak bu ülkede faaliyette bulunmasından dolayı 'Hungarus' sayılan Hans Dernschwam, Osmanlılara karşı büyük bir antipati duyan ve kötümser bir dünya görüşüne sahip iken diğer taraftan realist bir insandı. O yüzden seyahat günlüğünde verdiği rakamlar ve bazı ayrıntılar diğer eserlerde karşılaşılmaz." diyerek seyahatnamenin önemini vurgulamışlardır (David&Fodor, 1999, s. 303).

Dernschwam'ın seyahatnamesi incelendiğinde diğer seyahatnamelerden en önemli farkının, seyyahın her gördüğü ve işittiğini bir fotoğraf makinesi veya ses kayıt cihazı edasıyla aynen aktarması olduğunu görüyoruz. Yolculuğu esnasında rastladığı ve bulduğu her şeyi inceleme fırsatı yakalamış, gördüklerini ve işittiklerini titiz bir gözlemle aslına sadık kalarak aktarmıştır. Osmanlı idaresindeki Balkan

[69] Hans Dernschwam'ın kütüphanesinde bulunan kitapların listesi ve kütüphanesi hakkında daha detaylı bilgi için bkz. Berlasz, Jenö, *Die Bibliothek Dernschwam. Bücherinventar eines Humanisten in Ungarn*. Unter Mitarbeit von Andras Varga. Szeged, 1984.

[70] Bu eserde Jireček, Osmanlı döneminde Belgrad'dan Konstantinopolis'e giden askerî yolun açıklamalarını içeren modern seyahat raporlarını karşılaştırmalı olarak incelemiştir.

memleketleri ile Türkiye'de gördüğü yerler hakkında ayrıntılı olarak coğrafi-topoğrafik bilgiler vermiş, büyük bir titizlikle uzaklıkları, dağ ve tepelerin tahmini yüksekliklerini, ırmakların, derelerin ve köprülerin uzunluk ve genişliklerini, sarayların, şatoların, kervansarayların, cami ve mescitlerin büyüklüğünü sayılarla belirtmiş, Türk uzunluk, ağırlık ve sıvı ölçülerini, yiyecek fiyatlarını, Türk paralarının biçimini ve değerini, Türk yemeklerini, içeceklerini ve bunların lezzetini konuşmuştur. Ayrıca o devrin sosyal hayatına dair akla gelen her husus hakkında (Türklerin yaşayış tarzları, örf ve adetleri, düğünleri, bayramları, aile hayatları, evlenme ve boşanmaları…) ve devletin idare sistemi, padişahlar, paşalar, yeniçerilerin yaşayış tarzları hakkında geniş bilgiler vermiştir (Dernschwam, 1992, s. 2; Karakoç, 1999, s. 97).

Dernschwam zaman zaman Türkleri küçümseyen ifadeler kullanmakla beraber, yabancı bir gözden oldukça iyi değerlendirmelerde bulunmaktadır. Ayrıca dönemin diğer seyyahlarının yaptığı gibi sübjektif ve önyargılı sözlerin olduğu seyahatnamelerde de durum farksız değildir. Dernschwam Çemberlitaş'ın karşısındaki Elçi Hanı'nda kalıp beklemek zorunda olduğu süre içerisinde yani 25 Ağustos 1553'ten 9 Mart 1555'e kadar 18 aydan uzun yaşadığı İstanbul'u etraflı şekilde inceleme fırsatı bulmuş, pek çok ayrıntıya dikkat etmiştir (Dernschwam, 1992, s. 4; Eyice, 1994, s. 182).

Dernschwam'ın elçiliğe katılması, bir yandan antik epigrafinin transkripsiyonuyla ve antik el yazmalarının satın alınmasıyla ilgilendiği hümanist bir "*peregrinatio accademica*"ya (akademik yolculuk) ilgisi olarak görülmeli; diğer yandan zamanın İstanbul'una gelen diğer hümanist eğitimli seyyahlarla aynı fikirde olup seyahat günlüğünün -eski hipodromun envanteri gibi- antik kent kültürünün mimari kalıntılarının tanımlarını içermesi olarak görülmelidir (Reddig, 1990, s. 127). Küçük yaşlardan itibaren antik çağlardan ilham alan idealini, antik yazıtları toplayarak ve kütüphanesini inşa ederek kendi yöntemiyle geliştiren Dernschwam'ın, Türkiye gezisinde de yazıtlara olan tutkusuna sadık kaldığını görmekteyiz. Hatta kendince Türklerin Bizans'tan miras kalan kültürel mirası korumaya ilgi göstermemelerinden, özellikle de antik mimari anıtlara saygı göstermemelerinden şikâyette bulunmaktadır (Bake&Hattenhauer, 2012, s. XIX). Gezisi sırasında edindiği Bizans el yazmaları dönüşünden kısa bir süre sonra bir baskıda yayınlanmış,

dolayısıyla "Eski Bizans'a" yapılan gezinin "bilimsel" sonucu o dönemde takdir edilerek bilim çevrelerinde heyecan yaratmıştır.[71] Ayrıca hümanistlerin antik dönem yazarlarına olan takdirleri, Osmanlı egemenliğindeki koşulların açıklanmasından çok, antik dönemle ilgili bilgilerinin genişletilmesine çok daha fazla önem verdikleri anlamına gelmektedir (Reddig, 1990, s. 129).

Dernschwam'ın günlüğü tematik ve üslup olarak birbirinden açıkça ayırt edilebilen ancak metin dizisinde iç içe geçmiş iki bölüm içermektedir. Kronolojik olarak sıralanmış raporların, deneyimlerin ve gözlemlerin yer aldığı klasik bir yazmadır. Dernschwam burada önemsiz konularla da ilgilenen ve yaşam deneyimine dayanarak kendi yargısını verebilen titiz bir gözlemci olarak öne çıkmaktadır (Bake&Hattenhauer, 2012, s. XIX).

Kaynak olarak Yaşar Önen'in tercüme eserinden faydalanılmıştır.[72] Önen, Babinger tarafından Dernschwam'ın günlüğünün tıpkıbasımı olan *Hans Dernschwam's Tagebuch einer Reise nach Konstantinepol und Kleinasien (1553/55), Franz Babinger, Verlag: Duncker & Humblot, München und Leipzig, 1923* adlı eserden çeviri yapmıştır. Ayrıca söz konusu Almanca nüsha da incelenmiştir.

Dernschwam 26 ay süren bu seyahatinde, gözlemlerini dikkatli ve detaylı bir biçimde kaleme alarak değerli bir seyahatname yazmıştır. İlerlemiş yaşına rağmen bu yolculuğa neden katıldığı sorusu tartışmaya konu olmuş, nitekim seyahatnamesinin sonunda yolculuğu kendisi için yaptığını açıkça belirtmiş[73] ve amacının İstanbul'u görerek Osmanlı Devleti'ni tanımak olduğunu söylemiştir. Seyahatnamesi diğerlerine nazaran oldukça kapsamlıdır, günümüze ulaşmamış yapılar hakkında en hacimli bilgiye sahiptir. Seyahat notlarında verdiği sayısal verilere ve farklı ayrıntılara da diğer seyahatnamelerde rastlanmamıştır ki buradan Dernschwam'ın çok dikkatli ve iyi bir gözlemci olduğu anlaşılmaktadır. Uzun betimlemelere yer

[71] Dernschwam'ın bilimsel çalışmaları kendinden sonraki bilim adamlarını etkilemiştir. XVI. yüzyılın hümanist düşünürleri Joachim Camerarius d. A., Johannes Cuspinianus, Caspar Bruchius ve Hier. Wolf Dernschwam'ın bilgisi ve kitaplarından söz etmişlerdir. Sebastian Münster, 1551 yılında yayınladığı "*Rudimen ta Mathematica*" adlı kitabının önsözünde Dernschwam'dan bahseder ve kitabını ona ithaf eder: "*Emsalsiz bir zekâya, sonsuz bir çalışma yeteneğine ve üstün bir zihin kuvvetine sahip aziz dostum mükemmel insan Johan Dernschwam*" (Dernschwam, 1992, S. 12).

[72] Dernschwam, H. (1992). *İstanbul ve Anadolu'ya Seyahat Günlüğü. (Yaşar Önen, Çev.)* Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

[73] Dernschwam, 1992, s. 372.

verse de akıcı ve merak uyandıran dili sayesinde okuyucuyu sıkmadan bilgilendirmektedir. Öte yandan tüm seyahatnamelerin ortak yanı, seyyahların Türklere karşı olan önyargılarıdır. Bu anlamda Dernschwam da zaman zaman Türkleri küçümseyen, hatta Türk okuyucuyu rahatsız edecek türde hakaretler kullanmıştır.[74]

3.1.1.3.Stephan Gerlach (1573-1578)

Stephan Gerlach (d.1546-ö.1612), Tübingen Üniversitesi'nde ilahiyat doktoru olan Tübingenli bir teologdur. 1573 yılında İmparator II. Maximilian, David Ungnad'ı İstanbul'a büyükelçi olarak görevlendirmek üzereyken Gerlach Viyana'da Ungnad ile karşılaşmıştır. 26 yaşında Ungnad'ın heyetine dâhil olup İstanbul'a gitmiş, 1578 yılında Tübingen'e dönene kadar yaklaşık 5 yıl elçilik heyetinde din görevlisi (protestan vaizi) olarak çalışmıştır. Döndükten sonra da Tübingen Üniversitesi'nde profesörlük yapmıştır (And, 1993, s. 287; Gerlach, 2006, s. 18 ve 19).

Gerlach'ın içinde bulunduğu elçilik heyeti, 10 Haziran 1573'te yola çıkmıştır. Sırasıyla Macaristan, Budin ve Belgrad'dan sonra 28 Temmuz'da Edirne'ye, ardından 58 gün sonra 6 Ağustos 1573'te İstanbul'a ulaşmıştır (Gerlach, 2006, s. 22).

Gerlach'ın günlük hâlinde yazılmış notlarından oluşan seyahatnamesi hacimli bir eserdir (Gerlach, 2006, s. 17). Torunu Samuel Gerlach tarafından yayına hazırlanarak 1674 yılında tablolarla birlikte Frankfurt'ta basılmıştır. (Yerasimos, 1991, s. 302-305). Dili zordur, 552 sayfadan oluşmaktadır[75] (Resim 3). Türkis Noyan'ın tercümesiyle 2006 yılında Kitap Yayınevi tarafından 2 cilt olarak

[74] Dernschwam'ın notlarında Türkler ile ilgili aktardığı ifadelerine birkaç örnek vermek gerekirse; "*…Türkler çalışmayı sevmezler. Memleketleri imar etmezler. Onlar eli boş oturmak için yaratılmışlardır. Esirler çalışır. Bütün memleketlerde durum böyle. Aslen Türk olanlar hiçbir işe yaramazlar. Hatta birbirleriyle de alay ederler, yekdiğerine hakaret ederler. Zaten padişah da aslen Türk olanları önemli işlerde çalıştırmaz. Paşalar, vezirler, elçiler hepsi de kaçırılmış, esir edilmiş yahut da devşirilmiş Hristiyanlıktan dönme kimselerdir*.", *"…Türkler bilgisizdirler…*", *"…Türkler kibirli ve azametlidirler, kimseyi beğenmezler..."* (Dernschwam, 1992, s. 96, 102, 189).

[75] "Gerlach, Stephan: *Stephan Gerlachs deß Aeltern Tage-Buch der von zween glorwürdigsten römischen Kaysern, Maximiliano und Rudolpho ... an die Ottomannische Pforte zu Constantinopel abgefertigten und durch den Wohlgebohrnen Herrn Hn. David Ungnad ... zwischen dem Ottomanischen und Römischen Kayserthum ... glücklichst-vollbrachter Gesandtschafft*, Franckfurth am Mayn: Zunner 1674" (Url-4).

basılmıştır.[76] 1674 baskısından farklı olarak, bu tercümeye bazı Latince mektuplar dâhil edilmemiştir.

Gerlach İstanbul'da kaldığı süre boyunca, sıradan olayları bile özenle günlüğüne kaydetmiştir. Özgün anlatış tarzıyla seyahatnamesinin değerini daha da artırmıştır (Mordtmann, 1895, s. 3). Özellikle Patrikhane ve Ortodoks kilisesiyle ilgili çok değerli gözlemleri olmuştur (Beydilli, 1989, s. 83). Osmanlı-Türk dünyası için en önemli husus, XVI. yüzyılın son çeyreğinde siyasi yaşam ve gelişmelere dair belge niteliğindeki kayıtlarıdır. Nitekim elçilik heyeti içinde bulunması ve elçinin yakınında yer alması, siyasi gelişmeler hakkındaki bilgilere muhatap olmasını sağlamıştır. Ayrıca İstanbul'da yaşayan müslim ve gayrimüslim halkın gündelik yaşamı ve şehir hakkında önemli bilgiler aktarmaktadır (Gerlach, 2006, s. 20).

[76] Gerlach, S. (2006). *Türkiye Günlüğü 1573-1576, 1. Cilt, 1577-1578, 2.Cilt,* Editör: Kemal Beydilli, Çeviri: Türkis Noyan, İstanbul: Kitap Yayınevi.

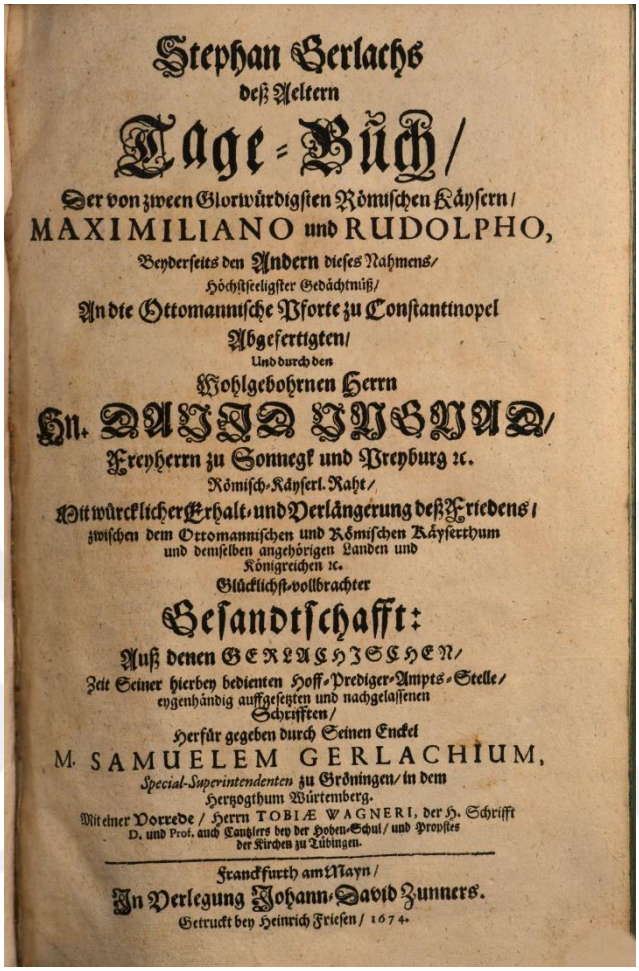

Stephan Gerlachs
deß Aeltern
Tage-Buch/
Der von zween Glorwürdigsten Römischen Käysern/
MAXIMILIANO und RUDOLPHO,
Beyderseits den Andern dieses Nahmens/
Höchstseeligster Gedächtnüß/
An die Ottomannische Pforte zu Constantinopel
Abgefertigten/
Und durch den
Wohlgebohrnen Herrn
Hn. DAVID UNGNAD/
Freyherrn zu Sonnegk und Preyburg ꝛc.
Römisch-Käyserl. Raht/
Mit würcklicher Erhalt- und Verlängerung deß Friedens/
zwischen dem Ottomannischen und Römischen Käyserthum
und denselben angehörigen Landen und
Königreichen ꝛc.
Glücklichst-vollbrachter
Gesandtschafft:
Auß denen GERLACHISCHEN/
Zeit Seiner hierbey bedienten Hoff-Prediger-Ampts-Stelle/
eygenhändig auffgesetzten und nachgelassenen
Schrifften/
Herfür gegeben durch Seinen Enckel
M. SAMUELEM GERLACHIUM,
Special-Superintendenten zu Gröningen/ in dem
Herzogthum Würtemberg.
Mit einer Vorrede / Herrn TOBIÆ WAGNERI, der H. Schrifft
D. und Prof. auch Cantzlers bey der Hohen-Schul/ und Propstes
der Kirchen zu Tübingen.
Franckfurth am Mayn/
In Verlegung Johann-David Zunners.
Getruckt bey Heinrich Friesen/ 1674.

Resim 3. Stephan Gerlach Seyahatnamesi Kapağı (Url-4)

Gerlach seyahatnamesini şu dilekle bitirmektedir:

"Türkiye Günlüğü burada sona eriyor

Allah da Türk devletini sona erdirsin" (Gerlach, 2006, s.42).

Bu çalışmada kaynak olarak Türkis Noyan'ın tercüme eserinden faydalanılmıştır.[77] Bu tercüme ise *Stephan Gerlachs deß Aeltern Tage-Buch der von zween glorwürdigsten römischen Kaysern, Maximiliano und Rudolpho ... an die Ottomannische Pforte zu Constantinopel abgefertigten... Gesandtschafft, Franckfurth am Mayn: Zunner 1674* başlığıyla yayınlanan el yazma nüshayı esas almıştır. Ayrıca söz konusu Almanca el yazma nüsha da incelenmiştir.

[77] Gerlach, S. (2006). *Türkiye Günlüğü 1573-1576*, 1. Cilt, 1577-1578, 2.Cilt, Editör: Kemal Beydilli, Çeviri: Türkis Noyan, İstanbul: Kitap Yayınevi.

Seyahatnamede dikkat çeken ilk konu, din görevlisi olup seyahatname bırakan diğer seyyahlara nazaran (Schweigger gibi) gittiği kiliseleri ve katıldığı ayinleri etraflıca anlatmasıdır. Ayrıca elçilik heyetinde bulunmasından dolayı diplomatik gelişmelere dair önemli bilgiler de aktarmıştır. Dernschwam'dan sonra, günümüze ulaşmamış yapılar hakkında en fazla bilgiye bu seyahatnameden ulaşılmıştır.

Gerlach'ın Türklere karşı önyargısı Dernschwam'dan aşağı değildir.[78] Nitekim seyahatnamesini bitirirken son noktayı Türk devletine beddua ederek koyması, koyu bir Türk düşmanlığının göstergesidir.

3.1.1.4.Salomon Schweigger (1578-1581)

Salomon Schweigger (d.1551-ö.1622) 1551 yılında Tübingen'in güneybatısında bulunan, bugünkü Baden-Württemberg eyaletinde dünyaya gelmiştir. Hümanist anlayışta bilimsel eğitim almıştır: Württemberg'te bulunan Alpersbach (Stadt Alpirsbach) ve Herren Alb (Bad Herranalb) manastırlarında 5 yıl ders aldıktan sonra, 19 Temmuz 1572'de Tübingen Üniversitesi'nde teoloji ve klasik filoloji eğitimi görmeye başlamıştır. Üniversitede ünlü bir Yunan filolojisi bilgini olan Martin Crusius'in etkisinde kalmıştır. 26 Eylül 1576 yılındaysa Tübingen Üniversitesi'nden ayrılmıştır (Schweigger, 2004, s. 19 ve 211).

Uzak ülkeleri görme merakı ve isteği olan bu protestan vaiz, hevesleri için 1576 yılında Avusturya'ya (Graz) gelerek protestan asilzade Freiherr Joachim von Sinzendorff'un hizmetine girmiştir. Daha sonraki yıllarda Freiherr Joachim von Sinzendorff'un Osmanlı payitahtında Kutsal Roma İmparatorluğu'nun elçiliğini yapan David von Ungarn'ın yerine atanmasıyla, 10 Kasım 1577'de Viyana'dan yolculuğa çıkan Sinzendorff ve heyeti 1578'in yılbaşında İstanbul'a ulaşmıştır (Ortaylı, 1972, s. 142; Schwob, 1987, s. 70). Zaten Sinzendorff'un hizmetinde olan Schweigger bu elçilik heyetine dahil olup 1577-1581 yılları arasında Protestan vaizi olarak heyette görev yapmıştır (Schweigger, 2004, s. 14). Schweigger 31 Mart

[78] *"...Türkler hayvan gibi barbar adamlardır.*", *"...yalanda hilede üstlerine yoktur, vefa ve inanç nedir bilmezler.*", "*…Türkler çok kaba ve yüzsüz adamlardır.*", "*Türk hükümdarı sarayında doğma büyüme Türkleri istemezmiş. Ona çok sayıda Türk armağan etmişler, ama aslını, soyunu öğrendiği zaman onları kovmuş. Bu yüzden tüm paşa ve berlerbeyi konumundaki kişiler vaktiyle Hristiyanmış ya da Hristiyan çocuklarıymış. Çünkü onlar her konuda ve sanatta Türklerden daha becerikliymiş."* Gerlach, 2006, s. 61, 80, 291, 293).

1581'de Kudüs'e hac için İstanbul'dan ayrılmıştır. Önce deniz yoluyla Filistin'e, oradan kervanla 4 Mayıs 1581'de Kudüs'e ulaşmıştır. 11 Mayıs 1581'de buradan ayrılarak Şam yoluyla Trablus, oradan da Girit ve Venedik'e gittikten sonra 20 Ekim 1581'de Almanya'da Augsburg'a ulaşmıştır (Göyünç, 1963, s. 124).

Büyükelçilik vaizi Stephan Gerlachs'ın (1546-1612) halefi olan Schweigger, memleketine dönünce 1582-83 yıllarında Nürtingen'de (Württemberg) kilise asistanı, 1583-89 yıllarında Grötzingen'de (Baden) kasaba rahibi, 1589 yılında Wilhermsdorf'ta (Franconia) papaz, 1605 yılından 27 Haziran 1622'de vefat edene kadar 17 sene de Nürnberg Frauenkirche'de vaizlik yapmıştır (Url-5).

Dönüşünden 20 yıldan fazla bir süre sonra seyahat notlarını, planlarını ve resimlerini baskıya vererek 1608 yılında yayınlatan (Resim 4) Schweigger'in bu seyahatnamesi çok başarılı olmuştur; sadece Nürnberg'de 1614, 1619, 1639, 1664 yıllarında ve seçmeler hâlinde 1665 senesinde yayınlanmıştır. Doğal olarak Batılı-hümanist eğitim görmüş ve Protestan-Hristiyan ideolojileri ağır basan bir gözle izlenimlerini aktarmaktadır. Elçinin padişah ile görüşmelerine yani siyasi-diplomatik faaliyetlerine dair pek fazla bilgi vermemiş, daha çok İstanbul'da gördüğü ve yaşadığı olayları anlatmayı tercih etmiştir.

Eserini 3 bölüme ayırmıştır. İlk bölümde, elçilik heyetinin Viyana'dan Fischamend-Pressburg-Komorn-Gran-Plitenburg-Ofen ve Peşte üzerinden Belgrad'a, gemi ve karayoluyla devam edip İstanbul'a kadar olan güzergâhını anlatmaktadır (*Beschreibung der Reyss von Tübingen nach Wien biss gen Constantinopel*-Tübingen'den Viyana'ya ve İstanbul'a Kadar Seyahatin Tasviri) (Schwob, 1987, s. 70). İkinci bölümde 180 sayfayla en kapsamlı olan, 1578 Ocak ayından itibaren 1581 yılına kadar yaşadığı İstanbul bölümünü anlatmaktadır. Burada İstanbul'u hem metin hem de resimlerle, somut bir tablo şeklinde sunmaktadır. Üçüncü bölümdeyse hac yolculuğuna yer vermektedir (Schwob, 1987, s. 72 ve 73; Schweigger, 2004, s. 14).

Ein newe Reyßbeschreibung auß Teutschland
Nach
Constantinopel
vnd Jerusalem.
Darinn die gelegenheit derselben Länder/Städt/
Flecken/Gebew ꝛc. der innwohnenten Völcker Art/Sit-
ten/Gebreuch/Trachten/Religion vnd Gottesdienst ꝛc.
Insonderheit die jetzige ware gestalt deß H. Grabs/der Stadt Jerusalem vnd
anderer heiligen Oerter/darbey allenthalben der heiligen Schrifft
vnd deß Authoris Meynung hiervon.
Item welcher gestalt vnd was die Röm. Keys. Maj. durch jhren
Legaten dem Türckischen Keyser/auch dessen fürnembsten Officirn/jedem be-
sonder zur Praesent vnter wegen vnd zu Constantinopel damals überlieffern lassen/
sampt deßelben werth vnd der Legaten Auwr/Habitation/jährlichen Besoldung ꝛc.
vnd gantzen Dutzessen daselbst.
Deßgleichen deß Türckischen Reichs Gubernation/Policey/Hofhaltung/nutzbarkeit
deß Rosens/vnd vielerley andern nützlichen sachen/
Mit hundert schönen newen Figuren/dergleichen nie wird gewesen seyn/
In III. vnterschiedlichen Büchern
Auffs fleissigst eigner Person verzeichnet vnd abgerissen
Durch Salomon Schweigger/damal Diener
am Evangelio übers dritt Jar zu Constantinopel ꝛc.
Dieser Zeit aber Prediger der Kirchen zu vnser Frawen inn Nürnberg.
Vnd jetzo auff offtes begehrn vieler fürnemer/erfahrner vnd gutherziger Leut
mennigklich so wol zum Trost vnd Warnung als zur Lust
Gedruckt vnnd verlegt zu Nürnberg/durch
Johann Lantzenberger. M. DC VIII.

Resim 4. Salomon Schweigger Seyahatnamesi Kapağı[79] (Url-6)

Eserin orijinal baskısı, tıpkıbasım hâlinde 1964 yılında yayınlanmıştır.[80] Bu baskıda Avusturya Devlet Arşivi uzmanlarından Rudolf Neck'in bir önsözü de bulunmaktadır (Ortaylı, 1972, s. 142). Schweigger seyahatnamesini *Mittelhoch deutsch* denilen orta zaman yüksek Almancasında yazmıştır. Dernschwam derecesinde uzman olmadığı gerek Latin ve Yunanca tabirlerde gerekse coğrafya ve tarih bilgisindeki önemli hatalarında anlaşılmaktadır. Sonuç olarak, Dernschwam ve Gerlach değerinde bir eser ortaya koyduğu söylenememektedir.

[79] Schweigger'in seyahatname kapağında şöyle yazmaktadır: "*Ein newe Reyssbeschreibung auss Teutschland Nach Constantinopel und Jerusalem… Mit hundert schönen newen Figuren in III unterschiedlichen Büchern. Auffs fleissigst eigner Person verzeichnet und abgerissen Durch Salomon Schweigger… Gedruckt und verlegt zu Nürnberg/durch Johann Lantzenberger. MDCVIII; Almanya'dan Kontantinopolis'e ve Kudüs'e Yapılan Bir Yolculuk Hakkında Yüz Adet Güzel ve Yeni Çizimle Donatılmış Üç Kitaptan İbaret Yeni Bir Yolculuk Öyküsü. Yolculuğu yapan kişi olan Salomon Schweigger tarafından bizzat anlatılmış ve resimlendirilmiştir. Basılışı ve yayınlanması: Johann Lantzenberger, Nürnberg 1608*."

[80] Salomon Schweigger, *Ein Newe Reyssbeschreibung auss Teutschland nach Constantinopel und Jerusalem,* von Rudolf Neck, Graz 1964.

Schweigger'in bu seyahatnameden başka 2 eseri daha bulunmaktadır. Bunlardan biri Luther'in *Catechismus*'unun İtalyanca tercümesi olan *II Catechesimo* adlı eserdir. Bu tercüme Osmanlı İmparatorluğu'nun elinde esir bulunan Hristiyanlara dinî telkinler vermek amacıyla, esirler arasında en yaygın dil İtalyanca olduğu için 1585 yılında İtalyanca olarak hazırlanmıştır. Schweigger'in diğer eseri 1578-80'de İstanbul'da kaldığı süre boyunca hazırladığı Almanca Kur'an-ı Kerim tercümesidir,[81] 1616 yılında Tübingen'de basılmıştır. Ancak bu Kur'an-ı Kerim'i orijinalinden değil, Andreas Arrivabene'nin (1547) içinde çok sayıda hata ve birçok eksik olan İtalyanca tercümesinden esas alarak hazırlamıştır. Son olarak 1604-1611 yılları arasında Hristiyan esirlerden Nürnbergli Johann Wilden'in seyahatnamesine bir önsöz yazmıştır[82] (Göyünç, 1963, s. 124).

Schweigger'in seyahatnamesinin en önemli özelliği, kendi çizimlerine yer vermiş olmasıdır. Bunlar kâğıt üzerine yapmış olduğu çizimler esas alınarak yapılan ahşap gravürlerdir, 100'e yakın (İstanbul'a ait bir şehir planı, İstanbul'daki bazı yapılar, Kudüs'e ait genel bir manzara vs.) bulunmaktadır. Nitekim seyahatnamenin o dönemde çok rağbet görmesinde bu çizimlerin etkisi büyüktür zira göze de hitap etmektedir. Schweigger'in gördüklerini ayrıntılı biçimde ve gerçeğe sadık kalarak çizmesi, XVI. yüzyılın birinci yarısında İstanbul üzerine yayınlanmış olan diğer gerçek dışı resimlerden üstünlüğünü ortaya koymaktadır (Göyünç, 1963, s. 126; Schweigger, 2004, s. 15 ve 224).

Seyahatnamenin[83] bir diğer özelliği, Osmanlı hakkında yayınlanan Almanca seyahatnamelerin en erken basılanlarından biri olmasıdır (Schweigger, 2004, s. 14). Seyahatnamesi için hazırladığı önsözde şu dizelere yer vermiştir:

[81] *Alcoranus Mahometicus, Das ist: Der Türcken Alcoran*, Rel. u. Aberglauben, Nürnberg b. Simon Halbmair 1616, diğer baskılar; 1623, 1659, 1664.

[82] Johann Wilden, *Neue Reysbeschreibung eines gefangenen Christen, wie derselbe neben anderer Gefaehrlichkeit zum sibenden mal verkauft worden, welche sich onno 1604 angefangen und 1611 ihr End genommen,* Nürnberg 1613.

[83] Scwhweigger'in seyahatnamesinden birçok batı tarihçileri de faydalanmıştır (J. von Hammer, J.W. Zinkeisen, J. H. Mordtmann gibi).

"Nasıl ki kartallar göklerde uçar
En yüksek bulutların üstünden aşar,
Nasıl ki leylekler, kırlangıçlar
Havada gezip dolaşırlar,
Tüm kuşlar gibi bir arada
Ülkeleri, devletleri görüp tanırlar.
Nasıl ki engin denizdeki balıklar
Kâh orada, kâh burada barınırlar,
Güneş de gökte hiç durmadan
Yolunda yürür yorulmadan,
Dinlenmez hiçbir tek yerde,
Geçer gider, gözü ilerde,
Öyle olmalı her yiğit insan
Gezmeli dünyayı usanmadan."
Salomon Schweigger[84]

Bu çalışmada kaynak olarak Türkis Noyan'ın tercüme eserinden faydalanılmıştır.[85] Eserde Salomon Schweigger'in, *Zum Hofe des türkischen Sultans, bearbeitet und herausgegeben von Heidi Stein, Leipzig: Brockhaus Verlag / Verlag Edition 1986* başlığı altında yayınlanan kitabı esas alınmıştır. Aynı zamanda söz konusu Almanca nüshayla el yazma nüsha da incelenmiştir (Url-6). Türkis Noyan ve Heidi Stein'ın tercüme eserlerinde, el yazmada yer alan tüm gravürler bulunmamaktadır. Bu anlamda yazma nüshadaki tüm gravürler incelenerek tercümede geçmeyen gravürlerden bazıları bu çalışmada yayınlanmıştır.[86]

Gerlach'ın aksine, Schweigger din görevlisi olmasına rağmen seyahatnamede kilise ve ayinlere ağırlık vermemiştir. Ayrıca elçinin padişahla görüşmelerine yani siyasi-diplomatik faaliyetlerine dair pek bilgi de yoktur. Ağırlıklı olarak İstanbul'da gördüklerine ve yaşadığı olaylara yer vermiştir. Seyahatnamesini diğerlerinden ayıran en önemli özellikse kendi çizdiği gravürlerdir. Hem anlatımıyla hem de

[84] Schweigger, 2004, s.211
[85] Schweigger, S. (2004). *Sultanlar Kentine Yolculuk (1578-1581),* Çeviri Türkis Noyan, İstanbul: Kitap Yayınevi.
[86] El yazma nüshadan alınan gravürler şunlardır: Tersanenin yakınında esirlerin kaldığı bina, bir hamam yapısının dıştan görünüşü ve bir Türk evinin içindeki akşam yemeği tasviri.

gravürleriyle şehrin tanıtılması, seyahatnamesini âdeta bir şehir rehberi yapmıştır. Ayrıca gravürlerin çoğunluğu incelendiğinde,[87] aslına sadık kalınarak yapıldıkları düşünülmektedir. Öte yandan bu seyahatnamede de Türklere karşı kullanılan nefret dili dikkat çekmektedir.[88] Sonuç olarak yaklaşık 3 yıl kaldığı İstanbul'da gördüklerini ayrıntılı olarak seyahatnamesine aktarmış, verdiği bilgiler ve gravürleriyle günümüze ulaşmamış yapıların belirlenmesinde önemli katkılar sunmuştur.

3.1.1.5.Reinhold Lubenau (1587-1588)

Reinhold Lubenau 5 Ağustos 1556'da Prusya'nın Königsberg kentinde dünyaya gelmiştir. Ailesi tarafından Prusya dükünün saray eczacısı ve özel hekimi Dr. Jabocus Montanus'un hizmetine verilmiştir. Eczanedeki çıraklığı 15 yaşında başlamış, 17 yaşındayken Polonyalı bir tüccarın yanında yaşamak için Krakow'a gelmiştir. 1580 yılında bütün Almanya'yı dolaşan Lubenau Macaristan, Viyana, Breslau, Frankfurt ve Berlin kentlerini 6 yıl gezdikten sonra Königsberg'e geri dönmüştür. Sonra yine Viyana'ya giderek İmparator II. Rudolf'un İstanbul'a göndereceği elçilik heyetine eczacı olarak dâhil olmuş, Şubat 1587'de Bartholomeus Petz'in başkanlığındaki heyetle yolculuğuna başlamıştır (Lubenau, 2012, s.7 ve 8; Popović, 2012, s. 47).

Elçilik heyetinin görevi, Kutsal Roma İmparatorluğu'nu savaştan korumak için her yıl Osmanlı Devleti'ne ödemek zorunda kaldığı haracı ("armağan" adı altında gönderilen para ve değerli eşyalar) götürmekti. Deniz yoluyla Tuna nehrinden gemilerle başlayan gemi yolculuğu Belgrad'da son bulduktan sonra, Sırbistan ve Bulgaristan üzerinden kara yoluyla İstanbul'a ulaşılmıştır. Lubenau Tuna nehrinden İstanbul'a kadar geçtiği yerleri tanıtmış, gözlemlerini aktarmış ve karşılaştığı olayları

[87]İstanbul şehir planı ve İstanbul'daki yapıları gösteren gravürler incelenmiştir. Seyahatnamesinde yer alan Kudüs'e ait gravürler ise incelenmemiştir.

[88] "*'Türk' sözcüğü 'yıkıcı' anlamına gelmektedir, daha doğrusu 'vahşi, yıkıcı ve acımasız' demektir. Bu nedenle de kendilerine 'Türk' denilmesinden pek hoşlanmazlar. Ayrıca bir atasözüne göre, Osmanlı'nın ayak bastığı yerde ot bitmez, fidan yeşermezmiş. Demek oluyor ki, onların gücü karşısında hiçbir şey direnemez, acımasızlıklarına karşı koyamaz. Onlar tam anlamıyla tahrip edici yaratıklardır ve tıpkı kazlar gibi, bir meraya salındıkları zaman orası kurur.",* "*Tüm dünya onların gücü karşısında korkuya kapılırken, onlar kendi karılarından korkarlar. Aslına bakılırsa Türkler karılarının uşağıdır, çünkü bütün evin gereksinimlerini karşılamak, ... erkeğin görevidir.*", "*Hıristiyan dünyasındaki çocuklar bile, oyuncaklarıyla ya da birbirleriyle oynarken, yemek pişirmek, içecek hazırlamak gibi işleri bu beceriksiz Türk kadınlarından daha düzgün ve mükemmel bir şekilde başarırlar."* (Scwheigger, 2004, s. 157, 201).

detaylarıyla anlatmıştır. İstanbul'da kaldığı yaklaşık 1,5 yıllık süre zarfında hem şehri gezmiş hem de Anadolu'ya (Bursa, Mudanya, Karamürsel, İznik, İzmit, Kadıköy) yolculuk yapmıştır. Bu sırada Protestan olan Lubenau ile büyükelçiliğin Katolik şefi arasında bir gerilim tırmanmış, Lubenau İngiliz elçisi Edward Burton'ın yardımıyla bu durumdan kaçmıştır (Lubenau, 2012, s.12).

Elçi Hanı'ndan ayrılan Lubenau, elçi tarafından Akdeniz'i teftiş için açılmak üzere olan kaptan-ı derya Hasan Paşa'nın yönetimindeki bir Türk kadırgasına yerleştirilmiştir. 4 Temmuz 1588'de İstanbul'dan ayrılarak Akdeniz'in büyük bir bölümünü dolaşma fırsatı bulmuştur. Uzun ve dolambaçlı bu yolculuk 22 Ocak 1589'da Venedik'te son bulmuş, Lubenau da 17 Ekim 1589'da memleketi Königsberg'e geri dönmüştür. Königsberg'e yerleştikten sonra, 1603 yılında eski kentin meclis üyeliğine seçilmiştir (Lubenau, 2012, s. 14).

Elçilik heyetinde eczacı olarak bulunan Lubenau, 1573-1589 yılları arasındaki seyahati boyunca gözlemlediklerini günlük hâlinde tutmuştur. III. Murat'ın (d.1546-ö.1595) padişah olduğu dönemde İstanbul'a gelmiştir, İstanbul hakkında ayrıntılı bilgiler vermiştir. Aynı zamanda Türk halkının özelliklerini, yaşantısını, Osmanlı Devleti'nin durumunu ve yaşanan olayları da ayrıntılı olarak anlatmıştır. Memleketine döndükten yaklaşık 39 yıl sonra, 24 Şubat 1628'de 72 yaşındayken seyahati sırasında kaydetmiş olduğu notlara dayanarak seyahatnamesini yayınlamıştır. 17 Mayıs 1631 yılında vefat etmiştir (Lubenau, 2012, s. 15; Popović, 2012, s. 48).

Hacimli bir eser bırakan Lubenau'nun anlatımından da günümüze ulaşmamış yapılar hakkında önemli bilgilere ulaşılmış, bu çalışmada kaynak olarak Türkis Noyan'ın tercüme eserinden faydalanılmıştır.[89] Bu eser, *Beschreibung der Reisen des Reinhold Lubenau, W. Sahm (Hrsg), Königsberg: Ferd. Beyers Buchhandlung, 1912/14* adlı yayından çevrilmiştir. Lubenau'nun yazması Königsberg Devlet Kitaplığı'nda bulunmakta olup kütüphanenin en değerli el yazması eserlerindendir.[90]

[89] Lubenau, R. (2012). *Reinhold Lubenau Seyahatnamesi: Osmanlı Ülkesinde, 1587-1589*, ed. W. Sahm, çev. Türkis Noyan, 2 cilt, İstanbul: Kitap Yayınevi.

[90] Lubenau'nun el yazması nüshası: "*Beshcreibung der Reisen des ehrenvesten, namhaften und volweisen Herren Reinholtt Lubenauen des Eltter Rahtsverwandten der loblichen Altenstadt Königsberk in Preussen so ehr in Jahr 1573 5 Aufugsti angefangen und anno 1589 den 17 Octobris glucklichen vollendet und in sechs Bucher getheilet, darinnen alle sein leben und Wandel, sowohl wie es im auf dieser Reise wunderlich ergangen, beschrieben zu Lob, Preus, Ehre und Danck dem ewigen,*

Kitap hâli 1912-14 yılında W. Sahm tarafından yayımlanmıştır[91] (Yerasimos, 1991, s. 385-390; And, 1993, s. 288; Lubenau, 2012, s. 7).

3.1.1.6.Baron Wenceslaw Wratislaw (1591)

Viyana'da Kutsal Roma İmparatorluğu'nun tacını taşıyan II. Rudolf, dönemin padişahı III. Murat'a armağanlar sunmaları üzere elçi Frederic Kregwitz ve maiyetini 1591 yılında İstanbul'a göndermiştir. Bu heyetin görevi, Osmanlı İmparatorluğu ile barışı 8 yıl daha uzatmak ve yıllık vergiyi ödemektir. Mitrowitzli Wenceslaw Wratislaw Doğu ülkelerini görmek, bilgisini artırmak ve tecrübe kazanmak amacıyla bu elçilik heyetine dâhil olmuştur. Yolculuk Eylül 1591'de Tuna Nehri'nde başlamış, sonra karadan devam ederek İstanbul'da son bulmuştur (Wratislaw, 1981, s. 7).

Heyetin en genç üyesi olan Wratislaw ilk İstanbul'a geldiği yıl hayatından oldukça memnun kalmıştır. İstanbul'da görülmeye değer yerleri gezen rahat ve mutlu hayatı, Osmanlı İmparatorluğu ile Kutsal Roma İmparatorluğu arasında anlaşmazlıklar baş gösterince sona ermiştir. Artık Wratislaw ve arkadaşlarının yaklaşık 3 yıl sürecek zor ve acılı günleri başlamıştır. Heyet önce Elçi Hanı'na hapsedilmiş, sonra bir kısmı Belgrat'taki zindanlara, Wratislaw ile diğerleriyse Tersane zindanına götürülmüş ve burada hapsedilmiştir. Bir süre sonra Wratislaw ve arkadaşları büyük bir kadırgaya verilerek forsalık yaptırılmış, en sonunda da esirlerce Kara Kule denilen Rumeli Hisarı'na hapsedilmiştir. Tersane zindanından daha da kötü bir yer olarak anlattığı Kara Kule'de 2 yıldan fazla kalmıştır. Hatta Kara Kule'deki esirlerin bir kısmı, Wratislaw ve elçilik heyetinin eczacısı Seidel[92] zindanın duvarındaki taşa adlarını kazımışlardır. Sadrazam Sinan Paşa'nın ölümünden sonra sadrazam olan Damat İbrahim Paşa'nın aracılığıyla, dönemin

---

almechtigen, barmhertzigen Gott, dehr in wunderberlicher Weise auf dieser seiner Reise erhalten, beschutzet und beschirmet und widerumb frisch und gesundt in sein liebes Vaterlandt bracht hatt. Anno 1628 die 24 Februaris" (Yerasimos, 1991, s. 385-390).

[91] Lubenau, R., (1914), *Beschreibung der Reisen des Reinhold Lubenau*, W. Sahm (Hrsg), Königsberg: Ferd. Beyers Buchhandlung.

[92] Eczacı Seidel anılarını yazmış ve seyahatnamesinde detaylı olarak Kara Kule'de yaşadığı esaret hayatını anlatmıştır. Eseri 1711'de Kerliç'te yayımlanmıştır: *Denkwürdige Gesantschaft an die Ottomanische Pforte, welche ehemals Herr Friedrich von Kreckwitz verrichtet, aufgesetzt und schriftlich hinterlassen von Friedrich Seidel, damals des Herrn Oratoris Apotheker*, Görlizt 1711; Türkçe Tercüme için bkz: Seidel, F. (2010). *Sultanın Zindanında & Osmanlı İmparatorluğu'na Gönderilen Bir Elçilik Heyetinin İbret Verici Öyküsü (1591-1596)*, çev. Türkis Noyan, İstanbul: Kitap Yayınevi.

sultanı III. Mehmed tarafından özgürlüğüne kavuşturulmuştur. Memleketine döndükten çok kısa bir süre sonra, 1599 tarihinde seyahatnamesini yayınlamıştır (Wratislaw, 1981, s.8, 9 ve 11).

Wratislaw'ın seyahatnamesi 1597 yılında Linz'de ilk olarak Latince yayınlanmış, 1786-87 yılında Leipzig'te Almanca tercümesi yayınlanmış,[93] XIX. yüzyıl sonundaysa İngilizce çevirisi yayınlanmıştır[94] (Yerasimos, 1991, s. 413-414).

Seyahatnamede XVI. yüzyıl sonunda Osmanlı İmparatorluğu'nun siyasi ve askerî durumu, toplum yaşamı ve İstanbul hakkında bilgiler aktarmaktadır. İyi bir gözlemci olduğu anlaşılan Wratislaw ayrıntılara önem vermiştir; tutsak edildikten sonra tersane zindanındaki yaşamını, forsa hayatını ve Kara Kule'deki acılı günlerini ayrıntılarıyla anlatmasıyla da bu dikkatini göstermiştir (Wratislaw, 1981, s. 7 ve 9).

Bu çalışmada kaynak olarak M. Süreyya Dilmen'in tercüme eserinden faydalanılmıştır,[95] Dilmen 1862 yılında Londra'da basılan İngilizce nüsha üzerinden çeviri yapmıştır. Aynı zamanda 1786 yılında Leipzig'te basılan Almanca tercüme nüsha da incelenmiştir.

Elçilik heyetinin en genç üyesi olan Wratistav'ın seyahatnamesinde en dikkat çeken husus, tutsak edildikten sonra Kara Kule'de yaşadıklarıdır. Oradaki ortamı oldukça dikkatli betimlemiştir. İstanbul'a geldiği ilk yıl yaşadığı rahat hayattan bahsederken de oldukça mutlu ve renkli bir İstanbul hayatı çizerek gezip gördüklerini akıcı bir üslupla anlatmıştır.

3.1.1.7.Maximilian Brandstetter (1608)

6 Mayıs 1608'de Viyana'dan hareket eden elçi Adam von Herberstein ve maiyeti 2 Eylül 1608'de İstanbul'a gelmiştir. Elçilik heyetinin görevi, 1606 yılındaki Zsitvatorok Anlaşması'nın tasdiknamelerini değiş tokuş etmektir. Elçi Adam von Herberstein'ın sekreteri Maximilian Brandstetter, bu yolculuk anılarını günlük şeklinde kaleme almıştır. İstanbul'da yaklaşık 2 ay kadar kalmışlar, 30 Ekim 1608'de

---

[93] *Des freyherm von Wratislaw merkwürdige Gesandschaftreise von Wien nach Konstantinopel*, Leipzig, 1786. (Url-7)

[94] Aventures of baron Wenceslas de Mitrowicz, what he saw in the Turkisch metropolis, experimented in his captivity, and after his happy return to his country committed to writing in the year of our lord 1599, Londres, 1862.

[95] Wratislaw, W. (1981), *Baron Wenceslaw Wratislaw'ın Anıları; 16. Yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu'ndan Çizgiler,* Çev. M.Süreyya Dilmen, İstanbul: Karacan Yayınları.

anlaşma metinleri değiş tokuş edilmiştir. Dönüş yolculuğu 14 Kasım 1608 tarihinde başlamış, 3 Ocak 1609'da Budin'e ulaşan heyet burada uzun bir süre ikamet ettikten sonra 20 Eylül 1609 tarihinde Viyana'ya geri dönebilmiştir (Göyünç, 1984, s. 341; Dávid, 2013, s. 88 ve 89).

Brandstetter'in hayatı hakkında hiçbir biyografik bilgiye ulaşılamamıştır. Ancak seyahatnamesinden kültürlü bir insan olduğu, klasik dillere ve edebiyata hâkim olduğu, Avusturya ve Macaristan tarihini iyi bildiği anlaşılmaktadır (Brandstetter, 1983, s. 10; Dávid, 2013, s. 89).

Karl Nehring seyahatnamenin XVII. yüzyıla ait bir kopyasının, Münih Bavyera Devlet Kütüphanesi'nin (Bayerische Staatsbibliothek) yazmalar bölümünde bulunduğunu belirtmektedir. El yazma nüsha 233 sayfadır, Karl Nehring tarafından 1983 yılında Almanca yayınlanmıştır. 2001 yılında ise Macarca yayınlanmıştır.[96] Brandstetter seyahatnamenin bir kısmında Leunclavius'un *Neuwe Chronica Türckischer Nation* adlı eserini birebir aktarmıştır.[97] Diğer taraftan kopya eserde bazı boşluklar bulunmasından yola çıkarak asıl yazma eserin resimli olduğu söylenebilir. Bol resimli olduğu düşünülen bu asıl nüsha II. Dünya Savaşı sırasında Viyana'dan Leipzig Brockhaus Yayınevi'ne gönderilmiş, ardından yok olmuştur (Göyünç, 1984, s. 341; Dávid, 2013, s. 89).

Diğer seyahatnameler ile kıyaslandığında (Stephan Gerlach, Salomon Schweigger gibi) Brandstetter'in Osmanlı devlet sistemi, toplumu ve kültürünü betimlemekten öte, Kutsal Roma İmparatorluğu ile Osmanlı Devleti arasında 1606 yılında yaşanan barış görüşmelerini ve buna paralel ortaya çıkan zorlukları anlattığı görülmektedir. Bu anlamda günlük tarzında yazılan bu seyahatname, Kutsal Roma İmparatorluğu ile Osmanlı İmparatorluğu ilişkilerinde yeni bir dönemin başlangıcı açısından siyasi yönden en ilginç elçilik raporu olarak değerlendirilmektedir. Zsitvatorok Anlaşması sonrasında iki ülke arasında yaşananları ortaya koyması bakımından önemlidir (Brandstetter, 1983, s. 10; Göyünç, 1984, s. 341).

Seyahatnamenin yaklaşık üçte birini, İstanbul'da geçirdikleri dönem oluşturmaktadır. Ayrıca İstanbul'u tanıtırken şehrin baş kadısı olarak andığı Yahya

[96] Maximilian Brandstetter, *Utazás Konstantinápolyba, 1608–1609* (Kronosz könyvek, 6.) (Budapest, 2001).

[97] Nehring Almanca yayınladığı eserde bu bölümlere yer vermemiştir.

Efendi'ye ait olan ve 1608 yılına ait sayısal bilgiler içeren İstanbul sayımına yer vermiştir[98] (Dávid, 2013, s. 90).

Bu çalışmada kaynak olarak Karl Nehring'in Almanca eserinden faydalanılmıştır,[99] bu eser Münih Bavyera Devlet Kütüphanesi'nde el yazmaları bölümünde *Cgm 1277* raf işareti altında bulunan Maximilian Brandstetter'in el yazmasına dayanmaktadır.

3.1.1.8.Adam Werner (1616-1617)

Kutsal Roma İmparatoru II. Matthias Osmanlı hükümdarı I. Ahmed'in (d.1590-ö.1617) 1615 tarihinde Viyana'ya gönderdiği elçiye karşılık, 1616 tarihinde Payitaht'a bir elçi göndermeye karar vermiştir. Adam Werner (Wenner), 1616-1618 yılları arasında gönderilen elçilik heyetinde elçi Hermann Czernin'in sekreterliği görevini yürütmüştür (Werner, 2011, s. 9).

Crailsheim şehrinde doğan Adam Werner'in biyografisi hakkında pek fazla bilgi yoktur. Notlarında yabancı ülkeleri gezip görmek, oradaki insanları incelemek, konuştukları dilleri öğrenmek hevesinde olduğunu ancak bu arzuyu kendi imkânlarıyla gerçekleştiremeyeceğini bildiği için Prag'a gittiğini aktarmaktadır. Prag'da Kutsal Roma İmparatoru'nun yardımcısı danışman Johann Baptista Eysen'in yanında hizmet etmiş, o dönemde Prag'da Türk elçiliğinin kurulmasına karşılık Johann Baptista Eysen'in aracılığıyla elçilik heyetine katılmıştır. Böylelikle İstanbul'u gelip görme imkânına kavuşan Werner, bu yolculuk sona erince yeniden memleketi Crailsheim'e geri dönmüştür (Werner, 2011, s. 7).

Yolculuğun başından sonuna kadar her safhasına dâhil olduğunu, gördüklerini ve yaşadıklarını kitap hâline getirip yayınlamayı bir görev bildiğini belirtmiştir (Werner, 2011, s.10 ve 11). Günlük tarzında kaleme alınan seyahatnamesi ilk kez 1622 tarihinde Nürnberg'te Simon Halbmeyer Yayınevi

[98] Söz konusu liste, ana hatlarıyla Zekeriya Efendi'nin 1577–1578 yılı İstanbul sayımına benzemektedir. Bkz: Arıkan, Z. (1989). "*Şeyhülislâm Zekeriyya efendi'nin İstanbul sayımı*," içinde Tarih boyunca İstanbul semineri, 29 Mayıs–1 Haziran 1988. Bildiriler, s. 39–57.

[99] Maximilian Brandstetter: *Adam Freiherrn zu Herbersteins Gesandtschaftsreise nach Konstantinopel: Ein Beitrag zum Frieden von Zsitvatorok (1606).* (Herberstein Baronu Adam'ın İstanbul'a elçilik seyahati. Zitvatorok Barışı'na bir katkı), Karl Nehring (ed.), München: R. Oldenbourg, 1983. Südosteuropaeische Arbeiten 78, herausgegeben von Mathias Bernath.

tarafından yayınlanmıştır[100] (Resim 5). 1625 tarihinde ikinci baskısı Johann Andreas Endtern ve Wolfgang des Jüngeren Erben tarafından yeniden basılmıştır. Karl Nehring'in önsözüyle, son basımı 1984 tarihinde Almanya'da yapılmıştır[101] (Werner, 2011, s. 7).

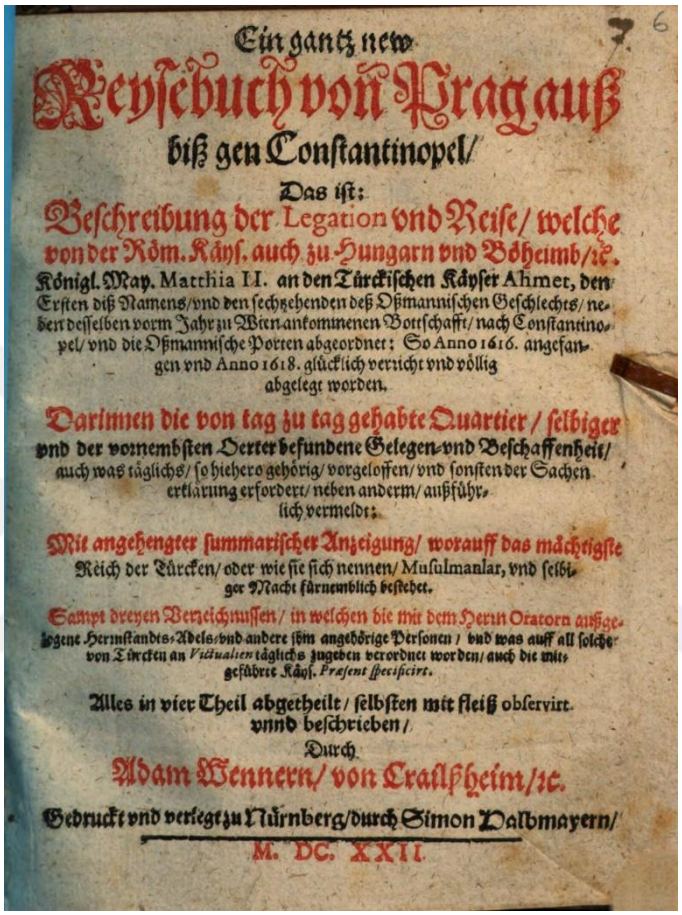
Ein gantz new
Reysebuch von Prag auß
biß gen Constantinopel/
Das ist:
Beschreibung der Legation vnd Reise/ welche von der Röm. Käys. auch zu Hungarn vnd Böheimb/ &c.
Königl. May. Matthia II. an den Türckischen Käyser Ahmet, den Ersten diß Namens/ vnd den sechzehenden deß Oßmannischen Geschlechts/ neben desselben vorm Jahr zu Wien ankommenen Bottschafft/ nach Constantinopel/ vnd die Oßmannische Porten abgeordnet: So Anno 1616. angefangen vnd Anno 1618. glücklich verricht vnd völlig abgelegt worden.
Darinnen die von tag zu tag gehabte Quartier/ selbiger vnd der vornembsten Oerter befundene Gelegen- vnd Beschaffenheit/ auch was täglichs/ so hiehero gehörig/ vorgeloffen/ vnd sonsten der Sachen erklärung erfordert/ neben anderm/ außführlich vermeldt:
Mit angehengter summarischer Anzeigung/ worauff das mächtigste Reich der Türcken/ oder wie sie sich nennen/ Musulmanlar, vnd selbiger Macht fürnemblich bestehet.
Sampt dreyen Verzeichnussen/ in welchen die mit dem Herrn Oratorn außgezogene Herrstandts- Adels- vnd andere jhm angehörige Personen/ vnd was auff all solche von Türcken an *Victualien* täglichs zugeben verordnet worden/ auch die mitgeführte Käys. *Præsent specificirt.*
Alles in vier Theil abgetheilt/ selbsten mit fleiß observirt. vnnd beschrieben/
Durch
Adam Wennern/ von Crailßheim/ &c.
Gedruckt vnd verlegt zu Nürnberg/ durch Simon Halbmayern/
M. DC. XXII.

Resim 5. Adam Werner Seyahatnamesi Kapağı[102] (Url-8).

*100 "*Wenner, Adam: *Ein gantz new Reysebuch von Prag auß bis gen Constantinopel, Das ist: Beschreibung der Legation und Reise, welche von der Röm. Käys. auch zu Hungarn und Böheimb, [et]c. Königl. May. Matthia II. an den Türckischen Käyser Ahmet, den Ersten diß Namens ... nach Constantinopel, und die Oßmannische Porten abgeordnet*, Nürnberg: Halbmayer 1622." (Url-8).

[101] Werner, A. (1984). *Tagebuch der Kaiserlichen Gesandschaft Nach Konstantinopel, 1616-1618*, Karl Nehring.

[102] Werner'in seyahatname kapağında şöyle yazmaktadır: "Ein gantz new Reysebuch von Prag auß bis gen Constantinopel, Das ist: Beschreibung der Legation und Reise, welche von der Röm. Käys. auch zu Hungarn und Böheimb, [et]c. Königl. May. Matthia II. an den Türckischen Käyser Ahmet, den Ersten diß Namens ... nach Constantinopel, und die Oßmannische Porten abgeordnet: So Anno 1616. angefangen und Anno 1618. glücklich verricht und völlig abgelegt worden ... Mit angehengter

Werner 1616-1618 yıllarında gerçekleşen yolculuğunda, her gün gördüğü ve yaşadığı olaylar hakkında günlük tarzında bilgileri aktarmıştır. 4 ayrı bölümde sunulan bu bilgilerle dikkatli bir gözlemci olduğu anlaşılmaktadır. İlk bölümde, Prag'dan hareketle İstanbul'a kadar nehirden ve karadan yapılan yolculuk anlatılmaktadır. İkinci bölümde, Prag'dan İstanbul'a yolculuk güzergâhında yaşanan olaylar anlatılmaktadır. Üçüncü bölümde, İstanbul'dan tekrar Prag'a dönüş yolculuğu anlatılmaktadır. Son bölümdeyse elçi heyetindeki görevlilerin bilgileri verilmekte, Osmanlı İmparatorluğu'nun elçilik heyetine tahsis ettiği erzak ve malların dökümü ile Kutsal Roma İmparatorluğu'nun Osmanlı İmparatorluğu'na gönderdiği armağanlar bildirilmektedir.

Bu çalışmada kaynak olarak Türkis Noyan'ın tercüme eserinden faydalanılmıştır,[103] bu eser *Werner, A. (1984). Tagebuch der Kaiserlichen Gesandschaft Nach Konstantinopel, 1616-1618, Karl Nehring* adlı yayından çevrilmiştir. Aynı zamanda söz konusu Almanca nüsha ile el yazma nüsha da incelenmiştir. Okuyucuyu sıkmayan bir anlatımla gördüklerini ayrıntılarıyla anlatan Werner'in, günümüze ulaşmamış yapıların değerlendirilmesinde katkısı önemlidir.

3.1.2. Elçiler

Bu grubu, Kutsal Roma İmparatorluğu elçisi olarak heyetiyle birlikte İstanbul'a gelen Ogier Ghiselin de Busbecq ve Hans Ludwig von Keufstein oluşturmaktadır. Elçi olarak görüşmeleri bizzat yapmaları nedeniyle, diğer seyahatnamelerden farklı olarak Osmanlı diplomasisi hakkında net ve kesin bilgiler vermektedirler.

3.1.2.1.Ogier Ghiselin de Busbecq (1555-1562)

Flaman kökenli olan Ogier Ghiselin de Busbecq 1522 yılında, Kutsal Roma İmparatorluğu'nun -günümüzde Fransa'nın Hollanda sınırında yer alan- Lille şehrinde dünyaya gelmiştir. Louvain Üniversitesi'nde eğitim aldıktan sonra Venedik'e gitmiş, Johannes Baptista Egnalius'un öğrencisi olmuş, Eski Çağ tarihi ve

---

summarischer Anzeigung, worauff das mächtigste Reich der Türcken, ... und selbiger Macht fürnemblich bestehet ..."

[103] Werner, A. (2011). *Crailsheimli Adam Werner, Padişahın Huzurunda Elçilik Günlüğü, 1616-1618.* Çeviri: Türkis Noyan, İstanbul: Kitap Yayınevi.

klasik diller öğrenmiştir. Eğitimi sayesinde Ortadoğu seyahatinde bu bölgedeki antik eserleri tanımıştır. Birçok bilim dalında (botanik, zooloji, dilbilimi) ve pek çok konuda bilgi ve ilgi sahibi olan Busbecq'in, Türkçe dâhil 8 dil bildiği söylenmektedir. 1554 yılında İngiltere'de Kraliçe Mary ile İspanya Kralı II. Philip'in evlenme töreni için İmparator Ferdinand tarafından görevlendirilmiştir. Bu ilk diplomatik görevin ardından, (İstanbul'da 2 yıl kadar hapis yattığı için memleketine döndükten sonra bir daha İstanbul'a elçi olarak gitmek istemeyen) Johann Maria Malvezzi'nin (ö.1554) yerine İmparatorluk elçisi olarak atanmıştır (Eyice, 1970, s. 377; Aybet, 2010, s. 44).

Busbecq'in Osmanlı sınırları içindeki seyahati, Budin'den Amasya'ya kadar uzanan uzun bir yolculuktur. Elçi heyetiyle birlikte 20 Ocak 1555'te İstanbul'a ulaşmıştır. Görevi Türkleri durdurmak ve yapabilirse bir barış antlaşması imzalamaktır. O dönemde Kanuni Sultan Süleyman Amasya'da bulunduğu için İstanbul'dan Amasya'ya tekrar yola koyulmuş, Anadolu'yu geçerek Ankara üzerinden Amasya'ya ulaşmıştır. Takip ettikleri yol pek az seyyahın izlediği bir yolculuk güzergâhıdır. Sultan Süleyman'la görüşmesiyle sadece 6 aylık bir ateşkes elde edebilmiştir (Aybet, 2010, s. 45).

Padişah'ın Ferdinand'a yazdığı nameyi iletmek için memleketine geri döndükten sonra elçi olarak yeniden İstanbul'a gelen Busbecq, 1557 yılının kışında Edirne'de olan padişah ile görüşmek üzere İstanbul'dan Edirne'ye gitmiş, Edirne'de 3 ay kaldıktan sonra tekrar İstanbul'a dönmüştür. 1562 yılına kadar İstanbul'da kalmış, Osmanlı Devleti ile Kutsal Roma İmparatorluğu arasında antlaşma imzalandıktan sonra İstanbul'dan ayrılmıştır. Viyana'ya dönünce İmparator II. Maximillian'a müşavir olup emekliliğinde radikal Katoliklerin saldırısına uğrayarak 1592 yılında hayatını kaybetmiştir (Arıkan, 1993, s. 114; Busbecq, 2005, s.x ve xii; Aybet, 2010, s.46).

Mektup tarzında kaleme aldığı seyahatnamesi *Türk Mektupları*, Busbecq'in dostu ve meslektaşı Macar asıllı diplomat Nicholas Michault'ya yazdığı mektupların derlemesidir. Seyahatname yüzyıllar boyunca okunmuş, birçok dile tercüme edilip

geniş kitlelere hitap etmiştir. Busbecq'in ilk mektubu[104] 1581 yılında Antwerpen'de, ikincisi 1582 yılında Latince yayınlanmış, daha sonra mektupların tamamı kitap hâlinde basılmıştır.[105] En yaygın Almanca tercüme ise Lorichs'in gravürleri ile resimlendirilmiştir.[106]

Busbecq'in seyahatnamesini değerli kılan sadece Osmanlı İmparatorluğu'nu yakından tanıtması değildir, son derece yetenekli bir hümanist olan Busbecq'in bilime katkısı da büyüktür. İstanbul'dan memleketine bir araba dolusu eski para ve yazma kitap getirmiştir. Bugün Avusturya Millî Kütüphanesi'nde ona ait 240 kitaptan oluşan yazma koleksiyonu bulunmaktadır. İstanbul'dan Amasya'ya yolculuğu sırasında uğradığı Ankara'da Augustus tapınağında yer alan *Monumentum Ancyraum* yazıtını ortaya çıkararak seyahatnamesinde yayınlayan ilk seyyah olmuştur. Yine aynı bölgede Ankara keçisinden bahsetmektedir. Ayrıca VI. yüzyıla ait olan bir *Materia Medica* nüshasının da aralarında bulunduğu, birçok kadim el yazmasının Avusturya arşivlerine girmesine vesile olmuştur. Doğu ülkelerine özgü olan birçok bitki türünden (leylak, lale, sümbül ve tuğışahî gibi çiçekler) bahsederek bunları Avrupalılara tanıtmış ve Avusturya'ya götürüp üretilmesini sağlamıştır. Dilbilimciler tarafından Gotik dilinin son dil kayıtlarını kurtardığı için, botanikçiler tarafındansa şeftali ve leylak gibi Avrupa'da bilinmeyen bitkileri getirdiği için övülmektedir (Teply, 1969, s. 262; Eyice, 1970, s. 377; Yerasimos, 1991, s. 239-242; Busbecq, 2005, s.xii; Bake &Hattenhauer, 2012, s. XIV).

Busbecq klasik kültürü özümsemiş, XVI. yüzyılın büyük hümanistlerinden biriydi (Arıkan, 1993, s. 122) ki Lewis'e göre de keskin bir gözlemcidir (Lewis, 1970, s. 27). Seyahatnamesi Osmanlı İmparatorluğu'yla ilgili yakın gözleme dayalı olduğu için uzun süre önemli bir kaynak olarak gösterilmiş, pek çok dilde tekrar basılmıştır. Belki de en kayda değer özelliği, Osmanlı İmparatorluğu'nu hümanist

[104] O. G. de Busbecq, *Itinera Constantinopolitanum et Amasianum ab Augerio Gislenio Busbequio ad Solimannum Turcarum Imperatorem C. M. oratore confecta*. Eiusdem Busbequii de re militari contra Turcam instituenda consilium (Antwerpen 1581).

[105] Legationis turcicae epistolae quatuor, quarum priones duo ante aliquot annos in lucem prodierunt subnomine ltinera Constantinopolitanum et Amasianum, Paris 1589; 2. baskısı Frankfurt 1595; Hannover 1605 ve 1660

[106] En yaygın Almanca tercüme; *Vier Briefe aus der Türkei* (Wolfram von der Steinen tarafından), Erlangen 1926; en yaygın İngilizce tercümeler ise 1881 (C. T. Forster ve F. H. B. Daniel tarafından 2 cilt) ile *the Turkish Letters of de Busbecq* (E. S. Forster tarafından) Oxford 1927 tarihlidir.

eğitim almış bir Batı Avrupalı gözünden anlatılmasıdır (Busbecq, 2005, s. xi). Busbecq devrinin şartlarına oranla tarafsız sayılabilecek bir üslupla Osmanlı topraklarında yaşanan gelişmeleri, İstanbul'un gündelik yaşamını ve gördüklerini aktarmaktadır. Aynı zamanda Osmanlı topraklarındayken gözlemlerini sıcağı sıcağına bir yakınına mektup yoluyla gönderdiğinden, aktardıklarının güncel bilgiler olduğu düşünülmektedir. Seyahat notlarını mektup tarzında kaleme alanların öncüsü olarak da sayılmaktadır (Nalçacı, 2010, s. 530 ve 541). Elçi olarak görüşmeleri bizzat yaptığından, Osmanlı diplomasisi hakkında net ve kesin bilgiler sunduğu görülmektedir, bu da mektuplarının orijinal kaynak olarak önemini artırmıştır.

Bu çalışmada kaynak olarak Derin Türkömer'in tercüme eserinden faydalanılmıştır,[107] bu eser *Life and Turkish letters of Ogier Ghiselin de Busbeq. (Translated by E.D. Foster and F.H.B. Daniels) Oxford: Clarendon Press, 1927* adlı İngilizce çeviriden hazırlanmıştır. Ayrıca en yaygın Almanca tercüme de incelenmiştir.[108]

Busbecq yaşadıklarını ve gördüklerini kendine münhasır, esprili ve ilgi uyandırıcı bir dille anlatmaktadır. Hatta fıkraları sayesinde dili oldukça akıcıdır, okuyucunun yüzünde gülümseme bırakmaktadır. Çok iyi bir eğitime sahip olduğu anlaşılan Busbecq'i diğer seyyahlardan ayıran en önemli özellik (özellikle Dernschwam, Gerlach, Schweigger gibi), Türklere karşı önyargı ve nefret dilinin göze batmamasıdır. Belki de esprili dil kullanması, tarafsız bir dille yazdığı izlenimi vermektedir.

Türk Mektupları'ndaki gravürler dikkat çekicidir. Schweigger gibi kendisi yapmamıştır; ünlü ressam ve gravür sanatçısı Melchior Lorichs'in (her nekadar Busbecq ismini zikretmese de) aynı dönemde Elçi Hanı'nda ikamet ettiği düşünülmektedir. Lorichs'in gravürlerinin bir kısmı Busbecq'in *Türk Mektupları*'nın tercümelerinde yayınlanmıştır. Bu anlamda hem Lorichs'in gravürleri hem de Busbecq'in İstanbul hakkında verdiği bilgiler, günümüze ulaşmamış yapıların değerlendirilmesinde önemlidir.

---

[107] De Busbecq, O. G. (2005). *Türk Mektupları Kanuni Döneminde Avrupalı Bir Elçinin Gözlemleri (1555-1560),* Çeviren: Derin Türkömer, Resimler: Melchior Lorichs, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

[108] De Busbecq, O. G. (1926). Vier Briefe aus der Türkei, Wolfram von den Steinen, Verlag der Philosophischen Akademie, Erlangen

3.1.2.2.Hans Ludwig von Kuefstein (1628-1629)

13 Eylül 1627'de Zsitvatorok Anlaşması'nın dördüncü defa yenilenmesi için ilk görüşmeler yapılmış, bu anlaşmayı kesinleştirmek üzere Kutsal Roma İmparatoru II. Ferdinand'ın emriyle elçi Hans Ludwig von Kuefstein[109] (d.1582-ö.1656) ve maiyeti 1628 yılı başında İstanbul'a gönderilmiştir. Bu dönemde Osmanlı İmparatorluğu eski gücünü kaybetmekte, Kutsal Roma İmparatorluğu ile eşit bir rekabet ve çatışma içindeydi.

25 Kasım 1628'de elçilik heyeti İstanbul'a ulaşmış, yaklaşık 1 yıl kalmış, 18 Ağustos'ta Viyana'ya dönmek üzere yola çıkmıştır. Beraberinde pek çok çiçek tohumu ve soğanı getirmiştir. İstanbul'dan döndükten sonra 1634 yılında kontluk unvanı almış, servetini artırarak Avusturya'nın en zengin soylularından olmuştur. 27 Eylül 1656 tarihinde, 74 yaşında Lenz'de vefat etmiştir (Eyice, 1977, s. 405- 409).

Kuefstein'in İstanbul'a yolculuğuyla İstanbul'da gördüğü yerlerin özelliklerini anlattığı günlük tarzında kaleme aldığı seyahatnamesi, elçilik raporunun ve Saray ile yapılan yazışmaların kopyası ve elçi heyetinde bulunan bir ressamın yaptığı resimler, Karl Teply'nin kitabında yayınlanmıştır.[110] Kitabının kapağında olan ve içinde de yayınlanan Kuefstein'a ait resim (Resim 6), bir elçilik heyetinin görkemli bir alay hâlinde İstanbul'a girişini tasvir etmektedir (Eyice, 1977, s. 405).

[109] Hans Ludwig von Kuefstein hakkında ayrıca bir de doktora tezi bulunmaktadır: bkz. Malelaine Welsersheimb, *Hans Ludwig von Kuefstein* (1582-1656) Wien 1970.

[110] Teply, K. (1976). *Die kaiserliche Grossbotschaft an Sultan. Murad IV. im Jahre 1628 - des Freiherrn. Hans Ludwig von Kuefsteins Fahrt zur Hohen Pforte*, (= 1628 yılında Sultan IV. Murad'a İmparatorluk Büyükelçisinin gidişi - Freiherr Hans Ludwig von Kuefstein'in Bâbıâliye seyahati) Wien: Verlag A. Schendl.

Resim 6. Karl Teply'nin Kitabının Kapağında Yayınlanan Kuefstein'e Ait Resim

Kuefstein Viyana'ya, İstanbul'u ve insanlarını tasvir eden pek çok resim ile dönmüştür. Ancak bunlardan sadece guaj boya ile yapılmış 11 tanesi Kuefstein ailesinin elinde bulunmaktadır. Resimler (26x25 cm ölçüsünde tablolar) Horn yakınındaki Greillenstein şatosunun "Türk Salonu" (*Türkensaal*) duvarlarındayken, 1973 tarihinde Perchtoldsdorf'taki müzeye verilmiştir. Teply kitabında bu resimleri yayınlamıştır ki elçilik heyetinde bulunan Franz Hörmann ile Hans Gemminger adlarındaki 2 ressam tarafından yapıldıkları tahmin edilmektedir. Sanat değerlerinden öte, tarihî belge niteliğinde olmaları yönünde önemlidirler. Ayrıca Teply'nin bildirdiğine göre, Kuefstein'ın İstanbul seyahatiyle ilgili 10 tane yağlı boya tekniğinde yapılmış tablo daha vardır, hâlen Greillenstein şatosunda bulunmaktadırlar. Bu 10 resimden sadece bir tanesinin (Sultan IV. Murad'ın bir gravürü) baskısı Teply'nin kitabına konulmuştur. Ayrıca içinde Kuefstein ve İmparator II. Ferdinand'ın portreleri de bulunmaktadır (Eyice, 1977, s. 406 ve 409).

Kutsal Roma İmparatoru II. Josef'e henüz çocuk olduğu yıllarda Viyana'ya gelecek olan Türk heyetine hazırlanması için 1628 tarihli Kuefstein Seyahatnamesi'nin bir nüshası sunulmuştur. II. Josef bu nüshanın başına el yazısıyla "Okumayı bu kitaptan öğrendim." cümlesini yazmıştır (Teply, 1969, s. 250). Tarihe not düşülen bu olay da Kuefstein'ın seyahatnamesinin değerini ve önemini

göstermektedir. Öte yandan Busbecq gibi Keufstein da elçi olarak görüşmeleri bizzat yaptığından Osmanlı diplomasisi hakkında net ve kesin bilgiler sunmaktadır, bu da orijinal bir kaynak olarak seyahatnamesinin değerini artırmaktadır.

Bu çalışmada kaynak olarak Karl Teply'in Almanca eserinden faydalanılmıştır. Kuefstein'in İstanbul'dan dönüşte Viyana'ya getirdiği resimler de incelenmiştir.

Kuefstein'ın notlarında dikkat çeken husus, İstanbul'u ve insanlarını tasvir eden resimlerdir. İstanbul hakkında verdiği bilgiler azdır, ancak elçi heyetindeki bir ressamın yaptığı düşünülen resimlerin bu çalışma için katkısı büyüktür.

3.1.3. Esaret Hayatı Yaşayan Seyyahlar

Çalışma kapsamında seyahatnamesi incelenen seyyahlardan ikisi esaret hayatı yaşamıştır. Bunlardan biri, Osmanlı kadırgasında birkaç yıl kürek mahkûmu olan Michael Heberer'dir. Esaretten kurtulup memleketine döndükten sonra kaleme aldığı seyahatnamesinde İstanbul hakkında ayrıntılı bilgiler vermektedir.

Diğeri ise 7 yıl Osmanlı topraklarında savaş esiri olan, eski asker Johann Wild'dir. Uzun süren esaret hayatından sonra İstanbul'a gelmiş, bir müddet Kutsal Roma İmparatorluğu'nun elçilik heyetinin hizmetinde bulunmuştur. Memleketine döndükten kısa bir süre sonra seyahatnamesini yazmıştır.

3.1.3.1.Michael Heberer (1585-1588)

Michael Heberer, Heidelberg kenti yakınlarındaki Bretten'de 1555-1560 tarihleri arasında dünyaya gelmiştir. Heidelberg'de eğitim görmüştür, iyi derecede İtalyanca, Latince, Fransızca ve Eski Yunanca bilmektedir. Birkaç yıl Osmanlı kadırgalarında kürek çekmiş olmasından kaynaklı, denizcilerin kullandığı "linqua franca"[111] olarak adlandırılan dili de bilmektedir. Bir Malta gemisinde Fransız asıllı bir şövalyenin sekreterliğini yaparken, geminin Mısır açıklarında kaza yapmasıyla 1583 yılında tutsak edilmiş, İskenderiye ile İstanbul arasında sefer yapan bir Osmanlı kadırgasında kürek mahkûmu olmuştur. İstanbul'dayken bazı Fransız soyluların aracılığıyla fidyeyle 1587-88 kışında esaretten kurtulmuş, İstanbul'dan ayrılıncaya

[111] "*linqua franca*" Ortak bir dili veya lehçeyi paylaşmayan insanların birbiriyle iletişim kurmak için kullandığı ortak dildir. Bu dil Orta Çağ'da denizciler ve tüccarlar tarafından XI. yüzyıldan XIX. yüzyıla kadar konuşulmuştur.

kadar Fransız elçiliğinde kâtip olarak çalışmıştır. Memleketine döndükten sonra, zamanının önemli bir kısmını arşivci olarak geçirmiştir Heberer, 2003, s. 7 ve 8).

Kadırga ve tersane zindanlarında yazı yazıp yazışmalarını özenle saklayan Heberer, memleketine döndükten sonra kaleme aldığı seyahatnamesinde (Latince ve Osmanlıca dilinde yazılmış) mektupların çoğunluğunu hem orijinal diliyle hem de Almanca çevirileriyle vermiştir. Seyahatnamesinde sunduğu belgelerden biri de Heberer'in Türkçe azatlık belgesidir. Ayrıca İstanbul hakkında yaptığı az sayıda resim de bulunmaktadır ki bunlar arasında en önemlisi İstanbul'u kuşbakışı çizdiğidir (And, 1993, s. 288; Heberer, 2003, s. 9; Afyoncu, 2009, s. 190).

Heberer'in seyahatnamesi ilk olarak 1610 yılında Heidelberg'de yayınlanmıştır (Resim 7). Bundan sonra 1706 yılında Hollanda dilinde yayınlanmış olup XVIII. yüzyılın ortalarına doğru, 1747-1751 yılları arasında yeni basımları yapılmıştır. 1906 yılındaki baskıdan sonra, son baskısı 1967 yılında Graz'da yapılmıştır[112] (Yerasimos, 1991, s. 371-373).

[112] *Aegyptiaca Servitus* / Michael Heberer von Bretten (1610), Graz: Akademische Druck u. Verlagsanstalt, 1967.

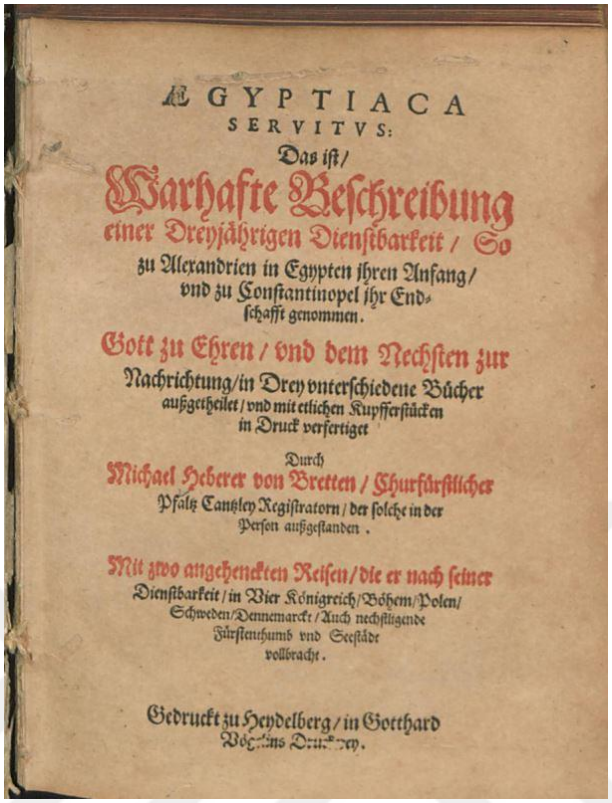
AEGYPTIACA
SERVITVS:
Das iſt/
Warhafte Beſchreibung
einer Dreyjährigen Dienſtbarkeit / So
zu Alexandrien in Egypten jhren Anfang/
vnd zu Conſtantinopel jhr End-
ſchafft genommen.
Gott zu Ehren / vnd dem Nechſten zur
Nachrichtung/in Drey vnterſchiedene Bücher
außgetheilet / vnd mit etlichen Kupfferſtücken
in Druck verfertiget
Durch
Michael Heberer von Bretten / Churfürſtlicher
Pfaltz Cantzley Regiſtratorn / der ſolche in der
Perſon außgeſtanden.
Mit zwo angehenckten Reiſen / die er nach ſeiner
Dienſtbarkeit / in Vier Königreich / Böhem / Polen /
Schweden / Dennemarckt / Auch nechſtligende
Fürſtenthumb vnd Seeſtädt
vollbracht.
Gedruckt zu Heydelberg / in Gotthard

Resim 7. Michael Heberer Seyahatnamesi Kapağı[113] (Url-9).

Heberer seyahatnamesini 4 bölüme ayırmıştır. İlk 3 bölümde Heidelberg'den başladığı yolculuğa sırasıyla Fransa, Mısır, Afrika, Asya, Avrupa, İstanbul, Trabzon, Girit, Malta, Sicilya ve İtalya üzerinden anlatmaktadır. Son bölümde ise Bohemya ve Polonya'ya (Lehistan) yapmış olduğu yolculukla Danimarka ve İsveç'e olan yolculuklarını kaydetmiştir. Kahire ve İskenderiye yanında İstanbul'u da detaylıca anlatmıştır. Bu anlamda seyahatnamesi Akdeniz'i ve kadırga hayatını anlatması bakımından özellikle değerlidir.

Bu çalışmada kaynak olarak Türkis Noyan'ın tercüme eserinden faydalanılmıştır, eserde Michael Heberer'in 1967 yılında Aegyptiaca Servitus (1610), Graz: Akademische Druck u. Verlagsanstalt başlığı altında yayınlanan kitabı

[113] Heberer'in seyahatname kapağında şunlar yazmaktadır: "*Aegyptiaca servitus, das ist warhafte Beschreibung einer Dreyjahrigen Dienstbarkeit, So zu Alexandrien in Egypten ihren Anfang, und zu Constantinopel ihr Endshcaff genommen. Gott zu Ehren, und dem Nachsten zur Nachrichtung, in Drey unterschiedene Bücher aussgetheilet, und mit etlichen Kupfferstücken in Druck verfertiget. Durch Michael Heberer, Churfürstlicher Pfaltz Cantzley Registratorn, der solche in der Person aussgestanden. Mit zwo angehenckten Reisen, die er nach seiner Dienstbarkeit, in Vier Königreich, Böhen, Polen, Schweden, Dennermarckt, Auch nechstliegende Fürstenthumb und Seestaedt vollbracht, Heydelberg, 1610. 666 p.*"

esas alınmıştır. Aynı zamanda 1610 yılında Heidelberg'de basılmış el yazma nüsha da incelenmiştir.

Osmanlı kadırgasında birkaç yıl kürek mahkûmu olan Heberer'in seyahatnamesi acıklı bir hikâyeden farksızdır. Kadırga hayatını bir filmde izler gibi gerçekçi ve insanın içine işleyecek şekilde anlatmaktadır. Esaret dönemini, esaretten kurtulma mücadelesini ve imkân buldukça İstanbul'da gördüklerini anlatmasıyla sürükleyici bir seyahatname bırakmıştır. İstanbul üzerinde yaptığı az sayıda resim de bulunmakta olup günümüze ulaşmamış yapıların değerlendirilmesinde hem bu resimler hem de verdiği bilgiler önemlidir.

3.1.3.2.Johann Wild (1611)

1585 yılında Nürnberg'de doğan, 19 yaşında iken Macaristan'a giden, bundan kısa bir süre sonra 1604-1611 tarihleri arasında 7 yıl Osmanlı topraklarında savaş esiri olan eski asker Johann Wild (Hans Wild, Johann Wilden), Müslüman olup köleyken hem Kudüs'ü hem de Mekke'yi ziyaret etmiştir.[114] Uzun esaret hayatından sonra Kahire'de azat edilerek özgürlüğüne kavuşmuş, ancak azat edildikten sonra bindiği gemi Kıbrıs açıklarında batmıştır. Oradan geçmekte olan Osmanlı kadırgası, üzerinde azatlık belgesi dışında bir şeyi olmayan Wild'i kurtarmıştır. Daha sonra Antalya'ya giden Wild burada ağır bir hastalık geçirmiş, eski sağlığına kavuşunca Kahire'ye geri dönmüştür. Burada 1 yıl kaldıktan sonra yeteri kadar para biriktirince İstanbul'a gelmiş, Kutsal Roma İmparatorluğu'nun elçilik heyetinin hizmetine girmiştir. 1611 yılının sonlarına doğru memleketi Nürnberg'e dönmüş, kısa bir süre sonra da seyahatnamesini yazmıştır. Türk topraklarına yaptığı seyahat ve bıraktığı seyahatname ile adını duyuran Nürnbergli vaiz Salomon Schweigger'in önsözüyle başlayan kitabı, Mısır'daki halk yaşamını, Mekke kervanını, İslam'ın kutsal mekânlarını ve İstanbul'u anlatması nedeniyle önem taşımaktadır (Url-10) (Faroqhi, 2004, s. 187 ve 250).

Nürnbergli paralı asker olan Wild'in macera dolu hayatı hakkında kaleme aldığı seyahatnamesi savaş, esaret, kölelik ve eve dönüş macerası ile bu süreçte gördüğü şehirleri ve olayları anlatmaktadır. Karl Teply seyahat günlüğünü inişli

[114] Johann Wild'in kutsal şehirler Mekke ve Medine'yi ziyaret edebilmesi, o dönemin şartlarında Hristiyanların bu yerlere giriş izni olmaması nedeniyle, Müslüman olduğunu düşündürmektedir.

çıkışlı, zahmetle yazılmış, deneyim ve başarı damgası taşıyan bir eser olarak nitelemektedir. XVII. yüzyılda çok sayıda basılan ve ilgiyle okunan seyahat literatürüne katkı sağlaması açısından da önemlidir. Ayrıca Wild Mekke'yi gören, Kâbe'yi ziyaret edip gördüklerini yazıya döken ilk Avrupalılardan biridir (Wild, 1964, s. 19 ve 30). Tarihçi Suraiya Faroqhi ise Wild'in yazdıklarını, Osmanlı esirleri için hayatta kalma kılavuzu olarak görmektedir (Faroqhi, 1999, s. 117).

Wild'in el yazması 1613 tarihinde Nürnberg'de basılmış (Resim 8), ikinci baskısıysa 1623 tarihinde basılmıştır. El yazma nüsha Karl Nehring tarafından 1964 yılında Almanya'da yayınlanmış,[115] bu baskıya Salomon Schweigger tarafından yazılan önsöz dâhil edilmemiştir. El yazma nüshada bulunan Wild'e ait rölyef portre ile basitçe hazırlanmış harita da Nehring'in 1964 baskısında yayınlanmıştır.

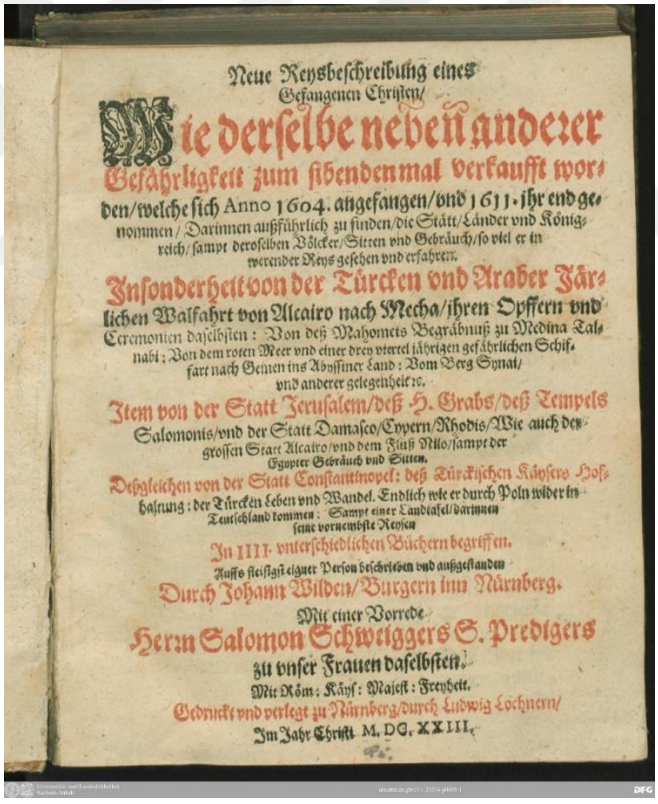
Neue Reysbeschreibung eines
Gefangenen Christen/
Wie derselbe neben anderer
Gefährligkeit zum sibendenmal verkaufft wor-
den/welche sich Anno 1604. angefangen/vnd 1611. jhr end ge-
nommen/Darinnen außführlich zu finden/die Stätt/Länder vnd Königs-
reich/sampt deroselben Völcker/Sitten vnd Gebräuch/so viel er in
werender Reys gesehen vnd erfahren.
Insonderheit von der Türcken vnd Araber Jär-
lichen Walfahrt von Alcairo nach Mecha/jhren Opffern vnd
Ceremonien daselbsten: Von deß Mahomets Begräbnuß zu Medina Tal-
nabi; Von dem roten Meer vnd einer drey viertel jährigen gefährlichen Schif-
fart nach Gemen ins Abyssiner Land: Vom Berg Synai/
vnd anderer gelegenheit ꝛc.
Item von der Statt Jerusalem/deß H. Grabs/deß Tempels
Salomonis/vnd der Statt Damasco/Cypern/Rhodis/Wie auch der
grossen Statt Alcairo/vnd dem Fluß Nilo/sampt der
Egypter Gebräuch vnd Sitten.
Dergleichen von der Statt Constantinopel: deß Türckischen Käysers Hof-
haltung: der Türcken Leben vnd Wandel. Endlich wie er durch Poln wider in
Teutschland kommen: Sampt einer Landtafel/darinnen
seine vornembste Reysen
In IIII. unterschiedlichen Büchern begriffen.
Auffs fleissigst eigner Person beschrieben vnd außgestanden
Durch Johann Wilden/Burgern inn Nürnberg.
Mit einer Vorrede
Herrn Salomon Schweiggers S. Predigers
zu vnser Frauen daselbsten.
Mit Röm: Käys: Majest: Freyheit.
Gedruckt vnd verlegt zu Nürnberg/durch Ludwig Lochnern/
Im Jahr Christi M. DC. XXIII.

Resim 8. Johann Wild Seyahatnamesi Kapağı[116] (Url-11).

[115] Wild, J. (1964). *Reysbeschreibung eines Gefangenen Christen Anno 1604,* Steingrüben Verlag Stuttgart, herausgegeben von Dr. Georg A. Narciss Bearbeitet nach dem durch Ludwig Lochner 1613 zu Nürnberg verlegten Erstdruck von Prof. Karl Teply, Germany.

[116] Werner'in seyahatname kapağında şunlar yazmaktadır: *"Neue Reysbeschreibung eines Gefangenen Christen / Wie derselbe neben anderer Gefaehrligkeit zum sibenden mal verkaufft worden / welche sich Anno 1604 angefangen / und 1611 ihr end genommen / Darinnen aussführlich zu finden / die*

Bu çalışmada kaynak olarak Karl Nehring'in Almanca eserinden faydalanılmıştır, eseri 1613 tarihinde Nürnberg'de basılan Johann Wild'in el yazmasına dayanmaktadır. Aynı zamanda el yazma nüsha da incelenmiştir.

Esaret hayatı yaşayan seyyahlardan biri olan Wild, Heberer gibi hacimli bir eser bırakmamıştır. Bu anlamda İstanbul hakkında detaylı bilgiler vermemiş, ancak satır aralarında günümüze ışık tutacak bilgilere rastlanmıştır.

3.1.4. Serbest Seyyahlar

O dönemin zorlu şartlarına rağmen kendi imkânlarıyla yola revan olup uzun yolculuklar yapan seyyahlar bulunmaktadır. Bu çalışmada yer alan Hans Jacob Breüning bu seyyahlardandır, uzak ülkeleri görme merakıyla uzun bir yolculuğa çıkarak İstanbul'u görme fırsatı bulmuş, İstanbul'da kaldığı 1 aylık süre içinde dikkatli gözlemleri sayesinde önemli bilgiler kaydetmiştir.

3.1.4.1.Hans Jacob Breüning (1579)

1552-1616 yılları arasında yaşamış olan Alman seyyah Buochenbach'lı Hans Jacob Breüning, önce Fransızca öğrenmek için Fransa'ya gitmiş ve orada 3 yıl kalmıştır. Sonra İngiltere ve İtalya'ya gitmiş, buralarda bir süre yaşamıştır. Breüning, 22 Haziran 1579 tarihinde bir Fransız soylusu ve yol arkadaşı olan Jean Carlier de Pinon ile İstanbul'a gelmiştir. İstanbul'da 1 ay kalan Breüning, Mısır, Filistin ve Suriye'yi de ziyaret ettikten sonra Marsilya'ya gitmiştir. Uzun deniz yolculuğunu 1580 yılı Ocak ayında karaya çıkması ile noktalamıştır. Breüning, 1595 yılında ise İngiltere kraliçesi I. Elisabeth'e giden elçilik heyetinin başında da bulunmuştur.

Staett / Laender und Königreich / sampt deroselben Völcker / Sitten und Gebraeuch / so vil er in werender Reys gesehen und erfahren. Insonderheit von der Türcken und Araber Jaerlichen Walfahrt von Alcairo nach Mecha / ihren Opffern und Ceremonien daselbsten: Von des Mahomets Begraebnuss zu Medina Talnabi: Von dem roten Meer und einer dreyvierteljaehrigen gefaehrlichen Schiffart nach Gemen ins Abyssiner Land: Vom Berg Synai und anderer gelegenheit / ec. Item von der Statt Jerusalem / des H. Grabs / dess Tempels Salomonis / und der Statt Damasco / Cypern / Rhodis / Wie auch der grosen Statt Alcairo / und dem Fluss Nilo / sampt der Egypter Gebaeuch und Sitten. Dessgleichen von der Statt Constantinopel: des Türckischen Kaeysers Hofhaltung: der Türcken Leben und Wandel. Endlich wie er durch Poln wider inn Teutschland kommen: Sampt einer Landtafel / darinnen seine vornemste Reysen In IIII. Unterschiedlichen Büchern begriffen. Auffs fleisigst eigner Person Beschreiben und aussgestanden Durch Johann Wilden / Burgern inn Nürnberg. Mit einer Vorrede Herrn Salomon Schweiggers / Predigers zu unserer Frauen daselbsten. Mit Röm: Kaeys: Majest: Freyheit / auff 10. Jar. Gedrukt und verlegt zu Nürnberg / durch Balthasar Scherffen / im Jar Christi / MDCXIII, 1613"

Seyahatlerini günü gününe notlar alarak kaydetmiştir ve bırakmış olduğu seyahatnamesinde aynı zamanda bakıra işlenmiş gravürlere de yer vermiştir (Ebersolt, 1996, s. 93; Breüning, 2020, s. 13). Hans Jacob Breüning, ülkesine döndükten sonra, seyahatnamesini (Resim 9) birçok gravürle birlikte 1612 yılında Strasburg'ta yayınlatmıştır (Yerasimos, 1991, s. 325-326).

Resim 9. Hans Jacob Breüning Seyahatnamesi Kapağı[117] (Url-12).

Breüning Almanya'dan hareketle Fransa, İngiltere, İtalya ve Türkiye'yi tanımak amacıyla çıktığı ilk yolcuğun sonunda 6 yıl 5 ay sonra Almanya'ya dönebilmiştir. Seyahatnamesinde gördüklerini, yaşadıklarını hatta dikkatli gözlemleri ve incelemeleri sonucunda elde ettiği bilgilerle karşılaştığı olayları defterine günü gününe kaydettiğinden ve Osmanlı İmparatorluğu'nda geçerli olan serbest dolaşım

[117] Breüning'in seyahatname kapağında şöyle yazmaktadır: "*Orientalische Reyß Deß Edlen unnd Vesten Hanß Jacob Breüning von und zu Buochenbach: so er selb ander in der Türckey, under deß Türckischen Sultans Jurisdiction und Gebiet, so wol in Europa als Asia unnd Africa, ohn einig Cuchium oder FreyGleit, benantlich in GriechenLand, Egypten, Arabien, Palestina, das Heylige Gelobte Land und Syrien, nicht ohne sondere grosse Gefahr, vor dieser zeit verrichtet; Alles in Fünff underschiedliche Meerfahrten disponirt und abgetheylet, 1612, 300p...*".

belgesinden bahsetmektedir. Ancak bu belge olmadan gezebildiğini de açıklamaktadır. Edindiği bilgileri okurlara doğru aktarabilmek ve verdiği bilgilerin doğru anlaşılabilmesini sağlamak için, gezdiği yerlerin hem o günkü isimlerini hem de geçmişteki adlarını özenle kaydettiğini de belirtmektedir (Breüning, 2020, s. 14).

Seyahatnamesine Latince "Nihil unquam dici, quod nun dictum sit prius." (Günümüzde hiçbir söz ilk kez söylenmemiştir.) sözüyle başlamaktadır. Uzak ülkeleri görmek, insanları tanımak, yaşam biçimleri, dinleri ve gelenekleri hakkında bilgi sahibi olmak için seyahat ettiğini belirtmektedir (Breüning, 2020, s. 13).

Seyahatnamesini 5 bölüme ayırmıştır, her bölümde başka bir deniz yolculuğu anlatılmaktadır. İlk bölümün konusu, Yunanistan ve İstanbul'dur. Ege denizi, Yunan adaları, Yunanlıların Avrupa anakarasındaki yerleşimleri, İstanbul'da ve Anadolu'da yerleşmiş olan Türklerin yaşam biçimi ve gelenekleri anlatılmaktadır.[118] İkinci bölümde, ilk bölümde geçen birkaç Yunan adasından söz etmekle beraber Mısır, İskenderiye ve Büyük Kahire ile Arabistan bölgesi anlatılmaktadır. Üçüncü bölümün konusu, Filistin ve Kudüs olmuştur. Dördüncü bölüm Suriye üzerinedir, özellikle Trablus kenti ve Lübnan dağlarından bahsedilmektedir. Son bölüm ise memleketine dönüş yolculuğudur, Suriye'den Fransa'nın Provence bölgesindeki Marsilya limanına yolculuğu ve bu sırada geminin uğradığı adalar ile yolculuk sonunda vuku bulan şiddetli fırtınaya yer vermektedir (Breüning, 2020, s. 15).

Seyahat tutkusunu, seyahat etmenin faydalarını ve gerekliliğini, hangi amaç ve duygularla seyahatini gerçekleştirdiğini detaylı olarak anlatan Alman seyyah, hem insanların faydalanabilmesi hem de seyahat edeceklere rehber olması için bu seyahatnameyi bıraktığını da vurgulamaktadır.

Bu çalışmada kaynak olarak Türkis Noyan'ın tercüme eserinden faydalanılmıştır,[119] eser Göttingen Üniversitesi Devlet Kütüphanesi ve Braunschweig Üniversitesi Kütüphanesi'nde bulunan *Reise in den Orient, Strasburg, 1612, Georg*

[118] Türkis Noyan'ın Türkçe tercüme eserine Yunanistan kısmı dâhil edilmemiştir. Sadece İstanbul izlenimlerinin bulunduğu yolculuk yer almaktadır.

[119] Breüning, H. J. (2020). *Breüning Seyahatnamesi Doğu Ülkelerine Yolculuk*; İstanbul 1579, Çev. Selma Türkis Noyan, İstanbul: Kitap Yayınevi.

Olms Verlag adlı tıpkıbasımdan çevrilmiştir.[120] Aynı zamanda el yazma nüsha da incelenmiştir.

Seyahat tutkunu Breüning'in seyahatnamesi gördüğü yerlerin mimarisini, insanlarını, gelenek ve göreneklerini ayrıntılı bilgilerle vermesi yönünden zengin bir kaynaktır. İstanbul'da 1 ay kalmasına rağmen, uzun süre kalanlara nazaran daha hacimli bir eser bırakmıştır. Bu durum iyi bir gözlemci, eğitimli, ilgili ve meraklı biri olmasının yanı sıra, seyahat amacının bunların önüne geçtiği ve seyahat notlarına yansıdığını göstermektedir. Seyahatnamede her ne kadar yeterli resim bulunmasa da, o döneme has kısa ve öz bir İstanbul rehberi niteliğindedir.

[120] Münih Şehir Kütüphanesinde (München, Bayerische Staatsbibliothek) bulunan yazma nüsha; "Breüning von Buchenbach, Hans Jacob: *Orientalische Reyß Deß Edlen unnd Vesten Hanß Jacob Breüning von und zu Buochenbach*, Straßburg: Carolus 1612" (Url-12).

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4. ALMAN SEYYAHLARIN GÖZÜYLE İSTANBUL'UN KAYBOLAN MİMARİSİ

Bu bölümde, çalışma kapsamında yer alan 13 seyyahın seyahat notları incelenerek XVI. ve XVII. yüzyıl İstanbul'una dair bilgiler değerlendirilecektir. Seyyahlar farklı zamanlarda, farklı amaç ve statülerle seyahatlerini gerçekleştirmişlerdir, dolayısıyla elde edilen bulgular da farklı gözlemlere dayanmaktadır. Bunların hepsi bir arada değerlendirilerek yorumlanacak, aynı zamanda diğer kaynaklarda yer alan veriler ve arşiv resimleri de incelenerek özetle verilecektir. Böylelikle seyyahların aktardıklarıyla diğer kaynaklarda yer alanlar karşılaştırılarak seyyahların verdiği bilgilerin doğruluğu değerlendirilecektir. İncelenecek yapılar hakkında seyyahların gözlemleri ve tasvirlerinin yanı sıra diğer kaynaklardan elde edilen bilgiler bir bütün olarak ortaya konulacaktır.

4.1.GÜNÜMÜZE ULAŞMAMIŞ YAPILAR:

Seyyahların anlatımıyla elde edilen günümüze ulaşmamış yapılar 6 ana başlıkta verilecektir. Bu konu başlıkları: Sivil Yapılar, Askerî Yapılar, Dini Yapılar, Anıt Yapılar, Diğer Mekânlar, Seyyahların Anlatımıyla İstanbul Evleri ve Seyyahların Anlatımıyla İstanbul Hamamları'dır.

Günümüze ulaşmamış yapılar değerlendirilirken, gösterileceği üzere konumlarının tespiti için tarihî haritalardan istifade edilmiştir. Bu haritalardan elde edilen veriler ve günümüzdeki CBS verileriyle birlikte bilgi paftası oluşturulmuştur. Seyyahların aktardığı bazı yapıların hiçbir izi kalmasa da günümüzde yeri bilinirken, bazı yapıların yerlerinin kesin tespit edilemediği görülmüştür. Bu nedenle daha kolay anlaşılması amacıyla, konumu bilinen yapılar ile konumu kesin tespit edilememiş yapılar ayrı bölümlerde tasnif edilmiştir.

4.1.1. Sivil Yapılar

Sivil yapılar kısmında ilk sırada Elçi Hanı ele alınacaktır. Seyyahların büyük çoğunluğu bu handan bahsederek ayrıntılı olarak tasvir etmişlerdir. Nitekim seyyahlar elçi heyeti ile İstanbul'a geldiklerinde, Elçi Hanı'nda ikamet etmişlerdir.

Bu anlamda Elçi Hanı hakkında hiçbir bilgisi olmayan bir okuyucuyu bilgilendirebilecek düzeyde ve detayda bilgi vermişlerdir.

İkinci olarak ele alınacak yapı Eski Saray, diğeriyse Rüstem Paşa Sarayı'dır (Ayşe Sultan Sarayı).

Bir diğer başlık kervansaraylardır. Seyyahlar İstanbul yolculukları sırasında gerek konakladıkları gerekse yolculuk güzergâhı boyunca gördükleri kervansaraylardan bahsetmiş, genel özelliklerini aktarmışlardır. Bu vesileyle günümüze ulaşmamış bazı kervansarayların bilgisine ulaşılmıştır ki bunlar: Rüstem Paşa Kervansarayı (Üsküdar), Süleyman Paşa Kervansarayı ve Abdüsselam Çelebi Kervansarayı'dır (Küçükçekmece). Bunlar "Seyyahların Anlatımıyla İstanbul'daki Kervansaraylar" başlığı altında anlatılacaklardır.

4.1.1.1.Konumu Bilinen Yapılar

Günümüzde hiçbir izi kalmayan sivil yapılar arasında 2 yapının, Elçi Hanı ve Eski Saray'ın konumları bilinmektedir. *Günümüze Ulaşmamış Yapılar Bilgi Paftası*'nda tarihî haritalar, günümüz CBS verileri ve bu yapıların bilinen konumları gösterilmiştir.

4.1.1.1.1. Elçi Hanı

Günümüze ulaşmamış yapılar arasında ilk sırada ele alınan, Elçi Hanı'dır. Bugün artık hiçbir izi kalmayan, şehir tarihinde ve topoğrafyasında önemli bir yeri olan Elçi Hanı (Elçi Hanı; Nemçe Hanı; Alman Evi; Tatar Hanı), Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Kutsal Roma İmparatorluğu elçilerinin (XVI.-XVII. yüzyıllar) barınmasına tahsis edilmiş, elçi ve elçilik heyetindekilerin konaklama yeridir.

Diğer elçiler (Venedik, Fransa ve İngiltere gibi) Galata ve Beyoğlu taraflarında oturup burada geniş bir hareket özgürlüğünden faydalanırlardı. Kutsal Roma İmparatorluğu'nun elçileriyse XVII. yüzyıl ortalarına kadar tavuk pazarında bir kaleye benzeyen Elçi Hanı'nda ikamet etmek zorundaydılar (Teply, 1969, s. 257).

Eyice'ye göre Elçi Hanı, 1510-1511 tarihine doğru Atik Ali Paşa[121] Camii ve Külliyesi'nin bir parçası olarak yapılmıştır. Hanın inşaatı biter bitmez Kutsal Roma İmparatorluğu'na tahsis edilerek elçileri ve heyetlerine barınak olmuştur. İstanbul Çemberlitaş'ta, şehrin eski ana caddesi olan Divanyolu'nda (şimdi Yeniçeriler caddesi), IV. yüzyıl başlarında aynı yerde bulunduğu bilinen Constantinus Forumu'nun (Forum Constantini) üzerindedir. Atik Ali Paşa Külliyesi'nin cami, türbe, zaviye ve Çemberlitaş'ın tam karşısında, Atik Ali Paşa Medresesi'nin yanında inşa edilmiştir. Kaynaklara göre bu alanda handan önce 1509 senesinde vuku bulan depremde büyük hasar gören Atik Ali Paşa'nın konağı, daha eskisindeyse birtakım Bizans kalıntıları bulunduğu belirtilmektedir (Eyice, 2019, s. 15).

Elçi Hanı'nın mimarisi, şehir tarihi ve siyasi rolü açısından günümüze gelen tarihsel sürece bakıldığında, ilk olarak doğal afetlerin Elçi Hanı'nda büyük yıkımlara neden olduğu görülmektedir. İstanbul'da dönem dönem büyük tahribatlar yapan deprem ve yangınlar yaşanmış, ayrıca yeniçerilerin kavgaları ve ayaklanmalar da yaşanmıştır. Bunların sonucu olarak Elçi Hanı çok kez zarar görmüş, zamanla harap duruma gelmiştir.

İlk dikkat çeken yangın afeti 1587 yılında yaşanmıştır. 23 Temmuz gece yarısından sonra büyük bir yangın çıkmıştır[122] ki Lubenau seyahatnamesinde hem bu yangın ve hem Elçi Hanı'nın durumu hakkında detaylı bilgi vermektedir.[123] Elçi Hanı'nın karşısındaki Constantinus Sütunu'nun etrafında bulunan her şeyin, özellikle 3 büyük kervansarayın yandığını belirtmektedir. Yanan kervansarayların bir özelliği içlerinde boya atölyeleri olmasıdır. Lubenau'ya göre Elçi Hanı bu yangının ortasında

[121] Ali Paşa 1501-1503 ve 1506-1511 yılları arasında 2 defa sadrazam olmuştur. 1511 yılında bir çarpışmada şehit düşmüştür. İstanbul, Edirne, Yassıören, Çatalça ve Bulgaristan'da pek çok hayrat ve vakfı bulunmaktadır (Eyice, 2019, S. 15).

[122] Schneider, A.M. (1941). *Braende in Konstantinopel* "Byzantinische Zeitschrift" XLI, s. 392; Wiener, 2001, S. 344. Bu yangın M. Cezar'ın makalesinde bulunmamaktadır.

[123] Elçilik heyetinin üyelerinden biri olan Nürnbergli Christoph Fürers von Haimendorff seyahatnamesinde bu yangından bahsetmektedir. Fürer'e göre 800-1000 civarında ev, dükkân ve işlik yanmıştır. Bunlar arasında 3 Kervansaray da bulunmaktaydı. Elçi Hanı sakinleri bütün gece Han'a kapanmış ve büyük bir korku içinde beklemişlerdir. Çünkü yangın Elçi Hanı'na bir taş atımı kadar yaklaşmıştı. Fürer bu kadar korkunç bir yangın görmediğini de aktarmaktadır: bkz. "*Fürer von Haimendorff Constantinopolitanische Reise.1587.*" Reis Beschreibung in Egypten, Arabien, Palastinam, Syrien, etc. mit beyfugter landtafel und dertselben Erklarung, Sambt kurtzen Anhang Jacob Furers von Haimendorff, seins Bruders: Constantinopolitaniscsher Reise, Christoph Furers von Haimendorf (ed.), Nürnberg 1646, s. 382.

bir kale gibi kalırken, 3000 ev yok olmuştur. İçinde sabun üretiminde kullanılmak üzere yağ olan ve yangının daha da büyümesine yol açan çok sayıda işlik de yok olmuştur. Bunlardan başka pek çok değerli mal, bilhassa Çemberlitaş dibinde satılan selvi ağacından yapılmış eşyalar dahi kül olmuştur. Lubenau zararın çok büyük olduğunu, yangını söndürmek isteyenlerin binalara yaklaşamadığını, dolayısıyla yangına müdahâle edilemediğini belirtmektedir. Nitekim binaların hepsi kurşunla kaplıdır, kurşun ateşin sıcaklığından eriyip insanların üstüne akmaktadır. Elçi Hanı'nın içinde bizzat yangını yaşayan Lubenau, duvarlarının iç tarafına ellerini bile değdiremeyecek kadar ısındığını aktarmaktadır. Ayrıca hanın kapılarını ve pencerelerini sıkıca kapattıklarını, Han'ı korumaları için hemen çok sayıda yeniçerinin gönderildiğini belirtmektedir (Lubenau, 2012, s. 404 ve 407).

Elçi Hanı'nı etkileyen bir diğer önemli yangın 1652 yılında vuku bulmuştur. Ali Paşa imareti civarındaki Esir Hanı'nda[124] çıkan yangın,[125] şiddetli rüzgâr yüzünden tavuk pazarı ve bedesten etrafına yayılmıştır. Gürcü Paşa Sarayı, Valide Hamamı, Elçi Hanı, Mahmutpaşa Çarşısı, Mercan Camii etrafı yanıp yangın bu taraftan Eski Saray ve Bayezid Camii duvarlarına dayanmıştır (Cezar, 1963, S. 336). 24 Temmuz 1660 yılında çıkan diğer bir yangın ise İstanbul'un gördüğü yangınların en korkuncu olarak kayıtlara geçmiştir.[126] 3 gün sürmüş, Elçi Hanı bir kere daha harap duruma gelmiştir (Eyice, 1970, s. 110; Wiener, 2001, s. 344).

Elçi Hanı tarihe Hocapaşa Yangını olarak geçen 1865 yangınında en büyük zararı görmüştür.[127] 19 saat süren yangında, 7-8 bin ev, 14 cami, 7 hamam, 2 saray, 20 konak, 12 mahalle, değerli antika ve el yazmaları koleksiyonuyla Rıfat Paşa Konağı, Pers elçisi ve Mekke şerifinin konakladığı kışlık saray ile Elçi Hanı kül

[124] Esir hanı, bugünkü, Nur-ı Osmaniye Camii ile Atik Ali Paşa Camii arasında Tavuk Pazarı denilen yerde idi. Esir Hanı, XIX. yüzyılın ikinci yarısında esir satışının yasaklanmasına kadar varlığını devam ettirmiş, XX. yüzyıl başlarında ortadan kalkmıştır. Bkz: Günümüze ulaşmayan yapılar arasında Kervansaraylar bahsinde Süleyman Paşa Kervansarayı (Esir Pazarı Hanı).

[125] Belfour, F. C. (1836). *The travels of Macarius I*, London, s. 28; Schneider, A.M.(1941). *Braende in Konstantinopel* "Byzantinische Zeitschrift" XLI, s. 393.

[126] Bu büyük yangının bilançosu: 120 saray ve konak, 40 hamam, 360 cami ve mescit, 100'den fazla mahzen, birçok medrese, tekke, kilise, pek çok ev yanmıştır. 2700 veya 4000 kadar insan can vermiştir (Cezar, 1963, s. 338). Schneider, A. M. (1941). *Braende in Konstantinopel* "Byzantinische Zeitschrift" XLI, s. 393-394; Kömürciyan, E. Ç. (1952). *İstanbul Tarihî*, s. 92, 310.

[127] Cezar, 1963, s. 375; Wiener, 2001, S. 344; Silahtar Fındıklı Mehmed Ağa, Silahtar Tarihî, İstanbul 1928. C.1, s. 183; Halife, M. (1340). *Tarih-i Gılmanî* (Türk Tarih Encümeni Mecmuası ilavesi), İstanbul: Orhaniye Matbaası, s. 66.

olmuştur (Schneider, 1941, s. 400). Ayrıca İstanbul'da büyük tahribat yapan ve Atik Ali Paşa Camii'ne de zarar veren 1766 depreminde de hanın harap olduğu, kısmen yıkıldığı tahmin edilmektedir (Eyice, 1970, s. 112).

Naima'ya göre 1648 yılında Galata Sarayı acemi oğlanları isyan ederek Elçi Hanı'nı işgal etmişlerdir. 1656-1657'deyse İstanbul'a ulufe almak üzere gelen Kapıkulu Sipahileri, Atmeydanı Hanı[128] ve Elçi Hanı'nı işgal ederek buralara yerleşmişlerdir. Sonra bu binalardan çıkarılmışlardır ki bu yıllarda Elçi Hanı'nın eski önemini kaybettiğini anlamaktayız (Eyice, 1970, S. 109; Wiener, 2001, s. 344).

Hammer, Elçi Hanı'nın 1644'e kadar elçilere mahsus olduğunu kaydeder (Hammer, 1836, s. 391), aynı hususu Mordtmann da tekrarlamıştır (Mordtmann, 1913, s. 872). Sultan İbrahim (1640-1648) zamanında 1646 yılından itibaren elçilerin Galata'da kalmaları kararlaştırılmış, Elçi Hanı vergi yükümlüsü ülkelerin (Eflak, Boğdan vb.) elçilerine tahsis edilmiştir (Wiener, 2001, S. 344).

Hammer'in yazdığına göre XIX. yüzyıl başlarında Elçi Hanı artık Tatar Hanı olmuş ve posta tatarlarına barınak yapılmıştır (Hammer, 1822, S. 597). Şekip Eskin ise Sultan I. Abdülhamid devrinde (1771-1789) Tataran Ocağı'nın kurulduğunu ve bir fermanda Elçi Hanı'nın Tataran Ocağı'na verildiğini kaydetmektedir (Eskin, 1942, S. 16). 1830 yıllarında İstanbul'da bulunan R. Walsh, Elçi Hanı'nın artık dar, kasvetli ve pis bir harabe hâlinde bulunduğunu bildirmektedir (Walsh, 1838, s. 351).

William James Joseph Spry 1865 yılındaki büyük yangınla yok olan ve estetik şaheserin silinip süpürüldüğü Çemberlitaş çevresinin bazı yerlerinde sıvalı modern tuğla evler yükselmeye başladığını yazmaktadır. Bu bölgeyi tarif ederken Elçi Hanı'ndan sarmaşıklarla kaplı, ayrılmış taşları arasında incir ve zeytin ağaçları fışkıran, resmi çizilecek kadar güzellikte olan bir harabe olarak bahsetmektedir. Hanın devasa kemerleri yosun, yabani otlar ve dağınık çalılar ile sarılmış olarak durmaktadır (Spry, 1895, 119 ve 120).

Elçi Hanı bir süre sonra II. Abdülhamid'in serkarini (1882 yılında Başmabeyinci olarak atanmış) olan ve *Matbaacı* lakabı ile tanınan Hakkakzade Osman Bey'in[129] mülkiyetine geçirilmiştir. Osman Bey Elçi Hanı'nın kalıntısını

[128] Yeni Camii Hanı (Sultan Ahmet Camii)

[129] Osman Bey, Matbaa-i Osmaniye'yi 1869 yılında kurmuştur. İlk matbaasının yerinin Beyazıt-Sultanahmet-Nuruosmaniye ekseninde olduğu tahmin edilmektedir. 1876 yılında Sultan II.

tamamen yıktırarak (1880 ya da 1883) Sultan Abdülhamid'in isteği üzerine matbaasını büyütmek maksadıyla Matbaa-i Osmaniye denilen büyük bir bina inşa ettirmiştir.[130] (Eyice, 1970, s. 113; Kuran, 2023, s. 19). Matbaa-i Osmaniye'nin (Resim 10) kapısının üzerinde Almanca, Fransızca ve Türkçe matbaa adının yazılı olduğu bir afiş bulunmaktaydı. Afişte matbaanın 1878 yılında kurulduğu, Çemberlitaş'taki bu dikdörtgen binaya 1884 yılında taşındığı yazmaktaydı (Kuran, 2023, s. 24).

Osman Bey'in kızı Elçi Hanı'nın yerine yapılan Matbaa-i Osmaniye'yi Nisan 1932'de Darüşşafaka İdaresi'ne devrederek bağışta bulunmuştur (Altun, 2020, s. 96). Darüşşakaka mülkiyetine geçen Matbaa-i Osmaniye bir süre işhanı ve sinema (Çemberlitaş Sineması[131]) olarak kullanılmış, 1965 yılında tamamen yıktırılmıştır. 1963-1964 yıllarında Elçi Hanı'nın bulunduğu arazide yapılan Darüşşafaka Sitesi temel kazılarında, lahitler içinde iskelet kalıntıları çıkmıştır.[132] Ayrıca Bizans devrine ait duvarlarla kemer ve tonoz kalıntıları da bulunmuştur (Eyice, 2019, s. 17). Matbaa-i Osmaniye yerine 1966 yılında Darüşşakafa Sitesi yapılarak bu siteye "Darüşşafaka Çemberlitaş Osmanbey Sitesi"[133] (Resim 11) adı verilmiştir (Altun, 2020, S. 160).

Abdülhamid'in tahta çıkmasının ardından Osman Bey'e Kuran-ı Kerim basma görevi verilmiştir. Matbaa-i Osmaniye uzun yıllar Mushaf basma konusunda tek yetkili matbaa olarak kalmıştır (Kuran, 2023, s. 11 ve 18).

[130] Osman Bey'in Matbaa-i Osmaniye'yi Elçi Hanı arazisi üzerine nasıl kurduğunu ve kuruluş maliyeti hakkında bilgiye Osman Bey'in padişaha yazdığı mektupta anlatılmaktadır. Bu matbaa hakkında edinilen diğer önemli bir bilgi de, binanın alanının 4089 m² olarak saptanmasıdır: bkz. Birinci, A. (2011). *Osman Bey ve Matbaası*, Müteferrika, Yaz Sayısı, s. 14-15 ve 20.

[131] Darüşşafaka 1939 yılında Çemberlitaş Sineması'nı açmıştır. 1960'lı yıllara gelindiğinde iyice yıpranan ve tahrip olunan binayı, Darüşşafaka bütünüyle yıkmıştır. Yerine 2 sinema birden açmıştır. 6 Mart 1966 yılında Çemberlitaş Şafak Sineması olarak hizmet vermeye başlamıştır. (Url-13)

[132] Çiner, R. (1972). *İstanbul (Çemberlitaş) da Darüşşafaka Sitesi temel kazılarında çıkarılan İmparator Tiberius zamanında (MS 14-37) ait iskelet kalıntılarının tetkiki*, Sayı: 07, s. 10.

[133] Bu Sitede 35 dükkân, 70 ofis, 2 büyük sinema salonu (Çemberlitaş Şafak Sineması), 1 pastane ve restoran yer alıyordu (Altun, 2020, S. 160). Bahsedilen İşhanı, günümüzde varlığını Fırat İş Merkezi adıyla sürdürmektedir.

Resim 10. Atik Ali Paşa Camii'nin Minaresinden Sağ Tarafta Eski Elçi Hanı Arazisi Üzerinde, Matbaa-İ Osmaniye'nin Kurulduğu Bina. (1910, İstanbul Kartpostalı)

Resim 11. Darüşşafaka Çemberlitaş Osmanbey Sitesi (25 Kuruş Posta Pulu)

Elçi Hanı'nı tarihte önemli kılan, yalnızca elçilik heyetinin konakladığı yapı olması değildir; burada ikamet edenler arasındaki ressamların hanın resimlerini yapmalarıdır.[134] Hatta Elçi Hanı'nın pencerelerinden gördükleri XVI-XVII. yüzyıldaki şehir manzarasını resmetmeleriyle günümüze önemli vesikalar bırakmışlardır.[135]

[134] Salomon Schweigger gibi

[135] M. Lorichs, Elçi Hanı'nın tam karşısında olan Atik Ali Paşa külliyesini rahatça incelemek ve resmini çizmek imkânını bulmuştur. Elçi Hanı'nın bir penceresinden Atik Ali Paşa Camii ile önündeki imaretin görünüşünü gösteren bir gravürü bulunmaktadır.

Elçi Hanı'nda barınan ressamların başında elçi Busbecq ile aynı yıllarda handa yaşayan Melchior Lorischs[136] gelmektedir. Lorischs'in Elçi Hanı'nın pencerelerinden o devrin İstanbul evlerini ve şehir siluetini aksettirdiği resimden, "Arkadios Sütunu" ve "Seyyahların Anlatımıyla İstanbul Evleri" maddelerinde bahsedilecektir.

Elçi Hanı'na ait bazı vesikalardan burada bahsedilmelidir. Bunlardan XVI. yüzyıl sonuna ait renkli bir İstanbul panoramasında (Resim 12), Atik Ali Paşa Camii ile Çemberlitaş görünmekte ve Elçi Hanı'nın birkaç kubbesi fark edilmektedir.[137]

Resim 12. İstanbul'un Galata'dan Genel Görünümü ve Elçi Hanı (Codex Vindobonensis, Nr. 8626) (XVI. Yüzyıl) (Url-14).

Elçi Hanı'nın daha ayrıntılı resimleri de bulunmaktadır. Bunlardan dördü[138] (Resim 13, 14, 15, 16) Viyana'da Avusturya Millî Kütüphanesi'nde (*Österreichische Nationalbibliothek Codex Vindobonensis 8615*) bulunmaktadır.[139]

[136] İstanbul'a XVI. yüzyıl ortalarında gelerek, çok önemli vesika mahiyetinde bir takım resimler yapan ressam, hakkâk, kartograf, mimar ve şair Melchior Lorichs (veya Lorch, Lorck, Lorich).

[137] Babinger, F. (1959). *Drei Stadtansichten von Konstantinopel, Galata und Skutari aus dem Ende des 16. Jhdts.* Wien, s. 22.

[138] Viyana'da Millî Kütüphanede yer alan bu resimlerden biri (Resim 14) 1932 yılında T. Bertele tarafından yayınlamıştır. Bkz: Bertele, T. (1932). *II palozzo degli ambasciatori di Venezia a Constantinopoli*, Bologna, .s 329, resim 167.

[139] Kodeks 8615'te el yazma ve 185 sayfadan oluşan çok sayıda renkli resim bulunmaktadır. (493x365 mm, 1586 civarında veya sonrasında). Diğer 2 resim ise daha yakın tarihte M. And tarafından yayınlanmıştır: And, M. (2019). *16. Yüzyılda İstanbul, Kent-Saray-Günlük Yaşam*, Yapı Kredi

Resim 13'te Elçi Hanı caddeye bakan cephede; kemerli dükkânlar ve bunların önlerinde bağdaş kurarak oturan insanlar (büyük ihtimal esnaf kimseler) şeklinde resmedilmektedir. Dükkânların önlerinde saçak vardır. Alt kat dışarıdan moloz taşından, üst kat ise kesme taştandır. Ayrıca alt kat cephesinde mazgal şeklinde menfezler bulunmaktadır. Tonozlu bir giriş kapısı vardır. Hanın üst katında sivri kemerli galeriler bulunur, avluya açılırlar. Her galeri, bir kubbe ile örtülmüştür. Bu kattaki odaların hepsi bacalıdır. Dışarı bakan pencereleri kemerli ve demir parmaklıklıdır.

Resim 14'te Elçi Hanı önceki resme göre ters istikametten, Atik Ali Paşa Camii ve Çemberlitaş'a doğru tasvir edilmiştir. Taş döşeli avlunun tam ortasında çıkırıklı bir kuyu bulunmaktadır, gelişi güzel dikilmiş birkaç ağaç vardır. Koşan ve oynaşan hayvanlar da görülmektedir. Ayrıca mutfak olduğunu tahmin ettiğimiz 2 baraka bulunmaktadır, birinin uzun bir bacası vardır. Hanın alt katında yer alan ahırların girişleri kemerli eyvanlar olarak gösterilmiştir. Caddeye bakan cephesinde bulunan esas giriş ortada değil, yanda çizilmiştir. Üst katı taş payeli ve taş kemerli revaklardan oluşmaktadır, payelerin arasında korkuluklar bulunmaktadır. Cadde üzerindeki cephesinde diğerlerinden daha büyük bir kubbe görülmektedir. Resim 15 ve Resim 16'daysa Elçi Hanı caddeye bakan cepheden, iç avlu ile resmedilmiştir.

Yayınları, S. 56; And, M. (1969). *XVI. Yüzyılda İstanbul, Hayat- Tarih Mecmuası*, Sayı 8, s. 21 (Resim 16); And, M. (1970). *Elçiler ve elçilikler*, Hayat- Tarih Mecmuası, Sayı 3, s. 23 (Resim 17).

Resim 13. Elçi Hanı'nın Dış Görünüşünü Gösteren Resmi (Codex Vindobonensis, Nr. 8615) (XVI. Yüzyıl) (Url-15).

Resim 14. Atik Ali Paşa Camii ve Çemberlitaş ile Birlikte Elçi Hanı'nın İç Avlusu Görünüşü (Codex Vindobonensis, Nr. 8615) (XVI. Yüzyıl) (Url-15)

Resim 15. Caddeye Bakan Cepheden Elçi Hanı'nın İç Avlusunun Görünüşü (Codex Vindobonensis, nr. 8615) (XVI. Yüzyıl) (Url-15)

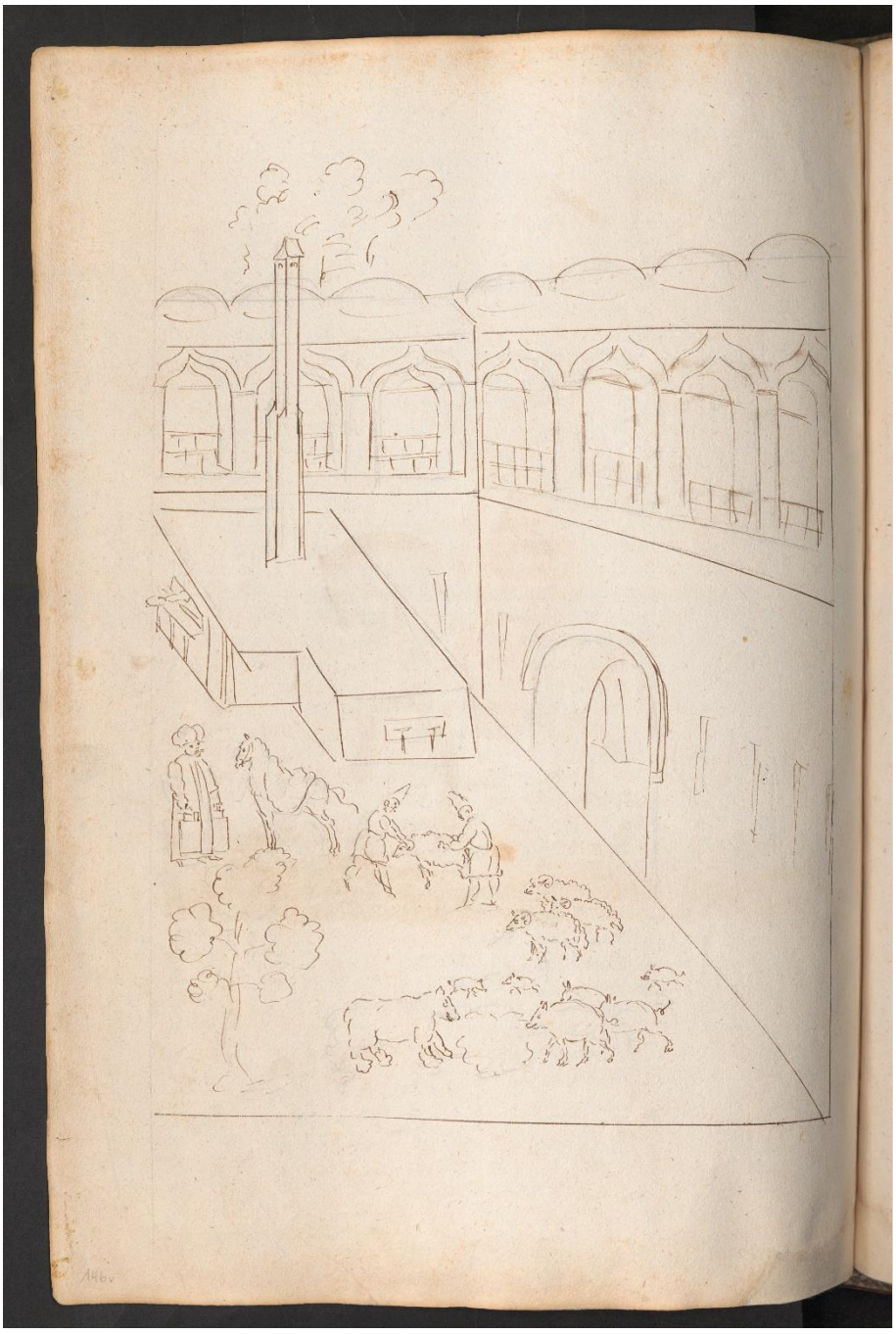

Resim 16. Caddeye Bakan Cepheden Elçi Hanı'nın İç Avlusu Görünüşü-Kara Kalem (Codex Vindobonensis, Nr. 8615) (XVI. Yüzyıl) (Url-15)

Elimizde Elçi Hanı tamamen yıkılmadan kısa süre öncesine ait harap durumunu gösteren 2 resim vardır, Kırım Şapeli papazı C. G. Curtis tarafından 1876 yılında çizilmişlerdir[140] (Curtis, & Walker, 1891). İlki sadece revaklardan bir parçayı ve arkasında Çemberlitaş'ı tasvir eder (Resim 17). Diğeri ise daha ayrıntılıdır, han oldukça harap durumda, kısmen duvarları yıkılmış ve kubbelerini otlar kaplamış vaziyettedir. Arka planda Marmara denizi, hatta adalar görülmektedir. Hanın ana caddeye paralel olan ön cephesinin yıkıldığı anlaşılmaktadır. Ana cadde tarafının solda kalan kısmında, yıkıntılar içinde yukarı çıkışı sağlayan merdiven görülmektedir. Bu resme göre, 1876 yılında ön cephe neredeyse tamamen yıkılmış hâldedir. Hanın üst katta yer alan galeri ve payeleri solda görülmekte, sağ taraftaysa ayakta duran dış duvarda pencereler vardır (Resim 18).

Resim 17. Elçi Hanı Harabesi ve Çemberlitaş, 1876 (Curtis - Walker) (Url-16).

[140] Resimlerin 1876 yılında çizildiği ve hanın çok kısa bir süre sonra tamamen yıkıldığı yazılıdır (Resim 20 ve Resim 21)

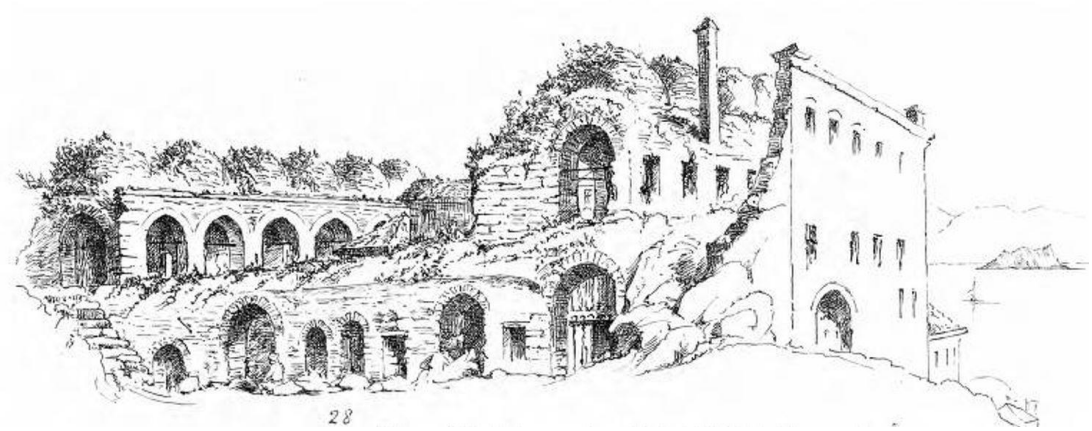

Resim 18. 1876 Yılından Kalma Bir Resimde Elçi Hanı'nın Kalıntıları (Curtis - Walker) (Url-16).

1588-1592 yılları arasında elçi B. Pezzen Heinrich Hendrofski'nin elçilik heyetinde olan Polonyalı ressamın yaptığı resim albümünde yer alan ve günümüzde Viyana Millî Kütüphanesi'nde (*Österreichische National Bibliothek, cod. 8626*) bulunan başka bir resimdeyse Elçi Hanı'nın önünde cereyan eden bir bayram eğlencesi tasvir edilmektedir.[141] Bu resimde Elçi Hanı'ın mimarisi hakkında bilgi edinmek mümkün olmasa da resmin sağ kısmını kaplayan revaklı ve kubbeli binanın Elçi Hanı'nın cephesi ve dükkânları olduğu söylenebilir (Resim 19).

[141] Bu resim, ilk defa T. Bertele tarafından yayınlamıştır: Bertele, T. (1932). *II palozzo degli ambasciatori di Venezia a Constantinopoli*, Bologna, .s. 57, (Resim 22).

Resim 19. Bayram Eğlencesi ve Elçi Hanı (Codex Vindobonensis, nr. 8626) (XVI. Yüzyıl) (Url-14).

Tarihî haritalardan Elçi Hanı'nın konumu ve kütlesiyle ilgili bilgilere ulaşılmaktadır. Bazı eski İstanbul plan ve haritalarında da şematik olarak belirtilmiştir. Bunlardan biri C. Stolpe'ye ait 1866 yılında (1882 yılı basım yılı)

çizilen İstanbul planıdır, hanın kare kütlesi ve avlusu gösterilmiştir[142] (Harita 1). 1869 yılı J. R. von Scheda'ya ait İstanbul planında da Elçi Hanı kare kütlesi ve avlusuyla gösterilmiştir[143] (Harita 2).

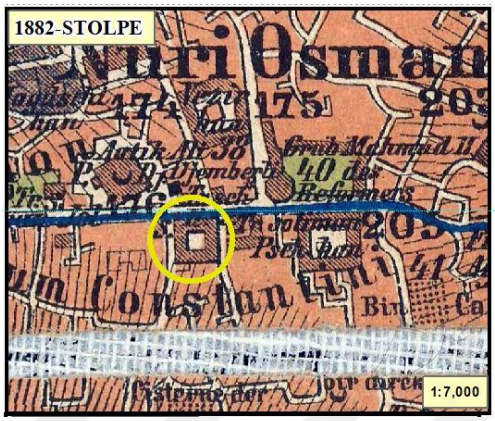

Harita 1. 1882-Stolpe Haritasında Elçi Hanı (Url-17).

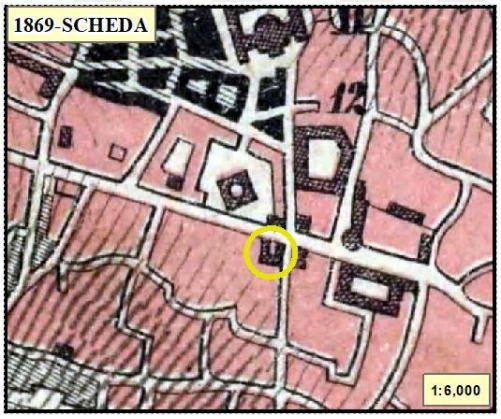

Harita 2. 1869 Scheda Haritasında Elçi Hanı (Url-18).

Öte yandan Ekrem Hakkı Ayverdi'nin 1875-1882 yıllarına ait İstanbul haritasında Elçi Hanı artık tamamen ortadan kalkmış olduğundan gösterilmemiştir.[144] Onun yerine Matbaa-i Osmaniyye işaretlenmiştir (Harita 3).

[142] Stolpe, C. (1866). *Plan von Constantinopel, Plan von Constantinopel mit den Vorstädten, dem Hafen, und einem Theile des Bosporus*, Berlin.

[143]Scheda, Josef, Ritter von, *1815-1888, General-Karte der Europaeischen Turkei und des Konigreiches Griechenland.* Herausgegeben von Josef Ritter v. Scheda. K.K. Oesterr Oberst. (with) Plan von Constantinopel.

[144] Ayverdi, E. H. (1958). *19. Asırda İstanbul haritası*, İstanbul: İstanbul Fethi Derneği İstanbul Enstitüsü Yayınları, Pafta B/3.

Harita 3. 1875-1882 Ekrem Hakkı Ayverdi Haritası, Pafta B/3-Matbaa-i Osmaniyye

Eyice'ye göre Elçi Hanı'nın üzerine inşa edildiği yapı adası bugüne kadar biçim ve ölçülerini değiştirmeden kalmış ve hanın 3 tarafından sokaklarla sınırlanmak suretiyle adanın ön kısmını kaplamıştır. Dolayısıyla yapı adasının Divanyolu üzerindeki (Yeniçeriler caddesi üzerinde) cephesinin ölçüsünün, yan cephelerin ölçüleriyle aynı olduğu tahmin edilebilir. Bu doğrultuda Elçi Hanı'nın planını ve tam ölçülerini bulmak pek mümkün görünmese de ana hatları çıkartılabilir. Ara Altun da bu kapsamda eldeki verilere dayanarak ve tahmini olarak Elçi Hanı'nın restitüsyonunu (Şekil 3) yapmıştır[145] (Eyice, 1970, s. 127 ve 128).

[145] 1970 yılında Semavi Eyice'nin öğrencisi olan Ara Altun tarafından Elçi Hanı'nın alt (ahırlar) ve üst katlarının planları ile cephesi ve üstten rölövesi çizilmiştir. Bu çalışma "Eyice, S. (1970). "*Elçihanı*", TD, XXIV, s. 93-130" adlı makalede yayımlanmıştır.

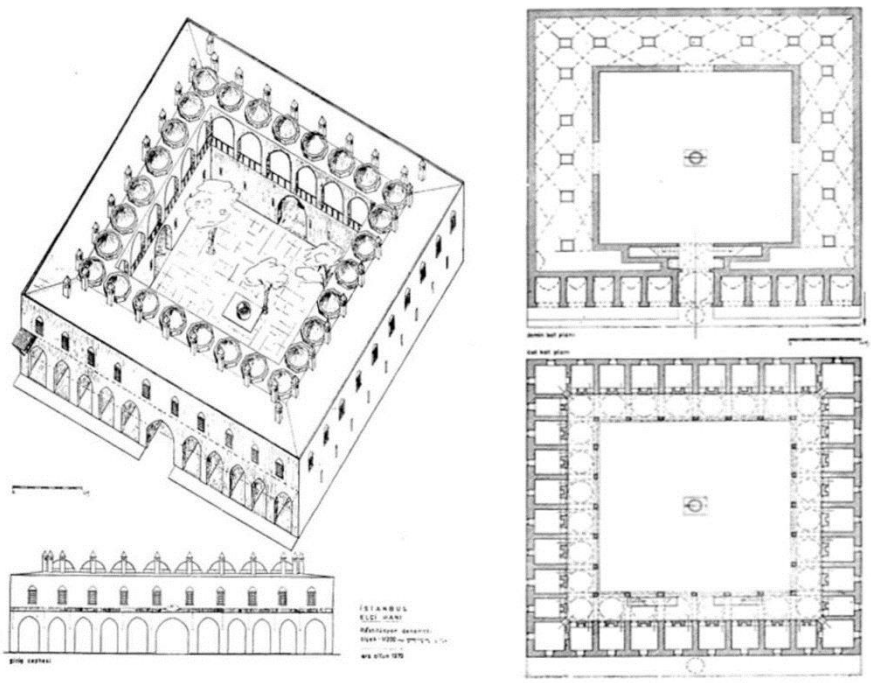

Şekil 3. Elçi Hanı'nın Tahmini Olarak Restitüsyon Denemesi (Ara Altun)

Elçi Hanı'nın günümüze kadar yaşadığı tarihsel süreç, elimize ulaşan vesikalar ve tarihî haritalardaki durum özetle yukarıdaki gibidir. Seyyahların Elçi Hanı tasvirleri İstanbul'da bulundukları yılın kronolojik sırasına göre aşağıda belirtilmektedir. Han şehirdeki konumu, önemi ve siyasi rolü yönünden seyyahların dikkatini çekmiştir. Ayrıca daha önce belirtildiği üzere Kutsal Roma İmparatorluğu'nun elçisi ve heyeti burada konakladığından, elçiler ve seyyahlardan detaylı bilgiler edinilmiştir.

Benedict Curipeschitz (1530) 17 Ekim 1530 Pazartesi günü Küçükçekmece'den yola çıkarak padişahın gönderdiği saray heyetiyle birlikte İstanbul'da kalacağı Han'a ulaşır. Gelir gelmez saatlerce hana kilitlendiklerini ve onları görmek isteyenlerin içeriye alınmadığını aktaran Curipeschitz, seyahatnamesinde başka bir bilgiye karşılaşmadığımız Elçi Hanı'ndan yalnızca burada bahsetmektedir (Curipeschitz, 1977, s. 43). Eserinin baskı nüshasında[146] "kervasoria" dediği Elçi Hanı'na ait bir gravür bulunmaktadır, önemli bir vesika olarak değerlendirilmelidir (Resim 20).

[146] Baskı nüsha: *Itinerarium: oder Wegrayss Küniglich Mayestät potschafft gen Constantinopel zudem Türkischen Keiser Soleyman.* Anno 1530 / bearbeitet von Gerhard Neweklowsky, s. 205.

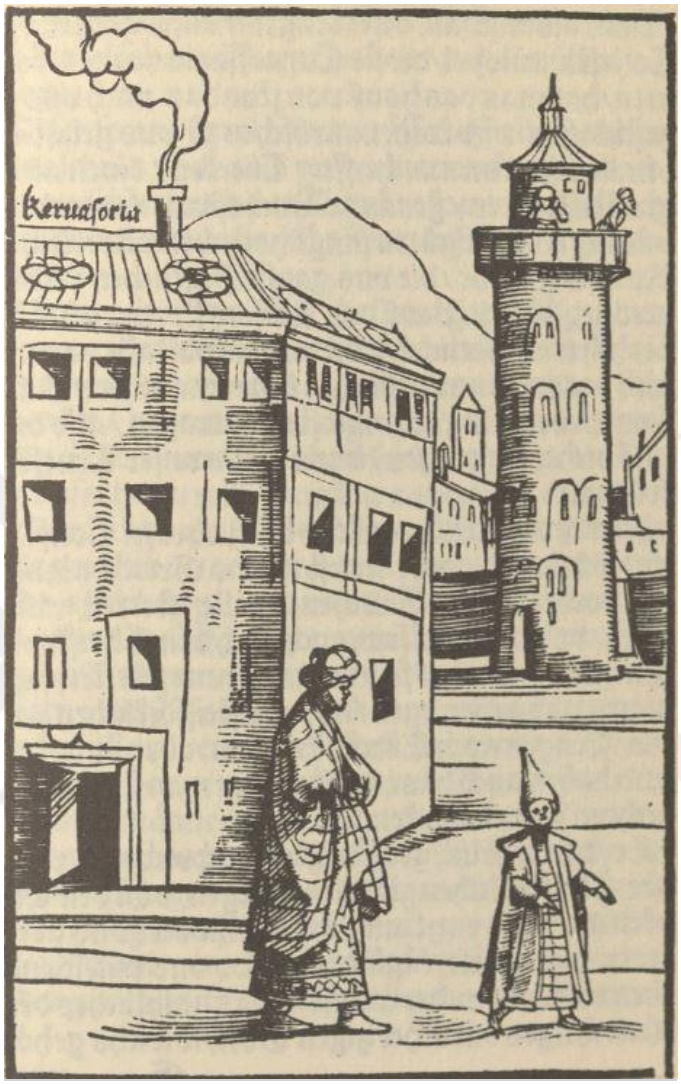

Resim 20. Elçi Hanı "*kervasoria*"

Curipeschitz'in seyahat günlüğünde yer verdiği toplam 10 gravür arasında yer alan bu gravürde, zemin+4 kat yükseklikte taş bir yapı tasvir edilmektedir. Kervansaray (*kervasoria*) olarak gösterilen yapının arkasında yüksek bir kule dikkat çekmektedir ki Galata Kulesi olması bir ihtimaldir. Diğer taraftan minareye de benzemekte olup şerefe kısmında bulunan insanlardan birinin ezan okuduğu izlemini vermektedir. Ancak bu gravür, diğer seyyahların konakladıkları ve birebir temaşa ettikleri Elçi Hanı tasvirleri ile Schweiggeri'in çizimleri arasında da bulunan Elçi Hanı gravürlerine hiç benzememektedir. Bu anlamda seyyahların Elçi Hanı hakkında

vermiş oldukları detaylı bilgilerle diğer kaynaklardan elde edilen verileri beraber değerlendirdiğimizde şu sonuçlar çıkmaktadır:

Seyyahlar genel olarak okuyucuyu görsel yönden de bilgilendirmeye çalışmışlar, bu maksatla gravürlere yer vermişlerdir. Bu gravürlerin mevcut görüntülerden mi, yoksa ilk eskizlerden mi seyahatnameye aktarıldığı bazı seyyahlar için meçhuldür. Örneğin Curipeschitz seyahatnamesinde yayınladığı gravürlerle ilgili bilgi vermezken, Schweigger İstanbul'dayken gravürleri bizzat hazırladığını söylemektedir. Ayrıca memleketlerine döndükten sonra seyahat hatıralarını kaleme alan seyyahlar, çizimleri de sonradan hatıralarında kaldıkları şekilde çizmiş olabilirler. Bu anlamda Curipeschitz'in Elçi Hanı çizimi gerçeğinden oldukça farklı bir mimari aksettirdiği için ya hayal ürünüdür ya da İstanbul'daki başka bir kervansaray gravürüdür. Ancak XVI. ve XVII. yüzyıldaki İstanbul kervansaray mimarisini de yansıtmadığından bu olasılık mümkün görülmemektedir.

Günü gününe aldığı notlardan oluşan Curipeschitz'in seyahat günlüğünde, o dönem İstanbul'un karşı yakası diye nitelendirilen Galata/Pera bölgesine dair bir bilgi yoktur. Dolayısıyla bu bölgeyi ziyaret etmediği düşünülebilir ki o zaman bu gravürün de Galata civarını resmetme ihtimali düşüktür.

Kutsal Roma İmparatorluğunun elçisi dışında, diğer elçiliklere (Fransız, İngiliz ve Venedik gibi) Galata kentinde oturabilecekleri yerler tahsis edilmişti. Geniş bir hareket özgürlüğüne sahip olan bu elçiler, genelde kiraladıkları konaklarda ikamet etmekteydiler. Hâliyle bu gravürde Galata civarındaki diğer elçiliklere tahsis edilen bir yapının tasvir edilmesi, kuvvetle düşük bir ihtimaldir. Son olarak 1530 yılında İstanbul'da bulunan, dönmüş olduğu 1531 yılında notlarını yayınlayan Curipeschitz başka bir kaynaktan bu gravürü alıp seyahatnamesinde yer vermiş olabilir.

Bir elçilik heyetiyle 1553-1555 yıllarında İstanbul'a gelen Hans Dernschwam (d.1494-ö.1568), Elçi Hanı hakkında ayrıntılı bilgi vermektedir. 25 Ağustos 1553'te İstanbul'a vardıklarını, şehir girişindeki sağ tarafta uzun bir sokakta sade görünüşlü bir kervansaraya yerleştiklerini, 8 Eylül'de yerleştikleri bu kervansarayı terk ederek

Tavuk Pazarı'nda[147] Dikilitaş[148] denilen yüksek bir sütunun karşısındaki başka bir kervansaraya taşındıklarını söylemektedir (Dernschwam, 1992, s. 53). Kervansaray olarak bahsedilen bina Elçi Hanı'dır. Ali Paşa Camii'nin hemen yakınında bulunan handan sabah namazında hocanın okuduğu ezan ve yaptığı duanın duyulduğundan da bahsedilmektedir (Dernschwam, 1992, s. 165).

Dernschwam (1553-1555) konakladıkları hanın yerinde 50 yıl önce güzel bir Rum kilisesi bulunduğunu, Ali Paşa'nın bunu temelden yıktırıp yerine bir kervansaray ile karşısına cami (Atik Ali Paşa Camii) yaptırdığını ve bunu vakıf olarak camiye bağışladığını aktarır (Dernschwam, 1992, s. 58 ve 63). Yaklaşık 32 yıl sonra Elçi Hanı'nda ikamet eden elçilik heyeti eczacısı Lubenau (1587-1588) ise Rumlardan edindiği bilgiye göre hanın eskiden Aziz Ioannes Manastırı olduğunu belirtmektedir (Lubenau, 2012, s. 168). Dolayısıyla iki seyyahın vermiş olduğu bilgiler çelişmektedir. Bu anlamda Elçi Hanı gravürleri bir manastır[149] mimarisi değil, XVI. yüzyıl Osmanlı kervansaray mimarisini akla getirmektedir. Dolayısıyla Dernschwam'ın iddiası daha çok dikkate alınabilir.

Lubenau seyahat notlarının devamında Elçi Hanı'nın tam ortasında olması gereken kilise binasının yerinde bulunmadığını, üstü kubbeli, revaklı geçitlerinse hâlâ mevcut olduğunu belirtmektedir. Hatta kiliseye ait olduğunu belirttiği bu kalıntıları gördüğünü vurgulamaktadır. Revaklı geçitlerin bir bölümü elçilik mensupları tarafından şarap mahzeni, bir bölümü de at ahırları olarak kullanılmaktadır (Lubenau, 2012, s.). Ayrıca Dernschwam da ahırlarda kiliseden kalma eski kemerler gördüğünü belirtmektedir (Dernschwam, 1992, s. 197). Bu

[147] Orijinal metinde "*Tawg Pazar*" olarak geçmektedir. Vaktiyle Çemberlitaş'ın bulunduğu meydana verilen addır.

[148] Dikilitaş, Bizans İmparatorluğu döneminde Hipodrom, Osmanlı İmparatorluğu zamanında ise Atmeydanı, bugün ise Sultanahmet Meydanı olarak adlandırılan meydanda bulunan Mısır obeliskine verilen addır. Dernschwam, Dikilitaş ile Çemberlitaş'ı aynılaştırıyor. Burada bahis konusu anıt, Çemberlitaş'tır.

[149] Manastır mimarisine bakıldığında; etrafı duvarlar ile çevrili bir avlu ve ortasında bir kilise yer alırdı. Kilise diğer yapılardan ayrı ve tek başına olup, misafirhane hücreleri genellikle dikdörtgen planlı, tek veya çok katlı beşik tonozlu olup önlerinde arkad dizisi bulunmaktaydı. Manastırlarda kilise ve misafirhane hücrelerinden başka uzun dikdörtgen planlı ve apsisli yemekhaneleri, yanında mutfak mekânı, ambarları, fırın, çeşme yer almaktaydı. Bazılarında ise hastane ve hamam yapıları da bulunurdu. Tüm bu yapılar topluluğu ile manastırlar küçük birer kenti andırmaktaydı (Mango, 2006, s. 161 ve 165).

anlamda Dernschwam ve Lubenau alt kattaki ahırları, kilisenin galerileri olarak değerlendirmişlerdir.

Seyyahların bu ifadeleriyle ilgili, Müller-Wiener yapının altındaki kısmen kubbeli odaların Constantinus Forumu'nun dükkânlarından kalmış olabileceğini söylemektedir (Wiener, 2001, S. 344). Eyice ise birçok seyyahın alt kattaki mahzenlerin eski binaların kalıntıları olabileceğini zannettiklerini belirtmektedir (Eyice, 1970, s. 124). Ayrıca daha önce zikredildiği üzere 1963-1964 yıllarında Elçi Hanı'nın bulunduğu arazide yapılan Darüşşafaka Sitesi temel kazılarında Bizans devrine ait duvarlarla kemer ve tonoz kalıntılarının bulunması, Elçi Hanı'ndan önce Bizans yapısı bulunduğu tezini güçlendirmektedir.

Seyahatnamesinde her şeyi azami dikkatle anlatan Dernschwam, Elçi Hanı'nın mimarisi hakkında oldukça detaylı bilgiler sunmaktadır. Aktardığına göre han dörtgen bir yapı olup ortasında her bir kenarı 50 adım uzunluğunda bir avlu vardır. Avlunun ortasında ise suyu içilmeyen ve az olan bir kuyu bulunmaktadır. Avluya dışarıdan yüklü arabaların geçebileceği kadar yüksek ve geniş 3 kapıdan girilebilir. Alt katta dörtgen şeklinde bir ahır bulunmaktadır. Sokak tarafına bakan penceresi yoktur ancak avluya bakan kısmında 20 cm genişlikte 30 penceresi bulunmaktadır. Ahırın ortasında 6 kalın paye, tuğladan yapılmış 7 tonozu taşımaktadır. Giriş dehlizinde sağlı sollu 21 basamaklı 2 merdiven yukarı çıkmayı sağlar. Her basamak 8 ayak genişliğindedir. Sokaktan avluya kadar binanın derinliği 31 adımdır (yaklaşık 23 m). Galerinin her kenarı 48 adım uzunluğunda olup çepeçevre 192 adımdır. Yaz aylarında oturmak ve yatmak için kullanılan, galeride revak payeleri dibinde 9 ayak genişlikte ve 44 adım uzunluğunda sahanlık bulunmaktadır. Birbirinden 12 ayak aralıklı 22 kareye yakın paye avluyu çevreler. Payeler üzerinde her cephede 6 kemer atılmıştır ki toplam kemer sayısı 24 adettir. Bu payeler gerideki duvarlara 7 (toplam 28) kuvvetli kemerle bağlanmıştır, aralarına 3 parmak kalınlığında demir gergiler konmuştur. Revaklarda meydana gelen bölümler kurşun kaplı 28 kubbe ile örtülmüştür. Bu revakın etrafında, 4 kenarda da 42 adet küçük hücre inşa edilmiştir.[150] Hücrelerin her biri 16 ayak en ve boyundadır. Her hücrede tuğla ile örülmüş küçük bir ocak vardır. Hücrelerin hepsi de kapkara isli ve

[150] Oda sayısı her seyyahta değişmektedir.

sıvasızdır. Zeminleri tuğla döşelidir, biri revaka, diğeri dışarı açılan 2 pencereye sahiptir. Pencerelerin hepsi taştan yapılmış, demir parmaklıklar ile örülmüştür ve tahta kepenkleri vardır. Revaktan ışık alan pencereler ise kepenksizdir, hiçbirinde cam yoktur. Kapılar ahşaptır. Mutfak yoktur. Çatı düzdür ve kiremitle örtülüdür. Cadde tarafına bakan cephede, kapının iki yanında kurşun kaplı bir saçak ile örtülü 10 dükkân vardır. Bu saçağın genişliği üçer kulaç (yaklaşık 6 m) genişliğindedir (Dernschwam, 1992, s. 60-62, 64).

Dernschwam dikkatli gözlemciliğini ve ayrıntılara önem veren detaycılığını han tasvirinde göstermektedir. Bu tasvirde ilk dikkat çeken, yapının büyüklüğünün ve ölçüsünün tahayyül edilebilmesi için ayak uzunluğuyla ifade edilmesidir. Diğer husus ise Han'da mutfak olmayışıdır. Uzun ikamet süresinde veya kalabalık heyetle kaldıklarında yemeklerini nasıl yaptıkları ya da nereden temin ettikleri merak uyandırmaktadır. Bu konuda herhangi bir bilgi vermeyen Dernschwam mutfağın olmadığını belirtmekle yetinmiştir. Ancak Dernschwam'dan sonra handa ikamet eden seyyahlardan mutfağın varlığını öğrenmekteyiz,[151] demek ki mutfak sonradan eklenmiştir. Hatta bazı arşiv resimlerinden (bkz. Resim 17 ve 19), avludaki müstakil tek katlı ve bacası olan yapının mutfak olabileceği düşünülebilir.

Dernschwam hanı tasvir etmekle kalmamış, burada yaşanmış tarihî olaylarla ilgili iki önemli bilgi de vermiştir. Bunlardan birincisi, Macaristan birliği başkomutanı Katzianer'in[152] uğradığı yenilgiden sonra 6 bin veya daha fazla esirin bu handa muhafaza edildiğidir. Hatta Dernschwam hanın duvarlarında bu esirlerin çizdikleri işaretleri ve haç resimlerini görmüştür (Dernschwam, 1992, s. 63). Ancak esir sayısını mübalağa etmiştir. Dernschwam'ın ikinci gözlemi hanın tarihi yönünden daha değerlidir. Hanın ahırında duvara gömülü ve bozulmadan kalmış bir mermer parçasının yüzünde bir yazı gördüğünü belirtmektedir ki bu mermer taştan kopya ettiği yazıyı da seyahatnamesinde yayınlamıştır (Dernschwam, 1992, s. 63) (Şekil 4).

[151] Örneğin Schweigger'e ait (Şekil-7) Elçi Hanı gravüründe avluda mutfak gösterilmektedir.

[152] Johann Katzianer / Katzian, 13 Eylül 1532'de Türklere saldırdıktan sonra 1 Aralık 1539'da Valvovo'da (Walpo=Valpovo) yenilgiye uğramıştır. Bkz: Hammer, F.V.J. (1828). *Geschichte des Osmanischen Reiches,* III. Band, s. 191.

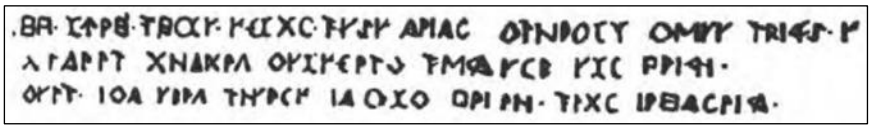

Şekil 4. Elçi Hanı'n Duvarında Bulunan Kitabe

Kitabenin tercümesi şu şekilde yapılmıştır:[153] "Bin beş yüz on beş yılında bunu yazdılar. Kral Laslo'nun beş elçisini burada beklettiler. Bilayi Barlabaş iki yıl burada idi... Hükümdar, Kedeyi Se'kel Tamaş bunu yazdı. Hükümdar Selim Bey buraya (onu) yüz at ile koydurdu." (Eyice, 1970, S. 103).

Dernschwam sayesinde öğrendiğimiz bu kitabe, ne yazık ki Elçi Hanı gibi kaybolup gitmiştir. Kitabeyi Türkçe olarak da tanıtan Hüseyin Namık Orkun, yazıtın Sekel yazısı[154] olduğunu belirtmektedir. Aynı zamanda tarihî bir olayı da izah eden yazıtta, Bilayi Barlabaş (Belaylı Barnaba) Macar kralı Ulasko tarafından II. Beyazıt'a elçi olarak gönderilmiş fakat İstanbul'a ulaştığında tahtta Yavuz Sultan Selim'i (1512-1520) bulmuştur. Yazıtta Yavuz Sultan Selim'in adının, *Selim Beğ* diye yazılması dikkat çekmektedir. Sultan Selim elçileri bir süre Elçi Hanı'nda kapalı tutmuş, sonra da bütün seferlerine iştirak ettirmesinin ardından 1519 yılında geri göndermiştir (Orkun, 1994, s. 285-286).

Kutsal Roma İmparatorluğu'nun İstanbul'daki büyükelçisi olarak 1555-1562 tarihleri arasında İstanbul'da bulunan ve Elçi Hanı'nda uzun bir müddet yaşayan (7 yıl) Ogier Ghiselin von Busbeck veya Busbecq (d.1522-ö.1592) meşhur mektuplarında Elçi Hanı'ndan bahsetmiş, bir hapishaneye benzettiği Elçi Hanı'nın mimarisi hakkında detaylı bilgi vermiştir.

---

[153] Bu kitabe hakkında F. Babinger'in şöyle yayınları bulunmaktadır: Babinger, F. (1913). *Ein schriftgeschichtliches Raetsel, "Keleti Szemle*" XIV Jg. Budapest; Babinger, F. (1918). *Eine neuentdeckte ungarische Kerbinschrift aus Konstantinopel von Jahre 1575*, "Ungarische Rundschau," II, s. 41. Semavi Eyice, F. Babinger'in bu kitabe hakkında yanlış bir takım tahminler ile süsleyerek Almanca ve Macarca yayınladığını belirtmektedir (Eyice, 1970, s. 103).

[154] Sekeller, Macar krallığına ait Erdel topraklarında asırlardır varlık gösteren topluluktur. Kendilerini Avrupa Hunlarının torunları olarak görmektedir. Günümüz Sekel kültürü Macar kültürü ile iç içe olup, birçok unsurlar bakımından Türklerle oldukça benzerlikler gösterirler. Sekeller'in kendilerine has bir yazı tarzına sahiptirler. Sekel yazısı Göktürk yazısının bir türüdür. Türkiye'de Sekel yazısı üzerine en tefferuatlı bilgileri veren Türkçe kaynak Hüseyin Namık Orkun'un eseridir; Orkun, H. N. (1994). *Eski Türk Yazıtları*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: 529.

Elçi Hanı'nın İstanbul'un en kalabalık ve yüksek yerinde olduğunu belirten Busbecq (1555-1562) hanın arka pencerelerinin uzaktan güzel bir deniz manzarasına hâkimiyetini, hatta suda oynayan yunusları ve balıkçıları seyredecek kadar da yakın bir konumda olduğunu vurgulamaktadır. Bütün rüzgârlara açıktır, bu nedenle sağlıklı bir ikametgâh kabul edilmektedir. Pencereleri demir parmaklıklarla kapatılmış, ahşap kepenklerle tamamen örtülmüştür. Bu durum da hem manzaraya hem de taze havadan istifadeye mani olmaktadır. Bina tam bir kare biçimindedir, ortasında geniş ve büyük bir avluyla kuyu bulunmaktadır. Hanın sadece üst katında oturulmakta olup önünde revaklı bir geçit vardır, çepeçevre devam etmektedir. Pek çok küçük, aynı boyda, bir manastırın hücreleri gibi odalar bulunmaktadır. Cephesi saraya doğru uzanan yola bakmaktadır (Busbecq, 2005, s. 105).

Busbecq Sultan'ın hemen her cuma camiye giderken hanın önünden geçtiğini, böylece Sultan'ı hanın pencerelerinden sık sık görme imkânı bulduğunu belirtmektedir. Binanın alt katında atlar için ahır bulunmaktadır, tamamı kemerler üzerine kurulmuş olup dışı da yangına karşı kurşun levhalarla kaplanmıştır. Diğer taraftan hanın birçok bakımdan rahat olduğunu belirten Busbecq, pek çok kusuru olduğunu da aktarmaktadır. Busbecq'e göre gereksiz bir şey yoktur, her şey zaruri ihtiyaçları temin için yapılmıştır. Hatta keyif ve zarafet hiç düşünülmemiştir, güzelliği yahut yeniliğiyle insanın dikkatini çekecek hiçbir şey yoktur. Ne bir yeşillik ne ağaç ne de çalı bulunmaktadır. Üstelik handa gelincik, yılan, kertenkele ve akrep gibi türlü türlü yaratıklar olduğunu belirten Busbecq, bu sakinlerle yaşadıkları olayları esprili bir dille aktarmaktadır (Busbecq, 2005, s. 106).

Busbecq, Elçi Hanı'nın mimarisini Dernschwam kadar ayrıntılı tasvir etmemektedir. Ancak yapının özelliklerini, konumunu, içindeki yaşamı, hatta sürüngenler ile yaşadıkları komik olayları kısa ve öz olarak betimlemiştir. Handaki yaşamdan memnun değildir. Keyif alacak bir şey olmadığını söylemekte, hatta elçi heyeti yeniçeriler tarafından sıkı bir gözlem altında tutulduğu için hapis hayatı benzetmesinde bulunmaktadır.

Busbecq'in tasvirinde bazı ifadeleri dikkat çekmektedir. Bunlardan biri hanın arka penceresinden şehir manzarasını seyredebilmesi, hatta cuma selamlığına giden padişahı ve alayını caddeye bakan pencerelerden görebilmesidir. Diğer taraftan pencerelerin demir parmaklıklar ve ahşap kepenklerle tamamen kapatıldığını ve

manzarayı görmeyi engellediğini vurgulamaktadır. Bunlar her ne kadar birbirinden tezat ifadeler olsa da buradan, dışarıdaki manzara seyredilmek istendiğinde pencerelerdeki kepenklerin açıldığı, ancak normal durumda kapalı tutulduğu anlaşılmaktadır. Bunun sebebi düşünüldüğünde ilk akla gelen amaç, sıkı bir gözetim altında tutulan ve zaman zaman Elçi Hanı'nın kapıları[155] kilitlenerek içeriye hapsedilen elçilik heyetinin dışarı ile irtibatını kesmektir. Diğer amacıysa Busbecq bizzat yorumlamıştır: "Bunlar özel hayatlarını Hıristiyanların gözlerinden uzak tutmak isteyen komşuların şikâyeti üzerine yapılmış olmalı." (Busbecq, 2005, s. 105). Dernschwam'ın da şöyle bir yorumu bulunmaktadır: "Türkler dışarıdan içerisi görülmesin diye evlerin pencerelerini kafesli yaptırıyorlar." (Dernschwam, 1992, s. 62). Bu anlamda Dernschwam o dönemdeki İstanbul evlerinin pencerelerinin kafesli yapıldığını, hanın pencerelerinin de aynı maksatla kapalı olduğunu söylemektedir.[156]

Diğer dikkat çeken ifade, Elçi Hanı'nın avlusunda yeşillik, ağaç vb. bulunmayışıdır. Bu haklı bir şikâyettir, ancak Viyana'daki Avusturya Millî Kütüphanesi'nin arşivinde bulunan ve yukarıda bahsi geçen Elçi Hanı resimlerinde (Resim 15 ve 16) avluda birkaç ağaç tasviri görülmektedir. Bu bağlamda Busbecq zamanında avlu çıplak olsa da Busbecq'ten sonra ağaç dikildiği söylenebilir.

Elçi David Ungnad ile 1573-1578 yıllarında İstanbul'da bulunan Stephan Gerlach (d.1546- ö.1612), Elçi Hanı'nı kervansaray (*karupazarei*) olarak ifade etmiştir. 6 Ağustos 1573'te "bahçeler şehri" olarak nitelediği İstanbul'a ulaşan Gerlach, elçilik heyetinin *hapis hayatı* yaşadığı Elçi Hanı'nda konaklamaya başlar.

Stephan Gerlach (1573-1578), elçi David Ungnad'ın hana uzun bir yemek odası düzenlenmesi talimatı verdiğini belirtmektedir. Hanın gösterişli ahşap kaplama salonları yoktur, bunun yerine keşişlerin hücrelerine benzeyen duvarları taştan odalar bulunmaktadır. Bu duvarlarda soylu ve bilge kişilerin tasvirleriyle her biri birer sanat eseri olan portreler asılı değildir, aksine her tarafta akrepler, kertenkeleler, fareler ve türlü türlü böceklerin gezindiği çıplak odalardır. Diğer taraftan büyüklük ve genişlik itibariyle han birçok asilzadenin sarayından daha gösterişlidir. Dışarıdan büyük muntazam kesme taşlardan, içeridense tuğladan yapılmıştır. Fakat bunlar

[155] Seyyahların Elçi Hanı tasvirlerinden ve Scwheigger'in Elçi Hanı gravüründen (Şekil 7) anlaşılan, hanın biri ana caddeye bakan toplam 4 adet kapısı bulunmaktadır.

[156] Dernschwam'ın İstanbul evleri ile ilgili tespiti doğrudur. "Seyyahların Anlatımıyla İstanbul Evleri" bahsinde seyyahların evlerin pencereleri ile ilgili detaylı tasvirleri verilecektir.

sıvanmamış, duvar çinileriyle kaplanmamış veya badana edilmemiştir. Dikdörtgen biçimindeki yüksek tavanlı binanın alt katında çepeçevre dizili, yaklaşık 100 atın barınabileceği bir ahır bulunmaktadır fakat atlar için yemlik yoktur. Binanın üst katının iç tarafında, çevresini dolanan bir geçite açılan çok sayıda oda vardır. Her odanın biri sokağa, diğeriyse içeriye açılan 2 penceresi bulunmaktadır. Odalarda bir ocak yeri ile üzerinde at kılıyla kıtık doldurulmuş şilte bulunan derme çatma bir yatak vardır. Binanın dar, uzun ve taş döşeli avlusunda suyu iyi olmayan bir kuyu vardır. Alt katındaki caddeye bakan cephesinde, birçok zanaatkâra ait dükkân bulunur. Son olarak bina, yakında bulunan bir camiye[157] bağlıdır (Gerlach, 2006, s. 76).

Stephan Gerlach'tan Elçi Hanı'na bir yemek salonu ilave edildiğini öğrenmekteyiz. Mutfak hakkında betimlemede bulunmaz, ancak elçilik heyetine katılanların isim ve görevlerini zikrettiği listede mutfak görevlisinden bahsetmektedir.[158] Aynı zamanda elçinin mutfak masrafları hakkında da bilgi vermektedir.[159] Dolayısıyla Gerlach zamanında Elçi Hanı'nda mutfak bulunmaktadır.

Ocak 1578'de bir sabah vakti saat 9'da Elçi Joachim von Sinzendorff ile birlikte elçilik papazı olarak İstanbul'a gelen Salomon Schweigger (d.1551-ö.1622), birçok seyyah gibi ikamet ettikleri Elçi Hanı'nı kervansaray (*carabansarai*) olarak tanıtmıştır. Seyahatnamesinde Elçi Hanı hakkında detaylı izahatta bulunmuştur.

Schweigger (1578-1581) Elçi Hanı'nın yakınında Ali Paşa tarafından yaptırılmış olan Atik Ali Paşa Camii'nin bulunduğunu ve Elçi Hanı'nın bu camiye bağlı bir vakıf olduğunu belirtmektedir. Dörtgen biçimindeki bina bir saray kadar büyük ve geniştir. Dört tarafını çepeçevre saran, yan yana dizili birçok odası (hücre) vardır. Odaların her birinde sokağa bakan bir pencere bulunmaktadır. Koridor tarafında da alçak boylu bir pencere veya aralık vardır. Tavanları kubbe tarzında dörtgen biçimindeki odaların genişlikleri yaklaşık 12 ayaktır. Binanın dışı kesme taştan, içi ise duvar taşlarıyla örülüdür. Odanın duvarları sıvasız ve badanasızdır. Yüzeyi pürüzlü taşlar çok koyu renkte olduğundan, odalar kirli ve isli gibi görünür. Hatta Almanya'daki demircilerin ve çilingirlerin isten kararmış olan işlikleri bile Elçi

[157] Atik Ali Paşa Cami
[158] Gerlach, 2006, s. 518.
[159] Gerlach, 2006, s. 730.

Hanı'nın odalarından daha hoş görünür. Hanın her odasında bir ocak yeri vardır ancak odunun kıt olmasından nedeniyle herkesin ateş yakmasına izin verilmez. Geniş ve güzel, taşla döşeli avlunun ortasında suyu pek sağlıklı olmayan bir kuyu bulunmaktadır. Hanın alt katında yaklaşık 400 atın muhafaza edilebildiği ahır vardır. Ahırda Almanya'daki gibi yemlikler ve ahırların arasını ayıran tahta perdeler yoktur. Elçi David Ungnad kendi kesesinden harcayarak hanın ikinci katındaki galerinin bir kısmını böldürüp 12 adım boyunda, 8 adım eninde bir yemek salonu hâline getirmiştir. Aynı zamanda söz konusu salonun civarındaki 30 odayı da sıvalatıp badana ettirmiştir (Schweigger, 2014, s. 65, 66 ve 67).

Gerlach gibi Schweigger de elçi David Ungnad'ın hana yaptırdığı bir yemek salonundan bahsetmektedir. Schweigger yemek salonunun ölçülerini ve bulunduğu yeri belirtirken, Elçi Hanı gravüründe de (Şekil 7) yerini göstermektedir.

Schweigger seyahatnamesinde kendi eliyle kâğıt üzerine yaptığı çizimlere[160] (ahşap oyma gravürler) yer vermiş, bir tanesinde İstanbul'un genel görünüşünü tasvir etmiştir. Bu şematik gravürde şehrin belli başlı binaları işaretlenmiş ve bir liste hâlinde adları belirtilmiştir[161] (Şekil 5). Gravürde D işaretli Ayasofya'nın altında, B işaretiyle Elçi Hanı gösterilmiştir (Şekil 6). Elçi Hanı'nı "Der teutschen Legale Behausung" (Alman Temsilcisinin Konutu) olarak adlandıran Schweigger, Elçi Hanı'nı ortasındaki avluyu çeviren kubbeli odaları ve caddeye açılan kapısıyla göstermektedir.

[160] Heidi Stein, Schweigger'in seyahatnamesi ile ilgili olarak; "*Schweigger'in seyahatnamesinin o dönemde çok tutulmasında, içindeki çizimlerin de büyük etkisi olmuştur...Schweigger çizimlerinde, gördüklerini ayrıntılı biçimde ve gerçeğe sadık kalarak saptamaktadır ve en azından bu yönden 16. Yüzyılın birinci yarısında Türkiye hakkında yayınlanmış olan diğer yazılardaki, çoğu gerçek dışı resimlerden üstündür...*" demektedir (Schweigger, 2014, s.244).

[161] Bu çalışmada yer alan Schweigger'e ait resimler, el yazma nüshadan alınmıştır (Url-6).

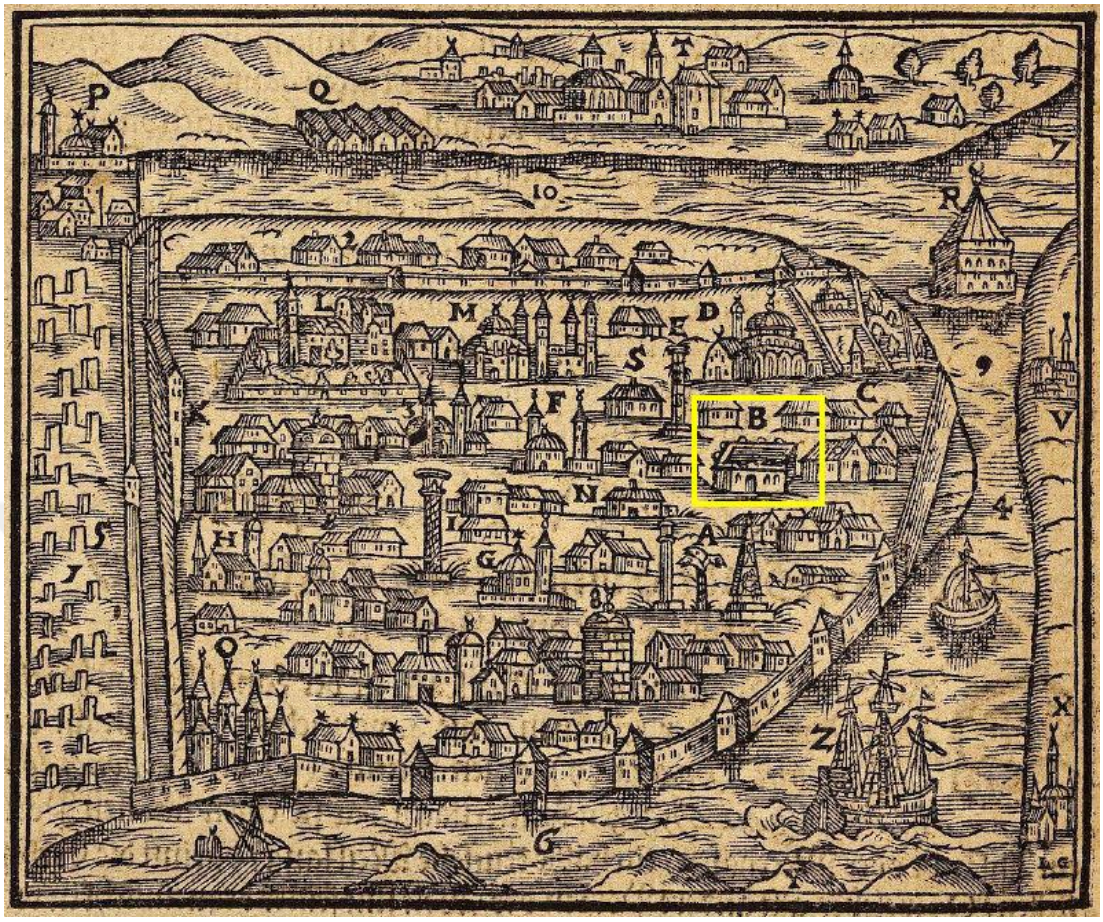

Şekil 5. Salomon Schweigger'in İstanbul Şehir Planı'nda Alman Temsilcisinin Konutu (B)

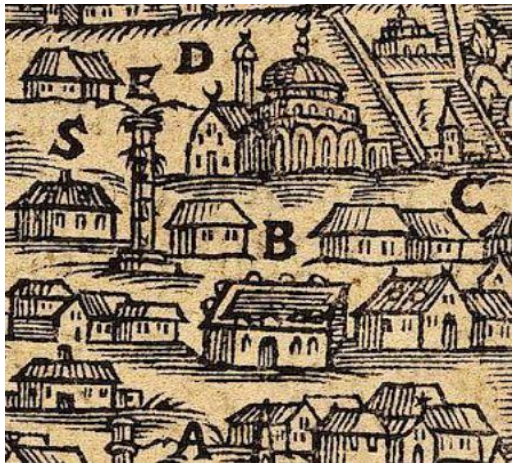

Şekil 6. Salomon Schweigger'in İstanbul Şehir Planı'nda Alman Temsilcisinin Konutu (B) (Şekil 5'den Detay)

Schweigger'in seyahatnamesinde Elçi Hanı'nın tek, detaylı ve kolay anlaşılır bir gravürü de bulunmaktadır[162] (Schweigger, 2014, s. 52) (Şekil 7). Bu gravürde Schweigger hanı "Die Herberge des österreichischen Gesandten in İstanbul" (İstanbul'da Avusturya Elçilerinin Konağı) olarak adlandırmıştır. Bu resme göre hanın cadde üzerindeki cephesinde birçok dükkân sıralanmıştır (E). Üst katın aşağısında bütün cephe boyunca bir saçak uzanmakta, sıra dükkânları korumaktadır. Hanın ortasında büyük bir avlu, tam ortasında etrafında parmaklık olan bilezikli bir kuyu görülmektedir (D). Parmaklığın yanında da bir ağaç vardır. Han 2 katlıdır, kesme taştandır. Avluya açılan kemerli 4 kapısı vardır. Bunların sadece biri cadde cephesine açılarak dışarıyla irtibatı sağlar. Alt kat sadece dar ve ince pencerelerle aydınlanmıştır. Bu katta mahzen ve ahır olduğu anlaşılmaktadır. Üst kat ise kurşun örtülü kubbelere sahip odacıklardan meydana gelmiştir. Kubbelerin yanında yükselen bacalardan, bu odaların her birinin bir ocağı olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca her biri dışarıya bakan birer pencereye sahiptir. Hana sonradan ilave edilen yemek salonu net bir şekilde gösterilmektedir: Hanın cadde girişinin (esas giriş) tam karşısına isabet eden cephesinin sol tarafından iki kemerinin arası camekânla kapatılarak burası bir mekân (salon-yemek odası) hâline getirilmiştir (A). Yine bu gravürde seyyahlara göre (Busbecq gibi) mutfağı olmayan hana sonradan mutfak ilave edildiği net bir şekilde anlaşılmaktadır: (B) ile işaretli yerde 2 adet mutfak vardır, avluda müstakil bir bina hâlinde gösterilmektedir.[163] Hanın cadde cephesindeki kapıda bir yeniçeri durmaktadır[164] (F).

[162] Aynı resim "Mordtmann, A. (1895), *Eine deutsche Botschaft in Konstantinopel anno 1573-1578*, Mitteilungen des Deutschen Exkursions-Klubs, yeni (ikinci) seri", ve "Gurlit, C. (1912), *Die Baukunst Konstantinopels*, Berlin. Resim 103" 'te kullanılmıştır.

[163] Dernschwam, seyahatnamesinde Elçi Hanı'nda mutfak olmadığını belirtmiştir. Schweigger ise, Şekil-7'da avluda müstakil bir bina hâlinde mutfak göstermekte ve seyahatnamesinde 2 adet mutfak bulunduğunu yazmaktadır. Buna göre, mutfağın Dernschwam'dan sonra yani 1555-1578 yılları arasında yapıldığı değerlendirilebilir.

[164] Başlarında bir çavuş bulunan 4 yeniçeri nöbet tutar. Bunlar elçiye ve elçilik hizmetlilerine sokağa çıktıklarında eşlik etmekte görevlendirilmişlerdir (Schweigger, 2014, s. 67).

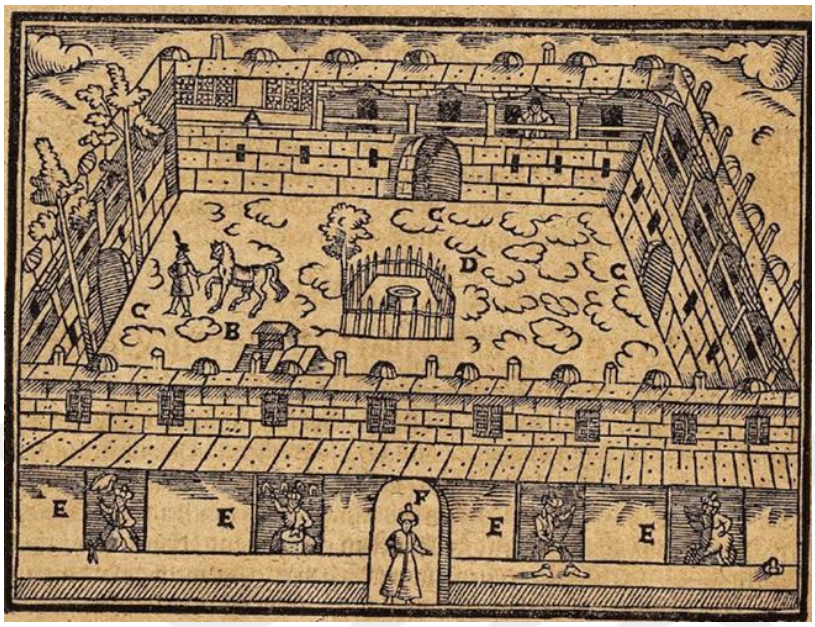

(A) Salon - Yemek Odası; Salonun uzunluğu 12 adım, genişliği 8 adım.

(B) 2 adet mutfak

(C) Binanın alt kısmında, tümünün üstü kubbeli bölmelerde atlar barındırılıyor.

(D) Kuyu

(E) Binanın cadde üzerinde birçok dükkân sıralanmıştır. Çeşitli sanat erbabı bunları işlik olarak kullanır.

(F) Başlarında bir çavuş bulunan 4 yeniçeri nöbet tutar.

Şekil 7. İstanbul'da Avusturya Elçilerinin Konağı (Url-6).

Rahat hareket özgürlükleri olmayan ve bu durumdan muzdarip olan seyyahlar hanın kapısında yeniçerilerin nöbet tuttuğundan, elçi dahi olsa yeniçerilerden izin almadan veya onların denetiminde olmadan dışarı çıkmanın ya da içeri girmenin mümkün olmadığından sık sık bahsetmişlerdir. Şekil 7'de gösterilen caddeye bakan giriş kapısının önünde nöbet tutan yeniçeri de seyyahların aktardıklarıyla uyuşmakta ve doğruluğunu desteklemektedir.

Schweigger'in Elçi Hanı gravürü (Şekil 7) seyyahların anlattıklarıyla örtüşmektedir. Kutsal Roma İmparatorluğu'nun ikametgâhı olan Elçi Hanı'nın mimari yapısını en iyi gösteren vesika olması yönünden önemlidir.

22 Haziran 1579'da İstanbul'a gelen ve 1 ay kalan seyyah Hans Jacob Breüning von Buchenbach (d.1552-ö.1616) seyahatnamesinde Elçi Hanı'na yer vermiş, Dernschwam, Gerlach ve Schweigger gibi *kervansaray* olarak bahsetmiştir.

Elçi Hanı'nın Çemberlitaş Sütunu ve Atik Ali Paşa Camii yakınında bulunduğunu belirten Hans Jacob Breüning von Buchenbach (1579), kesme taştan inşa edilmiş dörtgen biçimindeki yapıyı bir manastıra benzetmektedir. Girişinde binayı korumakla görevli olan bir çavuş ve 4 yeniçeri aralıksız nöbet tutmaktadır. Avlusunun ortasında bir kuyu, alt katında birkaç 100 atın barınabileceği bir ahır

bulunmaktadır. Üst katındaysa boydan boya uzanan, bir yönü koridora açılan, tavanı kubbe biçiminde olup içinde bir ocak yeri bulunan irili ufaklı hücreler sıralanmaktadır (Breüning, 2020, s. 151).

Breüning Elçi Hanı'nda ikamet etmemiştir, ancak hana dair tasvirleri burada zorunlu ikamet etmiş seyyahların tasvirlerinden farklı değildir. Breüning bunun sebebini yol arkadaşı Joan Carlier de Pinon ile birlikte her gün elçinin yanına serbestçe girebilmeleri, hatta sık sık sofrasına davet edilmeleriyle açıklamaktır.[165] Ayrıca elçi kentteki gezilerinde yardımcı olması için Breüning'in yanına yeniçerilerden birini ve bir tercümanı görevlendirmiştir. Seyyah, elçinin desteğiyle İstanbul'un birçok önemli yerini görebildiklerini ve değerli bilgiler edindiklerini aktarmaktadır.[166] Bu bağlamda 1 ay kaldığı İstanbul'a dair nasıl önemli veriler içeren hacimli bir eser bırakabildiği sorusunun cevabı da öğrenilmektedir.

1585-1588 yıllarında esir olarak İstanbul'da bulunan Brettenli Michael Heberer Elçi Hanı'nda ikamet etmemiş, ancak seyahatnamesinde kısa bir bilgiye yer vermiştir. Kadırgada kürek mahkûmuyken özgürlüğüne kavuşabilmek için Kutsal Roma İmparatorluğu'nun yeni elçisi Dr. Betz ile handa görüşmeler yapmış, bu görüşmelerden bahsederken "Alman Elçiliği" olarak tanıttığı Elçi Hanı'nı da tasvir etmiştir.

Heberer mahkûmu olduğu gemiden günübirlik birkaç saat izin alarak yanında gözetmenle birlikte şehirde gezebiliyordu. Yine bir gün ayrılma izni aldığında Elçi Hanı'na gitmiştir. Elçi Hanı'nın (Alman Elçiliği) solunda beyaz dut ağaçları olan, sağında eski küçük evlerle küfeki taşından yapılma kırık dökük, yıkılmaktan korumak için demir çemberlerle sarılarak tahta bir paravan içine alınmış bir sütunun karşısında bulunduğunu belirtmektedir. Hanın büyük bir giriş kapısı vardır, önünde bir çavuşla birlikte birkaç yeniçeri nöbet tutmaktadır. Onların haberi ve izni olmadan kimsenin hana girip çıkamayacağını belirten Heberer, elçinin bile izinsiz bir yere gidemeyeceğini özellikle vurgulamaktadır.[167] Fransa, İngiltere ve Venedik elçileri

[165] Elçi Hanı sofrasında bulunan kişileri sıralarken Salomon Schweigger'i (1578-1581) de zikretmektedir.
[166] Breüning, 2020, s. 152.
[167] Osmanlı İmparatorluğu, XVI. ve XVII. yüzyıllar boyunca en fazla siyasi münasebeti Orta Avrupa milletlerinin elçileri ile kurmuştur. Bu elçilerin ikametgâh yeri olan Elçi Hanı'nda Osmanlı Devleti, elçileri hem bir bakıma rehin tutuyor hem de göz önünde bulunduruyordu. Böylelikle elçi ve elçilik

kent surlarının dışında kalabiliyorken, Kutsal Roma elçilerinin bu özgürlükten muaf olduklarını belirtmektedir. Elçi Hanı hakkında söylenecek çok şey olmadığını çünkü binanın kötü durumda olduğunu söyleyerek han hakkındaki izlenimlerini sonlandırmaktadır (Heberer, 2003, s. 228 ve 311).

1587-1588 yılları arasında Kutsal Roma İmparatorluğu elçisi Bartholomaeus Petz'in heyetiyle eczacı olarak İstanbul'a gelen Königsbergli Reinhold Lubenau, "Alman Evi" olarak adlandırdığı Elçi Hanı'ndan bahsetmiştir. Alman Evi'nin bir tepeye, şehrin en güzel yerine kurulu olduğunu, Tavuk Pazarı olan Forum Constantini'nin ortasındaki Columna Constantini'nin (Çemberlitaş) tam karşısında bulunduğunu aktarmaktadır (Lubenau, 2012, s. 168). Hanı büyük bir saraya benzetmektedir; dikdörtgen biçiminde olan binanın dış duvarları kesme taştan, iç duvarları ise tuğladandır. Bir cephesi önünden geçen caddeye baktığı için her gün saraya giden önemli kişilerin bu caddeden geçtikleri görülmektedir. Bu tarafın kapısının önünde, her iki tarafa doğru dükkânlar bulunmaktadır. Diğer iki cephesi ise dar sokaklara bakmaktadır. Çatısı tamamen kurşunla kaplıdır (Lubenau, 2012, s. 194 ve 236).

Lubenau elçinin yeni bir mutfak, yanına da fırın yaptırdığını, daha önce avluda biri elçi diğeri de *nuncius*[168] (ulak/elçi) için 2 mutfak bulunduğunu ancak bunlardan birinin artık tavuk kümesi diğerininse domuz ve geyikler için barınak olarak kullanıldığını belirtmektedir. Hanın üst katında bütün binayı çepeçevre dolanan 41 oda bulunmaktadır. Odaların tepesi kubbeli olup içlerinde bir ocak yeri ve baca bulunmaktadır. Bu odalardan üçü elçiye tahsis edilmiş, biri bir Türk din adamının hizmetlilere Türkçe öğretmesi için ayrılmış, diğerleri tercümanlara (2 kişi), berbere, eczacıya, terziye, ressama, kuyumcuya, saatçiye ve rahibe tahsis edilmiştir. 2 oda yemek odası olarak ayrılmış, 3 oda armağanları getirmiş olan ulağa (*nuncius*) verilmiş, 2 oda ise resmî yazı işleri için kullanılmaktadır. Elçi yemek odasının yanındaki odayı şapele çevirtmiş, ibadetlerini bu odada yapmışlardır. Geri kalan

heyetindekilerin casusluk yapmalarına, esirleri gizlice kaçırma girişimlerine ve şehir içinde şüpheli birtakım temaslar kurmalarına engel olunabilmekteydi (Eyice, 1970, s. 107).

[168] Latince kökenli kelime olan *Nuncius/Nuntius* haberci, ulak anlamına gelmektedir. Herhangi bir kararı diğer tarafa bildirmekle görevli kimseye denir. Elçilik heyetinde yer alan görevlilerden biridir.

odalarda elçilik görevlilerinden ikişer, üçer, dörder kişi kalmaktadır. Odalardan biri de hizmetlilere yemek odası olarak tahsis edilmiştir (Lubenau, 2012, s. 237).

Lubenau odalarda kafeslerin içinde pek çok egzotik hayvan ve kuş beslendiğini, bunların handa kapalı yaşayan elçilik heyetine eğlence olduğunu belirtmektedir. Odalar badana edilmemiş, duvarları simsiyahtır ancak elçi odasını kumaşla kaplatmış ve boyatmıştır. Her odada kasapların etlerini teşhir ettikleri tezgâha benzeyen bir yatak, üzerinde kılla doldurulmuş şilteler, şiltelerin üzerindeyse pamuklu kumaştan bir çarşaf vardır. Odun çok pahalı olduğundan odalardaki ocaklarda ateş yakılmasına izin verilmediğini belirten Lubenau, sadece elçinin odasında, yemek odasında, din görevlisinin odasında ve yemek servisi yapılan odada ateş yakıldığını söylemektedir (Lubenau, 2012, s.238 ve 245).

Lubenau Elçi Hanı'nı detaylı olarak tasvir etmektedir. Diğerlerine nazaran bu tasvirde dikkat çeken husus, isim isim handaki odaların kimlere tahsis edildiğini zikretmesidir. Ayrıca seyyahlar oda sayısını farklı vermişlerdir; Lubenau 41 odadan bahsederken, Dernschwam 42 oda olduğunu söylemektedir. Belki odaların tefrişinde zamanla değişiklikler olmuştur. Öte yandan odaların en ve boyuyla ilgili bilgiler de çelişmektedir; Dernschwam odaların 16 ayak en ve boyda olduğunu belirtirken, Schweigger dörtgen biçiminde olan odaların genişliğini 12 ayak vermektedir. Ortak ve kesin olarak ifade edilen husus ise odaların konfordan uzak olduğudur, sadece elçinin odası daha iç açıcıdır. Ortak kanı olan diğer bir konu, odunun çok pahalı olmasıdır; hanın odalarında ocak bulunmasına rağmen pahalılıktan dolayı odun yakılmasına izin verilmediği zikredilir. Diğer taraftan Dernschwam (1553-1555) zamanında Elçi Hanı'nda mutfak bulunmazken, Lubenau'nın (1587-1588) tasvirinde elçi tarafından yeni bir mutfak ve fırın yapıldığını, eski iki mutfağın da hayvanlar için barınak olarak kullanıldığını öğrenmekteyiz.

Lubeanu hanın arka cephesindeki odalardan deniz göründüğünü, buradan gemileri, kadırgaları, hatta sürüler hâlinde yüzen yunusları seyretmenin mümkün olduğunu belirtmektedir (Lubenau, 2012, s.238). Lubenau'nın aktardıkları Busbecq'in izlenimlerini akla getirmektedir ki bu derece benzerlik, Lubenau'nın Busbecq'in mektuplarından haberdar olup bazı söylemlerinden etkilendiğini düşündürmektedir.

1591 yılında İmparator II. Rudolf tarafından İstanbul'a gönderilen elçi Friedrich von Kreckwitz'in elçilik heyetinde görevli olarak gelen Bohemyalı Baron Wenceslas Wratislaw von Mitrowitz (d.1576-ö.1635) Elçi Hanı'nda kalmıştır. Wratislaw Elçi Hanı'nın dört köşe, kırmızı tuğladan yapılmış, çatısı kurşunla kaplı, büyük bir yapı olduğunu belirtmektedir. Büyükçe bir kapıdan içeri girince temiz ve geniş bir meydana varılmaktadır. Bu meydanın her yönünde birer kapı bulunmakta, üst kata taş bir merdivenle çıkılmaktadır. Taş galeriyle çevrili üst katta çepeçevre, oldukça konforlu ve içlerinde İtalyan sobaları bulunan odalar bulunmaktadır. Elçi caddeye bakan odalardan birini seçmiş, diğer odalara rütbe ve mevkiiye göre hanın diğer sakinleri üçer, dörder kişi olarak yerleştirilmiştir. Alt katta mutfak, şarap mahzenleri ve 200 atı barındırabilecek kapasitede bir ahır bulunmaktadır. Han İstanbul'un en büyük sokaklarına yakındır, saraya gidenlerin önünden geçtiği, dört bir yanı gören iyi bir yere konumlandırılmıştır (Wratislaw, 1981, s. 44).

Hermann Czernin'in heyetinde elçi sekreteri olarak 1616 yılında İstanbul'a gelen Adam Werner Elçi Hanı'nda konaklamıştır. Elçi Hanı'nın dörtgen biçiminde büyük bir yapı olduğunu, yine dörtgen biçimindeki geniş avlusunun ortasında İstanbul'da başka hiçbir yerde görülmeyen, kaplarla su çıkartılabilen bir kuyu bulunduğunu belirtmektedir. Alt katta avlunun etrafında ahırlar, üstü kubbeli hücre gibi odacıklar ve mutfak bulunmaktadır. Üst kattaysa binayı çepeçevre dolaşan geniş bir revakla ona bitişik, sokağa bakan küçük odalar (hücreler) dizilidir. Odaların içinde birer ocak bulunmaktadır, bu odalar demir parmaklıklarla güvenli bir şekilde korunmaktadır. Werner odaların içinde yatak ya da başka bir eşya bulunmazken, börtü böceğin de eksik olmadığını belirtmektedir. Hanın güneye bakan odalarının çok hoş bir manzarası vardır. Kuzeye bakan cephesinde kentin en önemli caddelerinden birine açılan binanın giriş kapısı bulunmaktadır. Saray hana çeyrek saat mesafede bulunmaktadır, saraya giden ya da saraydan gelen tüm beyler, paşalar, vezirler hatta sultan bu caddeden geçmektedir (Werner, 2011, s. 57).

Wratislav ve Werner'in Elçi Hanı tasvirleri önceki seyyahların tekrarı niteliğindedir, yeni bir bilgi yoktur. Ancak tekrar edilen bilgiler, seyyahların tasvirlerinin doğruluğunu da teyit etmektedir.

Sonuç itibariyle, tarihsel süreçte yaşanan doğal afetlerden ve ayaklanmalardan etkilenerek harap vaziyete düşmüş olan Elçi Hanı, siyasi nedenlerle

de önemini kaybetmiştir. Seyyahların anlatımıyla geniş ölçüde bilgiye ulaştığımız han, günümüzde hiçbir izi kalmamış yapılar arasındadır. Harita 4'te Elçi Hanı'nın günümüzdeki konumunu gösteren hava fotoğrafı, tarihî haritalardaki yeri ve günümüzde bulunduğu alanın mevcut durumunu içeren bilgi paftası gösterilmektedir.

Harita 4. Günümüze Ulaşmamış Yapılar Bilgi Paftası: 1.Elçi Hanı

4.1.1.1.2. Sarây-ı Atîk-i Âmire (Eski Saray)

Günümüze ulaşmamış yapılar arasında olup konumu belli olan diğer yapı, Sarây-ı Atîk-i Âmire'dir. İstanbul'un fethinden hemen sonra Fatih Sultan Mehmet'in yaptırdığı ilk yapılar arasındadır. Yeni Saray (Topkapı Sarayı) inşa edildiğinde, *Eski Saray* adını almıştır. Günümüzde hiçbir izi kalmamıştır.

Fatih Sultan Mehmet İstanbul'u fethettiğinde, şehir harap durumdaydı. Rivayetlere göre 20 gün çadırlı karargâhında kalan Fatih, Edirne'ye geri dönmeden önce sarayın yapılmasını emretmiştir. *Forum Theodosii'*nin[169] büyük bir kısmını kapsayan devasa bir alana inşa edilen Saray-ı Atik, "Topkapı" adıyla bilinen Yeni

[169] Theodosius Forumu: Antik kaynaklara göre 14 bölgeden oluşan Constantinopolis'in yedinci ve sekizinci bölgelerinde bulunuyordu. Bu bölge, Mese'nin kuzeyinden Haliç'e kadar, Constantinus ile Tauri Forumları arasında bulunmaktaydı. Theodosius Sütunu, 2 atlı heykel ve Tauri Forumu'nun bir kısmı Yedinci bölgedeydi (Berger, 1988, s. 148; Janin, 1964, s. 52;).

Saray yaptırılınca Eski Saray adını almıştır. Fatih dönemindeki planı ve mimari unsurları hakkında malumat yoktur. Kritovulos 1454 yılında başlayıp 1455 yılında tamamlandığını, Evliya Çelebi 1454-1458 yılları arasında inşa edildiğini, Hammer fethin yılında yani 1453'te inşaatın başlayıp 4 yılda tamamlandığını, Kuran ise 1456 yılında tamamlandığını belirtmektedir. Fatih döneminde yaklaşık 360.000 m² yüz ölçümünde olan Eski Saray, her tarafı yüksek duvarlarla çevrili olan âdeta küçük bir şehir görünümündeydi. Gyllius İstanbul'a ilk geldiğinde (1544-1547), saray alanının çevresinin yaklaşık 6 bin adımlık alanı kapsadığını belirtir. Duvarlarının burçsuz, hendeksiz ve dendansız olduğu tahmin edilmektedir (Ayverdi, 1989, s. 678 ve 679; Gyllius, 1997, s. 47).

Çeşitli köşkler ve hizmet yapılarından oluştuğu düşünülen Eski Saray 1540 yılında önemli bir yangın geçirmiş, muhtemelen bu felaketten sonra Mimar Sinan tarafından onarılmıştır. Kanuni Sultan Süleyman Eski Saray'ın arazisinin geniş bir kısmını Süleymaniye Camii'ni ve ilk vezirlerin saraylarını inşa ettirmek için kullandı. Yeni Saray'a nazaran Eski Saray'ın iç mekânı hakkında çok daha az şey bilinmektedir. Nitekim Topkapı Sarayı'nın yapılmasıyla önemini kaybetmiş, padişah ve devlet teşkilatı Topkapı Sarayı'na (Büyük Saray) taşınmıştır. Bir padişah tahta çıkınca eski padişahın gözdeleri Eski Saray'da yaşamaya gönderildiğinden, eski gözdelerin ve yaşlı saraylı kadınların ikametgâhı olmuştur. İlerleyen zamanlarda birkaç kez onarıldığı düşünülmüştür. XIX. yüzyılda ise yıktırılarak arsasına Bab-ı Seraskerî denilen Harbiye Nezareti inşa edilmiştir. Eski Saray'a ait yapılardan bugüne ulaşan bir kalıntı olmamıştır (Ayverdi, 1989, s. 681; Hammer, 1822, s. 322-324; Kuran, 1986, s. 380). Günümüzde bu arazinin üzerinde Beyazıt ve Süleymaniye Camii arazilerinin bir kısmıyla İstanbul Üniversitesi Rektörlüğü ve üniversitenin bazı bölümleri bulunmaktadır.

Eski Saray'a ait en erken tasvir, G. Braun ve F. Hogenberg tarafından çizilen, Venedikli Giovanni Andrea Vavassore tarafından 1520 tarihlerinde basılan gravürün en gelişmiş tasarımında bulunmaktadır (Resim 21). İç içe 2 duvarla çevrili olan sarayda, asıl yapıların ikinci duvarın içinde olduğu görülmektedir (Resim 22). Diğer resim ise Viyana'daki Avusturya Millî Kütüphanesi'nde yer alan bir albümdeki (*Österreichische Nationalbibliothek Codex Vindobonensis, nr. 8626*) 1586/88 tarihli İstanbul panoramasındadır (Resim 23). Sık ağaçlı, bazıları kiremit bazılarıysa

piramidal sivri çatılı olan, farklı ölçülerde birbirinden bağımsız yapıların bulunduğu alanın çokgen dış duvarlarının bir köşesi üçgen görünümündedir. Avusturya Millî Kütüphanesi'nde (*Österreichische Nationalbibliothek Codex Vindobonensis 8615*) bulunan başka bir resim, Eski Saray'ın bir köşesini göstermektedir[170] (Resim 24). 1813'e ait olduğu tahmin edilen, Seyyid Hasan tarafından çizilen 1823-24 tarihli II. Bayezid Su Yolları Haritası'nda da Eski Saray gösterilmektedir ki fikir vermesi açısından önemlidir (Harita 5).

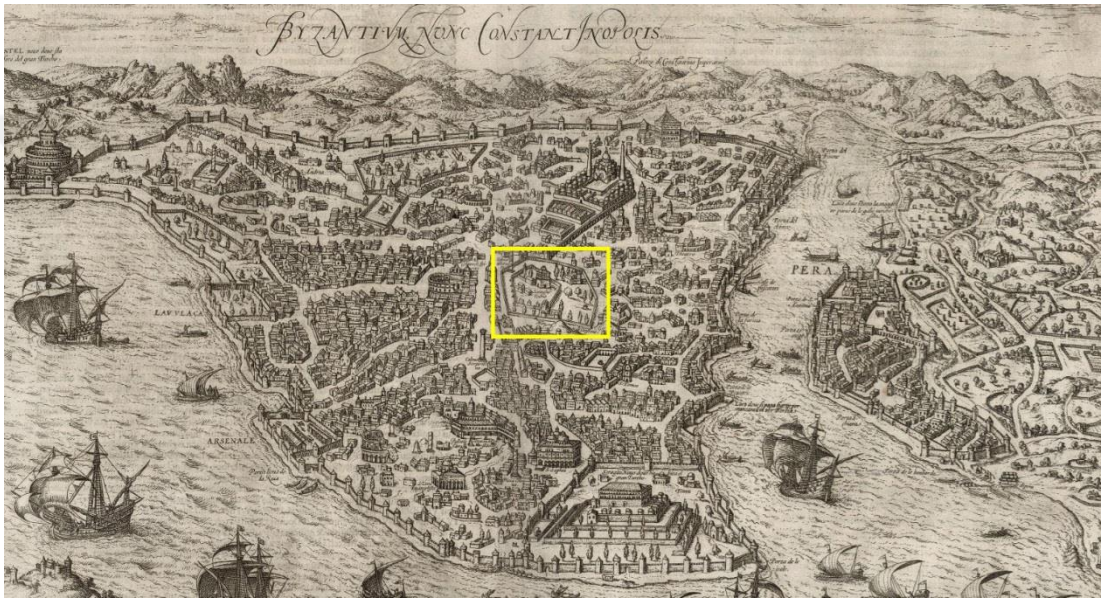

Resim 21. İstanbul Planı'nda Eski Saray (G. Braun ve F. Hogenberg)

[170] Bu resim M. And tarafından yayınlanmıştır: Metin And, *XVI. Yüzyılda İstanbul, Hayat- Tarih Mecmuası*, Sayı 8 (Eylül 1969) s. 19.

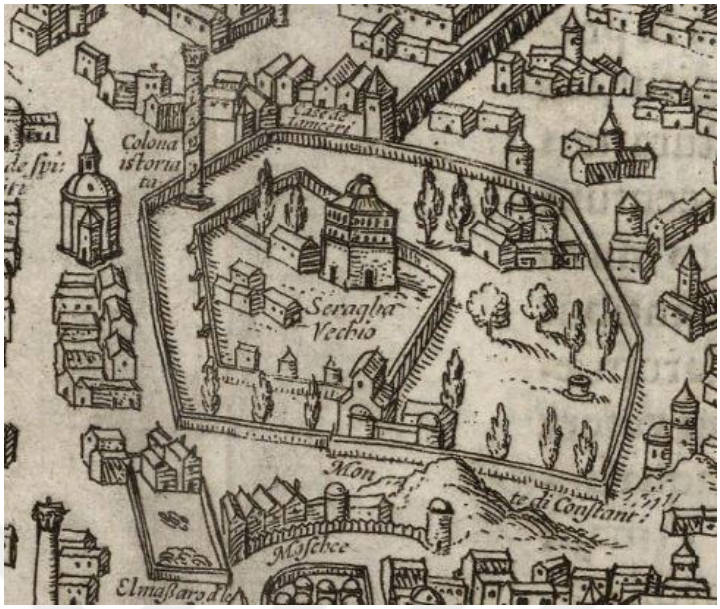

Resim 22. İstanbul Planı'nda Eski Saray (Resim 21'den Detay)

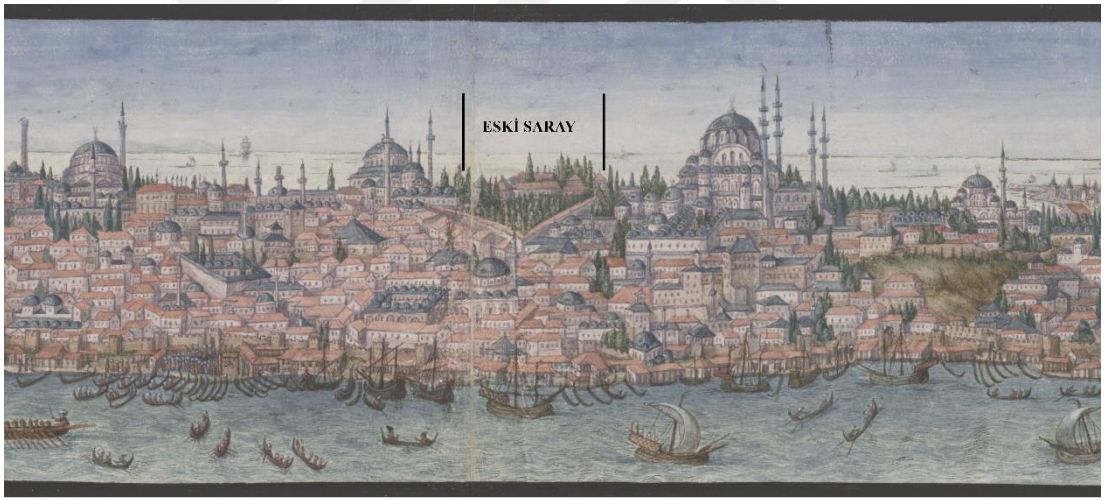

Resim 23. İstanbul Panoramasında Eski Saray (Codex Vindobonensis, nr. 8626) (XVI. Yüzyıl)

Resim 24. Eski Saray'dan Bir Kısım (Codex Vindobonensis, nr. 8615) (XVI. Yüzyıl) (Url-15).

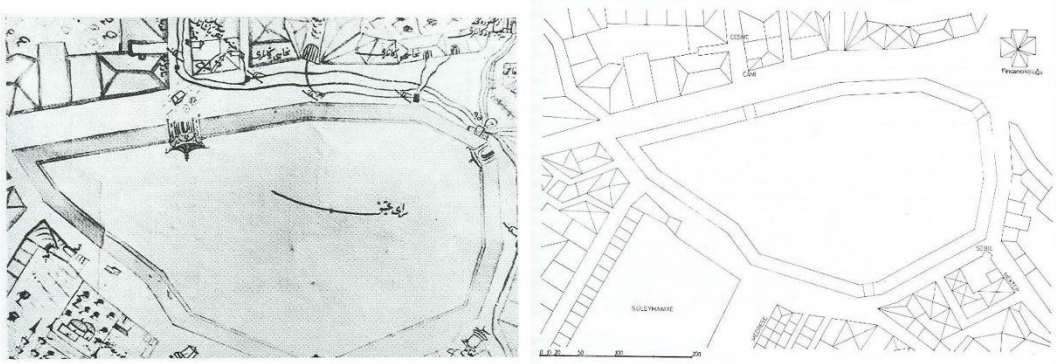

Harita 5. II. Bayezid Suyolu Haritasında Eski Saray (Ayverdi)

Yukarıda verilen özetle Eski Saray hakkındaki bilgiler derlendikten sonra, bu çalışma kapsamında yer alan seyyahların bilgileri ele alınacaktır. İstanbul'da bulundukları kronolojik sıraya göre seyyahların Eski Saray tasvirleri aşağıda belirtilmektedir.

Hans Dernschwam (1553-1555) Eski Saray'ı Hürrem Sultan'ın ikametgâhı ve sarayı olarak anlatmaktadır. Vaktiyle çok geniş bir arazide olduğunu, padişahın sarayına (Topkapı Sarayı) uzak kaldığını belirtmektedir. Kanuni Sultan Süleyman arazinin önemli bir kısmını çevirtmiş, geniş arazi üzerine cami, kervansaray, hamam, medrese ve birçok dükkân yaptırmıştır. Arazi neredeyse Belgrad kadar, belki de daha büyüktür. Denschwam arazide gördüğü inşaatın 1555 yılından itibaren 3 yılda ancak tamamlanacağını tahmin etmektedir. Hürrem Sultan'ın sarayının önünde geniş bir avlu hâline getirilmiş, etrafı yüksek duvarlarla çevrili büyük bir meydan bulunmaktadır. Bu duvarların bir şehir surunu andırdığını belirten Dernschwam içeriye girilemediğini, dışarıya da çıkılamadığını vurgulamaktadır. Geniş avlunun içinde büyük bahçeler, kadınlar için ev ve hücreler (odacıklar) bulunmaktadır. Büyük kapısının önünden geçerken, birkaç haremağasının ellerinde sopalarla oturdukları görülmektedir. Sarayın neresi olduğunu bilmeyen bir kimse kazara kapının önünde durup içeriye baksa haremağaları tarafından derhal yakalanmaktadır. Diğerlerinde olduğu gibi kadınların kaldığı bu saraya da fazla kadın ya da erkek girip çıkmamaktadır (Dernschwam, 1992, s. 188).

Dernschwam'ın Eski Saray hakkında verdiği bilgiler önemlidir. İstanbul'da kaldığı 1554 yılında Süleymaniye Külliyesi'nin inşaatına tanıklık ettiği, külliyenin inşaatının Eski Saray'ın bir kısmının üzerine yaptırıldığı anlaşılmaktadır. Kaynaklarda da Süleymaniye Külliyesi'nin 1550-1557 yılları arasında Kanuni Sultan Süleyman (1520-1566) tarafından Mimar Sinan'a yaptırıldığı, arazinin bazı parçalarının Eski Saray'a ait olduğu belirtilmektedir. 1540 yangını ve haremin bir kısmının Topkapı Sarayı'na geçmesi nedeniyle, Eski Saray arazisinin bir kısmı Süleymaniye Külliyesi için ayrılmıştır (Wiener, 2001, s. 464). Öte yandan Dernschwam'ın Eski Saray'ı *Hürrem Sultan'ın sarayı* olarak ifade etmesi şaşılacak bir durum değildir, o dönemde Osmanlı padişahı Kanuni Sultan Süleyman'nın eşi

Hürrem Sultan en az Kanuni kadar bilinmektedir ki bu seyyahların aktardıklarından da anlaşılmaktadır.[171]

Stephan Gerlach'ın (1574-1578) öğrendiğine göre, Eski Saray neredeyse Tübingen[172] kenti kadar büyüktür. Yaklaşık 400 genç kızın kaldığı sarayda bahçeler, korular, binicilik ve atış alanlarıyla kadınların yaşadıkları odalar bulunmaktadır (Gerlach, 2006, s. 402).

Salomon Schweigger (1578-1581) Bayezid Camii yakınlarında "Eski Saray" *(Esski Saraia*) adıyla bir Türk sarayı bulunduğunu, çok yüksek duvarlarla çevrili bu sarayın dışarıdan bakıldığında içinin görülmediğini, dolayısıyla içerideki yapıların bilinmediğini aktarmaktadır. Padişah eşi ve cariyeleriyle burada yaşamaktadır. Dışarıdan erkek veya kadın giremez, sadece padişah gelir ve birkaç gün konaklar. Diğer taraftan padişahın eşi sık sık geziye çıkar, ziyaretlerde bulunur. Böyle zamanlarda sarayda görevli yüzlerce uşaktan bazıları padişahın eşine refakat eder (Schweigger, 2014, s. 159).

Schweigger seyahatnamesinde İstanbul'un genel görünüşünü tasvir ettiği İstanbul Planı'nda, N ile işaretli kısımda Eski Saray'ı göstermiştir (Şekil 8). Burada saray tek katlı, basit ve küçük bir yapı olarak gösterilmiş olup gerçeğinden uzaktır.

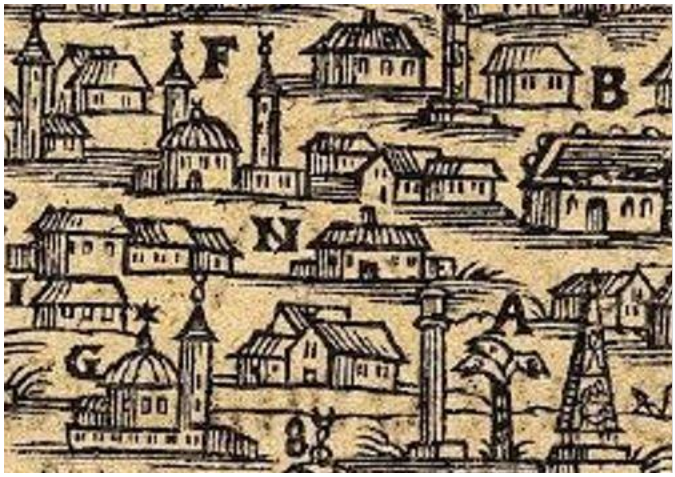

Şekil 8. Salomon Schweigger'in İstanbul Şehir Planı'nda Eski Saray (N)

[171] Hürrem Sultan ya da dönemin padişah eş/eşleri ya da Valide Sultanlar hakkında hatta hanedan kadınların entrikalarına kadar birçok konuda seyyahların anlatımları bulunmaktadır. Hürrem Sultan'a dair seyyahların notlarından bazıları bkz; Dernschwam, 1992, s. 186, 187, 188; Gerlach, 2006, s. 107, 693, 729.

[172] Almanya'da bir şehir olan Tübingen'in yüz ölçümü 108,12 km²'dir.

Reinhold Lubenau (1573-89), Fatih Sultan Mehmet tarafından İstanbul'un tam orta yerinde bir saray yaptırılıp bu sarayın Topkapı Sarayı'ndan çok evvele dayandığını belirtmektedir. Padişah maiyetiyle bu sarayda yaşamaktadır. Binanın çevresi 2000 adımdır, çevresi yüksek ve kalın bir duvarla kapatılmıştır. 2 kapısı vardır ancak sadece birinci kapıdan girilip çıkılır, diğeri hiç açılmaz. İçerideki binalar odaları ve mutfaklarıyla birbirinden ayrı yapılmıştır, burada padişahın eşleri ve cariyeler yaşamaktadır (Lubenau, 2012, s. 207).

Hans Jacob Breüning (1579-1580), Theodosius Forumu bölgesinde inşa edilen ve çok yüksek duvarlı olduğu için âdeta manastırlara benzeyen bir yapıdan bahsetmektedir. Türklerin "Eski Saray" dediği bu sarayda, 300'ü bulan saraylı kadının yaşadığını ve dışarıdan içerinin hiç görünmediğini belirtir. Ayrıca önceden burada Hristiyan hükümdarların yaşadığını da iddia etmektedir (Breüning, 2020, s. 116). Ancak burada bir yanılgıya düştüğünü ya da bilgi karışıklığı yaşadığını söyleyebiliriz. Nitekim Eski Saray fetihten sonra Fatih Sultan Mehmet tarafından yapılan ilk yapılar arasındadır.

Uzun yıllar esaret hayatı yaşayan Michael Heberer (1585-1587) özgürlüğüne kavuşunca ülkesine dönmeden önce İstanbul'u gezmiş, gördüklerini seyahatnamesinde anlatmıştır. Esaret hayatını ve yaşadıklarını da anlatan Heberer'in, esaret yıllarında çalışmakla görevlendirildiği yerlerden biri de Eski Saray olmuştur. Bu anlamda onu diğer seyyahlardan ayıran önemli husus, esir olarak saraya girip inşaatta çalışırken gördüklerini seyahatnamesinde aktarmasıdır.

Heberer Türk padişahlarına ait kadınların kaldığı kapalı bir binanın (saray) etrafının yaklaşık 1,5 Fransız mili kadar olduğunu, bu yapının içinde farklı ölçülerde odalar ve daireler bulunduğunu belirtmektedir. Sarayda padişahın validesi, çocukları, çocuklarının anneleri birbirlerinden bağımsız birlikte yaşamaktadırlar. Çok sayıda hadım ağası da görevlidir. Bu sarayda birçok esirle birlikte görevlendirildiğini belirten Heberer, görevlerinin arka tarafta inşa edilecek olan gösterişli konutun yapımı için harç ve taş taşımak olduğunu aktarmaktadır. Sarayın girişinde büyük bir kapı vardır, kapının önünde nöbet tutan yeniçeriler ve kapıcılar bulunmaktadır. Güvenliği sağlayan bu kişilerin denetiminden geçmeden kimse içeri giremez ya da dışarı çıkamaz. Son olarak sarayın önünde taş döşeli geniş bir avlu bulunmaktadır.

Ayrıca Heberer'in aktardığına göre padişahın eşinin oturduğu konut taştan olup 2 katlıdır, pek de güzel ve gösterişli değildir (Heberer, 2003, s. 238 ve 239).

Heberer'den 1587 yılında Eski Saray'ın arka tarafında bir konut inşaatı yapıldığını öğrenmekteyiz. Kaynaklarda bu tarihlerde Eski Saray'da yapılan bir inşaat faaliyeti yer almamakla birlikte, dönem dönem geçirdiği yangın afetlerinden sonra bakım, onarım ve tamir faaliyetlerinden bahsedilmektedir. Dolayısıyla Heberer böyle bir inşaata tanıklık etmiş olabilir. Diğer taraftan Eski Saray'ın arsasının bir kısmına Süleymaniye Külliyesi inşa edildiği bilinmektedir. 1587 yılında Mimar Sinan caminin kuzeyine bir sebil ve kendi türbesini inşa etmiştir.[173] Buradan yola çıkarak Heberer'in Mimar Sinan'ın türbesinin inşaatına tanıklık etmiş olabileceği de düşünülebilir.

Adam Werner (1616-1617) Eski Saray'a kısaca yer vermiştir. Eski Saray'ın kentin ortasına denk gelen yerde bulunduğunu, yüksek duvarlar ile çevrili olup burada Osmanlı padişahlarının eşlerinin yaşadığını belirtmektedir. Kadınlar ender de olsa saraydan ayrılmakta, her tarafı örtülerle kaplı bir araba ve at sırtında hadım ağaları eşliğinde sarayın dışına çıkmaktadırlar (Werner, 2011, s. 94).

Tarihî haritalara bakıldığında Eski Saray'ın konumu ve kütlesiyle ilgili önemli bilgilere ulaşılmaktadır. Bunlardan ilki olan 1453-1481 Arkeolojik ve Topoğrafik Harita'da Eski Saray'ın konumu günümüzle örtüşmekte olup çift duvarla çevrili olarak gösterilmiştir[174] (Harita 6). Bu alan 1786 tarihli Kauffer'in haritasında bugünkünden çok daha değişiktir (Harita 7). 1836 tarihli Moltke haritasıyla birlikte diğer haritalar incelendiğinde, Eski Saray'ın alanında gösterilen yapıların yıllar içinde nasıl değiştikleri görülmektedir (Harita 8).

[173] Wiener, 2001, s. 467

[174] Günümüze ulaşmamış yapılar bilgi paftası Archgis programında hazırlanmıştır. Archmap'e İBB Coğrafi Bilgi Sistemleri Şube Müdürlüğü arşivinde yer alan tarihî haritalar ile günümüz CBS verileri (uydu görüntüsü, yol-sokak-cadde-mahalle verileri, 360˚ sokak görünümü vb.) birlikte incelenmiştir. 1453-1481 Arkeolojik ve Topoğrafik Harita tarihî haritalar arşivinde bulunan haritalardan biridir.

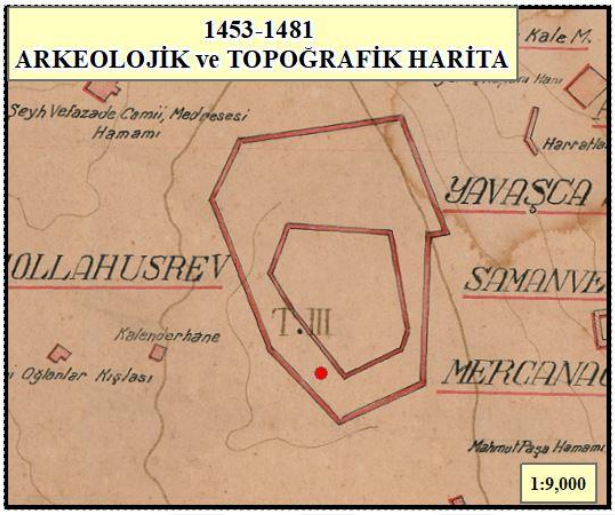

Harita 6. Eski Saray (Arkeolojik ve Topoğrafik Harita)

Harita 7. Eski Saray (Kauffer)

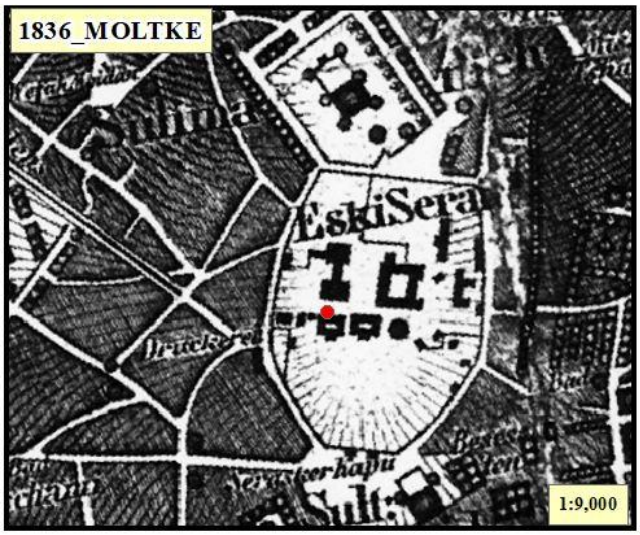

Harita 8. Eski Saray (Moltke)

Heberer hariç Seyyahlar, Eski Saray hakkında etraftan edindikleri bilgileri aktarmaktadırlar. Nitekim giriş ve çıkışın mümkün olmadığı bir yapıya, özellikle saray kadınlarının ikametgâhına yabancı bir seyyahın, hatta yabancı bir erkeğin girmesi mümkün değildir. Dolayısıyla seyyahların anlatımıyla edindiğimiz bilgiler kısıtlıdır. Kaynaklarda özellikle saray alanı içerisindeki yapılar hakkında fazla bir malumat bulunmadığı için de önemlidir. Harita 9'da Eski Saray'ın günümüzdeki konumunu gösteren hava fotoğrafı, tarihî haritalardaki yeri ve günümüzde bulunduğu alanın mevcut durumunu içeren bilgi paftası gösterilmektedir.

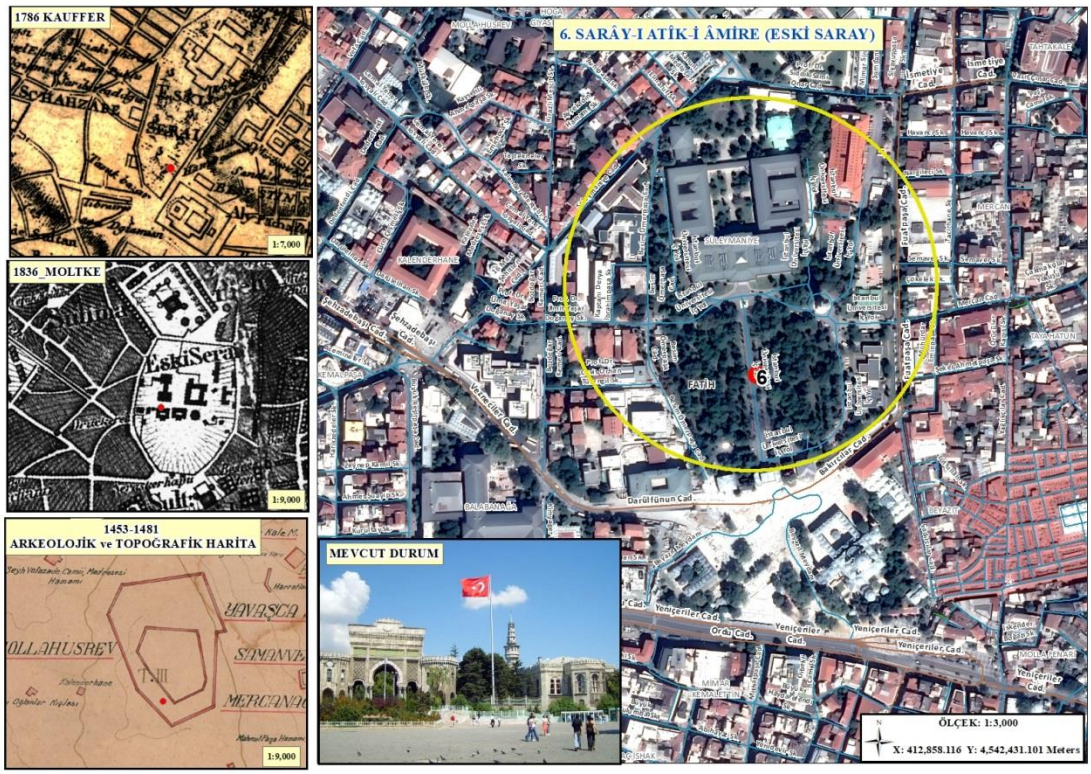

Harita 9. Günümüze Ulaşmamış Yapılar Bilgi Paftası: 6. Sarây-ı Atîk-i Âmire (Eski Saray)

4.1.1.2. Konumu Kesin Tespit Edilememiş Yapılar

Günümüzde hiçbir izi kalmayan sivil yapılar arasında konumu kesin tespit edilememiş yapılar da bulunmaktadır. *Günümüze Ulaşmamış Yapılar Bilgi Paftası*'nda tarihî haritalar ve günümüz CBS verileriyle bu yapıların yeri tahmini olarak gösterilmiştir.

4.1.1.2.1. Rüstem Paşa Sarayı (Ayşe Sultan Sarayı)

Dernschwam (1553-1555) seyahatnamesinde dönemin vezîr-i âzamı Rüstem Paşa hakkında birçok bilgi aktarmaktadır. Nitekim elçilik heyeti Rüstem Paşa ile sık sık siyasi görüşmeler gerçekleştirmektedir. Dernschwam 29 Ağustos 1553 tarihinde elçi heyetinin Rüstem Paşa'yı ziyaret etmek için 2 kayık ile boğaz üzerinden Üsküdar'a geçtiğini aktarmaktadır. Rüstem Paşa Üsküdar'da büyük bahçeler içinde bulunan köşkünde (ya da konutunda) hem ikamet etmekte hem de elçileri kabul ederek devlet işlerini yürütmektedir (Dernschwam, 1992, s. 54, 84, 207).

Bu doğrultuda günümüzde Dernschwam'ın tarif ettiği bölgedeki kayıtlara ve anlatımlara bakıldığında, Boğaziçi'nin karşı kıyısında, Kız Kulesi'nin tam karşısında, deniz kenarında, Kadıköy beldesinin sınırında bir saraydan bahsedilmektedir (Url-19). Devrinin ünlü sadrazamı, Kanuni Sultan Süleyman'ın damadı ve Mihrimah Sultan'ın eşi olan Rüstem Paşa'nın (d.1500-ö.1561) bu sarayı, Mimar Sinan'ın tezkirelerinde "Üsküdar'da Rüstem Paşa Sarayı" olarak kaydedilmiştir. Bu yapı daha sonra Rüstem Paşa'nın kızı Ayşe Sultan'a geçmiş, Ayşe Sultan Sarayı olarak anılmıştır. Ayşe Sultan'ın vakfiyesindeki çok geniş bir alana yayıldığı anlaşılan saray yapısının müştemilatı hakkında detaylı bilgiler bulunmaktadır. İçinde: bahçe, odalar, çeşme, havuz, hücreler, kasırlar, kenef, hamam, mutfak, ambarlar, su kuyusu, şadırvan, çeşitli ağaçlar, divanhane ve diğer müştemilatlar bulunmaktadır (Alkan, 2022, s. 415).

Sarayın tahminî yerinin tespiti için tarihî haritalar incelenmiştir. Bu incelemelerde, 1716 tarihli Alman coğrafyacı ve haritacı Johann Baptist Homann'ın (1663-1724) İstanbul haritasında hem Dernschwam'ın hem de kaynakların işaret ettiği alandaki "Üsküdar'da Büyük Saray" yazısı dikkat çekmektedir (Harita 10).

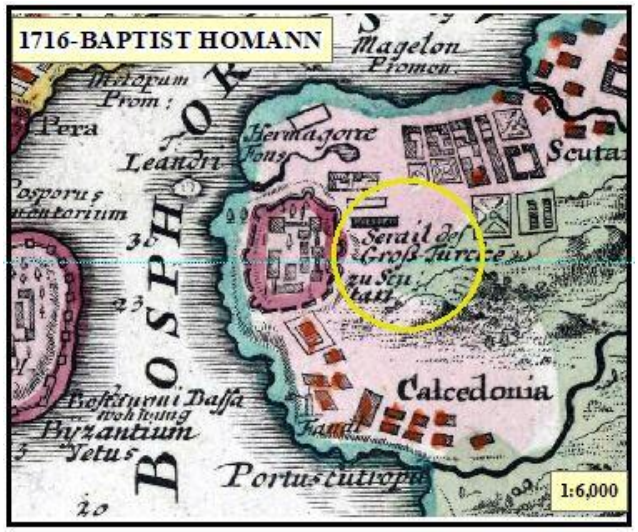

Harita 10. 1716- Johann Baptist Homann Haritasında Rüstem Paşa Sarayı'nın Tahmini Konumunda Gösterilen Lejant

Sonuç itibariyle günümüze ulaşmayan yapılar arasında yer alan Rüstem Paşa Sarayı'nın bugün Aziz Mahmud Hüdayi Mahallesi, Oyma Saray Çıkmazı ile Hafız Ali Paşa Sokağı arasında, Abdulvahap Yıldırım Çocuk Parkı'nın bulunduğu yerde

geniş bir alanı kapladığı düşünülmektedir. Harita 11'de Rüstem Paşa Sarayı'nın günümüzdeki tahminî konumunu gösteren hava fotoğrafı, tarihî haritadaki yeri ile günümüzde bulunduğu alanın mevcut durumunu içeren bilgi paftası gösterilmektedir.

Harita 11. Günümüze Ulaşmamış Yapılar Bilgi Paftası: 12. Rüstem Paşa Sarayı (Ayşe Sultan Sarayı) Tahmini Konumu

4.1.1.2.2. Seyyahların Anlatımıyla İstanbul'daki Kervansaraylar

Osmanlı mimarisinde önemli bir yeri olan kervansaraylar, ilk Türk-İslam devletlerinde ribât adıyla anılmakta olup asıl kaynakları Orta Asya'dır. Vakıf sistemiyle sosyal nitelikli bir kurum olan kervansaraylar din, ırk, milliyet, fakirlik veya zenginlik farkı gözetilmeksizin herkese açıktır (Cezar, 1976, s. 931 ve 936). XVI. yüzyıl Osmanlı kervansarayları, yerleşim merkezlerine ya da külliyelerin bir parçası olarak inşa ediliyordu. İster münferit olarak inşa edilsin ister külliyenin bir yapısı olsun, XVI. yüzyılda kervansaray mimarisinin ortak özelliği plan şemalarının belli bir gelişme göstermesidir.

XVI. yüzyıl kervansarayları, insanlara ayrılan ve hayvanlara ayrılan olarak 2 mekândan meydana gelmektedir. Genellikle kare ya da dikdörtgen biçiminde, revaklı bir avlusu olan ve çevresi 2 katlı kapalı bölümlerden oluşan yapılardır. Yolcuların

kaldığı yerde peykeler ve ocaklar, avlunun çevresinde ise ahırlar, depolar, yönetim birimleri gibi yerler bulunurdu. Ahırlarda mazgal pencerelerle aydınlatılma sağlanır, havalandırma da mazgal pencerelerin yanındaki ocak ve bacalarla temin edilirdi. 2 katlı kare avlulu kervansarayların zemin kattaki mekânlarının arkasında, cephelerde dükkânlar bulunmaktadır. Üst kat mekânlarındaysa avluya bakan revaklara birer pencere ve kapı açılarak revak altı cephesi oluşmaktadır (Akalın, 2022, s. 301; Cantay, 1988, s. 369 ve 378). Kervansarayların bir diğer önemli özelliği, düzenli aralıklarla büyük ana yollar boyunca inşa edilmeleridir. Bu kervansarayların Osmanlı uygarlığının yayılma alanının sınırını çizen ve buna tanıklık eden yapı taşları olduklarını göstermektedir (İnalcık, 2003, s. 154).

Osmanlı topraklarında çok sayıda kervansaray inşa edilmiştir. Bu çalışma kapsamında yer alan seyyahların büyük çoğunluğu da eserlerinde kervansaraylara yer vermişlerdir. Hem seyahatleri boyunca gerekli olan barınma-geceleme, dinlenme, korunma, yeme-içme olanağı sunan kervansaraylardan faydalanmışlardır hem de yol güzergâhı boyunca karşılaşmışlardır. Bu anlamda seyyahların kervansaray tasvirleri, İstanbul'da bulundukları yıllara göre kronolojik olarak aşağıda belirtilmektedir.

Kutsal Roma İmparatoru Ferdinand'ın 1530 başlarında İstanbul'a gönderdiği elçileri Joseph von Lamberg ile Niklas Jurischitz'in beraberindeki kalabalık elçilik heyetiyle gelen Benedict Curipeschitz, 14 Ekim Cuma günü Silivri'ye ulaşıp burada konaklamıştır. Ertesi gün Silivri'den hareket eden elçilik heyeti uzun bir süre at sürdükten sonra Büyükçekmece'ye gelmiş, burada gecelemiştir. 16 Ekim Pazar günü Büyükçekmece'den ayrılan heyet, Küçükçekmece'ye ulaşıp burada konaklamıştır. Curipeschitz (1530) İstanbul'dan dönüş yolculuğunda, 22-23 Aralık gecesi yine Küçükçekmece'de konakladıklarından bahsetmektedir (Curipeschitz, 1977, s. 42 ve 48).

Curipeschitz'in anlatımından yola çıkarak heyet İstanbul'daki Elçi Hanı'na ulaşana kadar Silivri, Büyükçekmece, Küçükçekmece güzergâhlarında konaklamıştır. Dönemi göz önünde bulundurarak geceyi geçirdikleri mekânın bir kervansaray olduğunu söyleyebiliriz, ancak Curipeschitz konakladıkları mekânla ilgili bilgi vermemiştir.

1553 yılında Kanuni Sultan Süleyman (1520-1566) döneminde kalabalık bir elçilik heyetiyle İstanbul'a gelen Alman Hans Dernschwam 24 Ağustos'ta Silivri'den

yola çıkmış, mola vermeden 11 saatlik yolculuk yaparak Büyükçekmece'ye varmıştır. Oldukça uzun ve tamir gördüğü anlaşılan bir köprüden geçtikten sonra, büyük bir kervansarayda konaklamışlardır. Kâgir bir yapı olan kervansaray kasabanın bir ucunda, bağlar arasında bulunmaktadır. Dörtgen ve 2 katlı bir yapıdır, alt katında ahır, üst katındaysa odalar bulunmaktadır. Beyaz parlak mermerle döşenmiş büyükçe bir avlu, avlunun ortasında insan boyuna yakın yükseklikte yine mermerden yapılmış şadırvan, şadırvanın etrafında tıpkı Viyana Sarayı'nın bahçesindeki gibi büyük ve gösterişli ıhlamur ağaçları bulunmaktadır. Avludan kervansaraya geçerken yine Viyana'da olduğu gibi birkaç basamaklı bir sahanlık ve mescit bulunmaktadır (Dernschwam, 1992, s. 49).

Büyükçekmece'de XVI. yüzyıla ait olan, büyük ihtimalle Kanuni Sultan Süleyman döneminde Mimar Sinan'a yaptırılan Büyükçekmece Kervansarayı günümüzde hâlâ ayakta durmaktadır (Resim 25) (Eyice, 1992, s. 520). Mimar Sinan'a ait kervansaray örneklerine bakıldığında, bu kervansarayın Mimar Sinan eseri olduğu da anlaşılmaktadır. Büyükçekmece Kervansarayı 41x18.50 m ölçüsünde, tuğla hatıllı kesme taştan kırma çatılıdır. Özgün durumunda çatı kurşunla kaplı olduğu için "Kurşunlu Han" olarak da adlandırılmıştır (Yücel, 1969, s. 99).

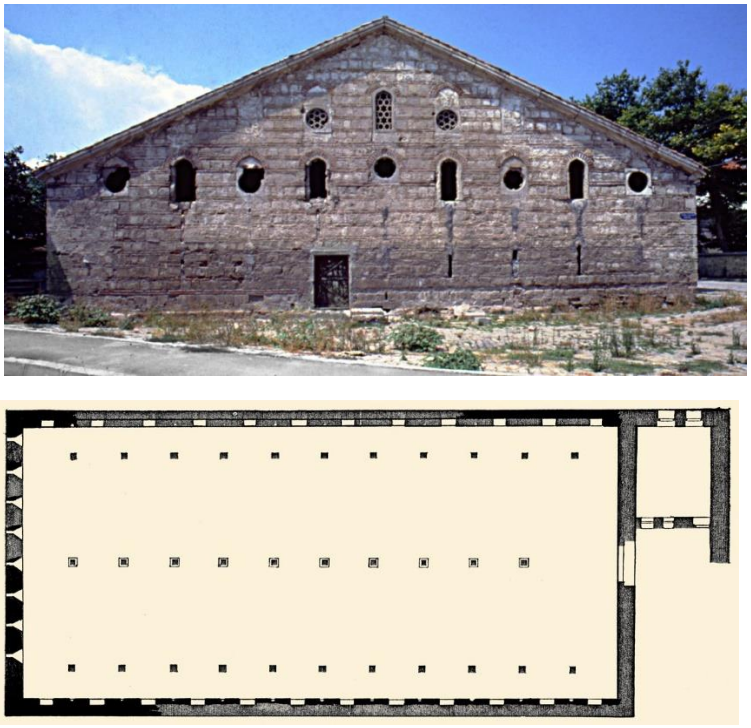

Resim 25. Büyükçekmece Kervansarayı ve Planı

Dernschwam'ın seyahatnamesinde anlattığı kervansarayın Büyükçekmece Kervansarayı olamayacağı bellidir. Çünkü Dernschwam'ın İstanbul'da bulunduğu yıllar 1553-1555 iken, günümüzdeki kervansarayın tamamlandığı yıl 1566-67 olarak belirtilmektedir.[175] Ayrıca Dernschwam Büyükçekmece'deki kervansarayı dörtgen, büyük avlulu ve 2 katlı yapı olarak ifade ederken, günümüzdeki Büyükçekmece Kervansarayı dikdörtgen ve tek katlıdır.[176]

Ekrem Hakkı Ayverdi de Fatih Sultan Mehmet'in 1455 yılında Büyükçekmece'de bir kervansaray yaptırdığını, Kritovulos'un[177] aktardığına göre bu yapının bugün mevcut olmadığını belirtmektedir (Ayverdi, 1953, s. 73). Bu önemli bilgiden yola çıkarak, Dernschwam'ın anlatımıyla Büyükçekmece'de varlığını öğrendiğimiz ve günümüze ulaşmamış yapılar arasında olan bu kervansarayın Fatih Sultan Mehmet döneminden kalma bir yapı olma ihtimali yüksektir.

Dernschwam (1553-1555) 25 Ağustos Cuma günü Büyükçekmece'den hareket ederek 5 saatte 2 mil yol gittiklerini, öğleye doğru İstanbul'a ulaştıklarını anlatmaktadır. Şehrin içine doğru kaldırım döşeli bir yol bulunduğunu, bu yolu takip edince şehrin girişinde sağ tarafta kalan uzun sokakta görünüşü sade bir kervansaraya yerleştiklerini söylemektedir. Kervansaray çatısı kiremitle kaplı, tavan arası olmayan, avlulu bir yapıdır. Üst katında 28 adet küçük oda vardır. Odalarda tuğlayla örülmüş ocaklar bulunsa da bakımsız ve yıkılacak durumdadırlar. Kervansarayda mutfak yani yemek pişirilecek ayrı bir mekân bulunmadığından, avluda arabaların ve gübrelerin arasında ateş yakılarak yemek pişirilmektedir. Ayrıca odalarda da yemek pişirildiğinden hem aşağıdan hem yukarıdan gelen duman ve kokuyla insanı bayıltacak bir ortam oluştuğunu belirten Dernschwam, bu yüzden bu kervansarayda fazla konaklamak istemediklerini belirtmiştir. Dolayısıyla kervansarayı 8 Eylül'de terk ederek Elçi Hanı'na yerleşmişlerdir (Dernschwam, 1992, s. 50 ve 53).

---

[175] Kuran, A. (1986). *Mimar Sinan*, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul, s. 374.

[176] Eyice, S. (1992). "*Büyükçekmece Kervansarayı*". TDV İslâm Ansiklopedisi. 6. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı. S. 519-520; Cantay, G. (1988). *Kervansaraylar*. Mimarbaşı Koca Sinan: Yaşadığı Çağ ve Eserleri, s. 374.

[177] Mikhael Kritobulos, Fatih Sultan Mehmed'in 1451-1467 yılları arasındaki hayatını anlatan bir kitap kaleme almıştır. Hayatı hakkında bilinenler çok azdır. II. Mehmed'in kâtibi olduğu ya da hekim olduğu ileri sürülmüş ise de ispatlanamamıştır. Nerede ve ne zaman öldüğü bilinmemektedir (Eyice, 1977, s. 12-13).

Dernschwam kervansaraylar hakkında genel bilgiler de vermektedir. Bir konaklama yeri olan kervansarayların her yerde bulunduğunu, bu yapılara Yunancada "xenodochium" denildiğini yani bir nevi misafirhane olduklarını aktarmaktadır. İstanbul'da pek çok kervansaray olduğunu, ancak Hristiyan ülkelerde bulunan yabancıların ve yolcuların ücret karşılığında kaldıkları, yemek yedikleri otel benzeri yapılar bulunmadığını belirtmektedir. Kervansaraylar padişaha ait olup vakıf olarak yaptırılmaktadırlar. En büyük özellikleri, 3 gün hiçbir ödeme yapmadan kalınabilir ve yemek yenebilir olmalarıdır. Diğer önemli husus, her milliyetten ve dinden tüm yolculara açık olmalarıdır. Kervansarayda çok sayıda ahır ile içinde ocak olan odalar bulunmaktadır. Bir kişi oda ve atı için bir akçe ödemekte, bu paralar da camiye verilmektedir. İçinde satılık ot, saman ve nalbant bulunmaktadır. Burada yemek pişirilmez, dolayısıyla mutfak yoktur; ya bir aşevinden ya da pazardan yiyecek alınmaktadır (Dernschwam, 1992, s. 58 ve 59).

Dernschwam kervansaraylara kadınların alınmadığını ve içeride kadın bulunmadığını belirtmektedir. Bunun sebebini Almanya'da olduğu gibi kadınlarla seyahat edilmemesi, kadın veya kadın esirlerle yolculuk yapmak gerektiğinde onlar için özel misafirhaneler bulunması şeklinde açıklamaktadır. Ancak kervansaraylarda bulunan şeyler, kadınların konakladıkları bu misafirhanelerde yoktur. Ayrıca cami yanlarında bulunan aşevlerinden fakir ve ihtiyaç sahipleri yemek yemekte, aşevlerinin geliri camilere vakfedilen kervansaraylardan sağlanmaktadır. Yine Hristiyan memleketlerinde olduğu gibi Osmanlı topraklarında başkalarının evinde kalınmadığını, evlerin de buna müsait olmadığını belirten Dernschwam'a göre bu yüzden insanlar ya kervansarayda konaklamaktadır ya da çingeneler gibi açık ve boş alanlarda yatmaktadır (Dernschwam, 1992, s. 60).

9 Mart 1555 tarihinde Amasya'da bulunan Kanuni Sultan Süleyman'la görüşmek için yolculuğa başlayan elçilik heyeti, Üsküdar'a geçerek bir caminin yanında konaklamıştır. Dernschwam (1553-1555) küçük bir su akıntısının üzerinde bir taş köprü olduğunu, bu köprünün hemen yanında bulunan bir evin selamlık kısmında kaldıklarını aktarmaktadır. Dernschwam ve heyet 10 Mart'ta Üsküdar'dan yola çıkarak 5 saatte yaklaşık 3 millik bir mesafe katederek deniz kenarındaki Rum köyü olan Kartal'a gelmişlerdir. Dernschwam köyün sonunda bir Kervansaray bulunduğunu ve geceyi burada geçirdiğini aktarmaktadır. Denizin solunda kalan

kervansarayın yanında yıkık bir kaleyle mermerden yalağı olan ve yine kervansarayın solunda kalan taştan bir çeşme bulunmaktadır (Dernschwam, 1992, s. 207).

Kanuni Sultan Süleyman Amasya'da olduğu için elçilik heyeti İstanbul'dan Amasya'ya gitmiştir. Amasya'dan İstanbul'a dönüş yolculuğunun 22 gün sürdüğünü söyleyen Dernschwam, 23 Haziran akşam vakti İstanbul'a ulaşmıştır. Heyet 3 Temmuz'da İstanbul'dan Viyana'ya dönüş yolculuğuna başlamış, 4 Temmuz'da Silivri'ye (Selimbria) gelmiştir. Dernschwam eski ve harap bir şehir olan Silivri'de birçok kervansaray görmüştür. Büyükçekmece'den deniz boyunca ilerlerken Rumların oturduğu bir köyle karşılaşmıştır, bu köyde harap bir saray, kilise ve 2 kervansaray olduğunu aktarmaktadır. Dönüş yolculuğunda da Silivri'ye giderken yolda kervansaray gördüğünü belirtmektedir (Dernschwam, 1992, s. 323, 325, 326 ve 327).

Dernschwam kervansaraylar bahsinde de ayrıntılara önem veren, iyi bir gözlemci olduğunu göstermektedir. Hem konakladıkları kervansarayları hem de seyahat güzergâhlarından geçerken gördüğü kervansarayları detaylı olarak betimlemektedir. Zaman zaman Osmanlı Devleti'ni ve Türkleri yeren ifadeler kullanırken, hoşuna giden ve kendisini şaşırtan uygulamalarla karşılaşınca bunlardan da bahsetmiştir. Örneğin kervansarayların her milletten, zengin fakir her yolcunun ücretsiz barınma ve yemek ihtiyaçlarını karşılamasından, ayrımcılık yapmayan ve sadece toplumsal yardımlaşma için kurulan vakıf sisteminden[178] övgüyle ve takdirle bahsetmektedir. Hatta Hristiyan ülkelerde böyle bir uygulama olmadığını belirterek Osmanlı vakıf yapısını, bununla bütünleşmiş yardımlaşma ve dayanışma anlayışını övmüş, Osmanlı Devleti'nin diğer Hristiyan devletlerden farkına parmak basmıştır. Nitekim sadece Dernschwam değil, seyyahların çoğu bu karşılaştırmayı yapmış, vakıf yapısını ve sosyal yönünü methetmiştir.

Dernschwam kadınların kervansaraylara alınmadığını, yolculuk zorunluğu olan kadınlar için misafirhaneler bulunduğunu aktarmaktadır. Ancak misafirhane

[178] Vakfın özünde yardımlaşma ve dayanışma duygusu vardır. Asıl gaye insana hizmettir. Türkler Müslüman olduktan sonra bu duygu "Allah rızasını kazanma isteği" ile çok daha güçlenerek genişlemiştir. Osmanlı hanedan üyelerinin ve devlet adamlarının vakıf yapıları yaptırma ve vakfetmek için âdeta yarıştıkları görülmektedir. Vakfın en büyük özelliği ise kesinlikle ayrımcılık ve bölgecelik yapılmaması, bütün insanları hatta hayvanları içine alan sınırsız bir alanı kapsamasıdır.

olarak ifade ettiği bu yapının münferit bir yapı mı olduğu ya da bir külliyenin parçası mı olduğu ya da mimari özellikleri hakkında herhangi bir bilgi vermemektedir. Bu anlamda kadın yolcuların nasıl bir mekânda barındığı, gecelediği merak uyandırmaktadır. Ayrıca tek mekândan oluşan bir katlı kervansaraylarda kadın yolcu barındırılmaması yerinde bir uygulamadır. Nitekim hiçbir bölme yani mahremiyeti sağlayacak bir unsur olmayan mekâna kadın yolcu alınmaması, kadınları korumaktadır. Mecburi durumda kalan kadın yolcular için ayrı bir mekân düşünülmesi uygun bir çözümdür.

Ogier Ghiselin de Busbecq (1555-1562) yolculuğu sırasında bazen kervansaraylarda konakladığını, gördüğü ilgi ve ortamla her zaman bir sarayda gibi karşılandığını anlatmaktadır. Çok geniş ve ayrı odalara sahip, görkemli yapılar olan kervansaraylarda ayrım yapılmadan Hristiyan, Yahudi, zengin fakir herkese kapının açık olduğunu, kimsenin geri çevrilmediğini belirtmektedir. Burada konaklayanlara bir tabak etli bulgur ve ekmek ya da içinde bir petek bal olan kocaman bir tepsi yemek ikram edildiğini aktarmaktadır (Busbecq, 2005, s. 19-20).

Salomon Schweigger (1578-1581) Dernschwam gibi İstanbul'da gördüğü kervansaraylara geniş yer ayırmış, hem tasvirleri hem de gravürüyle kervansarayları detaylı olarak betimlemiştir. Cami ve mescitlerin yakınlarında herkese açık konukevleri (misafirhane) bulunduğunu, bu yapıların gösterişli binalar olduklarını belirtmektedir. Yolcular buraya tüm eşyalarıyla (atlar, uşaklar ve diğer eşyalar) yerleşebilmektedir. Konukevlerinin önemli bir farkı, Hristiyan ülkelerde olduğu gibi yöneticisi ya da para karşılığında yiyecek ve içecek verecek hizmetlisi bulunmamasıdır. Yolcu sadece yağmurdan, rüzgârdan ve soğuktan korunma imkânı bulmaktadır. Ayrıca yolcu yatağını ve battaniyesini yanında getirmek zorundadır, yiyecek ve içecek aşevlerinden temin edilebilmekte ya da kendi pişirmek isteyen kervansarayın ocaklarını kullanabilmektedir. Yolcu yemeğini pişirirken ısınma imkânı da bulmaktadır, bu yüzden bütün yolcular kap kaçak taşımaktadır. Bir diğer önemli husus, kervansarayların aralarında bir günlük yol kadar mesafe olacak şekilde konumlandırılmalarıdır. Kervansarayları yaptıran vakıf sahipleri buna özellikle dikkat ederek yolcuların seyahatleri boyunca her akşam kalabilecekleri, güzergâh üzeri kervansaraylar sağlamışlardır. Bazı kervansarayların üst katında binayı çepeçevre kuşatan 4 koridor ve üzerinde ayrı odalar bulunmaktadır. Bazı

kervansaraylardaysa giriş ve ayrı bölümler yoktur, tek bir mekândan oluşmaktadırlar. Odaların iç yüksekliği bir insan boyunun yarısı yüksekliğindedir, yolcu ancak oturup yemek yiyebilmekte ya da uzanıp uyuyabilmektedir. Kervansarayın avlusu geniştir, atlar burada barınmaktadır ancak yemlikleri olmadığı için yerden yemek zorundadırlar (Scweigger, 2004, s. 144-145).

Şekil 9. Kervansaray (Schweigger)

Schweigger kervansaray tasvirinde belirttiği gibi insanların ve hayvanların aynı mekânda olduğu, yani tek mekândan oluşan bir kervansaray gravürüne yer vermiştir (Şekil 9). Tek katlı, taştan ve kırma çatılı olan bu kervansarayın büyükçe bir kapısı bulunur. Ortasında geniş bir avlu, avluda atlar görülmektedir. Karşıda duvar boyunca olduğu tahmin edilen, yaklaşık 3 ayak yükseklikte ve 4 ayak genişlikte bir seki, üzerinde de oturan insanlar görülmektedir. Oldukça sade ve konfordan uzak olduğu anlaşılan bu kervansaray, barınmak için o dönemin şartlarına göre yeterlidir. Bu gravürün (Şekil 9) dönemin İstanbul'unda bulunan tek mekânlı ve tek katlı bir kervansaray mimarisini yansıttığı düşünülmektedir ki kıymetli bir vesikadır.

Reinhold Lubenau (1587-88) 28 Mart günü erken bir vakitte Silivri'ye vardıklarını, beldenin dışında, denize yakın bir yerde güzel bir kervansaraya

yerleştiklerini aktarmaktadır. Bu kervansarayın hemen yakınında bir cami ve hoş bir bahçe bulunmaktadır. Lubenau'nun cennet gibi güzel dediği bu bahçede selvi, incir, dut, nar, terebentin ve birçok ağaç yetiştirilmektedir (Lubenau, 2012, s. 159).

30 Mart gecesi yola çıkan elçilik heyeti gece yarısı Büyükçekmece'ye (Ponte grando) varır. Burayı şirin bir belde olarak tanımlayan Lubenau, güzel bir kervansaraydan da bahseder. Kanuni Sultan Süleyman'nın Zigetvar seferine çıkmadan önce buradaki köprüleri onarımdan geçirdiğini ve bakım yaptırdığını aktarır. Sadece atları suladıklarını, fazla mola vermeden yola devam ettiklerini söyler (Lubenau, 2012, s. 164).

Lubenau İstanbul'a giden yol güzergâhı üzerinde Sultan II. Mehmed'in yolcular ve tüccarlar için birçok hamam, imaret, kervansaray ve aşevi yaptırdığını aktarmaktadır. Seyahatnamesinde İstanbul'daki kervansarayların sayısını da veren Lubenau'ya göre kervansarayların sayısı 419, develer için yapılanların sayısı 150, arabalar için yapılanların sayısı ise 12'dir (Lubenau, 2012, s. 210 ve 213). Vermiş olduğu kervansaray sayısına bakınca, Osmanlı genelindeki toplam kervansaray sayısı olabileceğini düşündürmektedir. Nitekim bazı yapılara[179] ait rakamlara tek tek gezerek ulaştığı düşünülemez, muhtemelen duyduğu sayıları aktarmaktadır.

Lubenau (1587-88) yolcuların konaklaması için yapılan kervansarayların Türk topraklarının her yerinde olduğunu, devlet idaresinde önemli konumlarda bulunan Türklerin dinî duygularının etkisiyle büyük masraflar yaparak bu yapıları inşa ettirdiklerini belirtmektedir. Kervansaraylar birbirinden farklı yapılardır, ortak tarafları yanlarında bir mescit ya da cami bulunması, içinde yöneten birinin olmaması ve yiyecek içecek, odun, kap kaçak, yatak yorgan vb. bulunmamasıdır. Sadece soğuğa, yağmura ve rüzgâra karşı korunmak içindirler. Yolcular yemek ve barınmak için gerekli olan eşyaları yanlarında taşırlar. Kervansarayların yanında, yolcuların az bir para karşılığında yöresel yemekler bulabilecekleri aşevleri bulunmaktadır. Yolcuların yemek pişirmesi için ocak da bulunmaz, yolcu isterse yakacak odun satın alabilir ancak odun çok pahalıdır. Bazı kervansaraylar oldukça güzedir, üst katında dört tarafı çepeçevre sarılı revaklara açılan güzel odalar, ortada da genişçe bir avlu bulunmaktadır. Bazı kervansaraylar sadece büyükçe kapısı olan

[179] Lubenau seyahatnamesinde; kervansaray, hamam, cami ve mescit, okul vb. yapıların sayısını vermektedir (Lubenau, 2012, s. 181 ve 213).

bir samanlığa benzemektedir. Bu gösterişsiz ve basit kervansarayın çepeçevre duvarı boyunca, bir insanın bel hizasına kadar gelen yükseklikte ve 2 adım genişlikte bir seki yapılmıştır. Yine çepeçevre bir adım arayla yerleştirilmiş bacalı ocaklar bulunmaktadır. Yolcu bu ocakta ateş yakarak karşısına eşyalarını yerleştirip yemeğini yiyebilmektedir. Aynı zamanda atı da önünde durmaktadır. Atlar için yemlik ya da yatmaları için yerde kuru ot yoktur, boyunlarına asılan kıldan yapılmış bir çuvalın içinden yemek zorundadırlar (Lubenau, 2012, s. 355-356).

Lubenau kervansaraylar hakkında detaylı bilgi vermektedir. Tasvirleri incelendiğinde, Elçi Hanı tasvirinde olduğu gibi kendi gözlemlerinden ziyade başka eserlerden alıntılar yaptığı düşünülmektedir. Bunu düşündüren şey, diğer seyahatnamelerde karşılaşılan ifadelerle benzer cümleler kurmasıdır. Lubenau ülkesine döndükten yaklaşık 39 yıl sonra 1628 yılında seyahatnamesini yayınlamıştır. Dolayısıyla kendisinden önce yayınlanan ve çok bilinen seyahatnamelerden (Busbecq, Dernschwam, Scwheigger gibi) haberdar olmaması düşük bir ihtimaldir.

Wratislaw (1591) yolcukları sırasında çokça kullandıkları, faydasını gördükleri ve hayran kaldığı Osmanlı'ya özgü kervansaraylar hakkında geniş bir bölüm ayırmıştır. Kervansarayların çok geniş yapılar olduğunu, ortasında geniş ve büyükçe bir avlu bulunduğunu, bu avluda yaklaşık 3 ayak yüksekliğinde ve 4 ayak genişliğinde çepeçevre kaplayan duvarlar bulunduğunu belirtmektedir. Yolcuların yattıkları ve yemek pişirip yedikleri yer bu duvarın üzeridir. Aynı zamanda yolcuların yanlarında getirdikleri hayvanlar (deve, at ya da katır) bu duvarın hemen önünde bulunmaktadır. Mesafenin bu kadar yakın olması sebebiyle bazen sahipleri hayvanlarla oynaşmakta ya da hayvanlar sahiplerinin elinden yiyecek kapmaktadır. Hayvanlar için yemlik bulunmadığından, boyunlarına asılı yem torbalarından yemeklerini yemektedirler (Wratislaw, 1981, s. 29). Anlaşılacağı üzere Wratislav tek mekândan oluşan bir kervansaray tasviri yapmaktadır.

1608 yılında elçi Adam von Herberstein'ın sekreteri olan ve elçilik heyetiyle İstanbul'a gelen Maximilian Brandstetter (1608-1609), 29 Ağustos 1608'de vardıkları Büyükçekmece'de çok kötü durumda olan bir kervansarayla karşılaşır. Bu bölgede üzüm bağları, incir, dut, badem, zeytin, nar ve çınar ağaçlarıyla her türlü meyve ağacı olduğunu belirtmektedir. 14 Kasım'daki dönüş yolculuğunda

Küçükçekmece'ye geldiklerini, burada iyi durumda olan bir kervansarayla karşılaştıklarını söylemektedir. 15 Kasım'daysa kötü hava şartları ve yol nedeniyle, Büyükçekmece'de kötü bir kervansarayda konaklamak zorunda kalmışlardır (Brandstetter, 1983, s. 121, 122 ve 171).

Adam Werner (1616-1617) kervansarayların kervanların barınması için yapılmış büyük binalar olduğunu, ödeme yapmadan herkesin burada barınabildiğini belirtmektedir. Bu yapıların uzunlukları, genişliklerinden fazladır. Ortası geniş bir alandır. İç tarafı 3 ayak yüksekliğinde ve 4 ayak genişliğinde setten oluşan bir duvarla çevrelenmiştir, bu setin üstünde konuklar yatmaktadır. Aynı zamanda ateş yakıp hem ısınmak hem de yemek pişirmek için çepeçevre ocak yerleri bulunmaktadır. Duvarın alt tarafına demir halkalar gömülüdür, hayvanlar buraya bağlanır. Geniş avlunun ortasında kuyu bulunmaktadır. Kervansarayın etrafı yüksek olmayan duvarlarla çevrilidir. İç tarafındaysa bir geçit bulunmaktadır, geçitin bazı yerlerinde kubbelerle örtülerek küçük odacıklar meydana getirilmiştir ki buralarda da insanlar barınmaktadır. İnsanlar rahatça yatmak için yataklarını, lezzetli yemek için yemeklerini yanlarında getirmek zorundadırlar yahut yiyecek malzemesi satın alarak pişirmeleri gerekmektedir, nitekim Osmanlı topraklarında lokanta yoktur. Werner Türklerin atlarının rahatını sağlamak ve yemlerini temin etmekten başka dertleri bulunmadığını, hatta başka bir şeyde gözleri de olmadığını vurgulamaktadır (Werner, 2011, s. 48 ve 49).

Werner Türkler bina yaptırmaya meraklı olmasalar da Türklerin büyük adamlarının (beyler, paşalar gibi) 7 çeşit yapıya çok önem verdiklerini, bunların inşaatında hiçbir masraftan kaçınmayarak kamu yararını gözettiklerini belirtmektedir. Türklerin bu davranışlarının çok önemli ve övülmeye değer olduğunu özellikle vurgulamaktadır. Ayrıca bu yapıların da övülmeye değer muntazamlıkta olduğunu belirten Werner bunları; mescit ya da cami, muhtaçların bakıldığı imaretler, kervansaraylar, hamamlar, çeşmeler, köprü ve yollar olarak sıralamaktadır (Werner, 2011, s. 50).

Adam Werner 6 Ağustos 1616'da saat 10 sularında Silivri'ye ulaştıklarını, burada bir Türk evinde konakladıklarını söyler. Bu civarda güzel mescitler, kervansaraylar ve çok sayıda yel değirmeni bulunduğunu aktarır. 9 Ağustos'a kadar burada kalan heyet sabaha karşı Büyükçekmece'ye (Ponte Grande) ulaşır, burada

konaklamadan yola devam eder. 10 Ağustos sabahı saat 9'da Küçükçekmece'ye (Ponte Piccolo) varıp burada büyük bir köyde bulunan geniş bir evde konaklarlar. Werner Küçükçekmece'de güzel bir kervansaray ve ibadet yeri olduğunu da bildirir (Werner, 2011, s. 52).

Seyyahların kervansaray tasvirlerinde bazı çelişkili ifadeler dikkat çekmektedir. Bunlardan birinde, Lubenau kervansarayın yanında bulunan aşevinden yolcuların az bir para karşılığında yemek bulabildiklerinden bahsetmektedir. Ancak Dernschwam kervansarayın en büyük özelliğinin, 3 gün ödeme yapmadan kalınabilir ve yemek yenilebilir olması olduğunu söyler. Lubenau bu durumdan bahsetmemiştir. Busbecq de kervansarayda yemek ikram edildiğini belirtmektedir ki bu durum Dernschwam'ın söylemini desteklemektedir. Diğer taraftan İstanbul'un girişinde Elçi Hanı'na geçmeden önce sade bir kervansarayda konaklayan Dernschwam, hem üst katta bulunan odaların içindeki ocaklarda yemek pişirildiğini hem de avluda yemek pişirildiğini belirtmektedir. Werner ise lezzetli yemek için insanların yemeği yanlarında getirdiklerini veya yiyecek malzemesi satın alarak yemek pişirmeleri gerektiğini, ödeme yapmadan herkesin barınabildiğini belirtmektedir.

Seyyahların bu farklı ve çelişkili tasvirleri şöyle değerlendirebilir: Genel olarak kervansaraylar her türlü ihtiyacı (barınma ve yemek) karşılayacak şekilde düzenlenmiştir. Yolcular zaten yemek malzemelerini ve yiyeceklerini yanlarında taşımaktadırlar. Eğer yolcu kendi yemeğini pişirmek isterse kervansarayda bulunan ocağı kullanmalı ya da kervansaray civarından satın aldığı hazır yiyeceklerle ihtiyacını karşılamalıdır ki bu tek bir mekândan oluşan (münferid) kervansarayda konaklayanlar için geçerlidir. Eğer kervansaray bir külliyenin parçasıysa parasız yemek pişiren imaretler (aşevleri) bulunmaktadır, yolcular aşevlerinden yiyecek ve içeceklerini temin edebilirler. Zaten 3 gün yolcuların hem barınma hem yemek ihtiyaçları ücretsiz karşılanmaktadır. Ancak 3 günden sonra ne kadar para ödediklerine dair net bir bilgi bulunmamaktadır. Belki de bunun cevabını Lubenau ve Dernschwam vermektedir ki Lubeanu az bir para karşılığı aşevinden yemek bulduklarından bahsederken, Dernschwam bir kişinin 1 oda ve at için 1 akçe ödediğini zikretmektedir. Ancak bu ödemeler 3 gün sonrasını da ifade ediyor olabilir.

4.1.1.2.2.1.Rüstem Paşa Kervansarayı (Üsküdar)

Dernschwam (1553-1555) belki de dönemin vezir-i azamı Rüstem Paşa ile elçilik heyetinin sık sık görüşmesi nedeniyle Rüstem Paşa'nın vakıf eserleri hakkında detaylı bilgiler vermiştir. Dernschwam'ın aktardığına göre Rüstem Paşa Üsküdar'da, deniz kenarında bir cami ve imarethane yaptırmıştır. Bu caminin yanına da ücret karşılığı kalınan bir kervansaray yaptırarak camiye vakfetmiştir. Ayrıca burada evsiz insanlara aş verilmektedir (Dernschwam, 1992, s. 53 ve 84).

Günümüzde Dernschwam'ın tarif ettiği bölgeye bakıldığında, Rüstem Paşa Kervansarayı'nın harap hâlinde bir fotoğrafı bulunmaktadır (Resim 26). Önemli bir kaynak olup Aydın Yüksel'in 1955 yıllarına ait olan bu fotoğrafta, Üsküdar Mihrimah Sultan Camii'nin batısında Rüstem Paşa Kervansarayı'ının kalıntıları görülmektedir.[180] XIX. yüzyıl arşiv kayıtlarında kervansarayın denize nazır konumda olduğu belirtilmekte, ancak mimari özellikleriyle ilgili bilgilere ulaşılamamaktadır (Alkan, 2022, s. 281).

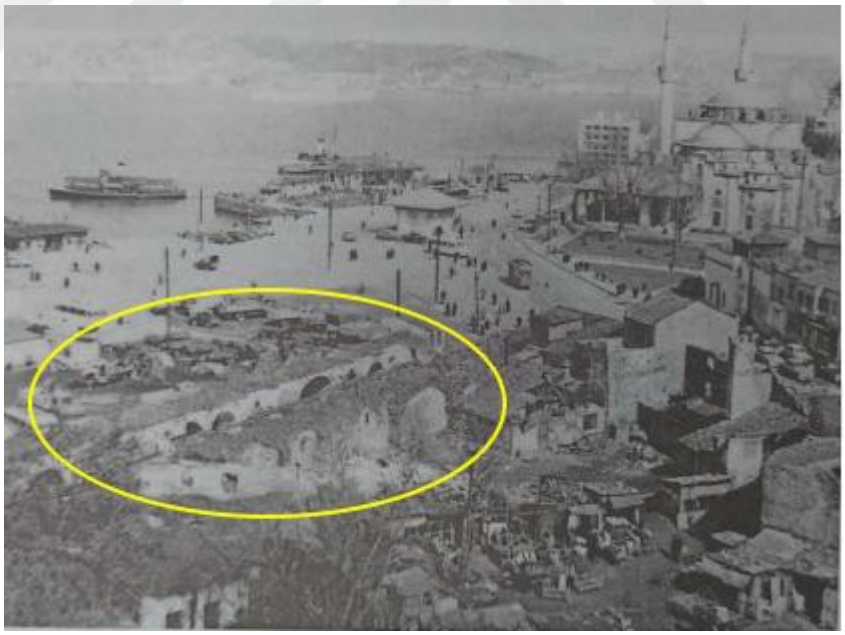

Resim 26. Üsküdar'da Rüstem Paşa Kervansarayı Kalıntıları (1955 Yılı Civarı)

Sonuç itibariyle günümüze ulaşmayan Rüstem Paşa Kervansarayı'nın, Üsküdar meydanında büyük iskelede olduğu tahmin edilmektedir. Harita 12'de

[180] Yüksel, İ. A, (2004). *Osmanlı Mimârîsinde Kanûnî Devri*, İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, s. 480.

günümüzdeki tahminî konumunu gösteren hava fotoğrafı, tarihî haritalardaki yeri ile günümüzde bulunduğu alanın mevcut durumunu içeren bilgi paftası gösterilmektedir.

Harita 12. Günümüze Ulaşmamış Yapılar Bilgi Paftası: 13. Üsküdar Rüstem Paşa Kervansarayı Tahmini Konumu

4.1.1.2.2.2.Süleyman Paşa Kervansarayı

Stephan Gerlach (1573-1578) 1577 yılının Kasım ayında, Elçi Hanı yakınlarında bulunan bir kervansarayda esirlerin barındırıldığından bahsetmektedir. Köle satın almak isteyenler, bu kervansaraya gidip esirleri incelemektedirler (Gerlach, 2006, s. 685).

Ayverdi'ye göre bu yapı, Ayasofya Vakfı'na tahsis edilmiş vakıf eserlerinden biri olup Süleyman Paşa adında birisinin evinin değiştirilmesiyle yapılmıştır (Ayverdi, 1989, s. 579). 1489-1491 tarihli sayımda "Kârbânsaray-ı Süleyman Paşa" adıyla kaydedilmiştir. Kaynaklara göre esir satışı Kapalıçarşı taraflarında yapılıyorken, daha sonra Süleyman Paşa Kervansarayı "Esir Pazarı" olarak kullanılmaya başlanmıştır. Zaten eski Esir Pazarı da bu kervansarayın yanındadır. Yine kaynaklardan elde edilen verilere göre, bu kervansaray Nur-ı Osmaniye Camii ile Atik Ali Paşa Camii arasında, Tavukçu Pazarı denilen yerde konumlanmıştır.

1847 yılında Sultan Abdülmecid'in emriyle Esir Pazarı kapatılmış, esir satışı yasaklanmıştır. Boşaltılan Süleyman Paşa Kervansarayı ise XX. yüzyılın başında tamamen ortadan kalkmıştır (Baş, 2011, s. 53, 55, 64).

Süleyman Paşa Kervansarayı'nın tahminî yerinin tespiti için tarihî haritalar incelenmiştir. Bu incelemelerde 1914-1918 tarihli Necip Bey haritasında, Gerlach'ın ve kaynakların tarif ettiği bölgenin "Esir Pazarı" olarak gösterilmesi dikkat çekmektedir (Harita 13).

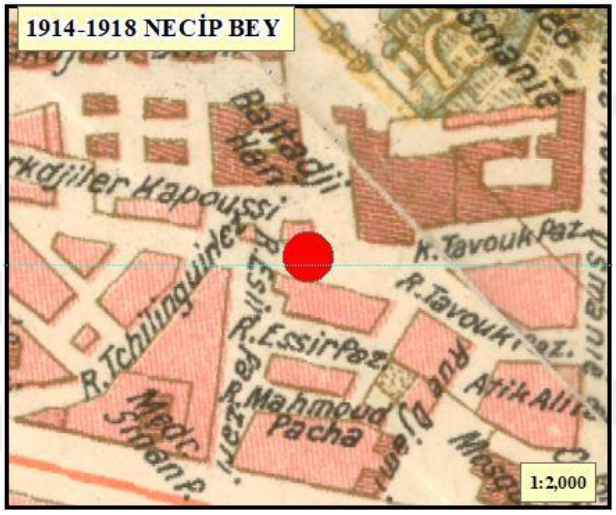

Harita 13. 1914-1918 Tarihli Necip Bey Haritasında "Esir Pazarı"

Gerlach'ın konakladıkları Elçi Hanı yakınlarında bahsettiği günümüze ulaşmayan yapılar arasında yer alan bu kervansaray, büyük ihtimalle kaynaklarda Han-ı Esir (Esir Hanı), Esir Kârbânsarâyı, Kârbânsaray-ı Süleyman Paşa, Esir Pazarı, Esir Hanı veya Süleyman Paşa Evleri gibi adlarla kullanılan Süleyman Paşa Kervansarayı'dır. Nur-ı Osmaniye Camii ile Atik Ali Paşa Camii arasında Tavukçu Pazarı denilen yerde, günümüzde Tavuk Pazarı Sokağı'nın güney yönünde bulunduğu değerlendirilmektedir. Harita 14'te Süleyman Paşa Kervansarayı'nın günümüzdeki tahminî konumunu gösteren hava fotoğrafı, tarihî haritadaki yeri ve günümüzde bulunduğu alanın mevcut durumunu içeren bilgi paftası gösterilmektedir.

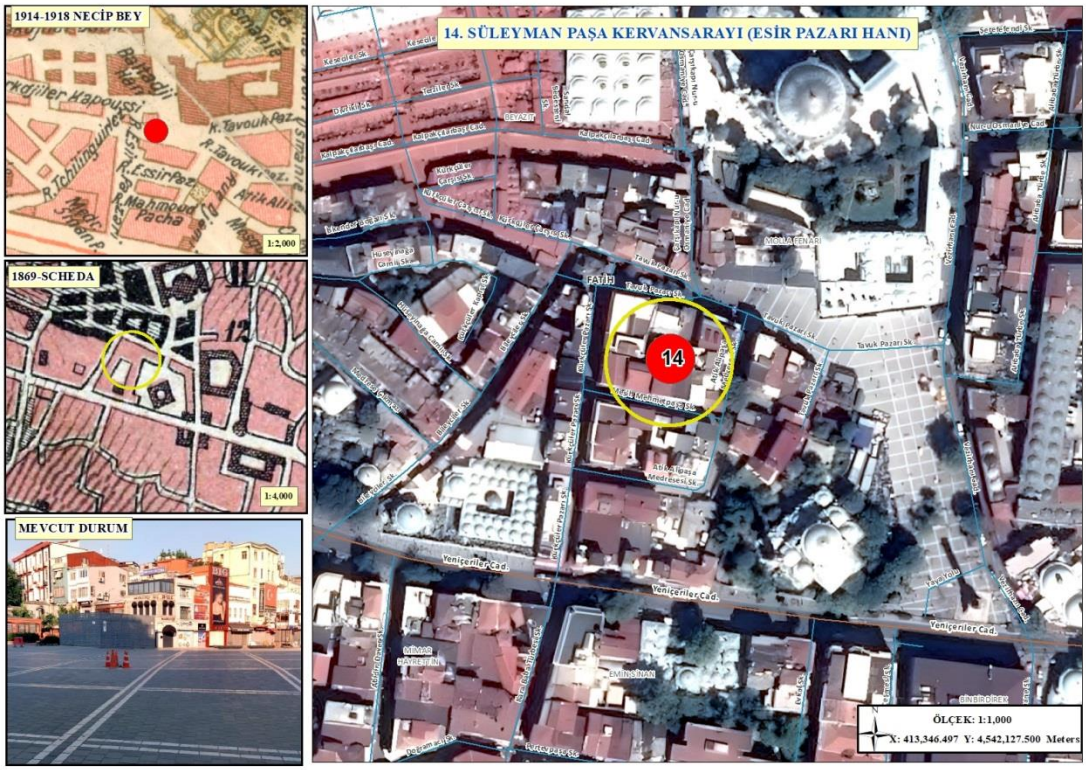

Harita 14. Günümüze Ulaşmamış Yapılar Bilgi Paftası: 14. Süleyman Paşa Kervansarayı Tahmini Konumu

4.1.1.2.2.3.Abdüsselam Çelebi Kervansarayı (Küçükçekmece)

Stephan Gerlach (1573-1578) 4 Haziran 1578'de sabah saat 3'te İstanbul'dan ayrıldıklarını, öğleye doğru Küçükçekmece'ye vardıklarını anlatmaktadır. Vardıkları yerde bir kervansaray, yakınında da bir türbe olduğunu belirten Gerlach kervansarayı bir defterdarın inşa ettirdiğini, türbenin de bu defterdara ait olduğunu bildirmektedir. Türbenin çevresinde içinde nar, dut, selvi ağaçları, gül fidanları ve birçok çiçeğin yetiştirildiği güzel ve geniş bahçeler vardır. Kervansarayın yanı başında bir mescitle din adamlarının kalabileceği odalar bulunmaktadır, bu odalarda barınan din adamları yemeklerini kervansaraydan almaktadırlar. Gerlach'ın aktardığına göre bu kervansarayı yaptıran kişi binanın bakımını, temizliğini, din adamlarının barınma ve beslenmesini, kervansaraya konaklamaya gelen her yabancıya bir somun ekmek ve yemek (çorba) verilmesini vasiyet etmiştir (Gerlach, 2006, s. 811).

Reinhold Lubenau (1587-88) İstanbul'a yolculuk güzergâhında uğradıkları Küçükçekmece'ye oldukça erken bir saatte varır. Küçükçekmece'de güzel odaları olan bir kervansarayda konakladıklarını belirten Lubenau, Viyana'dan beri yol

boyunca böyle mükemmel bir kervansaraya rastlamadıklarını söylemektedir. Ayrıca bu bölgede birkaç cami, hamam ve kervansaray da bulunmaktadır (Lubenau, 2012, s. 165).

Abdüsselam Bey (ya da Çelebi), Kanuni Sultan Süleyman'ın ilk yıllarında başdefterdarı olup Küçükçekmece'de (1525/26) vefat etmiştir. Arkasında bıraktığı eserlerden, Küçükçekmece'nin imarında ve kuruluşunda önemli katkısı olduğu anlaşılmaktadır. Küçükçekmece'de geniş bir bahçede bir medrese ve zaviye-imaret yaptırmış, vefatından sonra bu vakıfların yanına defnedilmiş ve mezarının üzerine türbe inşa edilmiştir (Eyice,1977 s. 70). Günümüzde bu vakıf eserlerinden 2 çeşme, cami, hamam ve türbe hâlâ ayaktadır.

Gerlach'ın Küçükçekmece'de detaylı olarak bahsettiği kervansaray, Abdüsselam Çelebi Kervansarayı olabilir. Abdüsselam Çelebi Kervansarayı'nın tahminî yerinin tespiti için tarihî haritalar incelenmiş, ancak herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır. Günümüze ulaşmayan yapılar arasında yer alan bu kervansarayın Küçükçekmece ilçesi, Cennet Mahallesi, İmaret Caddesi civarında bulunduğu düşünülmektedir. Harita 15'te Abdüsselam Çelebi Kervansarayı'nın günümüzdeki tahminî konumunu gösteren hava fotoğrafı ve bulunduğu alanın mevcut durumunu içeren bilgi paftası gösterilmektedir.

Harita 15. Günümüze Ulaşmamış Yapılar Bilgi Paftası: 15. Abdüsselam Çelebi Kervansarayı (Küçükçekmece) Tahmini Konumu

4.1.2. Askeri Yapılar

Günümüze ulaşmamış yapılar arasında, Askerî Yapılar başlığı altında Yeniçeri Kışlası ele alınacaktır. Günümüzde hiçbir izi kalmayan bu yapı hakkında seyyahların vermiş olduğu bilgiler sınırlı olsa da literatürdeki eksik bilgilere katkı sağlanacağı düşünülmektedir.

4.1.2.1. Konumu Kesin Tespit Edilememiş Yapılar

Yeniçeri Kışlası'nın konumu kesin tespit edilememiştir. *Günümüze Ulaşmamış Yapılar Bilgi Paftası*'nda tarihî haritalar ve günümüz CBS verileriyle Eski Odalar ve Yeni Odalar başta olmak üzere, Yeniçeri Kışlası'nın konumu tahminî olarak gösterilmiştir.

4.1.2.1.1. Yeniçeri Kışlası

Osmanlı ordusunun savaşçılığında mihenk taşı olan yeniçeriler İstanbul tarihinde önemlidir. Payitahtın vazgeçilmez bir parçası hâline gelen yeniçeriler,

İmparatorluğun siyasetine de yön vermişlerdir. Barındıkları ve eğitim gördükleri mekân olan Yeniçeri Kışlası ise günümüzde hiçbir izi kalmayan yapılar arasındadır.

Yeniçeriler (Resim 27) Osmanlı ordusunun yaya askerlerinden oluşan en seçkin ve gözde sınıftır. Ücretli olan bu asker grubu, seferde veya kale nöbetinde olmadıkları zaman kışlada ikamet ederlerdi. Evlenmeleri yasaktır, ulufe[181] alırlar. 45 yaşında emekliye ayrılmalarına rağmen üniformalarıyla dolaşır, isteğe göre kışlalarında yaşarlardı (Goodwin, 2008, s. 69).

Resim 27. Yeniçeri Askeri (Avusturya Milli Kütüphane, Codex Vindobonensis, nr. 8626) (XVI. yüzyıl) (Url-14).

Yeniçeri ocağının kuruluş tarihi kesin olmamakla birlikte, kaynaklarda 1363 yılı kabul görmüştür. Ocağın kanun ve nizamı, Kanuni Sultan Süleyman zamanında son şeklini almıştır. Kaynaklar Kanuni Sultan Süleyman'ın ölümüyle yeniçeri ocağının 1826 yılında tamamen ortadan kalkmasına kadar geçen süre içinde, gerek devşirme sisteminin bozulması gerekse bazı usulsüzlükler, ekonomik sıkıntılar, ahlaki bozulmalar (rüşvet, iltimas) gibi nedenlerle yozlaşma yaşandığını belirtmektedir (İnalcık, 2003, s. 984).

[181] Osmanlı İmparatorluğu'nda yeniçeri ve kapıkulu askerleri ile saray hizmetlilerine ödenen düzenli maaş.

Öte yandan Yeniçeri Kışlası, Osmanlı Devleti'nin askerî sistemi, düzenli ordu bulundurması ve bu ordunun barınması amacıyla tahsis edilmiş olan kışlaları bakımından, o dönemin Avrupa'sına karşı özgün bir örnektir. Avrupa'da orduların kışlada kalması XVII. yüzyıl başlarında ilk olarak İspanya'da başlamış ve diğer Avrupa devletlerince taklit edilmiştir. Yine Osmanlı Devleti'nden farklı olarak, kışlaların XVIII. yüzyılın başlarından itibaren yaygın olarak kullanılmaya başladığı görülmektedir. Örneğin İngiltere'de ilk askerî kışla 1721 yılında yapılmıştır (Sunar, 2013, s. 255).

İstanbul'un fethinden önce Yeniçeri Kışlası Edirne'deydi. Odaların sayısının ilk zamanlarda 60-70'ten ibaret olduğu, daha sonraları 100 kişiyi bulduğu belirtilmektedir. Yeniçeri Kışlası'nın ortasında cami bulunur, bu camiye "Orta Cami" denirdi ki cami isyan günlerinde merkez gibi de kullanılmıştır (Beydilli, 2013, s. 457).

İstanbul'daki Yeniçeri Kışlası, büyük ihtimalle fetihten hemen sonra bugün Şehzadebaşı denilen yerde kâgir binalardan inşa edilmişti. Yapının ilk adı "Yeniçeri Odaları" idi. Sultan II. Bayezid zamanında meydana gelen ve "Küçük Kıyamet" (1509) diye adlandırılan korkunç depremde İstanbul'un binlerce yapısı arasında yıkılmıştır. Bu olaydan sonra şehrin ahşap yapılarla ihya edildiği tahmin edilirken, Yeniçeri Odaları da ahşaptan yapılmıştır. Kanuni Sultan Süleyman bu kışlanın tam karşısına, genç yaşında vefat eden oğlu Şehzade Mehmed adına büyük bir cami yaptırmış, cami yapılırken Yeniçeri Odaları'nın büyük bir kısmını yıktırmıştır. Buna karşılık yeniçerilere Aksaray'da yeni ve büyük bir kışla yaptırmıştır ki bu sebeple Şehzade Camii karşısında Fatih Sultan Mehmed'ten hatıra kalan kışlaya "Eski Odalar", Aksaray'daki yeni kışlaya da "Yeni Odalar" denmiştir (Koçu, 1964, s. 42 ve 101).

İstanbul'un Aksaray semtinde bulunan ve Yenibahçe'de Yeni Odalar diye adlandırılan Yeniçeri Kışlası'nın ortasındaki meydana "Etmeydanı" (Lâhim Meydanı) denirdi (Ünver, 1976, s. 590). Burada ikamet eden yeniçerilerin yedikleri etin bu meydanda dağıtılması sebebiyle verilen bu isim, Kanuni Sultan Süleyman (1520-1566) döneminde yaygınlaşmıştır. Meydanın tarihteki önemli bir özelliği, özellikle XVII. yüzyıl başlarından itibaren yeniçeri ayaklanmalarının başlangıç yeri olmasıdır. Orta Camii gibi bu meydan da isyan günlerinde merkez gibi kullanılmıştır.

Hatta ayaklanma belirtisi olarak kışla mutfaklarındaki kazanlar Etmeydanı'na çıkarılır, buna "kazan kaldırma" denirdi (Özcan, 1994, s. 497 ve 498).

Süheyl Ünver Mısır Millî Kütüphanesi'nde bulunan ve aslı suluboya olan Yeniçeri Kışlası'na ait resmi bir makalesinde yayınlamıştır (Resim 28).[182] Et almaya gidecek nöbetteki yeniçeri erlerinin, Etmeydanı'nda koşar adım hareketlerini göstermektedir. İleride diğer yeniçeri erlerinin toplu hâlde bu merasimi izledikleri görülmektedir. Kışladaki yapılar 2 sıra hâlinde sıralanmıştır, bazıları tek katlı bazılarıysa birkaç katlı olmak üzere birbirlerinden bağımsızdır (Ünver, 1976, s. 592).

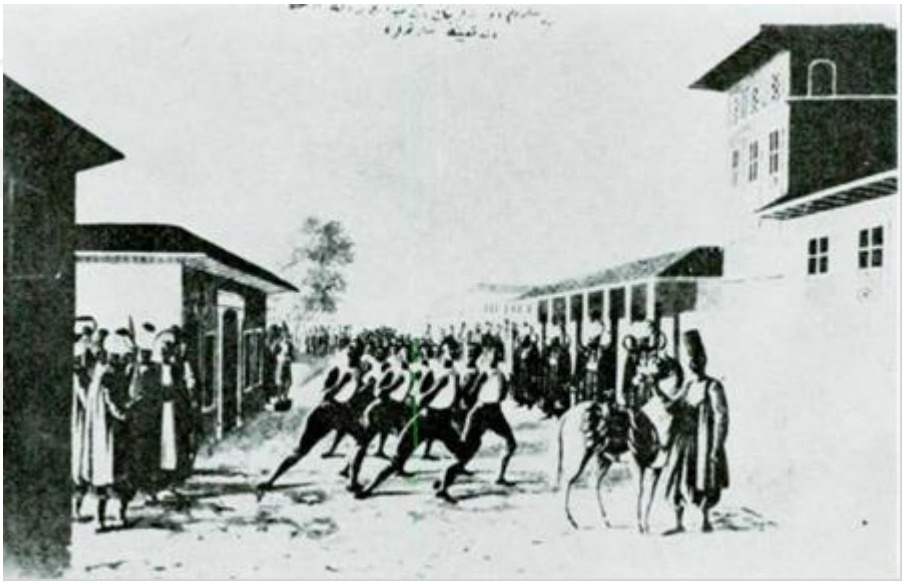

Resim 28. Et Meydanı'nda Yeniçerilerin Et Temini İçin Seğirdim Erleri.

Yeniçeri Odaları'nın Osmanlı Devleti ve İstanbul'un tarihinde yaklaşık 400 yıl etkin rolü olmuştur. 1826 yılının Haziran ayında tarihe Vak'a-i Hayriyye olarak geçen Yeniçeri Ocağı'nın ilgasında Yeniçeri Odaları yanmış, geri kalanı da Sultan II. Mahmud tarafında sonradan yıktırılmıştır. Siyaset ve karar alma mekanizması bakımından ülke yönetiminde ağırlığını hissettiren odalardan günümüze iz kalmamıştır.

1826 yılında yakılan Yeni Odalar ile sonradan yıktırılan Eski Odalar'dan geriye hiçbir iz bırakılmaması adına odaların bulunduğu arsalar vakıflara tahsis

[182] Süheyl Ünver 1951 yılında Mısır Millî Kütüphanesinde (*Dârül kütübü'l Mısriye*) incelemiş olduğu suluboya renkli tabloların en önemlilerinden birkaçını hazırlattığını, örneklerini aldığını ve 3 adet yayınladığını "Ünver, A. S. (1976). "*Yeniçeri Kışlaları*". Belleten, XL (160), 589-594" adlı makalesinde belirtmiştir.

edilerek üzerlerine ev, dükkân ya da bostan yapılmasına izin verilmiştir. Buna paralel Yeni Odalar'ın bulunduğu yere Ahmediye, Eski Odalar'ın bulunduğu yereyse Fevziye isimleri verilmiştir. Hatta yeniçerilerle kahvehaneler arasındaki yakın bağ göz önünde bulundurularak 2 mevkide de belli bir müddet kahvehane inşasına izin verilmemiştir (Sunar, 2015, s. 191).

Yeniçeri kışlalarına ait elimizdeki kaynaklardan ulaştığımız en eski tasvir, Cristoforo Boundelmonti'nin *Liber Insularum Archipelagi*[183] adlı Latince eserinde 1480 yılında yapıldığı tahmin edilen bir kopyasına eklenen İstanbul haritasıdır (Harita 16). Haritada yeniçeri odaları şöyle gösterilmektedir: Dikdörtgen bir avlunun etrafında yan yana dizilmiş, medrese odasına benzeyen tek katlı odalar bulunmaktadır. Bu odaların hepsinin üstü bir çatıyla örtülmüştür. Çatıda görünen bacalardan odaların kendilerine ait bacaları olduğu anlaşılmaktadır. Odaların kapıları ortak avluya açılmaktadır. Yüksek duvarlarla çevrilmiş yapının haritada görünen iki cephesinde de birer büyük kapı bulunmaktadır, belki de görünmeyen cephelerinde de aynı kapılar mevcuttur (Sunar, 2013, s. 259).

Harita 16. Cristoforo Boundelmonti'nin İstanbul Planı'nda Yeniçeri Odaları (Url-20).

[183] Buondelmonti, C. (2011). *Liber Insularum Archipelagi*. Düsseldorf: Universitäts- und Landesbibliothek.

1813 tarihli olduğu tahmin edilen ve Vak'a-i Hayriyye'den (1826) 13 yıl önce yapılan II. Bayezid Suyolu Haritası'nda (Harita 17) Eski Odalar gösterilmiştir. Haritadaki kışlanın çizimi incelendiğinde, dönemin mimari yapısını doğru yansıttığı varsayılırsa Eski Odalar ile ilgili günümüze ulaşan önemli bir kaynaktır. Bu haritada, Şehzade Camii karşısındaki Eski Odalar kışlasının yarı elips biçiminde 2 yapı adasından oluştuğu görülmektedir. Yapı adalarının her biri genişçe bir iç avluya sahip olup uzun bitişik binalardan oluşmaktadır. Ortalarında dar bir yol vardır, iki tarafında ana giriş kapısı olduğu tahmin edilen 2 büyük kapı bulunmaktadır (Sunar, 2013, s. 260; Çeçen, 1997, s. 57).

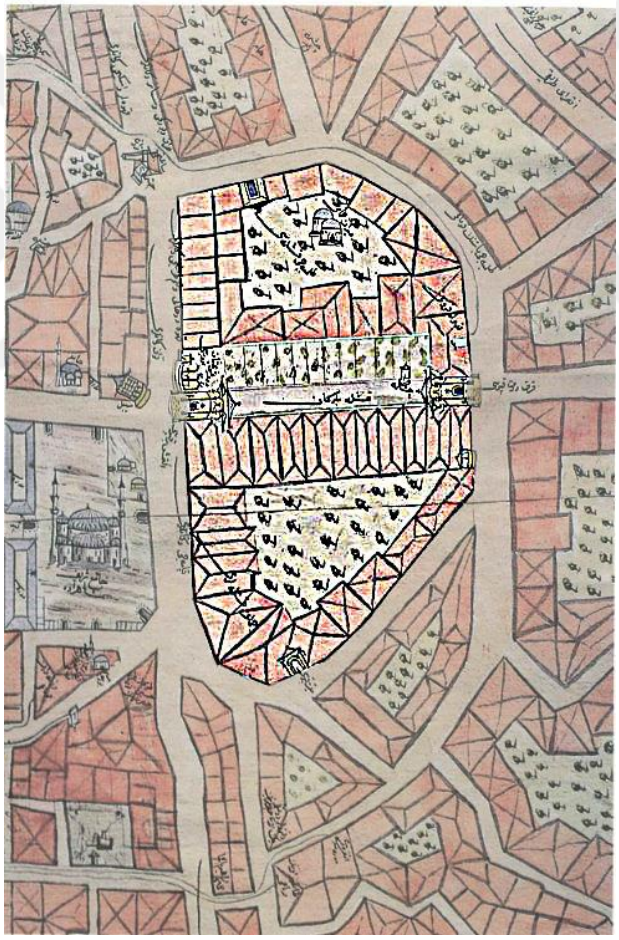

Harita 17. Eski Odalar - Yenileri Kışlası (II. Bayezid Suyolu Haritası)

Topkapı Sarayı Arşivi'nde bulunan ve kaynaklarda Yeni Odalara ait olduğu belirtilen bir plan, elimizdeki kışlanın mimari yapısına dair önemli bir belgedir. (Şekil 10). Bu planda, kışla yapılarının birbirine paralel ve dikey olarak yan yana

inşa edildikleri ve dar bir yol ya da koridor ile birbirinden ayrıldıkları görülmektedir[184] (Ünsal, 1963, s. 170-171).

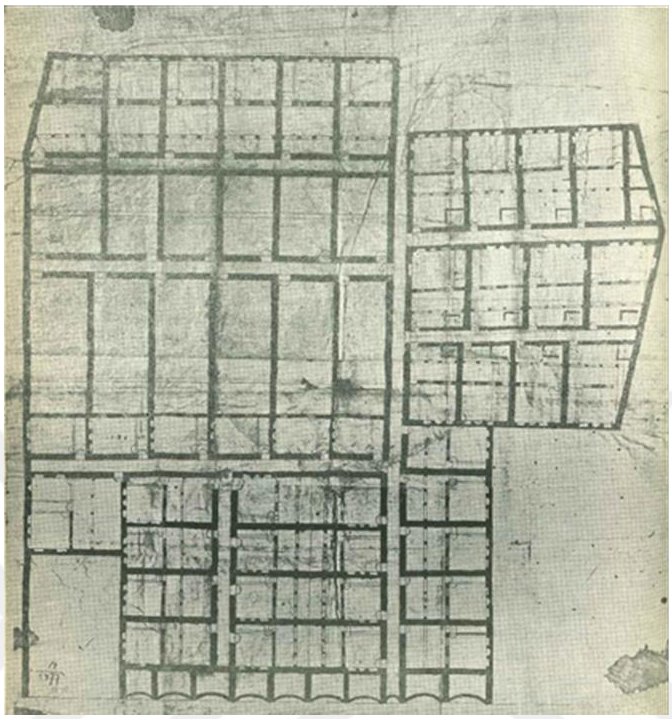

Şekil 10. Yeni Odalar Planı (Topkapı Saray Arşivi-9495 No)

XV-XIX. yüzyıllara ait haritalarda bulunan Yeniçeri Odaları tasvirleri ve planları dışında, odaların mimari tarzı hakkında ayrıntılı bilgi bulunmamaktadır. Tarihimizde önemli bir yeri olan bu müesseseye ait kışla yapısı hakkında eldeki verilerden yola çıkarak net bir sonuca ulaşmak da mümkün gözükmemektedir.

Yeniçeri ocağı, Yeniçeri Kışlası ve yeniçeri ocağının ilgasıyla ilgili tarihi süreç yukarıda özetlendikten sonra, bu çalışma kapsamında yer alan seyyahlardan edinilen bilgiler aktarılacaktır. Seyyahların Yeniçeri Kışlası tasvirleri, İstanbul'da bulundukları yıla göre kronolojik sırayla aşağıda belirtilmektedir.

Hans Dernschwam (1553-1555) padişahın yeniçeriler için özel binalar yaptırdığını, bu binalarda ikamet ettiklerini belirtir. Kışlanın yüksek bahçe duvarıyla

[184] Bu plandan ilk olarak bahseden Behçet Ünsal olmuştur. 'Ünsal, B. (1963). *Topkapı Sarayı arşivinde bulunan mimari planlar üzerine*, Türk sanatı Tarihî Araştırma ve İncelemeleri, c.I, İstanbul: Berksoy Matbaası, s170-171.' adlı makalede yeni odalar planını yanlışlıkla bir han planı olarak beyan etmiştir.

çevrili olduğunu, bu yüzden sokağın görülmediğini aktarır (Dernschwam, 1992, s. 90).

Salomon Schweigger'ın (1578-1581) Dernschwam gibi Yeniçeri Kışlası'yla ilgili aktardığı bilgi azdır. Ancak kışlanın mimari yapısı hakkında önemli bilgiler vermektedir. Yeniçerilerle acemi oğlanların ikamet ettiği 2 konutun da tavanı alçak ve uzun yapılar olduklarını, yan yana dizili çok sayıda odaya ayrıldıklarını belirtmektedir. Odaların her birinde 4 ya da 5 acemi oğlanı kalmakta, başlarında da yeniçeri bulunmaktadır. Yeniçeri onları gözetmektedir, onlar da yeniçeriye itaat etmek mecburiyetindedirler (Schweigger, 2014, s. 202). Schweigger yeniçeri askerini resmettiği bir gravüre de yer vermiştir (Şekil 11).

Şekil 11. A: Yeniçeri, B: Sipahi[185] (Schweigger)

Hans Jacob Breüning (1579) Yeniçeri Kışlası'nın İstanbul'da görülmeye değer yerlerden biri olduğunu vurgulamaktadır. Yeniçerilerin ve acemi oğlanların hem barındıkları hem de eğitildikleri mekândır. Burada kalan öğrencilerin gece dışarı çıkmaları yasaktır. Yeniçerilerin sayısının 1579 yılında 12 bin kadar olduğunu söyleyen Breüning, II. Bayezid ve I. Selim döneminde 50 bin olduklarını öğrendiğini belirtmektedir. Yeniçeriler çok yürekli, çetin savaşçılardır. Açlığa, susuzluğa, yorgunluğa, uykusuzluğa yani her türlü olumsuz duruma dayanmaya alışıktırlar. İçki

[185] Yeniçeri yaya, Sipahi atlı birliklerdir.

içmezler, gerektiği kadar yerler. Kumandanlarına ve verilen emirlere tam itaat gösterirler (Breüning, 2020, s. 159).

Wenceslaw Wratislaw (1591) İstanbul'u gezerken Osmanlı İmparatorluğu ordusunun belkemiğini oluşturan yeniçerilerin kışlasını da ziyaret ettiğini söylemektedir. Yeniçeriler büyük bir düzen ve temizlik içinde yaşamaktadırlar. Savunma ve savaş silahları olan tüfekler, kılıçlar, savaş baltaları gibi eşyaların bakımı yapılıp silinip yağlanarak bez silahlıklarda muhafaza edilmektedirler. Kışla meydanında acemi oğlanlara her türlü savaş eğitimi verilmektedir. Wratislaw kışlanın, önceden Hazreti Mesih'in havarilerinden olan Aziz Petro ve Pavlo Kilisesi'nin bulunduğu yerde olan, Fatih Sultan Mehmed tarafından yaptırılan ilk camiden uzak olmadığını belirtmektedir (Wratislaw, 1981, s. 65).

Wratislaw diğer seyyahların vermediği, kışlanın Fatih Sultan Mehmed'in fetihten sonra yaptırdığı ilk camiden uzak olmadığı bilgisini özellikle vurgulamaktadır. Kaynaklara göre fetihten sonra yapılan ilk cami, Fatih Camii'dir. Dolayısıyla Wratislaw'ın tarif ettiği kışlanın günümüzdeki Şehzade Camii karşısındaki Eski Odalar olma ihtimali yüksektir.

İstanbul'da görülmeye değer önemli yapılardan biri olan Yeniçeri Kışlası, alçak tavanlı uzun yapılar olup yan yana dizili çok sayıda odadan oluşan, etrafı yüksek duvarlarla çevrili bir mekândır. Seyyahların anlatımıyla hakkında edinilen bilgiler kısıtlı ancak önemlidir. Askerî yapı olması hasebiyle yabancı seyyahların rahatça girip gezmesinin mümkün olmayacağı göz önünde bulundurulmalıdır. Hem konumu hem de Osmanlı Devleti'yle siyasi ve askerî bağı nedeniyle önemli bir askerî yapı olan Yeniçeri Kışlası'ndan günümüze hiçbir iz kalmamıştır.

Yeniçeri Kışlası'nın tahminî yerinin tespiti için tarihî haritalar incelenmiş olup bazı önemli bilgilere ulaşılmıştır. İlk olarak Eski Odalar'ın tahminî konumuyla ilgili: 1453-1481 Arkeolojik ve Topoğrafik Harita'da "Acemi Oğlanlar Kışlası", 1786 Kauffer haritasındaysa "Yeniçeri" olarak gösterilen bu alan (Harita 18), bugünkü Şehzade Camii karşısında bulunan alandaki Fevziye Caddesi üzerinde olduğu tahmin edilen Eski Odalar'ın yeriyle çakışmaktadır. Harita 19'da Eski Odalar'ın günümüzdeki tahminî konumunu gösteren hava fotoğrafı, tarihî haritalardaki yeri ve günümüzde bulunduğu alanın mevcut durumunu içeren bilgi paftası gösterilmektedir.

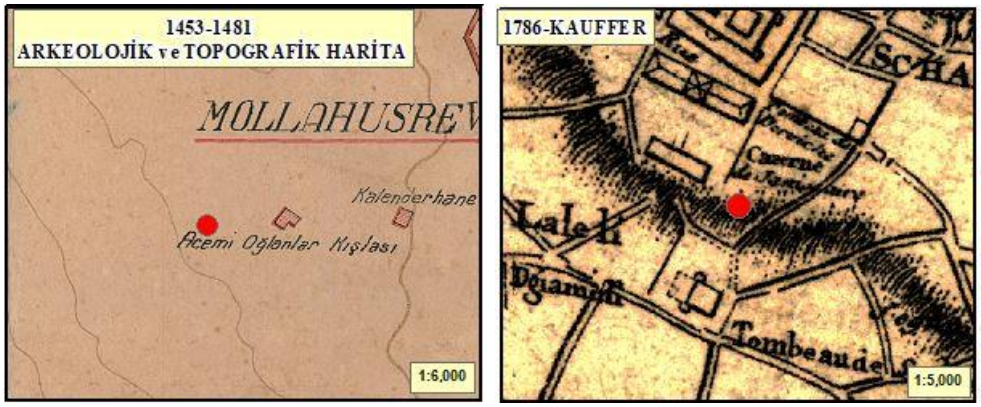

Harita 18. 1453-1481 Arkeolojik ve Topoğrafik Haritada ve 1786-Kauffer Haritasında Eski Odalar

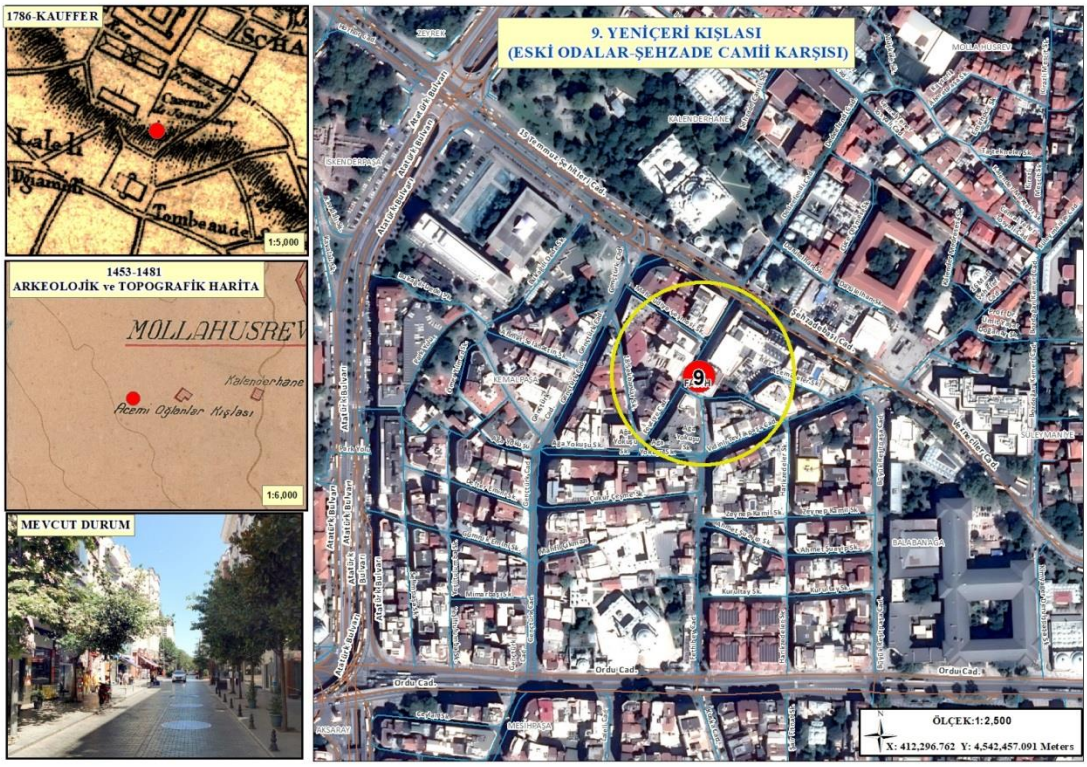

Harita 19. Günümüze Ulaşmamış Yapılar Bilgi Paftası: 9. Yeniçeri Kışlası (Eski Odalar-Şehzade Camii karşısı) Tahmini Konumu

İkinci olarak Yeni Odalar'ın tahminî konumuyla ilgili: 1764 Reben haritasında (46 no'lu lejantta) (Harita 20), 1836 Moltke haritasında ve Alman Mavileri haritasında "Et Meydanı" olarak gösterilen alan (Harita 21), bugünkü Ahmediye Caddesi üzerinde olduğu tahmin edilen Yeni Odalar'ın yeriyle

çakışmaktadır. Harita 22'de Yeni Odalar'ın günümüzdeki tahminî konumunu gösteren hava fotoğrafı, tarihî haritalardaki yeri ve günümüzde bulunduğu alanın mevcut durumunu içeren bilgi paftası gösterilmektedir.

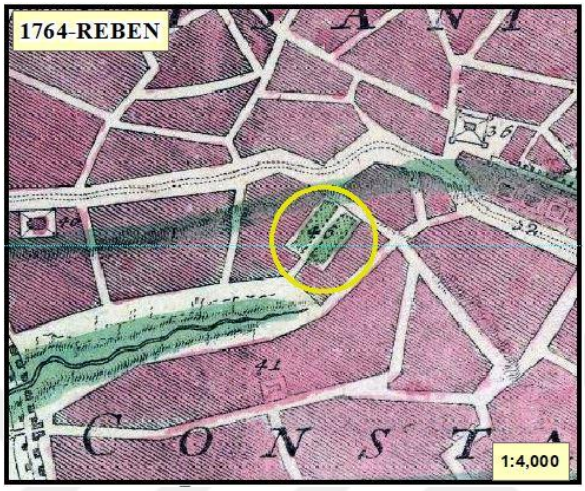

Harita 20. 1764- Reben Haritasında (46 no'lu lejantta) "Et Meydanı" (Yeni Odalar)

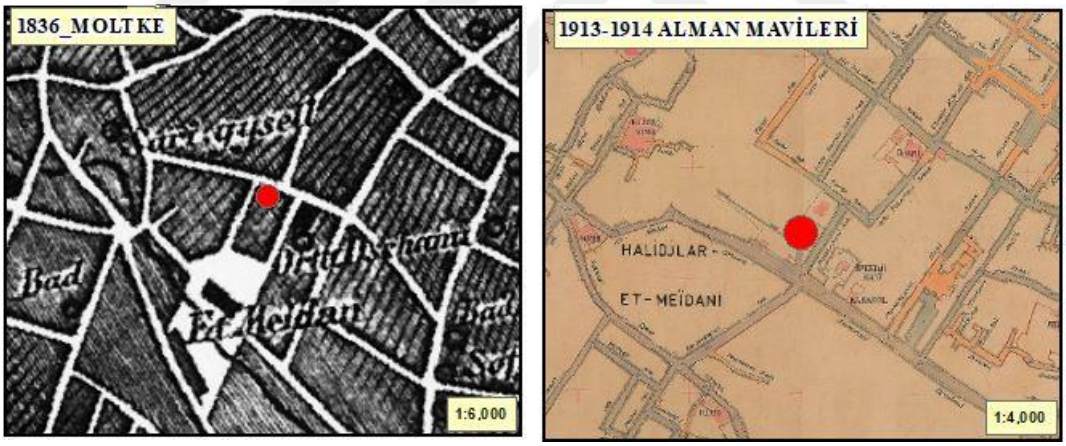

Harita 21. 1836-Moltke Haritasında ve Alman Mavileri Haritasında "Et Meydanı" (Yeni Odalar)

Harita 22. Günümüze Ulaşmamış Yapılar Bilgi Paftası: 10. Yeniçeri Kışlası (Yeni Odalar) Tahmini Konumu

Diğer taraftan 1786 Kauffer haritasında (Harita 23) bugünkü Unkapanı İstanbul Manifaturacılar Çarşısı'nın (İMÇ) arka tarafında, Hoca Gıyasettin Mahallesi'nde "Yeniçeri Ağa Sarayı" ile "Yeniçeri Hastanesi" tespit edilmiştir. Muhtemelen bu bölgede yeniçerilere ait yapılar bulunmaktaydı. Harita 24'te Yeniçeri Ağa Kapısı Sarayı-Yeniçeri Hastanesi'nin günümüzdeki tahminî konumunu gösteren hava fotoğrafı, tarihî haritadaki yeri ve günümüzde bulunduğu alanın mevcut durumunu içeren bilgi paftası gösterilmektedir.

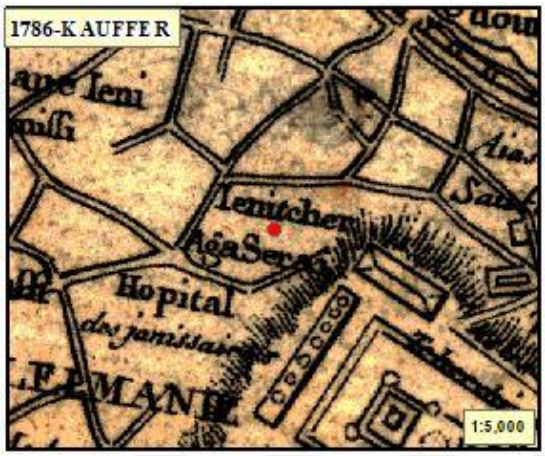

Harita 23. 1786-Kauffer Haritasında "Yeniçeri Ağa Sarayı" ile "Yeniçeri Hastanesi"

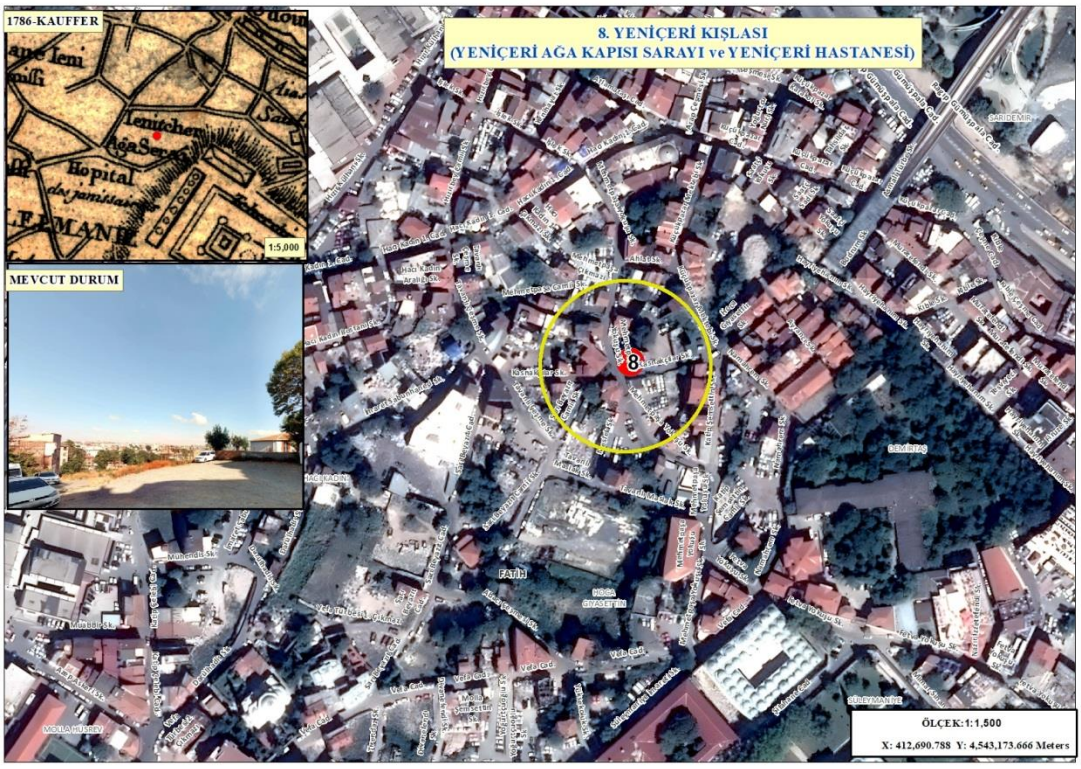

Harita 24. Günümüze Ulaşmamış Yapılar Bilgi Paftası: 8. Yeniçeri Kışlası (Yeniçeri Ağa Kapısı Sarayı-Yeniçeri Hastanesi) Tahmini Konumu

1786 Kauffer haritasında (Harita 25) Yenibahçe'de, Adnan Menderes Vatan Bulvarı üzerinde "Yeniçeri Orta Camii" tespit edilmiştir. Harita 26'da Yeniçeri Orta Camii'nin günümüzdeki tahminî konumunu gösteren hava fotoğrafı, tarihî haritadaki

yeri ve günümüzde bulunduğu alanın mevcut durumunu içeren bilgi paftası gösterilmektedir.

Harita 25. 1786-Kauffer Haritasında "Yeniçeri Orta Camii"

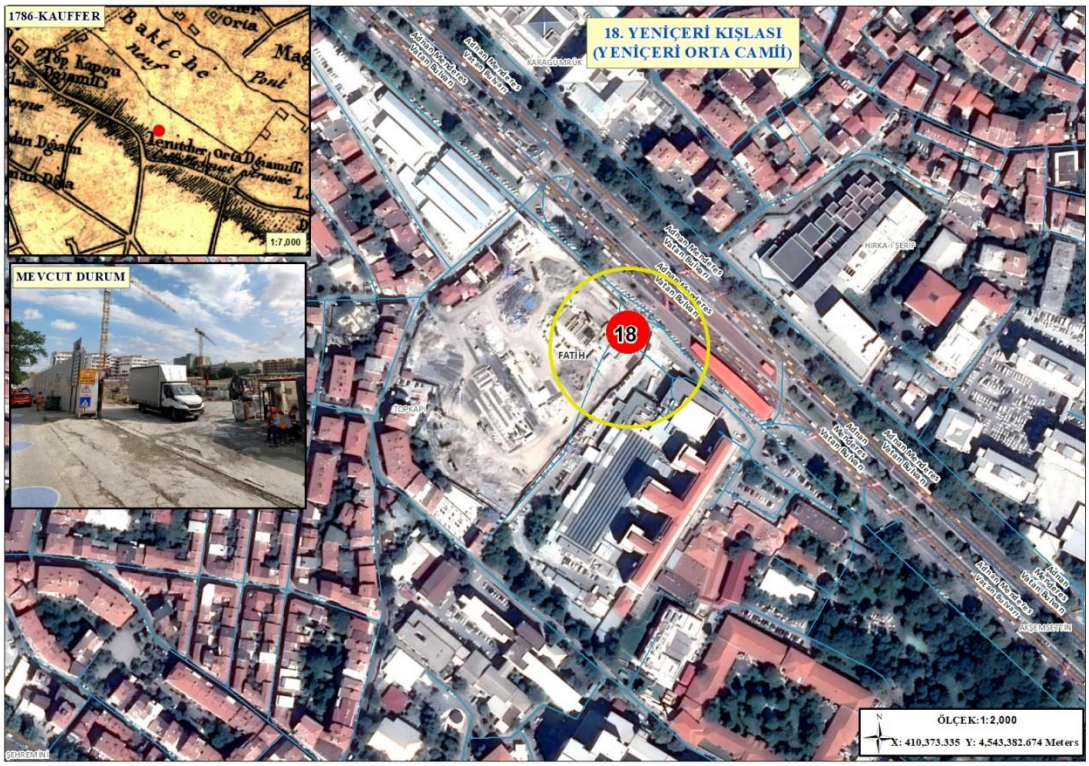

Harita 26. Günümüze Ulaşmamış Yapılar Bilgi Paftası: 18. Yeniçeri Kışlası (Yeniçeri Orta Camii) Tahmini Konumu

1786 Kauffer haritasında (Harita 27) günümüzdeki Adnan Menderes Bulvarı'nın güneyindeki Karagümrük Mahallesi'ne tekabül eden alanda "Yeniçeri Orta" tespit edilmiştir. Harita 28'de "Yeniçeri Orta" diye gösterilen alanın

günümüzdeki tahminî konumunu gösteren hava fotoğrafı, tarihî haritadaki yeri ve günümüzde bulunduğu alanın mevcut durumunu içeren bilgi paftası gösterilmektedir.

Harita 27. 1786-Kauffer Haritasında "Yeniçeri Orta"

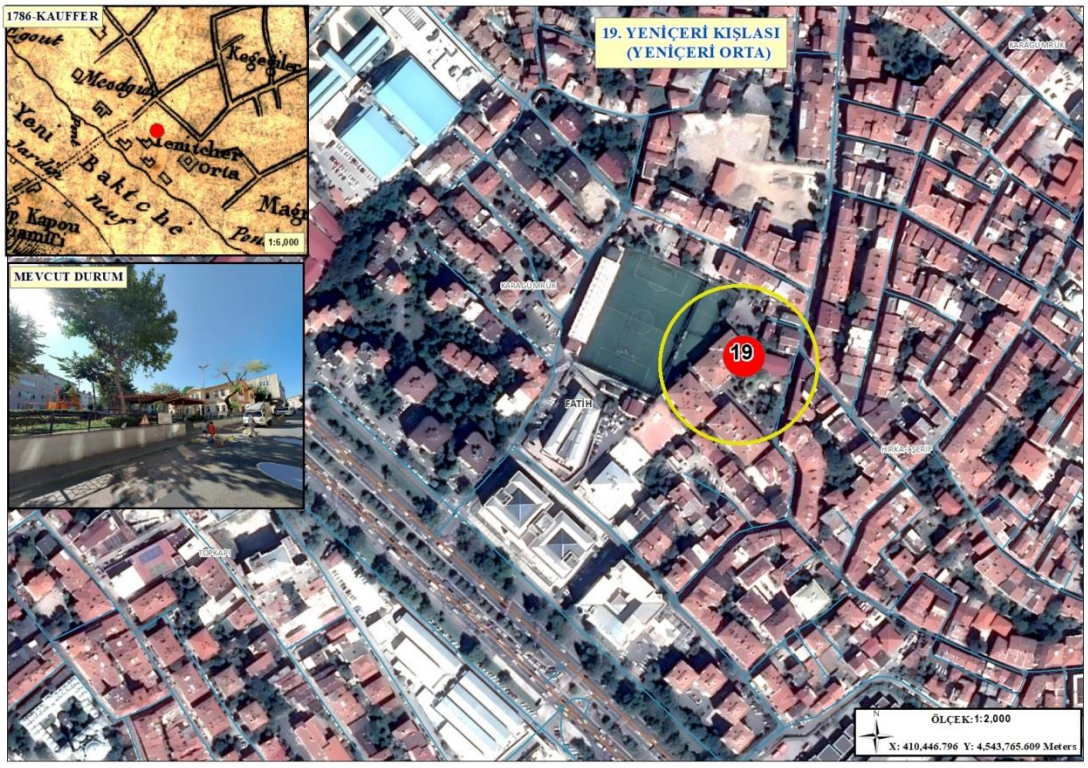

Harita 28. Günümüze Ulaşmamış Yapılar Bilgi Paftası: 19. Yeniçeri Kışlası (Yeniçeri Orta) Tahmini Konumu

4.1.3. Dini Yapılar

Dinî yapılar kısmında ilk olarak Arslanhane (Bizans Kilisesi) ve Büyük Saray ele alınacaktır. Büyük Saray ile Arslanhane'nin birlikte ele alınmasının iki nedeni vardır. Birincisi, Arslanhane denilen Bizans Kilisesi'nin Büyük Saray'ın bir parçası olduğu düşünülmesidir. İkincisi, seyyahların her iki yapıyı da birlikte tasvir etmeleridir. Ancak Büyük Saray harabe durumda olduğu için fazla bilgiye ulaşılamamıştır. İkinci olarak ele alınacak yapı, Karaman Kilisesi'dir. Seyyahların anlatımıyla tespit edilen Karaman Kilisesi günümüze ulaşmamış dinî yapılar arasındadır. Üçüncü olarak ele alınacak yapıysa Ayasofya Atriumu ve Tali Yapıları'dır.

4.1.3.1. Konumu Kesin Tespit Edilememiş Yapılar

Dinî yapılar kısmında ele alınacak olan Arslanhane (Bizans Kilisesi) ile Karaman Kilisesi'nin konumu kesin tespit edilememiştir. Büyük Saray'a ait bazı kalıntılar hâlâ ayaktadır. Karaman Kilisesi'nin XIX. yüzyıl başlarında yeniden inşa edilen Hagios Konstantinos ve Helene Kilisesi olabileceği tahmin edilmektedir. *Günümüze Ulaşmamış Yapılar Bilgi Paftası*'nda tarihî haritalar ve günümüz CBS verileri ile bu yapıların yeri tahminî olarak gösterilmiştir.

4.1.3.1.1. Arslanhane (Bizans Kilisesi) ve Büyük Saray

İstanbul'da Bizans imparatorlarının IV. yüzyıldan XI. yüzyıla kadar kullandıkları ve X. yüzyıl sonlarına kadar ilavelerle genişletilen saray kompleksi, latince *Palatium Magnum* denilen Büyük Saray'dır. Günümüzdeki Sultanahmet Camii'nin bulunduğu yerden Marmara kıyısına kadar, yaklaşık 100.000 m²'lik bir alanı (Cankurtaran ve Sultanahmet mahallelerinin hemen hemen bütününü) kapsamaktadır. Yüzyıllar boyunca büyütülen Büyük Saray'ın etrafı duvarlarla çevrilidir, farklı binalardan (avlular, galeriler, köşkler, bahçeler, kiliseler, kubbeli salonlar vb.) meydana geldiğinden âdeta şehir içinde şehir oluşturmaktadır. Ana giriş kapısı Ayasofya'nın karşısında olan bu saray topluluğundan günümüze yıkıntı ve temelden başka bir şey ulaşmamıştır. Mimari yapısı ve dekorasyonuna eski metinlerden ulaşılmaya çalışılmaktadır. İlk binaları (Daphne, Magnura ve Khalke), I. Konstantinos (324-337) tarafından yaptırılmıştır. 532 yılında Nika ihtilali sırasında

yanan bu saraylar I. Iustinianos (527-565) tarafından yeniden yapılandırılmıştır (Eyice, 1988, s.4; Ebersolt, 1996, s. 12 ve 13).

Büyük Saray XI. yüzyılın sonlarından itibaren önemini kaybetmiştir. Bizans İmparatorluğu'nun son bir buçuk yüzyılında tamamen bakımsız bırakılmıştır, 1420 yılında harabe hâle gelmiştir. Dolayısıyla şehir 1453 yılında fethedildiğinde saray büyük bir yıkıntı hâlinde, kısmen de boş durumdadır. Fetihten sonra şehir yeniden imar edilirken yeri bir süre boş kalan sarayın bazı bölümleri yeni inşaatlar için yapı malzemesi olarak kullanılınca, ayakta kalan kalıntılar da kaybolmuştur (Eyice, 1988, s. 3 ve 5).

1489-90 yılında saray bölgesinde yer alan ve barut deposu olarak kullanılan Güngörmez Kilisesi'ne yıldırım çarpmasıyla, bölgedeki 800 evle birlikte son saray kalıntıları da harap olmuştur. XVII. yüzyılda sarayın arsasına başka saraylar ya da konaklar inşa edilmiştir. Aynı zamanda XVII. yüzyılın başlarında saray alanının hipodroma komşu olan yanına I. Ahmed tarafından Sultanahmed Camii (1609-1617) yaptırılmıştır. Son olarak 1912 yılında çıkan İshakpaşa Yangını ile saray arazisindeki yaklaşık 900 binanın yanması sonucunda, Bizans dönemine ait bazı kalıntılar açığa çıkmıştır (Eyice, 1988, s.5; Wiener, 2001, s. 230, 236 ve 237). 1918 yılına ait hava fotoğrafında 1912 yangınının izleri görülmektedir (Resim 29).

Resim 29. 1918 Yılına Ait Hava Fotoğrafı; Sağda Saray Duvarları, Yukarıda Ayasofya, Sol Yukarıda Hippodrom.

İmparator I. Romanos Lekapenos (919-940) ilk olarak Büyük Saray'ın Khalke kapısında bir şapel yaptırmıştı. İmparator I. Ioannes Tzimitzes (969-976) 971 Mart ayında bu küçük ibadet yerinin yerine yeni ve ihtişamlı bir kilise inşa ettirmiş, 976 Ocak ayında öldüğünde kilisede kendisi için hazırlattığı lahde gömülmüştü. Mango kaynaklarda kilisenin adının İsa Şapeli (*Khristos tes Khalkes*) olduğunu iddia etmektedir. Yine kaynaklardan Khalke kapısının kemeri üstüne oturtulduğundan, kilisenin yüksek bir bina olduğu öğrenilmektedir. Fetihten sonra, XV. yüzyılın sonlarında Ayasofya'nın doğu tarafında denize uzanan yamaçta Cebehane kurulmuş, kilise ise terk edilmiştir. Kilise daha sonra XVI-XVII. yüzyıllarda hayvan barınağı olarak padişaha ait vahşi hayvanların (aslanlar, kaplanlar, filler vb.) barındırılması için kullanılmaya başlandığından "Arslanhane" denilmiştir.

Mango'ya göre Khalke Kapısı Kilisesi, Arslanhane olarak adlandırılan bu Bizans kilisesiyle aynı yapıdır. Alt katı vahşi hayvanların barındırıldığı yer, üst katı ise nakkaşhane olarak kullanılan bu yapı 1741 yılında Ayasofya Mahallesi'nde çıkan yangında büyük zarar görmüştür. 1802 yılındaki başka bir yangında üst katı da zarar

görmüş, kalan kilise kalıntısı 1804'te Cebehane'nin genişletilmesi için yıktırılmıştır. Cebehane 16 Kasım 1808'de Alemdar Mustafa Paşa Vakası esnasında çıkan yangında tamamen yanmıştır. 1848 yılında artık hiçbir izi kalmayan kilisenin arsasına, mimar Gaspare Fossati tarafından Darülfünun inşasına başlanmıştır (Eyice, 1964, s. 25; Wiener, 2001, s. 81). Kısa bir süre bu maksatla kullanılan heybetli ve gösterişli bina, sırasıyla Meclis-i Meb'ûsan ve Adliye Nezâreti olarak kullanılmıştır. En son İstanbul Adliyesi olarak kullanılırken 1933 yılının sonbaharında çıkan yangında büyük zarar görmüş ve kalan kâgir duvarları da kaldırılmıştır.

İnciciyan 2 katlı, kubbeli, iki yanında yarım kubbelerle desteklenmiş olan, ikinci katın önünde bir de teras bulunan Arslanhane'nin gravürüne Ermenice aslında yer vermektedir[186] (Resim 30). Eyice, İnciciyan'a ait bu gravürün uzun süre Arslanhane, kısmen de nakkaşhane olarak kullanılan kilisenin en detaylı resmi olduğunu belirtmektedir. Kilisenin tahminî yeri eski Darülfunun binasının (Resim 31) bulunduğu arsadır (Eyice, 1964, s. 27).

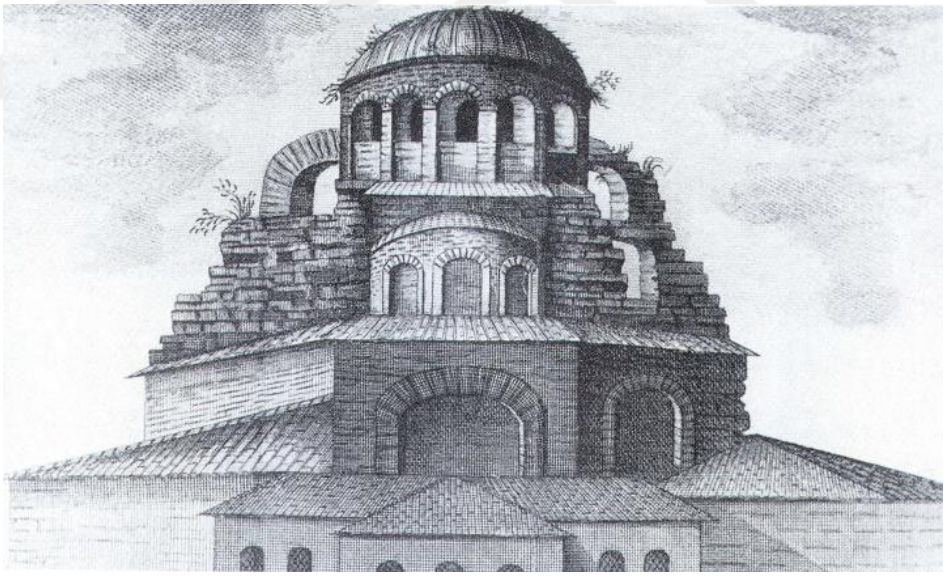

Resim 30. XVIII. Yüzyıl Sonuna Doğru Kilise Kalıntısının Gravürü (İnciciyan)

[186] İnciciyan, 1824. This is the Géographie des quatre parties du monde, San Lazzaro degli Armeni, Balbi, S. 4

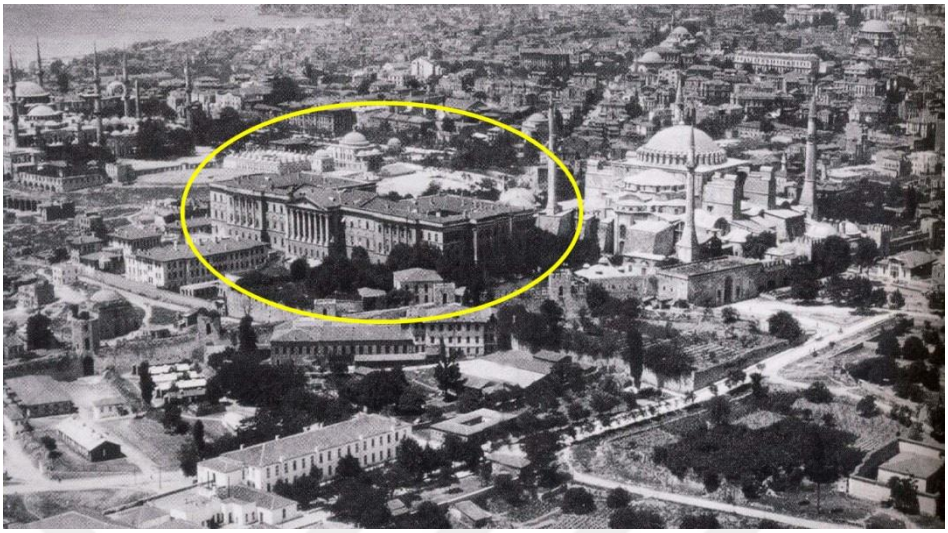

Resim 31. Ayasofya'nın Batı İstikametinde Eski Darülfunun Binası (Url-21).

Yukarıda Büyük Saray ve Arslanhane hakkındaki bilgiler özetlendikten sonra, bu çalışma kapsamında yer alan seyyahların anlatımıyla edinilen bilgiler incelenecektir. Seyyahların Büyük Saray ve Arslanhane tasvirleri, İstanbul'da bulundukları yıla göre kronolojik sırayla aşağıda belirtilmektedir.

Hans Dernschwam (1553-1555) Türkçede zürafa denilen garip ve sevimli bir hayvan gördüğünü, bu hayvanın fetihten önce Bizans imparatorlarının ikametgâhı olup eski ve harap durumda olan bir sarayda yüksek bir kubbenin altında durduğunu belirtir. Zürafadan başka 2 fil yavrusu gören Dernschwam, leoparlar, kaplanlar, vaşaklar, ayılar ve birçok farklı vahşi hayvan barındırıldığını aktarmaktadır (Dersncwham, 1992, s. 79).

Stephan Gerlach (1573-1578) Ayasofya'nın yakınında büyük kesme taşlardan yapılma güzel bir bina bulunduğunu, bu binanın önceden Aziz Johann Manastırı olduğunu bildirmektedir. Şimdi manastırın kubbeleri altında aslan, kurt, leopar gibi çeşitli vahşi hayvanlar barındırıldığını, bu yabani hayvanların padişaha ait olduğunu söylemektedir (Gerlach, 2006, s. 169, 253, 563).

Hans Jacob Breüning (1579) Türklerin Atmeydanı dediği, eskiden Hipodrom adıyla anılan alanın yakınında S. Joannis Kilisesi (Aziz İoannis) bulunduğunu, bu kilisede padişaha ait çok sayıda vahşi hayvan barındırıldığını aktarmaktadır. Binada aslanlar, leoparlar, ayılar, zebralar, çakallar, kurtlar, samurlar, gergedanlar ve zürafalar bulunmaktadır. Kilisenin girişine de köpek yerine 2 aslan birbirlerine

ulaşabilecek uzunlukta zincirlerle bağlanmış, içeriye girmek isteyenlere korku vermektedirler. Kilisenin girişinin ötesinde olan geniş avluda hayvan bakıcılarının yaşadıkları evler bulunmaktadır. Kilisenin önü sadece tahta parmaklıklarla korunmaktadır. Vahşi hayvanların beslenmesi için her gün parçalanmış olarak çeşitli hayvan etleri (koyun, dana gibi) el arabalarıyla getirilmektedir. Vahşi hayvanların sesleri civarda yaşayan insanların huzurunu da kaçırmaktadır. Breüning hayvanların daha önce İstanbul'un batısındaki surların yanında bulunan Konstantin Sarayı harabesinin yakınında büyük bir binada barındırıldığı bilgisini de vermektedir (Breüning, 2020, s. 138).

Breüning'in Konstantin Sarayı olarak bahsettiği yer, XVII. yüzyıldan itibaren "Tekfur Sarayı" adıyla anılan bir Bizans sarayıdır. X-XIV. yüzyıllar arasında yapıldığı tahmin edilmektedir. XV. yüzyılın ikinci yarısında saray bölgesine Yahudi aileler yerleştirilmiştir. XVI. yüzyılda kısmen yıkılmış, civarında olan eski sarnıç bir dönem padişahın hayvanlarını barındırmak amacıyla kullanılmıştır. XVIII. yüzyılın ilk yarısında burada çini atölyesi kurulmuş, kısa süre içinde kapatılmıştır. 1864 yangınında önemli ölçüde zarar görüp XX. yüzyılda biraz onarılmış olan bu saraya seyahatnamelerde de geniş yer verilmiştir (Wiener, 2001, s. 244, 245).

Reinhold Lubenau (1587-88) Atmeydanı'nın hemen yakınlarında eski ve büyük bir kilise bulunduğundan, hatta bu kilisenin Ayasofya'nın bir bölümü olduğunu söyleyenlerden bahsetmektedir. Benjamin Jude[187] kilisenin Ayasofya'nın duvarlarına bitişik bir konumda olduğunu yazmıştır. Padişah kilise binasında 8 aslan barındırmakta, hayvanların bakıcısı sanki ev köpekleriymiş gibi onlarla oynamakta, kafasını aslanların ağzının içine sokmaktadır. Kilisenin ortasındaki taşıyıcı sütunların birinden ötekine doğru tahta parmaklık yapılarak bir kafes oluşturulmuştur. Kafesin içindeki sütunların her birine bir aslan bağlanmıştır. Mekânın hemen yanındaki şapelde çok sayıda genç aslan bulunmakta, diğer şapelde 2 büyük kaplan ve birçok yavru kaplan, başka bir şapeldeyse çok sayıda genç yaşlı panter ve misk kedisi barındırılmaktadır. Ayrıca ya kilisenin içinde ya da ön avlusunda bir sürü leopar beslenmektedir, padişah avlanırken bunlardan faydalanmaktadır (Lubenau, 2012, s. 194, 195 ve 196).

[187] Kastedilen kişi Benjamin ben Jonae'dir. *Itinerarium* adlı yapıtı bulunmaktadır.

Johann Wild (1611) Arslanhane hakkında önemli bir bilgiye yer vermektedir. Sultan Ahmed'in Hipodrom üzerinde güzel bir cami inşa ettirdiğini, inşasına 1609 yılında başlandığını, ancak 12 ya da 15 yılda tamamlanabileceğini ve anlaşılana göre görülmemiş bir ihtişamda yapılacağını söylemektedir. Wild Hipodrom'da mevcut olan sarayı Sultan Ahmed'in yıktırdığını belirtmektedir. Padişahın sarayının yakınında, Hipodrom'da padişahın hayvanlarının ve aslanlarının barındırıldığı bir hayvan barınağı da mevcuttur ki sultan bu eski hayvan barınağını da yıktırmıştır (Wild, 1964, s. 330).

Adam Werner (1616-1617) Arslanhane hakkında kısa bir bilgi vermektedir. Ayasofya yakınlarında birçok tuhaf hayvanın görülebileceği padişahın hayvan barınağının bulunduğunu belirtmektedir (Werner, 2011, s. 93).

Wild 1609-16'da yapılan eski Hipodrom'un yakınındaki Sultanahmet Camii inşaatına tanıklık etmiştir. İnşaat alanı hakkında bilgi verirken, Hipodrom'da olan bir hayvan barınağının Sultan I. Ahmed tarafından yıktırıldığını iddia etmektedir. O dönemde hayvan barınağı olarak sadece Arslanhane değil, başka barınakların olduğu da anlaşılmaktadır. Ayrıca Bizans Sarayı olan ve seyyahlar tarafından "Konstantinos" veya "Konstantin Sarayı" olarak adlandırılan günümüzdeki Tekfur Sarayı, XVI. yüzyılın sonlarında bir dönem hayvanları barındırmak için kullanılmıştır. Sonuç olarak, vahşi hayvanları barındırmak için kullanılan yapının sadece Arslanhane denilen Bizans kilisesi olmadığı öğrenilmektedir.

Arslanhane'nin tahminî yerinin tespiti için tarihî haritalar incelenmiştir. Bu incelemelerde görselliğinin yanı sıra İstanbul'un, Galata'nın, Beyoğlu'nun ve Boğaziçi'nin doğru çizimini gösteren Johann Baptist von Reben'in 1764 yılına ait Boğaziçi haritasında[188] Arslanhane'nin konumuyla ilgili önemli bir bilgiye ulaşılmıştır. Macar mühendis Reben 55 no ile şematik olarak kare formda bir yapı göstermekte, yapıyı haritanın lejantında "55: Vahşi hayvanların barındırıldığı Bizans yapısı (*Griechische Gebaeude, darinnen fremde Tiere aufbehalten werden*)" olarak açıklamaktadır (Harita 29). Burada Arslanhane Ayasofya'nın (no: 30) güney yönünde, Sultanahmet Camii'ninse (no:31) doğu yönünde gösterilmektedir.

[188] Kayra, C. (1990). *İstanbul Haritaları*, Orta Çağ'dan Günümüze, T.S.K. Bankası.

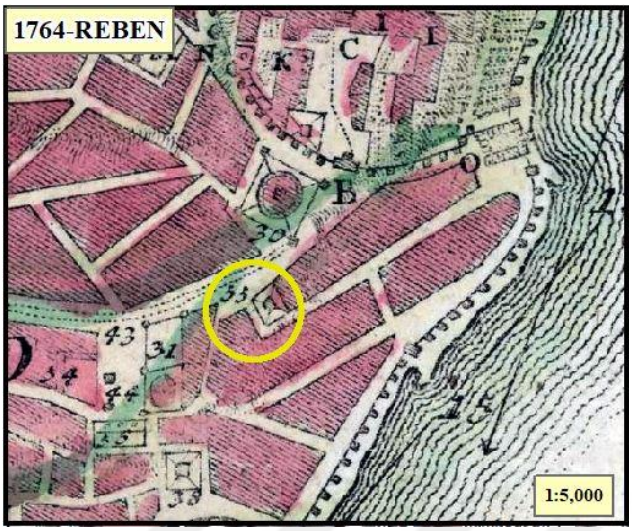

Harita 29. Johann Baptist von Reben'nin 1764 Yılına Ait Boğaziçi Haritasında Arslanhane

Bizans imparatorlarının uzun süre kullandıkları saray kompleksinden, bugün yok denilecek kadar az kalıntı kalmıştır. Konumu dolayısıyla tarihte önemli bir yeri olan, vahşi hayvanların barındırılmasından dolayı Arslanhane denilen, Büyük Saray'ın ana girişi Khalke kapısında yer aldığı tahmin edilen ve seyyahların tarifine göre Ayasofya'nın yakınında ya da duvarlarına bitişik konumda olan Bizans Kilisesi, fetihten sonra (birçok kilise gibi) cami veya mescite dönüştürülmemiştir. Farklı hizmetler için uzun süre kullanıldıktan sonra XIX. yüzyılın başlarında yıkılıp hiçbir iz kalmayan Bizans yapıları arasındadır. Harita 30'da Büyük Saray ve Arslanhane'nin günümüzdeki tahminî konumlarını gösteren hava fotoğrafı, tarihî haritadaki yerleri ve günümüzde bulundukları alanın mevcut durumunu içeren bilgi paftası gösterilmektedir.

Harita 30. Günümüze Ulaşmamış Yapılar Bilgi Paftası: 4. Arslanhane (Bizans Kilisesi)-11. Büyük Saray Tahmini Konumu

4.1.3.1.2. Karaman Kilisesi (Hagios Konstantinos Kilisesi)

Hans Dernschwam (1553-1555) İstanbul'da Yedikule civarında bir mahallede oturan, Karaman (*Caramania*) diyarından gelmiş olup Karamanlılar (*Caramanos*) denilen bir topluluktan bahsetmektedir. Dilleri Türkçe olan, ibadetlerini Rumca yapan bu halk Hristiyandır, Rumcayı anlamaz. Kanuni Sultan Süleyman'ın babası Yavuz Sultan Selim[189] tarafından İstanbul'a getirtilen bu güçlü ve büyük topluluğun kadınları uzun, sivri, beyaz ya da renkli bir başlık giyerler (Şekil 12). Dışarı çıktıkları zaman bu başlığın üzerine uzun, tül gibi ince bir örtü örterler.

[189] Kaynaklarda Fatih Sultan Mehmed'in adı zikredildiği için, Yavuz Sultan Selim tarafından Karamanlıların İstanbul'a getirildiğini söyleyen Dernschwam'ın yanıldığını söyleyebiliriz. Diğer bir ihtimal ise Dernschwam bu halk hakkındaki söylentiyi seyahatnamesinde aktarmıştır.

Şekil 12. Karamanlı Kadının Başlığı (Dernschwam)

Bu mahallede vaktiyle, şimdi harap durumda olan güzel bir kilise ve manastır vardır. Karamanlılar oldukça kıymetli, insan boyunda tabloları olan bu küçük kilisede ibadetlerini yapmaktadırlar. Kilisedeki eşyalar arasında Konstantinlilerden bazı kimselerin ve Helena'nın antik kıyafetleriyle bunların isimleri yazılmış resimler mevcuttur. En önemlisi yemek salonundaki İsa'nın son akşam yemeğini gösteren tablodur, sanatkârane yapılmış çok değerli bir yapıttır (Dernschwam, 1992, s. 78).

Stephan Gerlach da Karamanlılar hakkında önemli bilgiler vermektedir. Gerlach (1573-1578) Yedikule Zindanları civarında Karaman Sokağı'ndan geçtiğini, halkın Karaman (*Caramania*) bölgesinden geldikleri için sokağa bu ismi verdiklerini belirtmektedir. Karamanlılar çok bakımlı bahçeler içinde güzel, gösterişli ve büyük evlerde yaşamaktadırlar. Oldukça zengin insanlardır, çoğunun mesleği kuyumculuktur. Aziz Konstantin Kilisesi adında güzel bir kiliseleri vardır. Kilisenin dışında Rumlara ve Ermenilere ait değerli başka yapılar da bulunmaktadır. Karamanlılar, Rumlar gibi Ortodoks Hristiyan olmalarına rağmen aralarında Türkçe konuşurlar, ya hiç Rumca bilmezler ya da çok az bilirler. Gerlach son olarak 1 Nisan 1576'da patriğin bu kilisede bir ayin düzenlediğini de aktarmaktadır (Gerlach, 2006, s. 307, 328, 381).

Dernschwam ve Gerlach'ın vermiş olduğu malumata göre, Yedikule civarında Karaman Sokağı ve Karamanlılara ait Aziz Konstantin Kilisesi yani Karaman Kilisesi bulunmaktadır. Karamanlılar hakkında en dikkat çeken husus Hristiyan Türk olmalarından ziyade, çok zengin olup Türkler içinde alışılmadık bir hayat tarzları ve kaliteli bir yaşam alanları bulunmasıdır. Dönemin Türk halkının çoğunluğu (paşalar ve beyler hariç) sade, basit, derme çatma evlerde yaşamaktayken Karamanlı Türklerin bakımlı bahçeler içinde gösterişli evlerde yaşamaları dikkat çekmektedir.

Semavi Eyice'nin tespitlerine göre Yedikule yakınında Samatya'da 1955'te yanan Hagios Konstantinos Kilisesi, öteden beri Ortodoks Karamanlılara aittir (Eyice, 1975, s. 26). Kömürciyan eserinde Karamanlı Rumlarla ilgili önemli bir bilgi vermektedir: "Karamanlıların önce Yedikule civarında sakin ayrı bir cemaat oluşturdukları, eski Rum kiliselerinden olup bugün Samatya'dan Narlıkapı'ya doğru caddenin sol kenarında bulunan Hagios Konstantinos Kilisesi'nin tarihinden anlaşılmaktadır. Bu kilisenin o zaman 'Karamanlılar Kilisesi' diye yâd edildiği eski kayıtlarda görülmektedir. Bu Karamanlılar Mahallesi'nde iskân edilmiş olan Karamanlı halk sonradan Fener'e ve Kumkapı'ya, daha sonra da şehrin diğer bölgelerine dağılıp oralardaki Rum kiliselerine bağlanmış ve ayrı bir cemaat hâlinden çıkmıştır" (Kömürciyan, 1952, s. 77). Kuvvetle muhtemel Fatih Sultan Mehmed bu gayrimüslim halkı fetihten sonra Karaman bölgesinden İstanbul'a, Yedikule civarına getirtmiştir.[190]

Günümüzde Hagios Konstantinos ve Helene Kilisesi Fatih ilçesi, Kocamustafapaşa Mahallesi, Samatya'da, İmrahor İlyasbey Caddesi ile Kilise Sokağı'nın bitiştiği köşede bulunmaktadır. Tarihi XV. yüzyıla kadar dayanmaktadır. Fetihten sonraki göçler sırasında II. Mehmet Ortodoks Rumları Karaman'dan bu semte yerleştirmiş, yıkıntıların üzerine yeniden kilise inşa etmelerine izin vermiştir. Kaynaklarda Türkçe konuşan ve Yunan alfabesi kullanan Ortodoks Karamanlıların kilisesi olarak bilinmektedir. Kilisenin kitabelerinden 15 Mart 1805 yılında yeniden inşa edildiği, 6 Nisan 1805 tarihinde ibadete açıldığı, 20 Eylül 1833 tarihinde restore edildiği ve avluda bulunan çan kulesinin 11 Mayıs 1903'te II. Abdülhamit döneminde inşa edildiği öğrenilmektedir (Url-22).

Sonuç olarak seyyahların bahsettiği Yedikule civarında Karamanlılara ait olan kilisenin, XIX. yüzyıl başlarında yeniden inşa edilen Hagios Konstantinos ve Helene Kilisesi olabileceği tahmin edilmektedir. Harita 31'de Karaman Kilisesi'nin günümüzdeki tahminî konumunu gösteren hava fotoğrafı, tarihî haritadaki yeri ve günümüzde bulunduğu alanın mevcut durumunu içeren bilgi paftası gösterilmektedir.

[190] Karamalılarla ilgili bilgi için bkz. Jaschke, G. (1964). *Die Türkisch - Orthodoxe Kirche*", Der İslam, 39, s. 98- 99; Akkaya, M. (2005). *Karamanlı Hristiyan Türkler*, Karaman Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları-III- Karaman Tarihî ve Kültürü, s. 613-702; Başkan, Y. (2013). *Fatih Sultan Mehmed Döneminde Karaman Bölgesinden İstanbul'a Nakledilen Nüfus*, Tarih Dergisi, Sayı 55, İstanbul, s. 107-134.

Harita 31. Günümüze Ulaşmamış Yapılar Bilgi Paftası: 2. Karaman Kilisesi (Hagios Konstantinos Kilisesi) Tahmini Konumu

4.1.3.2.Konumu Bilinen Yapılar

Dinî yapılar kısmında ele alınacak diğer bir yapı Ayasofya Atriumu ve Tali Yapıları'dır. Fetihten sonra camiye çevrilen Ayasofya, günümüzdeki hâliyle ihtişamını korumaya devam etmektedir.

5.1.3.2.1 Ayasofya Atriumu ve Tali Yapıları

Bizans döneminde İstanbul'un en büyük kilisesi olan bu mabet, İstanbul'un fethinden sonra şehrin ana camisi hâline getirilmiştir. Günümüzdeki resmî adı, Ayasofya-i Kebir Cami-i Şerifi'dir (Büyük Ayasofya Camii). İlk yapıldığında Büyük Kilise "Megale Ekklesia" olarak adlandırılmış, V. yüzyıldaysa sadece "Sophia" denilmeye başlanmıştır. Uzun süre Bizans halkı tarafından Büyük Kilise olarak anılmış, fetihten sonra Ayasofya adını almıştır (Eyice, 1984, s.4). Günümüze ilk yapıldığı şekliye gelmemiş olan Ayasofya doğal afetler, bakımsızlık, istila ve savaşlar nedeniyle tahribata uğramıştır. Tarihçesine bakıldığında üç kez inşa edildiği görülmektedir.

Ayasofya ilk olarak IV. yüzyılda ahşap çatılı bir bazilika biçiminde yapılmış, 15 Şubat 360'ta ibadete açılmıştır. Yaklaşık yarım asır geçmeden çıkan büyük bir isyanda, 20 Haziran 404 tarihinde bu ilk yapı tamamen yanmış ve yıkılmıştır (Akgündüz, 2005, s.78-79). II. Ayasofya, Bizans İmparatoru II. Theodosius tarafından I. Ayasofya'ya göre daha büyük bir mabet olarak Mimar Rufinos'a yaptırılmıştır. 8 Ekim 415 tarihinde tekrar ibadete açılan Ayasofya (Vasiliev, 1943, s.122), İmparator Justinianus zamanında 10 Ocak 532 tarihinde Nika İhtilali denen ayaklanma sonucu bazı binalarla beraber yakılıp yıkılmıştır (Türkoğulu, 2002, s.22-27). Ayaklanma bastırılınca III. Ayasofya'nın yapımına girişen İmparator Justinianus, İsidoros ve Anthemios isimli iki mimarı görevlendirmiştir (Eyice, 1984, s.7). Mimarlar burada bulunan eski kilisenin planına veya tarihî kayıtlarda geçen daha erken döneme ait hiçbir bir bina formuna uymamışlar, özgün kubbeli bazilika formu tasarlamışlardır (Freely&Çakmak, 2005, s. 79).

5 yıl gibi kısa bir sürede tamamlanan III. Ayasofya, 537 yılında yeniden ibadete açılmıştır. Ancak 557 tarihinde vuku bulan bir depremde kubbesi çökmüştür. Çöken kubbe İsidoros'un yeğeni tarafından tamir edilmiş, 562 yılında bir kez daha ibadete açılmıştır. 1204 yılından sonra İstanbul'da 60 yıl kadar Latin işgali yaşanmış, bu dönemde tüm şehirle birlikte Ayasofya da yağma edilmiştir (Akgündüz, 2005, s.150). Latin işgali döneminde (1204-1261) Roma Katolik Kilisesi'ne bağlı bir katedrale dönüştürülen Ayasofya, 1261 tarihinde İstanbul yeniden Bizanslıların eline geçtiğinde eskiden olduğu gibi Ortodoks âdetlerine göre düzenlenmiştir. 1402 yılında İstanbul'a gelen İspanyol elçi Clavijo Ayasofya'yı harap ve bakımsız bir hâlde görmüş, kilisenin çevresinin tamir gerektiren binalarla çevrelendiğini belirtmiştir (Wiener, 2001, s. 90-91).

29 Mayıs 1453 tarihinde İstanbul'a giren Fatih Sultan Mehmed atının üzerinde şehrin sokaklarından ilerleyerek Ayasofya'ya gelmiştir. Kilisenin kapısında atından inmiş, yere eğilerek eline aldığı bir avuç toprağı kavuğunun üstüne serpmiş,[191] daha sonra Ayasofya'da namaz kılmıştır (Runciman, 1972, s.233).

Şehrin en büyük mabedi olan Ayasofya, fethin sembolü olarak Fatih Sultan Mehmed tarafından camiye çevrilmiştir. İlk cuma namazı da burada kılınmıştır.

[191] Allah'a baş eğdiğini anlatmak için yapılan bir hareket olarak yorumlanmaktadır.

Camiyi kendi hayratının ilk eseri olarak vakfeden sultan, caminin yanına bir medrese yaptırmıştır. İlk minare Ayasofya'nın güneydoğu payandasının üstüne ahşap olarak inşa edilmiş, 1574 yılındaki büyük tamiratta kaldırılmıştır. Ayasofya'nın etrafında bulunan evler II. Selim döneminde yıkılmıştır. Takviye payandaları Mimar Sinan tarafından yapılmış, bu esnada bir minare eklenmiştir. Kuvvetle muhtemel bu minare Ayasofya'nın güneydoğu köşesindedir. Ayasofya'nın etrafında bulunan sultan türbelerinin yapımına da bu aşamada başlanmıştır. İlk türbe, Mimar Sinan tarafından inşa edilen II. Selim türbesidir. III. Murad zamanında kuzeydeki 2 minare ilâve edilmiştir. Ayasofya'nın mozaikleri peyderpey örtülerek XVIII. yüzyıl ortalarından itibaren hepsi gözden kaybolmuştur (Eyice, 1991, s.206-208).

Bazilika plan ile merkezî kubbenin birleştirildiği kubbeli bazilika tipinde olan Ayasofya'nın dikkat çeken ilk bölümlerinden biri *atrium*dur, günümüzde neredeyse hiçbir izi kalmamıştır. Avlunun batı tarafında sütunlu revakları ile ortasında *Phiale* denilen güzel bir mermer çeşmesi/şadırvan bulunmaktadır. Atrium üzerine farklı iddialar bulunmaktadır. Wiener kalıntılarının 1873 tarihinde yıkıldığını belirtirken, XIX. yüzyılın ikinci yarısında avlunun bir bölümünün fotoğraflandığı bilgisi de bulunmaktadır. 1935 tarihinde Schneider'in yaptığı kazılar sonucunda bazı kalıntıları açığa çıkarılmıştır (Vasiliev, 1943, s.236; Wiener, 2001, s.90-91). 1869 yılında cadde ve sokak düzenlemeleri yapıldığına, bu çalışmalar sırasında da atrium duvarlarının yıkılmış olabileceğine dair iddialar bulunmaktadır.[192] Bugün yerinde Ayasofya'nın batısındaki bahçe vardır, bahçede antik mimari parçalar teşhir edilmektedir (Freely&Çakmak, 2005, s.84). Fetihten sonra farklı dönemlerde çok kez bakım onarım geçiren Ayasofya'nın içine ve dışına bazı eklemeler yapılmıştır.

XVI. yüzyıla ait Freshfield albümünde yer alan bir gravürde, Ayasofya tek şerefeli 2 minareyle resmedilmektedir (Resim 32). Viyana'da Avusturya Millî Kütüphanesi'nde (Österreichische Nationalbibliothek Codex Vindobonensis 8615) bulunan resimde (Resim 33), 4 minaresiyle Ayasofya ve avlusunda II. Selim ile boğdurulan 5 şehzadesinin sandukalarının konulduğu otak görülmektedir. Diğer resimde (Codex Vindobonensis, nr. 8626) 4 minaresiyle Ayasofya ve II. Selim ile 5

[192] *Ayasofya Batı Cephesinin Yüzyıllar İçinde Yaşadığı Değişimler ile 2013-2018 Yılı Restorasyon Süreci Üzerine Değerlendirme,* Uluslararası Ayasofya Sempozyumu II, 27-29 Mayıs 2022, S.467 E. Selcen Cesur, Esengül Yıldız Altunbaş.

şehzadenin türbe yapısının tamamlandığı görülmektedir (Resim 34). Ayasofya'nın 1686 yılında Francesco Scarella tarafından çizimi de yine Viyana'da Avusturya Millî Kütüphanesinde (Codex Vindobonensis, nr. 8627) bulunmaktadır (Resim 35).

Resim 32. Ayasofya'nın Hipodrom'dan (Güneybatıdan) 2 Minareli Görünümü, 1574 (Freshfield Albümü) (Url-23)

Resim 33. Ayasofya (Codex Vindobonensis, nr. 8615) (XVI. Yüzyıl) (Url-15).

Resim 34. Ayasofya (Codex Vindobonensis, nr. 8626) (XVI. Yüzyıl) (Url-14).

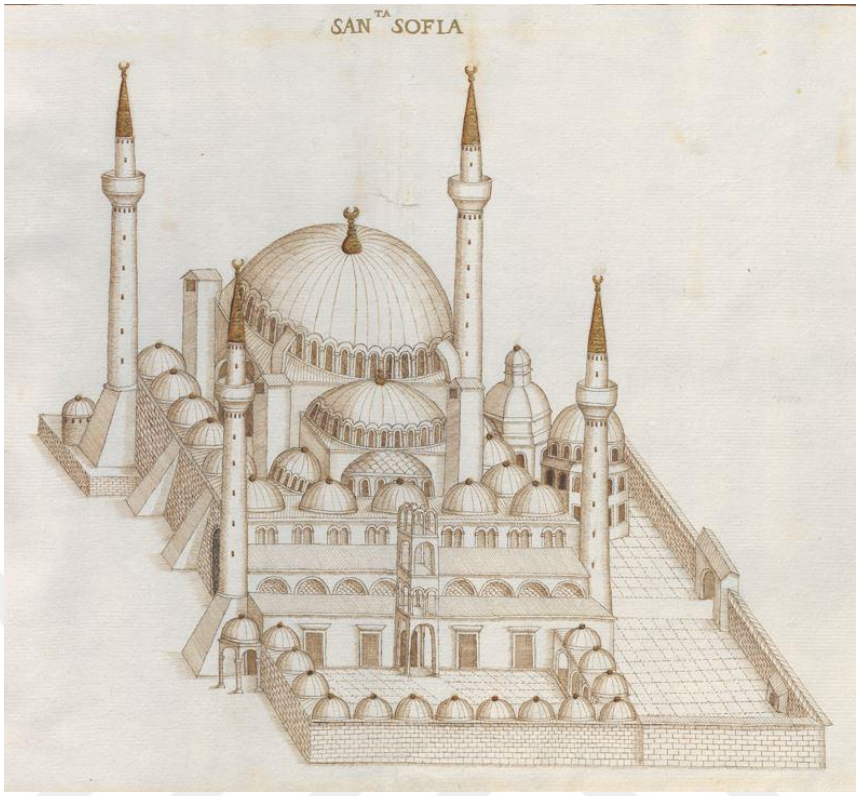

Resim 35. Ayasofya'nın 1686 Yılında Francesco Scarella Tarafından Çizimi (Codex Vindobonensis, nr. 8627) (Url-24).

Ayasofya 24 Kasım 1934 tarihli Bakanlar Kurulu kararı ile cami olmaktan çıkarılıp müzeye dönüştürülmüştür. Danıştay 10 Temmuz 2020 tarihinde söz konusu Bakanlar Kurulu kararını iptal etmiş, hemen ardından 2729 sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi ile Ayasofya yeniden ibadete açılmıştır (Resim 36).

Resim 36. Ayasofya-i Kebir Cami-i Şerifi (Url-25)

Yukarıda Ayasofya hakkında verilen bilgiler özetlendikten sonra, bu çalışma kapsamında yer alan seyyahların anlatımıyla edinilecek bilgiler incelenecektir. Seyyahların Ayasofya tasvirleri, İstanbul'da bulundukları yıllara göre kronolojik sırayla aşağıda belirtilmektedir.

Ayasofya'yı yeryüzünün harikalarından biri olarak niteleyen ve bir benzerinin bulunmadığını vurgulayan Dernschwam (1553-1555), detaylı bir tasvir yapmıştır. Çok büyük ve görkemli bir yapı olan bu caminin dış görünüşü bir şehri andırır. Büyük ve yüksek bir kiliseye benzeyen galeri kısmı hâlâ ayaktadır. Her iki tarafında çeşitli renkte kalın ve yüksek mermer sütunlar ya da direkler yükselmektedir. Çevre duvarları cilalı mermer taşlardan yapılmıştır. Caminin pek çok küçük penceresi bulunmaktadır, içerisi çok aydınlıktır. Galerinin yani caminin esas kısmının önünde vaktiyle cilalı mermerden duvarları bulunan, ancak şimdi kısmen harap ve bakımsız hâlde olan bir giriş vardır. Diğer kısmı ise yıkılmış durumdadır. Girişin yan tarafında hücreler bulunur, burada bakırdan dökme iki kanadı olan geniş ve yüksek bir kapı vardır. Caminin çatısı yuvarlaktır, kurşunla kaplıdır. Şimdiki durumundan bile vaktiyle ne kadar güzel ve görkemli olduğu anlaşılmaktadır, öyle ki ihtişamını tasvir

etmek mümkün değildir. Ayrıca vaktiyle din adamlarının, hizmetkârların ve patriğin bu mabette birlikte oturdukları anlaşılmaktadır (Dernschwam, 1992, s.76 ve 197).

Busbecq (1555-1562) İstanbul'a varınca ilk isteğinin Ayasofya'yı ziyaret etmek olduğunu belirtir. Ancak bunun kolay olmadığını, özel bir izin alınması gerektiğini vurgular. Nitekim Türklerin bir Hristiyan camiye girdiği zaman ibadetlerinin kabul olmayacağına dair bir inançları olduğunu belirtir. Busbecq Ayasofya'ya hayran kalır, muhteşem bir yapı olduğunu ve muhakkak görülmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Caminin ortasında muazzam bir kubbe bulunur, kubbenin ortasındaki boşluktan ışık gelmektedir. Türk camilerinin hemen hemen hepsinin Ayasofya'yı model alarak yapıldığını iddia eder. Söylendiğine göre eskiden Ayasofya'nın daha büyük bir yer kapladığını, çevresinde geniş alana yayılan tali binalar olduğunu, ancak bu binaların artık bulunmadığını, sadece ana kilisenin ayakta kaldığını aktarmaktadır (Busbecq, 2005, zs. 36).

Stephan Gerlach için Ayasofya'nın İstanbul'daki camiler ve kiliseler içinde ayrı bir yeri olmuştur, seyahat notlarında buraya geniş yer ayırmıştır. Türkler'in St. Sophia Kilisesi'ni Rumlar gibi Rumca ismiyle yani "Ayasofya" diye andığını belirtmektedir (Gerlach, 2006, s.424).

Gerlach (1573-1578) 1573 yılında Ayasofya ve çevresinin tasvirlerine dair not düşmeye başlamıştır. Ayasofya, Süleymaniye Camii'ni bile gölgede bırakacak kadar büyük, görkemli ve etkileyici bir yapıdır. Türkler kilisenin büyük bir kısmını yıkmıştır, şimdi sadece ibadet edilen bina görülebilmektedir. Önceden dünyanın en büyük kilisesi olup Topkapı Saray'ın çok yakınlarında olan bu yapının şimdi mevcut olmayan 101 tane demir kapısı olduğu söylenmektedir. Dünyada eşine rastlamak mümkün değildir. Bugünlerde Sultan Selim yıkılmış olan dış duvarlarının onarılmasını sağlamakta ve türbesinin burada olmasını istemektedir (Gerlach, 2006, s. 78-79).

Gerlach Ayasofya'nın büyük kısmını Türklerin yıktığını iddia etmektedir. Ancak fetihten önceki dönemde Ayasofya'nın etrafındaki yapıların, tıpkı Büyük Saray yapılarında olduğu gibi harabeye döndüğü ve yıkılmış olduğu bilinmektedir. Özellikle Latin işgali (1204-1261) döneminde yağmalanıp ciddi hasarlar alan Ayasofya, İstanbul tekrar Bizans (Doğu Roma) idaresine geçtiğinde harap, virane ve

yıkılmaya yüz tutmuş durumdadır. Bu dönemde tamirlerle ayakta tutulmaya çalışılmış ancak bu tamiratlar yetersiz kalmıştır. Kaynaklarda da Fatih Sultan Mehmed'in şehre ilk girdiğinde diğer Bizans yapıları gibi Ayasofya'yı harabe durumda gördüğü aktarılmaktadır. Fetihle beraber Osmanlılar Ayasofya'ya büyük özen göstermiş, bakım onarım faaliyetlerini sürekli hâle getirerek eskisinden daha sağlam olmasına imkân vermişlerdir. Gerlach ise Ayasofya'nın ibadet edilen ana binası dışındaki bütün dış yapıların Osmanlı döneminde yıktırıldığı izlenimini vermeye çalışmaktadır.

Gerlach 1575 Ocak ayında Ayasofya'nın önündeki meydanı temizlediklerine, bitişiğindeki bir binayı yıktıklarına ve temel duvarları için toprağı kazdıklarına tanıklık etmiştir. Yıktıkları yapının tuğladan, geniş, yüksek ve tuhaf biçimde bir bina olduğunu ve burada vaktiyle papazların yaşadığını aktarmaktadır (Gerlach, 2006, s.169).

Gerlach 14 Mart 1575 tarihinde Ayasofya'yı ziyaret etmeye gitmiştir. Mükemmel ve görkemli bir yapı olduğunu belirten Gerlach kalın, yüksek mermer sütunların bir eşinin daha olmadığını aktarmaktadır. Ayasofya'nın mermer ve pirinçten muazzam kapıları bulunur. Önceden Tübingen kentinin yarısından daha büyük bir alanı kaplamakta olduğunu belirtmektedir (Gerlach, 2006, s.179) ki Eski Saray için yaptığı benzetmeyi Ayasofya için de yapmaktadır. Bu benzetme etrafındaki tali yapılarla birlikte Ayasofya'nın Eski Saray alanıyla yarışacak kadar büyük bir alana yayıldığı izlenimini vermektedir.

Ayasofya içinde yapılan ibadete tanıklık eden Gerlach Türk din hocasının kalabalığın önünde bir şeyler okuduğunu, dinleyicilerin yere diz çöktüğünü tasvir eder. Bazı hareketleri ve yapılan duaları anlamlandırmaya çalıştığını, ancak birden iki din adamının gelip Gerlach'ı dışarı çıkardığını söyler (Gerlach, 2006, s. 179). Gerlach muhtemelen bir cuma hutbesi esnasında camiye girmiştir, gayrimüslimler caminin iç mekânını (günümüzde de olduğu gibi) namaz vakitleri dışında ziyaret edebilmektedirler. Gerlach'ın Ayasofya gezisi bu ziyaretinde tamamlanmamış olsa da daha sonra kalabalık bir heyetle birlikte Ayasofya'yı gezme imkânı bulmuştur.

Gerlach 15 Kasım 1575 tarihinde Ayasofya'nın Topkapı Saray'ına bakan kısmında yüksek bir minare inşa edildiğini aktarmaktadır. Bu inşa edilen yeni

minarenin tarafındaki duvarın dibine de deprem tehlikesine karşı taştan yüksek bir payanda inşa edilmiştir. Güneybatıdaki cepheye ise Sultan Selim'in türbesi inşa edilmektedir (Gerlach, 2006, s.249). Gerlach hem Mimar Sinan tarafından inşa edilen minarelerden Ayasofya'nın doğu yönündekinin inşaat aşamasına şahit olmuş hem de 1574 yılında vefat eden Sultan Selim'in[193] (d.1524-ö.1574) türbe inşaatına tanıklık etmiştir ki bu Ayasofya'nın avlusunda inşa edilen ilk türbedir.

Gerlach 15 Kasım 1575 tarihinde kalabalık bir heyetle[194] Ayasofya'yı gezmeye gittiğini, bu gezide binanın ne kadar büyük ve geniş olduğunu fark ettiğini belirtmektedir. Ayasofya'nın üstü örtülü ve sütunlu iki galerisi, birçok yüksek kapısı, çeşitli mermerlerden yapılma çok sayıda yüksek ve kalın sütunu, saydam mermer levhalarla kaplı duvarları ve mermer döşeli zemini bulunmaktadır. Helezonik bir geçitten üst galeriye çıkılmaktadır, bu rampadan bir zamanlar Rum beylerinin at üzerinde yukarıya çıktıklarını aktarmaktadır. Üst galerinin zemini tümüyle mermerden, çevresindeki sütunlar ise serpantin taşından yapılmıştır ki sütunlar muazzam güzelliktedir. Yukarıdan aşağıya bakıldığında yapının içi tamamen görülebilir. Yukarıdaki kubbeleri ve duvarları, dört köşe altın varaklı cam parçacıklardan (mozaik) hoş resimlerle süslenmiştir ancak resimlerin yüzleri delik deşiktir. Ayrıca galeri tarzındaki geçitler, avlular, odalar, kubbeli mekânlarda da İsa'nın, Meryem'in, havarilerin ve imparatorların altın varaklı resimleri sivri uçlu aletlerle delinmiştir. Önceden Ayasofya'nın yanında Kral Sarayı[195] ve resmî binalar inşa edilmiş fakat şimdi yıkılmış ve ortadan kaldırılmışlardır. Bu yapıların yıkıldığı civarlardaki beyaz mermerden yapılma kalın ve yüksek sütunlarsa hâlâ ayaktadır (Gerlach, 2006, s. 252).

21 Nisan 1577 tarihinde Gerlach'ın Ayasofya notları şu şekildedir: Ayasofya hem eski padişah hem de yeni padişah tarafından yenilenmektedir. Duvarına bitişik olan veya yakınına yapılan evler âdeta bir kent görünümündedir, hepsi birbirine yapışık gibi durmaktadır. Ancak çevresindeki pek çok bina yıkılmıştır. Yüksek tonozlarla örtülü uzun bir yolun kalıntıları bugün hâlâ görülmektedir. İstanbul'da

[193] II. Selim vefat ettiği zaman ilk olarak Ayasofya'nın güneyinde kurulan bir otağ içinde defnedildiği, türbenin inşasının daha sonra tamamlandığı bilinmektedir.
[194] Tercüman Dominicus'un rehberliğinde Elçi Bay von Sintzdendorff, Bay Weber, Bay von Rosen, Bay Wenzel Martin von Wirnitz, Bay Schmeisser ve Stephan Gerlach Ayasofya'yı gezmiştir.
[195] Büyük Saray

Ayasofya'nın yüksekliğinde başka bir bina yoktur. Bölgede eski yüksek binaların yıkıntıları görülmektedir, hepsi tuğlalardan inşa edilmiş ve kısmen mermerle süslenmiştir ki Ayasofya'ya aittirler. Ayasofya kireç ve tuğlalardan yapılmış çok yüksek bir bina olup uzaktan bakıldığında sanki bir sürü oda üst üste, yan yana dizilmiş/eklenmiş gibidir. İnsan gerçekten bu görünüşe hayret ediyor. Türkler binaların bir kısmını yavaş yavaş yıkıyorlar, yalnız ana bina yani asıl ibadet edilen kısım olduğu gibi durmaktadır. Yapının mermerden yapılma 8 tane yüksek muhteşem kapısı bulunmaktadır. Duvarlarının içe bakan kısmının yüzeyleri mermerle kaplıdır. İçeride devasa büyüklükte mermer sütunlar bulunur. Sarayın (Topkapı Sarayı) ana kapısına yakın bir yerde bulunan bir kapıdan, kilisenin ön avlusuna (Porticus) girilmektedir. Padişah atıyla gelip burada atından iner. Ayasofya'nın güneyinde Sultan Selim'in mezarı bulunmaktadır, tamamen mermerden yapılmış geniş, güzel ve yuvarlak bir binanın içindedir. Bina İstanbul ve Bursa'da bulunan diğer padişahların türbeleriyle kıyas edilemeyecek güzelliktedir. Yıkılma tehlikesine karşı Ayasofya'nın güney cephesi büyük kesme taşlarla korunmuştur. Bu tarafta güzel kapılar ve içinde kâğıt, kalem gibi malzemeler satılan küçük yan binalar vardır. Ayasofya'nın doğu tarafında yani saraya bakan cephesinde Sultan Selim güzel ve yüksek bir minare inşa ettirmiştir, tepesinden bütün şehir kuşbakışı seyredilebilmektedir (Gerlach, 2006, s. 563-564).

Gerlach'ın aktardığı notlara göre artık II. Selim'in türbesi tamamlanmıştır. Kaynaklarda da II. Selim'in türbesinin 1576-1577 tarihinde tamamlandığı belirtilmektedir.[196] Ayrıca Gerlach'tan Ayasofya'nın dış duvarlarının dibinde sıralı dükkânların olduğunu öğrenmekteyiz. Osmanlı döneminde camilerin çevresinde pazarlar kurulmakta olup Ayasofya için de bu durumun geçerli olduğu görülmektedir.

Gerlach'ın Ayasofya tasvirlerine göre, ana binanın bir parçası olan yapılar (tali binalar) tuğladan inşa edilmiş, kısmen mermerle süslenmiş yüksek binalardır. Ancak artık yıkıntıları görülmektedir. Ayrıca yüksek tonozlarla örtülü uzun bir yolun kalıntılarının hâlâ durduğunu belirten Gerlach, kalıntıların günümüze ulaşmamış olan

[196] Bkz: Zeynep Hatice Kurtbil, *Selim II Türbesi*, TDV İslam Ansiklopedisi, İstanbul 2009.

batı tarafından Ayasofya'ya açılan atriumdan, yani etrafında revaklı geçitler ve ortasında bir çeşme ihtiva eden geniş bir avludan söz etmektedir.

1573-1578 yılları arasında İstanbul'da bulunan Gerlach iki padişah dönemine tanıklık etmiştir: İstanbul'daki ilk izlenimlerini aktardığı tarihlerde II. Selim (1566-1574), son 4 yılında da III. Murat (1574-1595) padişahtır. Gerlach'ın aktardığı gibi hem Sultan Selim hem de III. Murat döneminde Ayasofya'da onarım ve ilave faaliyetleri yapılmıştır.

Gerlach 29 Ağustos 1577 tarihinde Ayasofya'nın arkasında, Topkapı Sarayı'nın duvarının dibinde Vaftizci Yahya'nın kuyusunu gördüğünü aktarmaktadır. Kuyunun üstü taşla kapatılmıştır, başında bir Türk nöbet tutmaktadır. Bu nöbetçinin maaşını *mütevelli* ödemektedir,[197] isteyen herkese metal veya toprak kaplarla su vermektedir. Türkler de Rumlar gibi bu kuyuya önem veriyorlar ki başına bir Türk koyup isteyenlere su dağıtmakla görevlendirmişlerdir. Burada böyle hepsinin başında birer Türk nöbetçi bulunan ve yaptığı tek iş su içmek isteyenlere kuyudan su çekip ikram etmek olan pek çok kuyu bulunmaktadır (Gerlach, 2006, s. 627-628). Gerlach'ın kaydettiği bu kuyular hayrat için yapılmış sebil tarifini akla getirmektedir.

Schweigger (1578-1581) tahrip edilmiş de olsa güzel renkli mermer sütunları ve geniş yüksek kubbesiyle St. Sophia'nın (Ayasofya) hâlâ insanları etkilediğini belirtmektedir. Bu muazzam yapıyı sözle ya da çizimle anlatmanın mümkün olmadığını, ayrıca Topkapı Sarayı yakınında bulunan padişahın has ahırlarının bir zamanlar Ayasofya Kilisesi'ne ait olduğunu aktarmaktadır (Schweigger, 2014, s. 122 ve 168). Seyahatnamesinde İstanbul'un genel görünüşünü tasvir ettiği İstanbul Planı'nda, D ile işaretli yerde Ayasofya'yı göstermiştir (Şekil 14).

[197] Ayasofya'nın gelirlerini toplayan, binanın önemli bakım işlerini yaptıran kişi.

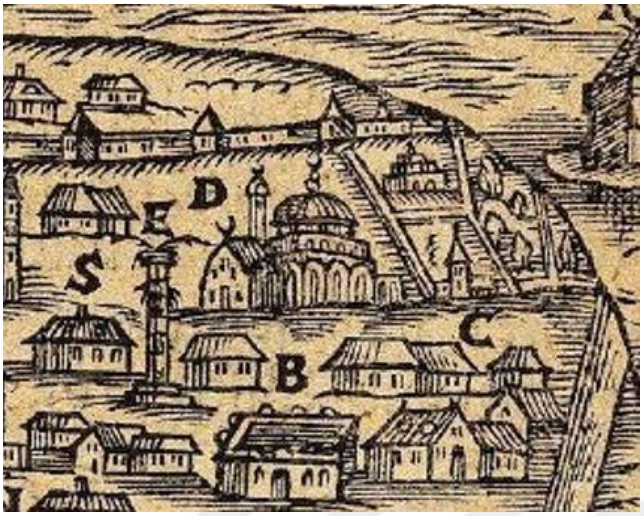

Şekil 13. Salomon Schweigger'in İstanbul Şehir Planı'nda Ayasofya (D)

Heberer (1585-1588) Ayasofya'da bulunan bir kapının, Nuh'un gemisinin tahtalarından yapıldığına dair Yunanlılardan (Rumlardan) duyduğu bir rivayeti aktarmaktadır (Heberer, 2003, s.214). Muhtemelen Ayasofya'nın mimari elemanlarının kutsal addedilen unsurlarla yapıldığını vurgulamak için böyle bir efsane ortaya atılmıştır.[198]

Lubenau (1587-88) bütün ek binalarıyla Ayasofya'nın bir zamanlar dünyanın en mükemmel ve şahane yapısı olduğunu belirtmektedir. Seyahatnamesinde sık sık Benjamin Jude'nin *Itinerarium*[199] adlı eserinde yazılanlara atıfta bulunup söz konusu eserin Ayasofya tasvirlerine de yer vermiştir. *Itinerarium*'daki bilgilere göre Ayasofya'nın 101 kapısı, içerisinde 365 adet şapel ve sunağı bulunmaktaydı. 900 rahip ayin yapmakla görevliydi. Lubenau' ya göre rahiplerin konutlarıyla birlikte Ayasofya'nın çevresi bir Alman mili kadar olup her yıl 300 bin duka gelire sahipti. Ayrıca Hipodrom Meydanı Ayasofya duvarının hemen bitişiğinde başlamaktaydı, ancak bugün kiliseden oldukça uzaktadır (Lubenau, 2012, s. 183).

[198] Ayasofya Efsaneleri hakkında yayınlanmamış bir doktora tezi bulunmaktadır. Bkz: Aslan, F. (2009). *Ayasofya Efsaneleri (Tespit-İnceleme)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

[199] Lubenau'nın aktardığına göre, Benjamin Jude (ö.1173), Latince yazmış olduğu *Itinerarium* adlı yapıtında XII. yüzyılda Bizans İstanbul'unun en parlak dönemini tasvir etmektedir. Aslen Toledo'lu İspanyol bir Rabbi olan Benjamin ben Jonah'ın bu eseri Lubenau'nun aktardığına göre elçi Bartholomeus Petz'in İstanbul'daki kütüphanesinde bulunmaktadır; Benjamin Jonaes: *Itinerarium Benjaminis cum versione et notis Constantini L'Empereur*, 1633. (Lubenau, 2012, s.183).

Lubenau, Gerlach gibi Ayasofya'nın 101 kapısı olduğunu belirtmektedir. *Itinerarium*'a dayandırdığı bilgilere göre vermiş olduğu kapı sayısı, kilise dönemindeki rahip sayısı, şapel ve sunak sayısı abartılmış olabilir. Yani bu sayılar yapıyı yüceltme çabasının bir sonucu sayılabilir. Ancak Ayasofya'nın çok geniş bir alana yayıldığı tezinin doğruluğu hesaba katıldığında, gerçeklik payı olduğu da düşünülmelidir.

Lubenau günümüzde Ayasofya'nın eski büyüklüğüne sahip olmadığını ve sadece ana binasının yani ibadetlerin yapıldığı kısmının kaldığını aktarmaktadır. Ayasofya'nın sağındaki bölümden batıya doğru uzanan üstü kubbeli uzun bir geçit vardır. Geçitte yüksek ve çift kanatlı Korinthos demirinden dökülmüş kapılardan içeriye girilir.[200] Kapılara vurulduğunda sanki bir kilise çanı gibi ses çıkartırlar ki bu tını yaklaşık yarım saat devam eder. Geçidin diğer kısımları da demirle kaplanmıştır. Lubenau aktardıklarını kendi gözleriyle gördüğünü vurgulamaktadır. İçerideki din adamlarından biriyle tanıştığını, hatta dost olduğunu, bu vesileyle din adamının içeride görülebilecek her şeyi kendisine gösterdiğini söylemektedir (Lubenau, 2012, s.184).

Lubenau Ayasofya'yı Roma'daki Pantheon'a benzetmektedir. Ancak ondan daha yüksek ve geniş olduğunu, güzellik ve mükemmeliyet bakımından da aştığını belirtmektedir: Ayasofya bir dünya harikasıdır. Kubbesi tam yuvarlak olup 2 kulaç kalınlığındaki beyaz mermer sütunlar üzerine kurulmuştur, sütunlar kubbeye kadar yükselmektedir. Bina akıl almaz bir yapı tarzına sahiptir, bu yüzden tam olarak tahmin etmek mümkün değildir (Lubenau, 2012, s.184). Ayasofya'nın iç mekânını detaylı olarak tasvir etmeye çalışan Lubenau padişahın bu binada ibadet ettiğinden çekindiğini ve korktuğunu, ancak yine de gezip incelediğini not düşmektedir.

Türk hükümdarlar Ayasofya'nın sol tarafında, çok sayıda mermer sütun üzerine oturtulmuş alçak bir kubbenin örttüğü yeni yapılmış mekânda ibadet ederler. Saraya çok yakın olduğu için padişahlar özellikle kutsal saydıkları cuma günleri Ayasofya'ya sık sık gelirler. İbadetin yapıldığı yer, eski yapıdaki ve Rumlarda adet olduğu gibi dar ve yüksek bir zemin üzerindedir. Günümüzde "İsa Peygamberin

[200] Kapıların 'Korintos Madeni' denen bir tunç alaşımından yapıldığını belirtmektedir.

Tanrısal Bilgeliği" anlamına gelen eski adını korumaktadır; Türkler ona Ayasofya, Rumlar ise Hagia Sophia derler (Lubenau, 2012, s. 186).

Wratistav (1591) yanlarına aldıkları bir yeniçeriyle özel izin aldıkları Ayasofya'yı gezdiklerini anlatmaktadır. Dörtgen biçiminde olan yapının tam ortasında yüksek bir kubbe, etrafında kemerler ve birbiri üzerine 3 sıra hâlinde dizilmiş galeriler bulunur. Galeriler yüksek kalın mermer sütunlarla desteklenmiştir. Wratislav Ayasofya'ya hayran kaldığını, daha güzel bir tapınak görmediğini belirtmektedir (Wratislav, 1981, s. 59).

Busbecq Kutsal Roma İmparatorluğu elçisi olmasına rağmen Ayasofya'ya izin almadan girememiştir. Nitekim Wratislav da özel izinle gezdiğini belirtir. Gerlach ise içinde elçinin de bulunduğu kalabalık bir heyetle gezmiştir, Ayasofya'yı gezmek için hususi bir izin gerektiğinden bahsetmemiştir. Ancak seyyahların anlatımlarından anlaşılan genel kanı, Ayasofya'yı ziyaret etmek için özel izin alındığı yönündedir.

Sonuç olarak, Ayasofya ana binasıyla birlikte çok geniş bir alana yayılmaktadır. Çevresindeki tali binalar ve mimari eklentileri (atrium gibi) zamanla yıkılmış, sadece ana bina ayakta kalmıştır. Zaten harap durumdayken fetihle birlikte dönem dönem onarımdan geçirilmiş ve etrafında imar faaliyetleri yapılmıştır. Harita 38'de Ayasofya'nın günümüzdeki konumunu gösteren hava fotoğrafı, tarihî haritalardaki yeri ve günümüzde bulunduğu alanın mevcut durumunu içeren bilgi paftası gösterilmektedir.

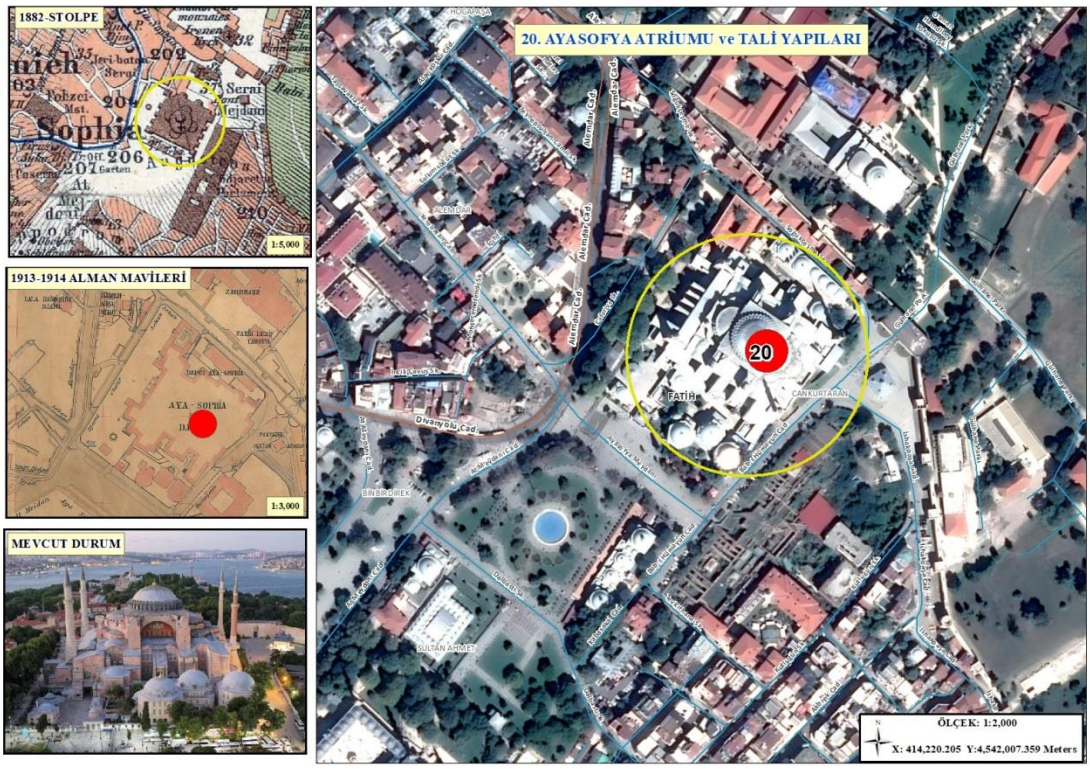

Harita 32. Günümüze Ulaşmamış Yapılar Bilgi Paftası: 20. Ayasofya-i Kebir Cami-i Şerifi

4.1.4. Anıt Yapılar

Anıt yapılar kısmında ilk sırada Pompeius Sütunu, ikinci sırada Arkadios Sütunu ele alınacaktır. İkisinin ortak özelliği, günümüzde izlerinin hâlâ mevcut olmasıdır. Pompei Sütunu'nun kaidesi olarak görev üstlenmiş olan antik bir adak sunağı ile Arkadios Sütunu'nun kaide kısmı günümüze ulaşmıştır.

4.1.4.1.Konumu Bilinen Anıt Yapılar

İzleri günümüzde de mevcut olan bu 2 anıt yapının konumları bellidir. *Günümüze Ulaşmamış Yapılar Bilgi Paftası*'nda tarihî haritalar ve günümüz CBS verileri ile bu anıt yapıların bilinen konumu gösterilmiştir.

4.1.4.1.1. Pompeius Sütunu

İstanbul'da Rumeli Feneri'ne yakın bir mevkide yer alan ve Bizans dönemine ait olduğu belirlenen Pompei Sütunu hem konumu hem de olası işleviyle dikkat çekici bir yapıdır. Başta adak sunağı olarak inşa edilen, daha sonra üzerine bir sütun

eklenerek Pompei Sütunu adını alan bu yapı, üzerinde yer aldığı Öreke Kayalıkları ile de önem arz etmektedir. Mitolojide özel bir yere sahip olan Öreke Kayalıkları, efsanelere konu olan hikâyeleriyle ayrı bir anlam kazanır. Burada öncelikle Öreke Kayalıkları'nın hikâyesine, ardından adak sunağının yapım süreci ve sütunun dikilmesine dair bilgilere odaklanılacaktır. Son olarak, XVI. ve XVII. yüzyıllarda İstanbul'da bulunmuş seyyahların seyahatnamelerinde Pompei Sütunu hakkında verdikleri bilgiler incelenecektir.

Boğaz'ın kuzey girişinde, Rumeli Feneri'nin karşısında, Avrupa yakasına yakın bir bölgede ve Osmanlı döneminde, Türkler tarafından *Öreke Kayaları*, *Öreke Taşı* veya *Röke Taşı* olarak adlandırılan bir düzine adacıktan oluşan bir küme yer alır.[201] Anadolu Feneri Köyü'nde ise bu kayalıklar *Kocataş* ve *Körtaş* adıyla bilinir.[202] Antikçağ'da *Symplegades* (Mavi Kayalar) ya da *Kyaneai Adaları* adıyla anılan bu adalar, eski bir efsaneye göre hareketli bir yapıya sahip olup bu durum bölgeyi denizciler için oldukça tehlikeli hâle getiriyordu. Argonotlar'ın (Argonautlar)[203] Kolkhis'e[204] yaptıkları sefer sırasında bu yüzen adaların ortasından geçmekte zorlandıkları, adaların birbirinden yeterince uzaklaştıkları bir anda geçmeye çalıştıklarına dair bir efsane de bulunmaktadır.[205] Bu anlatı, kimi zaman denizin adacıkları örtmesi kimi zamansa yeniden ortaya çıkarmasıyla oluşan bir göz yanılması olarak yorumlanmaktadır.[206] Ayrıca kayaların birbirlerine çarptıkları

[201] Bu kayalar hakkında bir doktora tezi yazılmıştır: F. Wieseler, *De Cyaneis sive Symplegadibus*, Göttingen,1879 (Eyice, 2007, s.59).

[202] Soysal, A. (1997). *Anadolu Feneri, Tarihten Gelen Işık*, İstanbul: Denizler Kitapevi, s.42.

[203] Argonautlar, Yunan mitolojisinde ünlü bir kahraman gruptur.

[204] Antikçağ'da bugünkü Gürcistan'ın batı kesiminde kurulmuş bir krallık.

[205] Efsaneye göre Altın Post'u bulmak isteyen Argonotlar, o zamana kadar gidilmemiş uzak bir diyara yelken açmışlardır. Çarpışan kayalara ulaşan Argonotlar, bu çarpışan kayalardan geçmeden önce bir güvercin bırakılar, güvercin kayaların arasından zor da olsa geçmeyi başarır. Bunun üzerine gemiler hemen kayalar arasından geçmek için harekete geçer. Ancak kayalar arasından geçerken kayalar hareket etmeye başlar, fakat hızlı davranarak az bir hasarla buradan geçmeyi başarılar. Karadeniz'de çarpışan kayalardan bir şekilde kurtulan Argonotlar, Altın Post'un bulunduğu Kolkhis'e zorlu bir yolculuktan sonra ulaşırlar (Emir, 2009, S.19 ve 21). Argonotların Altın Post'u ele geçirmek için Kolkhis'e gitmek üzere Argo isimli gemileriyle meşakkatli bir deniz yolculuğuna çıkmaları ve başlarından geçen olaylar *Argonautika* isimli yapıtta anlatılmaktadır. Argonautica, Rodoslu Apollonios tarafından MÖ 3. yüzyılda yazılmış epik bir Yunan şiiridir (Url-26).

[206] Pierre de Tchihatchef, bu efsanenin asla kabul edilemeyeceğini açıklamaktadır. Tchihatchef, Boğaz çevresine yönelik topografik incelemelerle *Symplegades* ya da *Kyaneai* gezici adaları efsanesinin doğmasına yol açan verileri irdeleyerek bilimsel olarak açıklamaktadır. Bkz: Tchihatschef, 2018, s.79-86.

söylentisinin, karadaki kayalar arasına giren denizin çıkardığı büyük gürültüden kaynaklandığı ifade edilmektedir (Eyice, 2007, s. 59).

Antikçağ yazarları tarafından Yunan efsanesine göre hareket edebilen adalar olarak anılan *Symplegades*'in (Çarpışan Kayalar) 2 tane olduğu, birinin Avrupa diğerinin de Asya yakası yakınında yer aldığı belirtilmiştir. Günümüzde Asya tarafındaki adacık kaybolmuş durumdadır. Anadolu Feneri ile Yom Burnu arasında kalan koyda, dalgalar arasından zaman zaman görülebilen birkaç kara parçası dışında bu adacıktan herhangi bir iz kalmamıştır. Avrupa yakasındaki adacık ise artık "tek bir" kütle hâlinde değil, 10 adet kayacıkla çevrili 2 büyük kayalık (Avrupa Kyaneaisi) olarak varlığını sürdürmektedir (Tchihatschef, 2018, s. 85-86).

Dionysios Byzantios M.S. 2. yüzyılda İstanbul Boğazı üzerine yazdığı eserinde, kayalara *Symplegades* yani "birbiriyle çarpışan" denmesinin nedenini şu şekilde açıklar: Boğazda güçlü akıntılar bulunmaktadır. Denizin akışı sırasında sürekli girdaplar ve kesintiler meydana gelir. Kıtaların dar olması nedeniyle sıkışan akıntı aralıklarla aşağıya doğru akar ve bu durum kıtaların burunlarının birbiriyle örtüşüyormuş gibi görünmesine neden olur. Bu optik illüzyon, denizcileri ileriye giden yolun kapalı olduğu konusunda yanıltır. Denizciler çarpışan kayalara doğru yelken açtıklarında kayalar birbirinden uzaklaşıyormuş gibi; uzaklaştıklarında ise bir araya geliyormuş gibi görünerek bir yanılsama yaratır. Dionysios Byzantios ayrıca çarpışan kayaların deniz seviyesinden yüksek olduğunu ve değişen arazi koşulları ile denizin yansıması nedeniyle koyu mavi (camgöbeği) rengini koruduğunu ifade eder. Yanı sıra Kyaneai'nin tepesinde Romalılar tarafından dikilmiş bir Apollon sunağı bulunduğunu da belirtir **(**Url-27).

Efsaneye konu olan *Symplegades* ya da Kyaneai Adaları'na (Çarpışan Kayalar) ilişkin çeşitli tasvirler bulunmaktadır. Bunlardan birinde, Fransız matbaacı ve yayıncı Pierre Mariette II (1634-1716) tarafından yayımlanan bir eserde Argonotlar'ın Çarpışan Kayalar'dan geçişi betimlenmektedir (Resim 37). Bir diğerindeyse, Fransız ressam Bernard Picart'ın 1754 yılında çizdiği ve Argonotlar'ın bu kayaları aşmasını konu alan tasvir bulunmaktadır (Resim 38).

Resim 37. Symplegades Adı Verilen Hareketli Adalar (Pierre Mariette II) (Url-28).

Resim 38. Symplegades Adı Verilen Hareketli Adalar (Picart, Bernard 1754) (Url-29).

Boğaziçi'nin Karadeniz'e açıldığı noktada, Rumeli Feneri'nin birkaç yüz metre açığında, kuzey rüzgârlarına açık tehlikeli bir koyun önünde, Karadeniz'in girişindeki Öreke Kayaları arasında en büyük ve en yüksek olan kayaya (Kanlıkaya olarak da bilinir) Roma İmparatorluk döneminde yuvarlak bir sunak taşı yerleştirilmiştir. Daha sonraki bir dönemde, büyük olasılıkla kayaları ve bölgedeki tehlikeyi uzaktan işaret etmek ve gemilere yol göstermek amacıyla bu kaidenin üzerine bir sütun dikilmiştir. Pompei Sütunu (Pompeius Sütunu) olarak bilinen bu yapı Bizans dönemi boyunca ve Osmanlı'nın bir kısmında ayakta kalmış, tehlike işareti olarak hizmet vermiştir. 1680 yılında meydana gelen şiddetli bir rüzgâr nedeniyle devrilerek parçaları denize dağılmıştır (Eyice, 2007, s. 60).

Kaynaklara göre sütunun Korint başlıklı olup yüksekliğinin yaklaşık 4 metre, çevresinin de yaklaşık 3 metre olduğu tahmin edilmektedir. Sütun yaklaşık 1,5 metre yüksekliğinde ve 90 cm çapında beyaz mermerden yapılmış yuvarlak bir sunak üzerinde duruyordu. Sunağın[207] üzerinde, çelenklerin asılı olduğu 4 adet Bukranion[208] tasviri yer almaktaydı. Çelenklerin üst kısmında ise 4 yuvarlak madalyon bulunuyordu: Birincisinde 4 ayaklı bir hayvan, ikincisinde güneş, üçüncüsünde ışınlar tasvir edilmiş; kuzeye bakan dördüncüsünde ise herhangi bir tasvire yer verilmemişti. Sunağın üzerindeki yazıt ya da kitabe de dikkat çekicidir (Lajtar, 2000, s. 44). Epigrafların okuyabildikleri kadarıyla ve seyyahların verdiği bilgilere dayanılarak, sütunun üzerindeki Latince yazıt şu şekilde okunmaktadır:[209]

"Caesari Augusto

f(e)c(i)t L. Annidius

L. f. Cla(udia) Fronto"

Dem Caesar Augustus hat Lucius Annidius Fronto, Sohn des Lucius, aus der tribus Claudia, (dies) errichtet. "Claudia kabilesinden Lucius'un oğlu Lucius Annidius Fronto, Caesar Augustus için dikti."

Osmanlı döneminde Öreke Kayaları üzerindeki sütun, İstanbul'a gelen hemen hemen Batılı tüm ziyaretçiler tarafından ziyaret edilirdi. Hem seyahatnamelerde ve gezi notlarında bu kayalara ve üzerindeki sütuna dair bilgilere sıkça rastlanır hem de gravür ve haritalarda çeşitli tasvirlerine yer verilirdi.

---

[207] C. Mango bu sunağın Dionysius Byzantius'un bahsettiği Apollon sunağıyla aynı olduğunu varsaymaktadır: Mango, C. (1993). *Studies on Constantinople*, Variorum Reprints, London, s. 315.

[208] Bukranionlar, sunakların gövde bezemelerinde önemlidirler. Hellenistik dönemde ortaya çıkmıştır. Çoğunlukla lahit ve friz bezemelerinde girland denilen çelenkler arasında görülen boğa, sığır, öküz gibi hayvanların baş betimlemesidir.

[209] Dethier, P. A. & Mordtmann, A. D. (1864). *Epigraphik von Byzantion und Constantinopolis*, Kaiserliche Akademie der Wissenschaften, Philosophisch-historische Klasse, Denkschriften 13, Wien, s. 56; Lajtar, A. (2000). *Die Inschriften von Byzantion*, Teil I, Band 58, Dr. Rudolf Habelt GMBH, Bonn, S. 44.

1574 yılında bir Alman gravür sanatçısı tarafından hazırlanan *Freshfield Albümü*'nde,[210] Öreke kaya adasının üzerindeki sunak ve sütunun oldukça detaylı bir gravürü yer almaktadır (Resim 39). Gravürde görünen yazı şu şekildedir:

"*Columna marmorea in rupe Insulari prope littus Europaeum in quo Pharus sita: Ea rupes una est Cyanearum petrarum secundum Gyllium. In columnae Basi nomen Caesaris Augusti tantum apparet. Reliqua verba vetustate et aspergine maris deleta sunt.*" (Deniz Fener'inin yer aldığı Avrupa kıyısı açıklarında kaya adacığı üzerinde mermer bir sütun vardır.)

Gyllius'e göre kayalardan biri Kyaneai'dir, sütunun kaidesinde sadece Caesar Augustus adı görünür. Geri kalan kelimeler ise çok eski olduklarından, denizin de etkisiyle tahrip olmuşlardır.[211]

[210] E. H. Freshfield, Notes on a Vellum Album containing some original sketches of public buildings and monuments, drawn by a German artist who visited Constantinople in 1574. Cambridge University, Trinity College Library.

[211] Yavuz, M. F. (2013). "*Kyaneai Kayasını Ziyaret Eden Batılı Seyyahlar, Diplomatlar ve Kaya Üzerindeki Sunak&Yazıt*", İstanbul Araştırmaları Yıllığı, Annual of İstanbul Studies, İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Yayınları 22, No.2, ISSN 2147-2068, s.14; Cyril, M. (1965). "*Constantinopolitana*," Jahrbuch des Deutschen Archaeologischen Instituts, no. 80, s. 313-315.

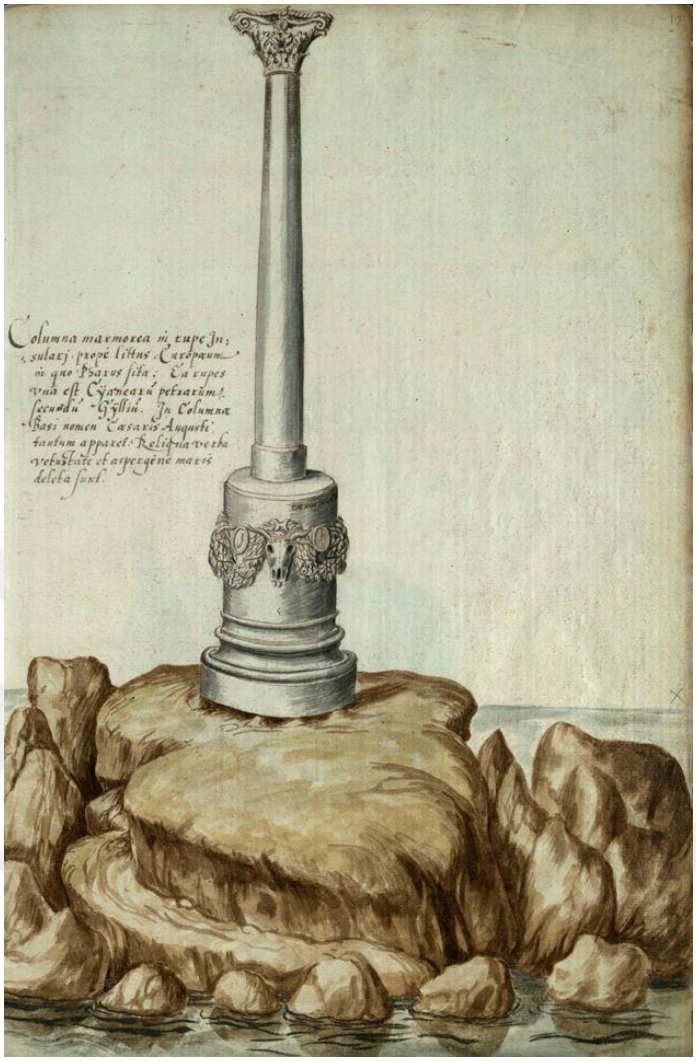

Resim 39. Öreke Kayaları Üzerindeki Pompei Sütunu, 1574 (Freshfield Albümü) (Url-23).

Resim 40. Çarpışan Kayalar – Öreke Kayaları ve Pompei Sütunu (Henri Abraham Chatelain, 1710) (Url-30).

Hollandalı haritacı Henri Abraham Chatelain'in (1684- 1743) *Tarih Atlası*'nda "Boğaziçi ve Trakya" başlığı altında Boğaz'dan İstanbul'un görünümü, İstanbul'daki su kemeri ve Pompei Sütunu'na ait 3 gravür bulunmaktadır. Sütunu gösteren gravürün açıklayıcı metni, verdiği önemli bilgilerle ayrıca dikkat çekicidir: "Boğaz'ın en dar olduğu Pont-Euxin civarında, Boğaz'ın yanından yaklaşık 54 adım ötede ada şeklinde bir kaya bulunmaktadır. Kayanın üzerinde Pompei Sütunu adı verilen beyaz mermer bir sütun vardır. Yaygın inanışa göre Pompei zafer kazanmış, Mitradetes de sütunu onun bu zaferinin anıtı olarak kayanın üzerine dikmiştir. Yüksekliği sadece 3,5 metredir. 1680 yılının Nisan ayı civarında olağanüstü bir fırtına Pompei Sütunu'nu denize devirmiştir." (Resim 40).

İnciciyan'ın 1831 tarihli kitabında da Öreke Kayaları ve sütunun kaidesini (sunak taşı) gösteren bir gravür (Resim 41) yer almaktadır. İstanbul ve çevresine ilişkin önemli çalışmaları bulunan Pertusier'in 1817 tarihli kitabında da Öreke Kayaları ve üzerindeki sunak taşı görülebilmektedir (Resim 42).

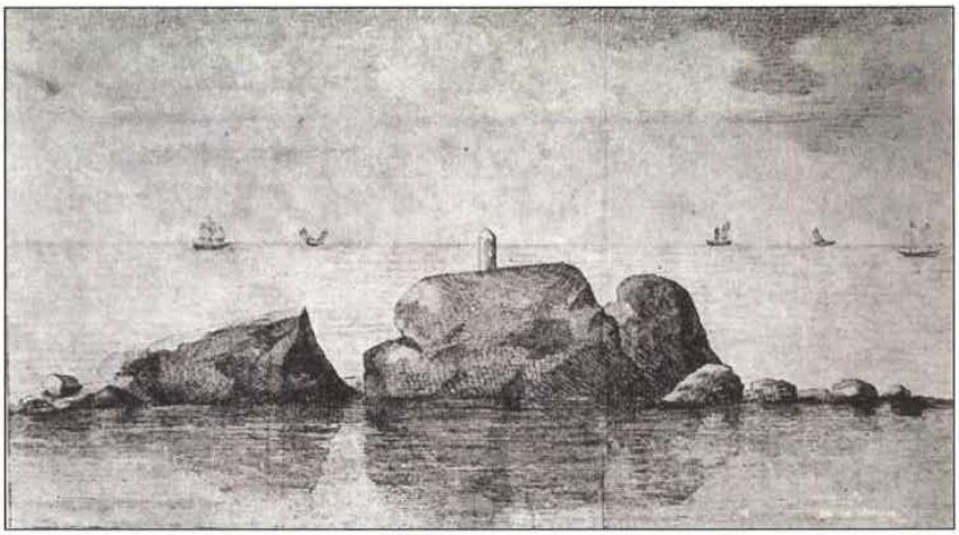

Resim 41. Öreke Taşı ve Sütunun Kaidesini Gösteren Gravür[212] (İnciciyan)

Resim 42. Rumeli Feneri ve Öreke Kayaları ile Üzerindeki Pompei Sütunun Kaidesi / Sunak Taşı (Charles Pertusier) (Url-31).

Eldeki veriler değerlendirildiğinde, sunak ve sütunun başlangıçta birbirine ait olmadığı, sütunun adak sunağının üzerine sonradan konulduğu anlaşılmaktadır. Çizimlerden de görülebileceği üzere Roma Korint tarzında bir sütun başlığına sahip olan Pompei Sütunu 1680'li yıllarda rüzgârdan devrildiğine göre, bugün Öreke kayalarından en büyüğünün üzerinde yer alan tek antik kalıntı, çelenkle süslenmiş

[212] İnciciyan, *Villeggiature de Bizantini sul Bosforo Tracio*, Venezia 1831, s.230

beyaz mermer bir adak sunağıdır (Resim 43). Yaklaşık 1,5 metre yüksekliğinde, 90 cm çapındaki daire biçimli silindirik sunak günümüzde ağır hasar görmüş bir vaziyette olup (Resim 44) üzerinde modern dönem ve öncesinden birçok denizcinin adı yazılıdır. Aynı zamanda sunağın Latince bir yazıt bulunmaktadır, bazı araştırmacılar bunun Bizanslı Dionysius'un[213] bahsettiği Apollon sunağının aynısı olabileceğini söylemişlerdir.

Resim 43. Çarpışan Kayalar ve Adak Sunağının Günümüzdeki Görünümü (Fotoğraf: Elif Kaya Ateş, 07.01.2024)

Resim 44. Öreke Taşı / Öreke Kayaları Üzerindeki Sunak (Url-32).

[213] Bu sunak hakkında bilgi veren Dionysios Byzantios'un, Byzantion'un Septimius Severus tarafından kuşatılıp yıkılmasından önce (M.S. 193−196) yaşadığı kabul edilmektedir. Dolayısıyla sunak M.S. 193 yılından önce dikilmiş olduğu ve sunağın M.Ö. 27−M.S. 193 yılları arasında bir tarihte Romalılar tarafından dikildiği değerlendirilebilir (Yavuz, 2013, s.10).

Pompei Sütunu hakkında eldeki verileri özetledikten sonra, bu çalışma kapsamında yer alan seyyahların bilgileri ele alınacaktır. İstanbul'da bulundukları yıllara göre kronolojik olarak seyyahların sütuna dair anlatımları aşağıda belirtilmektedir.

Çarpışan Kayalar üzerinde yer alan Pompei Sütunu'nu ziyaret eden ilk seyyah, XVI. yüzyılda Kanuni Sultan Süleyman devrinde Alman imparatorunun elçisi olarak İstanbul'a gelen Flaman asıllı diplomat Ogier Ghiselin von Busbecq'tir. İstanbul'da bulunduğu süre zarfında (1555-1562) sık sık şehri gezme fırsatı bulan Busbecq bir gün Karadeniz'e yelken açar ve suların Boğaz'a karıştığı noktada üzerinde sütun olan bir kaya fark eder. Sütunu yakından inceleyen Busbecq, yüzeyinde Romalı Octavianus'un adının kazılı olduğunu görür. Cyanean adacıklarından haberdar olduğu anlaşılan Busbecq, daha sonra yazacağı eserinde bu bölgede geçirdiği birkaç saat içinde böyle bir adanın izine rastlamadığını özellikle vurgulayacaktır. Bu adacıkların yüzerek başka yerlere gittiğini belirtse de (Busbecq, 2005, s.44-45) muhtemelen üzerinde sütun bulunan kayalığın burası olduğunu anlamamıştır.

Alman seyyah Salomon Schweigger de Karadeniz kıyısında, İstanbul'a 1,5 Alman mili uzaklıkta, sahilden 20 adım içeride yüksek bir kule[214] bulunduğunu, bu kulenin tam karşısında denizin içinde dik bir kaya yükseldiğini ve bu kayanın üzerinde tek parça mermerden yapılmış bir sütun dikildiğini yazmaktadır. Bu sütuna "Columna Pompeii"[215] denildiğini belirten Schweigger, sütunun anlamı ve buraya hangi sebeple yerleştirildiği hakkında bilgi edinilebilecek bir belge bulunmadığını vurgulamaktadır (Schweigger, 2014, s.164). Aynı zamanda seyahatnamesinde Öreke Kayalıkları ile üzerinde Pompei Sütunu'nu bir bütün olarak gösteren bir gravüre de yer vermiştir (Şekil 14).

[214] Rumeli Feneri.

[215] Salomon Schweigger'in el yazması nüshasında "Columnam Pompeij" olarak ifade etmektedir. S.135 (Url-6).

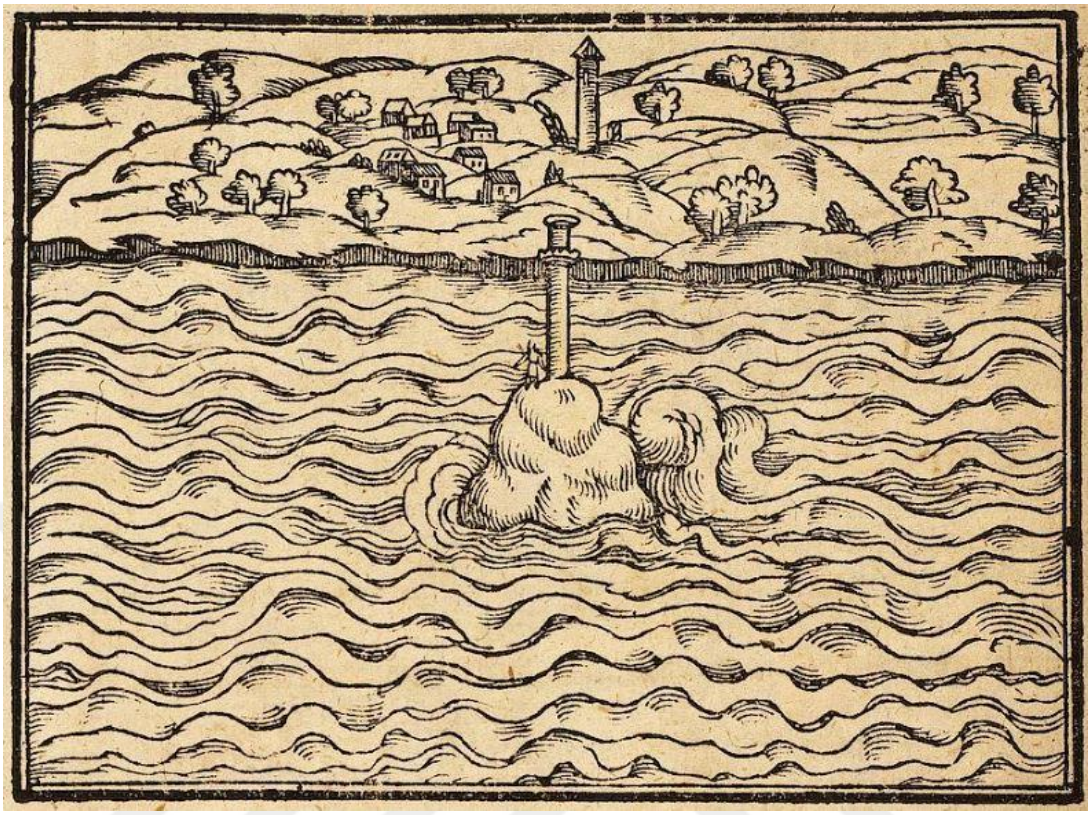

Şekil 14. Pompei Sütunu (Schweigger) (Url-6).

Pompei Sütunu hakkında izlenimlerini aktaran bir diğer Alman seyyah da Hans Jacob Breüning'dir. 15 Temmuz 1579 tarihinde Karadeniz Boğazı veya Trakya Boğazı adı verilen su yolunda arkadaşlarıyla bir geziye çıkan Breüning, denizin içinde kıyıdan bir tüfek atımı uzaklıkta bir kaya bulunduğunu ve üstünde "Columna Caesaris" adı verilen bir dikit yükseldiğini kaydetmektedir. Kaidesinde yazdığı üzere bu sütuna "Columna Pompeio" adı uygun görülmüştür. Beyaz mermerden yapılmış sütun, üst üste oturtulmuş 3 ayrı parçadan meydana gelmektedir. Özel bir taştan yapılmış olan tepesi çelenk biçimindeki sütunun orta kısmı ve kaidesi, üstteki parçadan farklıdır. Aslında çok yüksek değildir, ancak oldukça büyük bir kayanın üstüne oturtulduğundan çok uzaklardan bile rahatça görülebilmektedir (Breüning, 2020, s. 183).

Almanya'nın Bretten şehrinden Michael Heberer (1585-1588) Boğaz'dan geçip Karadeniz'in girişindeki bir kayanın üzerinde bulunan *Columna Pompeii*'i görmek üzere yola çıkmış 6 kişilik grubun içindedir. Yolculukları amacına ulaştığında kayaya tırmanıp sütunu inceleyen Herberer, çok yüksek olmayan sütunun

alt ve üst kısımlarının biraz daha geniş olduğunu gözlemlemiştir. Fakat eski yazılarda hakkında hiçbir şeyle karşılaşmadığından, sütunu oraya kimin diktiğinden habersizdir. İncelerken üzerine yazılmış birçok isim gördüğünü belirten Heberer, muhtemelen Breüning ve arkadaşlarının isimlerini görmüştür (Heberer, 2003, s. 304).

Heberer Karadeniz'e giriş ve çıkış yolu olan Boğaz gezisi sırasında, Boğaz'ın her iki tarafını ve çevresini tanıtan bir Boğaziçi gravürü hazırlamıştır. Bu tasvirde Boğaz'ın Rumeli yakasının yukarı kesiminde, denizin içinde bir kayalığın üzerinde Pompei Sütunu görülmektedir (Şekil 15).

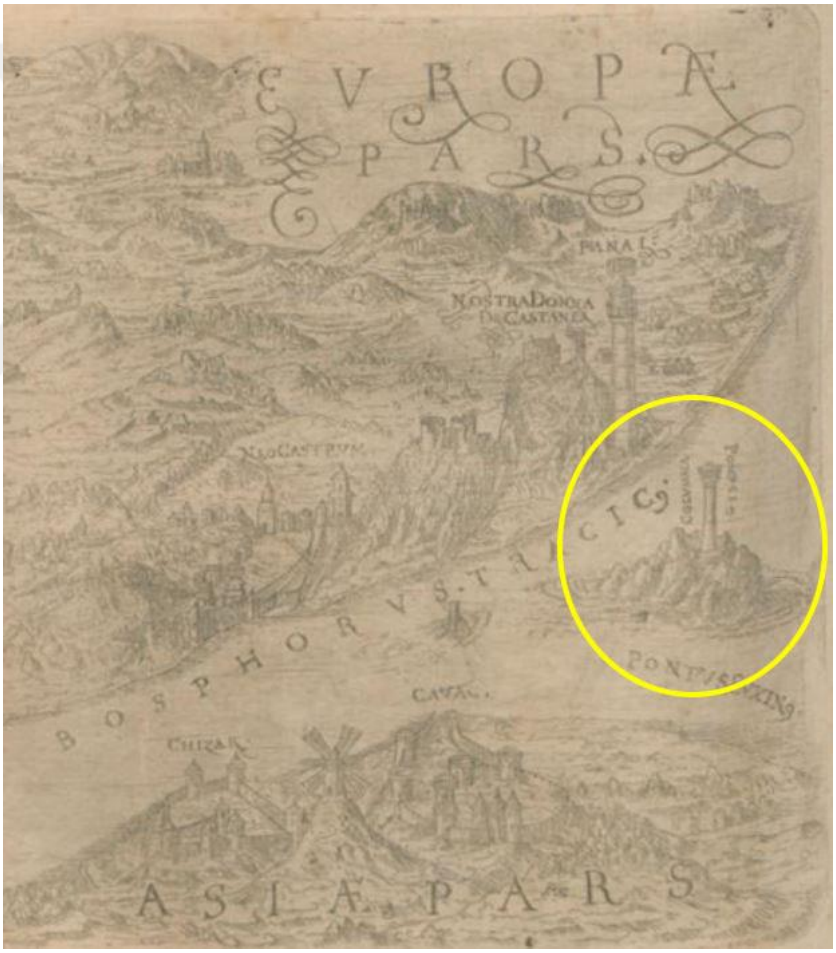

Şekil 15. Brettenli Heberer'in Seyahatnamesinde Öreke Taşı Üstündeki Pompei Sütunu[216] (1588).

Kutsal Roma-Germen İmparatorluğu'nun 1587'de Osmanlı İmparatorluğu'na yolladığı elçilik heyetinde eczacı olarak bulunan Königsbergli Reinhold Lubenau

[216] Heberer'in Boğaz Haritası yazma nüshadan alınmıştır (Url-9).

(1587-1589) Pompei Sütunu'nu görmek için gelenler arasındadır. Lubenau'nun aktardığına göre, Büyük Pompei Sütunu (*Columna Pompei Magna*) denizin ortasında bir kayanın üzerinde yükselmekte olup karadan bir tüfek atımı uzaklıktadır, tamamen beyaz mermerden yapılmıştır. Bu mermer o kadar serttir ki Lubenau demir bir çubukla üzerine ismini kazımaya çalışmış fakat başaramamıştır. Çok tehlikeli olmasına rağmen kayalığa tırmanan Lubenau inmesinin daha da zor olduğunu, hatta ancak kıçüstü aşağıya kayarak inebildiklerini anlatmaktadır. Dalgaların sürekli çarparak altlarını oyduğu kayalıklar Lubenau'da da birbirlerine yaklaşıp uzaklaştıkları izlenimini uyandırmıştır ki bu hem tarihsel anlatılarla hem de önceki seyyahların gözlemleriyle paraleldir (Lubenau, 2012, s. 398).

1591 yılında Alman-Avusturya İmparatoru II. Rudolf'un İstanbul'a gönderdiği elçilik heyetinin bir üyesi olan Baron Wenceslas Wratislaw von Mitrowitz seyahatnamesinde kayıkla gerçekleştirdiği bir Boğaz gezintisini anlattığı bölümde, Pompei Sütunu hakkında kısaca bilgi vermektedir. Denizin Boğaziçi'ne aktığı yerin tam ortasında, Avrupa kıyısının oldukça yakınında bulunan büyükçe bir kaya ve bunun üzerinde kaide kısmında Latince yazıların yer aldığı bir sütun bulunduğunu belirtmektedir (Wratislaw, 1981, s. 69).

Johann Wild (1611) İstanbul'da bulunduğu süre içerisinde, tıpkı diğer Avrupalı seyyahlar gibi Pompei Sütunu'nu ziyaret etmiştir. Karadeniz'in kıyısında, deniz fenerinin (Rumeli Feneri) hemen karşısında denizden çıkan bir kayanın üzerinde uzun bir mermer sütundan haber veren Wild bu sütunun ne anlama geldiğini bilmediğini söylemektedir (Wild, 1964, s. 337).

Adam Werner (1616-1617) seyahatnamesinde elçilik heyetindeki birkaç kişiyle birlikte Pompei Sütunu'na gitmesine ve bu gezide yaşadıklarına yer vermektedir. Güzel bir havada denizin sakinliğinde başlayan yolculuklarının birden korkunç dalgalar arasında tehlikeli bir yolculuğa dönüştüğünü, ancak yolculuklarını salimen tamamladıklarını aktaran Werner, Pompei Sütunu hakkında detaylı bilgiler kaydetmektedir. Karadeniz'in girişinde, Avrupa yakasına yakın olan 2 doğal kayalık bulunduğunu, aslında büyük olmamalarına rağmen etrafları suyla sarılı olduğundan ada sayıldıklarını belirtmektedir. Werner'in ifadelerine göre kayalar gök mavisi anlamında *Cyaneas* olarak anılmakta, aynı zamanda *Symplegades* ve *Planeas* da (Öreke Taşı) denilmektedir. İlginç bir şekilde uzaktan bakanlar kayaların hareket

ettiğini, birbirlerine yaklaşıp uzaklaştığını görür gibi olmaktadır. Werner aslında böyle bir durumun yaşanmadığını, kayaların renklerinden ötürü uzaktan öyle göründüğünü, aynı durumu sütuna giden yolculuklarında da yaşadıklarını vurgulamaktadır.

Werner çok dik olması ve deniz sularının şiddetle vurması sebebiyle birinci kayanın üzerine tırmanmaya cesaret edememiş, ancak ikinci kayaya çıkabilmiştir. Anlattığına göre büyük olan kayanın üstünde çok tanrılı inanç zamanından kalma bir tapınak, tapınağın taşlarında ise İmparator Augustus'un mühür olarak kullandığı özel işareti Roma harfleriyle kazınmış hâlde bulunmaktadır. Ancak zaman içinde bu özel işaret okunaksız hâle gelmiştir. Tapınakta beyaz mermerden yapılma, oldukça yüksek ve yuvarlak bir sütun bulunduğunu belirten Werner, Rumlar ve İtalyanlar'ın sütunu buraya dikmiş olan kişinin adına atfen buna Pompei Sütunu adını verdiklerini aktarmaktadır (Werner, 2011, s. 68-69, 98).

II. Ferdinand'ın emriyle Zitvatorok Antlaşması'nı yenilemek üzere 1628 yılında İstanbul'a gönderilen Kutsal Roma İmparatorluğu elçisi Hans Ludwig von Kuefstein, 2 Ağustos 1629 tarihinde gemiyle yaptığı Boğaz gezisi sırasındaki gözlemlerini aktarmaktadır. İstanbul Boğazı'nın Karadeniz'e çıkışındaki küçük kayalık bir adada "Pompeius/Pompey/Pompei Sütunu" olarak adlandırılan bir sütunun yükseldiğini belirtmektedir. Çıkıp inmesi oldukça zor ve tehlikeli olsa da bütün gücüyle oraya çıkmayı başarmış ve sütuna adını kazımıştır (Teply, 1976, s. 42).

Farklı tarihlerde İstanbul'a gelen seyyahların anlatımları incelendiğinde, Öreke Kayalıkları'nın varlığından, kayalıklar hakkındaki mitolojik hikâyeler ya da söylentilerden ve üzerindeki Pompei Sütunu'ndan haberdar oldukları görülmektedir. Seyyahlar Pompei Sütunu'nu görmek, incelemek, hatta belki de üzerine adlarını kazımak istedikleri için zorlu koşullara rağmen bu gezileri gerçekleştirmişlerdir. Öte yandan bazı çelişkili ifadeler dikkat çekmektedir: Örneğin Schweigger sütunun tek parça mermerden yapıldığını, Breüning ise üst üste oturtulmuş 3 ayrı parçadan meydana geldiğini belirtmektedir. Bu noktada Breüning Pompei Sütunu'nu sütun başlığı, sütunun orta bölümü ve sütunun kaidesi görevini üstlenen adak sunağıyla beraber 3 ayrı parça olarak değerlendirmiş olabilir.

Tarihî haritalarda, Öreke Kayalıkları ve Pompei Sütunu'nun yeri belirtilmiştir. Nitekim XVI. yüzyıl Osmanlı Türk denizcisi ve coğrafyacı Pîrî Reis (Muhyiddin Pîrî Bey) *Kitâb-ı Bahriye* eserinde yer alan haritasında, "Öreke" adıyla kayalığın yerini belirtmiştir (Harita 33). Yine Macar haritacı Johann Baptist von Reben'in 1764 yılına ait Boğaziçi haritasında Pompei Sütunu "Columna Pompei" olarak gösterilmiştir. Alman haritacı Tobias Conrad Lotter (1717-1777) 1770 tarihli İstanbul haritasında 37 no ile işaretlenmiş yapıyı "Pompeius Sütunu" olarak açıklamıştır. 1909 yılına ait tarihî Osmanlı haritasında ise "Öreke Taşı" olarak sütunun bulunduğu yer gösterilmiştir (Harita 34).

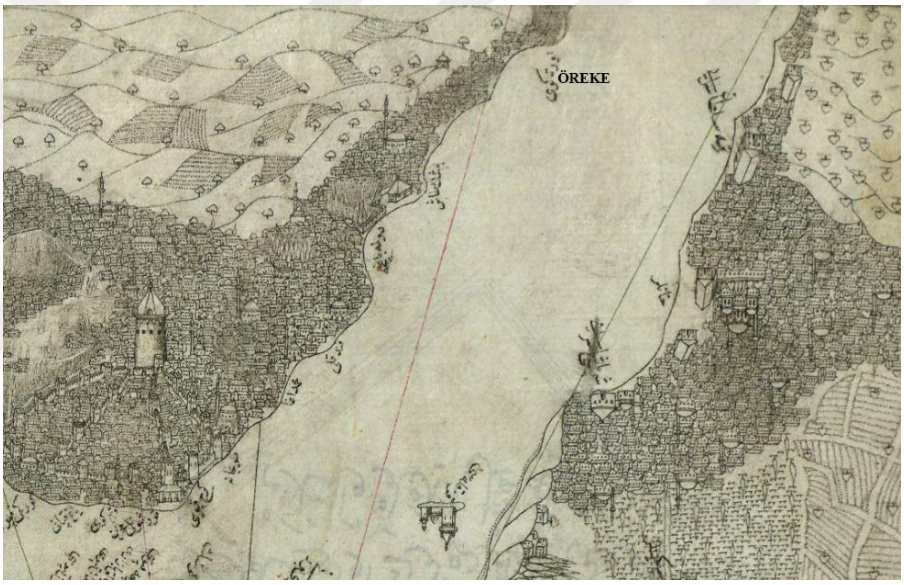

Harita 33. Öreke Kayalıkları (Piri Reis) (Url-33).

Harita 34. 1764-Reben (Url-34), 1770-Lotter (Url-17) ve 1909-Ottoman[217] Haritalarında Pompei Sütunu / Öreke Taşı

[217] İBB Kurumsal CBS Web Uygulaması

Sonuç olarak, Rumeli Feneri'ne çok kısa bir mesafede olup Öreke Kayalıkları olarak bilinen kayaların en büyüğünün üzerinde yer alan ve Bizans döneminden kalma bir işaret sütunu olan Pompei Sütunu, günümüze ulaşamayan anıt yapılardandır. Sütundan bugüne tek ulaşan, kaidesi görevini üstlenen antik bir adak sunağıdır. Harita 35'te Pompei Sütunu'nun günümüzdeki konumunu gösteren hava fotoğrafı, tarihî haritalardaki yeri ve günümüzde mevcut durumunu içeren bilgi paftası gösterilmektedir.

Harita 35. Günümüze Ulaşmamış Yapılar Bilgi Paftası: 7. Pompei Sütunu (Öreke Taşı)

4.1.4.1.2. Arkadios Sütunu

İmparator Arkadios (Arcadius, Arkadyos) (395-408) Gainas İsyanı'nın bastırılması ardından, İstanbul'un güneyinde, bugünkü Vatan Caddesi ile Marmara kıyısı arasında yer alan ve Kserolophos (Xerolophos) olarak bilinen meydanın ortasına, 400-403 yıllarında mermerden bir onur sütunu diktirmiştir (Wiener, 2001, s. 248; Eyice, 2009, s. 66). Daha sonra İmparator II. Theodosios (408-450) 421 yılında

babası Arkadios'un heykelini bu sütunun tepesine ekletmiş, sütun törenle halka açılmıştır (Strzygowski, 1893, s. 230; Gurlitt, 1912, s. 16).

Sütun tarih boyunca birçok doğal afete maruz kalmıştır. 542 yılında meydana gelen bir depremde üzerindeki heykelin sağ eline yıldırım düşmüş, 550 yılındaysa yıldırımla zarar görmüştür. 740 yılındaki büyük deprem[218] ise heykelin tamamen yıkılmasına yol açmıştır (Wiener, 2001, s. 248). Fetihten sonra Kserolophos Meydanı ortadan kaybolmuş, ancak sütunun bulunduğu alan farklı bir işlev kazanmıştır. Osmanlı döneminde alıcıları da satıcıları da kadınlardan oluşan pazarlardan biri bu sütunun olduğu meydanda kurulmuştur. Bu nedenle halk arasında "Avrat Pazarı Taşı" adı verilmiştir. XVI. yüzyılda meydana gelen depremler ve yangınların ardından demir halkalarla güçlendirilerek ayakta tutulmaya çalışılmıştır. Ancak yerleşim alanının içinde kalması ve özellikle 1660-1663 depremleri nedeniyle büyük ölçüde zarar görmüştür. Ayrıca çevrede çıkan yangınlar sırasında sütunun mermerleri kavrulmuş, kabartmaları zarar görmüş ve gövdesi çatlamıştır. Çevresindeki evlere ve insanlara zarar verebileceği endişesiyle, 1711 yılında gövdesi başlangıcına kadar yıktırılmış, malzemesi kısmen başka yapılarda kullanılmıştır. Kaidesi ise 1715 yılında başka bir yere taşınmıştır; günümüzde taşları oldukça yıpranmış bir durumda, yaklaşık 9-10 metre yüksekliğinde, iki ev arasında sıkışmış bir hâlde görülebilmektedir. Kaidenin evlere bitişik yüzeylerindeki kabartmaların mevcut durumu ise bilinmemektedir (Wiener, 2001, s. 248; Eyice, 2009, s. 66).

Roma medeniyetinde imparatorların hatıralarını ölümsüzleştirmek amacıyla anıt ve heykel dikilmesi bir gelenekti. Bu anıtların ortak özelliği, çok yüksek yapıları ve kaideleri ile gövdelerini oluşturan taşların üzerinde adına inşa edildikleri imparatorların savaşlarını ve zaferlerini anlatan kabartmaların bulunmasıydı. Arkadios Sütunu'nun kaidesi kare planlı ve mermerden yapılmıştı. Üzerinde mermer bloklardan inşa edilen yuvarlak bir gövde yükseliyordu. Gövdenin tepesinde dar bir balkon, balkona çıkışı sağlayan bir petek kısmı, onun üzerinde de bir tepelik bulunuyordu. Tepeliğin üstündeyse İmparator Arkadios'un tunçtan yapılmış heykeli yer alıyordu. Sütunun kaidesi, şeritler hâlinde düzenlenmiş spiral (helezoni) biçimli

[218] Leon Konon döneminde 740 yılında meydana gelen bu şiddetli depremde, birçok ev ve kilise yıkılmış, çok sayıda insan yıkıntı altında kalmıştır. İstanbul'u şiddetle sallayan bu depremde heykel düşmüştür (Gyllius, 1997, s.186).

kabartmalarla süslenmişti. İçi oyuktu, aynı minarelerde olduğu gibi döner taş merdiven tepeye kadar çıkıyordu. Sütunun toplam yüksekliğinin yaklaşık 45-50 metre olduğu tahmin edilmektedir. Yangınlar nedeniyle mermerleri büyük ölçüde tahrip olmuş, yalnızca birkaç rölyef günümüze ulaşabilmiştir (Gurlitt, 1912, s. 16; Eyice, 2009, s. 66). Bugün Gyllius'un[219] aktardığı kesin tanımlamalar sayesinde temsilî olarak yeniden tasarlanmış, katmanları ile taşları izometrik gösterim ve geometrik formda tek tek gösterilmiştir (Şekil 16).

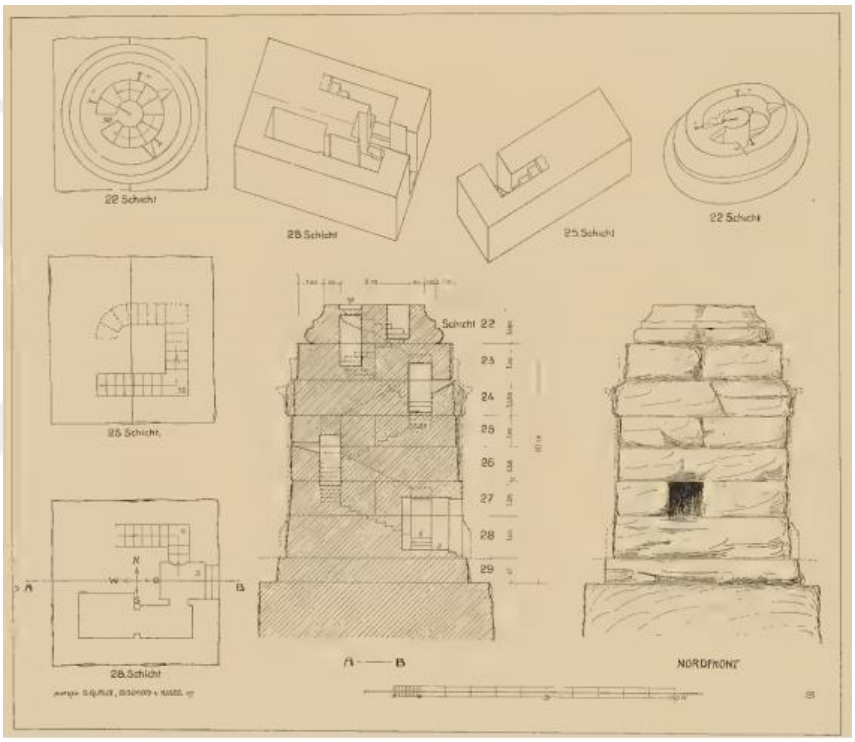

Şekil 16. Arkadios Sütunun Kalıntıları (Gurlitt)

[219] Arkadios sütunu hakkında ayrıntılı araştırmalar için bkz. Gyllius, P. (1997). *İstanbul'un Tarihi Eserleri*, Latinceden çeviren: Erendiz Özbayoğlu, İstanbul: Eren Yayıncılık, s.185-188; Strzygowski, J. (1893). *Die Saule des Arkadius in Konstantinopel*, Jahrbuch des Deutschen Archaologischen İnstituts, 8, İstanbul, s.230-249.

Resim 45. Freshfield Çizimlerinde Sütunun Doğu, Güney ve Batı Cepheleri Çizimleri (1574).

Kutsal Roma İmparatoru II. Maximilian tarafından İstanbul'a gönderilen diplomatik heyetin bir parçası olarak şehri ziyaret eden bir Alman sanatçı, 1574 yılında İstanbul'un mimari yapılarının eskizlerini içeren bir resim albümü hazırlamıştır. Freshfield Albümü olarak bilinen bu eser, İstanbul'un tarihî yapılarıyla ilgili önemli bir kaynaktır.[220] Albümün en dikkat çekici çalışmaları arasında, Arkadios Sütunu'na ait 3 farklı tasvir yer almaktadır (Resim 45). Bu çizimlerde sütunun çatlakları ve onu sabitlemek için kullanılan metal bantlar detaylı bir şekilde işlenmiştir. Ayrıca kaidenin her yüzündeki kabartmaların ayrıntılı tasviri, sütunun sarmal anlatı içeriğini tam olarak anlamamıza olanak sağlamaktadır (Resim 46).

Albüm dışında, Arkadios Sütunu'nun XVI. yüzyıla ait başka önemli görsel kayıtları da bulunmaktadır. Viyana'daki Avusturya Millî Kütüphanesi'nde (Österreichische Nationalbibliothek, Codex Vindobonensis 8615) saklanan bir İstanbul panoramasında, sütun Valens Su Kemerleri'nin hemen arkasında, yüksekliğiyle şehirdeki tüm binaları aşan bir yapı olarak gösterilmiştir (Resim 47). Aynı kütüphanede yer alan bir diğer eser (Codex Vindobonensis, nr. 8626) ise Arkadios Sütunu'nun ayrıntılı bir tasvirini sunmaktadır (Resim 48).

[220] Freshfield Albümü günümüzde Cambridge Trinity College'ın kütüphanesinde bulunmaktadır (Url-23).

Resim 46. Arkadios Sütunundaki Kabartmalar-Sarmal Anlatı (1574)

Resim 47. İstanbul'un Galata'dan Genel Görünümü ve Arkadios Sütunu (Codex Vindobonensis, nr. 8626) (XVI. Yüzyıl)

Resim 48. Arkadios Sütunu (Codex Vindobonensis, nr. 8626) (XVI. Yüzyıl) (Url-14)

Arkadios Sütunu hakkında eldeki veriler özetlendikten sonra, bu çalışma kapsamında yer alan seyyahların bilgileri ele alınacaktır. İstanbul'da bulundukları yıllara göre kronolojik olarak seyyahların sütuna dair anlatımları aşağıda belirtilmektedir.

Hans Dernschwam 1553-1555 yılları arasındaki İstanbul ziyaretinde gördüğü Arkadios Sütunu hakkında ayrıntılı bilgiler aktarmaktadır. Avrat Pazarı denilen meydanda bulunan bu sütun ince işçiliğiyle dikkat çeken, Roma dönemine ait çok güzel bir sanat eseridir. Yuvarlak ve helezonik formuyla âdeta bir kuleye benzeyen sütun, tabanından tepesine kadar zaferleri ve tarihî olayları canlandıran oymalarla süslenmiştir. Bu oymalar, dış yüzeydeki ince işçilikle birlikte sütunun iç kısmındaki helezonik yapının yukarıya doğru yükseldiğini göstermektedir. Taşlar arasında harç kullanılmadığını düşündürecek bir işçilikle birleşen oymalar, sütunun estetik ve teknik açıdan etkileyici bir örnek olduğunu ortaya koymaktadır.

Dernschwam sütunun depremler nedeniyle birçok yerinden çatladığını ve çatlakların arasından karşı tarafın görülebildiğini belirtmiştir. Sütun 3 kulaç yüksekliğinde ve genişliğinde, dörtgen beyaz bir mermer kaide üzerinde durmaktadır. Bu kaidenin yüzeylerinde farklı sahneler vardır: Bir yüzeyde imparator, müşavirleri ve yakınlarıyla otururken tasvir edilmiştir. Üzerlerinde Roma kıyafetleri olan bu figürlerden bazıları uzun togalar, bazıları ise kısa ve geniş kollu elbiseler giymiş ve sağ elleri serbest bırakılmıştır. İnsan figürlerinin başları açıktır. İmparatorun üst kısmında ise bir haçla süslenmiş yuvarlak bir daire bulunmaktadır (Şekil 17). Kaidenin diğer yüzeylerinde, dönemin Roma savaşlarında kullanılan çeşitli silahlar oymalar hâlinde gösterilmiştir. Bu oymalar arasında kılıçlar, hançerler, bıçaklar, oklar, miğferler ve çeşitli beden zırhları (kol ve ayak zırhları, eldivenler, kargılar vs.) gibi ayrıntılar yer almaktadır. Ayrıca silahlı figürlerin olduğu bölümde, yine ortasında haç bulunan bir daire dikkat çeker. Dernschwam sütunun yan yüzeylerinin kasten boş bırakılmış olabileceğini, belki de imparatorun soyundan gelecek diğer hükümdarları onurlandırmak amacıyla planlanmış bir tercih olduğunu ifade etmektedir (Dernschwam, 1992, s. 136).

Şekil 17. Dernschwam'ın Arkadios Sütunu Üzerinde Gördüğü Şekil[221]

Dernschwam sütunun bulunduğu meydanın bir zamanlar boş olduğunu, ancak artık etrafında kule gibi evlerin inşa edildiğini belirtmektedir. Ayrıca halktan duyduğu bir hikâyeye göre, bir zamanlar sütundan binlerce yılan dışarı fırlamış ve arkalarında bir toz bulutu bırakarak denize doğru gitmişlerdir. Yılanlar arasında biri oldukça iriymiş, ancak kimse bu yılanlara müdahale edememiş (Dernschwam, 1992, s. 137).

[221] Dernschwam, ayrıntılı olarak kaleme aldığı seyahatnamesinde çizimlere de yer vermiştir.

Dernschwam bu figürleri resmedebilecek bir ressam bulamadığından yakınmaktadır çünkü ona göre Osmanlı topraklarında ressam yoktur. Sütunun güzelliği karşısında hayranlığını dile getiren Dernschwam, İstanbul'daki kadar muazzam ve ustalıkla yapılmış bu sanat eserini Roma'da bile görmediğini vurgulamaktadır (Dernschwam, 1992, s. 137).

Busbecq (1555-1562) İstanbul'da eski anıtlardan çok azının günümüze ulaşmış olmasına hayret ettiğini dile getirmektedir. Konstantin'in Roma'dan birçok eseri İstanbul'a getirdiği ve şehrin pek çok yerinde eski anıtların kalıntıları bulunduğu düşünülürse, bu durum ona göre oldukça şaşırtıcıdır. Busbecq anıtlardan en dikkat çekici olanlardan birinin Arkadios Sütunu olduğunu ifade etmektedir.

Kadınlar pazarı olarak bilinen Avrat Pazarı'nda yer alan Arkadios Sütunu'nun İmparator Arkadios'un bazı seferlerini temsil eden rölyeflerle baştan aşağı süslü olduğunu ve tepesinde uzun süre Arkadios'un heykelinin bulunduğunu aktaran Busbecq'e göre, bu yapıya sütun yerine kule demek daha doğru olacaktır; çünkü içinde en tepesine kadar ulaşan döner bir merdiven bulunmaktadır (Busbecq, 2005, s. 40). Busbecq ayrıca *Türk Mektupları*'nın en yaygın Almanca tercümesinde, elinde Arkadios Sütunu'na ait bir resim bulunduğunu da belirtmektedir[222] (Busbecq, 1926, s. 45).

Busbecq'in kitabı ilk olarak Latince yayınlanmış, ardından başlıca Batı dillerine çevrilmiştir. Bu çevirilerden en yaygın olan Almanca baskı, ressam Melchior Lorichs'in gravürleriyle resimlendirilmiştir. Lorichs'in 1557 yılında İstanbul'da Busbecq'in maiyetinde yer aldığı, bu tarihte yaptığı Busbecq'in portresinden anlaşılmaktadır. Ayrıca Lorichs'in bazı çizimleri, İstanbul'da bulunduğu süre boyunca Elçi Hanı'nda ikamet ettiğini göstermektedir. İstanbul'da geçirdiği 4,5 yıl içinde yaptığı resimleri Avrupa'ya götürmüştür. Bu taslakların bir kısmı sonradan orijinallerinden farklı biçimlerde hakkedilmiş olsa da Arkadios Sütunu ile büyük İstanbul Panoraması gibi doğru ve güvenilir çalışmaları bulunmaktadır (Eyice, 1970, s. 337 ve 400).

[222] Çevirmen Derin Türkömer'e ait Türkçe çeviride bu kısma yer verilmemiştir.

Busbecq seyahatnamesinde Lorichs'ten hiç bahsetmemektedir. Ancak elinde Arkadios Sütunu'na ait bir resim bulunduğunu belirtmesi nedeniyle, aynı dönemde İstanbul'da bulunan Lorichs'in bu resmi yapan sanatçı olabileceği düşünülebilir.[223]

Busbecq'in seyahatnamesinin Latinceden diğer dillere yapılan çevirilerinde de yayımlanan ve Lorichs'in en değerli eserlerinden biri kabul edilen, Elçi Hanı'nın batı cephesine bakan pencerelerinden resmettiği *İstanbul Panoraması* (Resim 49) dikkat çekicidir. Bu panoramada, o dönem hâlâ sağlam olan Arkadios Sütunu'nun üst kısmı açıkça görülmektedir.

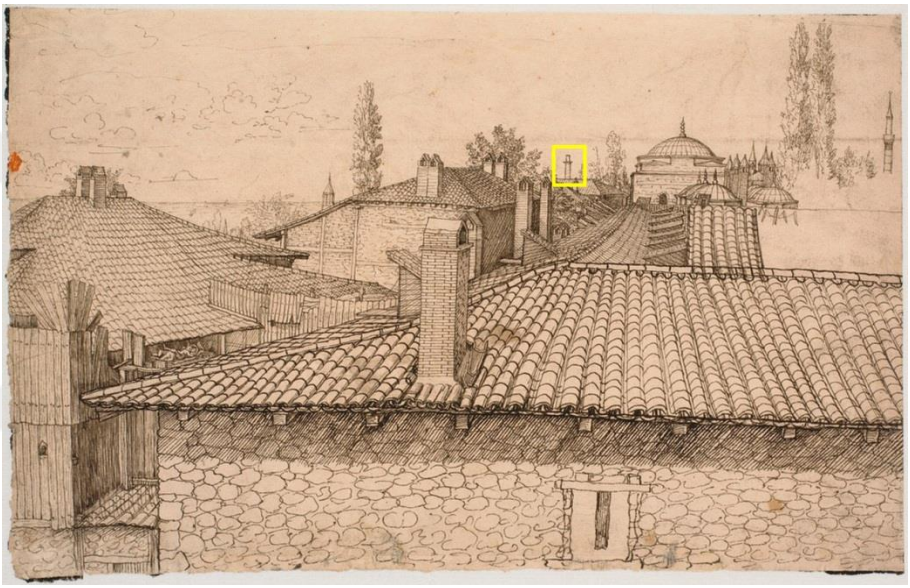

Resim 49. Elçi Hanı'nın Bir Penceresinden İstanbul Panoramasında Arkadios Sütunu, 1557 (Melchior Lorichs)

Lorichs'in en değerli eserlerinden olup Hollanda'da bulunan İstanbul Panoraması, 45 cm eninde ve 11,5 m uzunluğunda olup ilk kez E. Oberhummer tarafından yayınlanmıştır.[224] Kısmen harap durumda olmasına rağmen XVI. yüzyıl İstanbul'unu en ayrıntılı ve doğru şekilde yansıtan bu eser, son derece önemli bir belge niteliğindedir[225] (Eyice, 1970, s. 379). Panoramanın arka planında Yedikule ve Arkadios Sütunu net bir şekilde görülmektedir (Resim 50).

[223] Ebersolt'a göre de Busbecq'in adını vermediği ressam Melchior Lorichs'dir (Ebersolt, 1996, s.84).

[224] Oberhummer, E. (1902). *Konstantinopel unter Suleiman dem Grossen aufgenommen im Jahre 1559 durch Melchior Lorichs aus Flensburg*, Münih.

[225] 1869 yılında epeyce yıprandıktan sonra 21 parçaya bölünen resim bugün hala Leiden Üniversitesi'nin kütüphanesinde muhafaza edilmektedir.

Resim 50. İstanbul Panoramasında Arkadios Sütunu, 1559 (Melchior Lorichs) (Url-35).

Schweigger (1578-1581) Avrat Pazar (Afratbasar) olarak bilinen ve kadın esirlerin satıldığı yerde, Columna Historiata adı verilen bir sütun bulunduğunu belirtmektedir. Bu sütunun üç dikkat çekici özelliği olduğunu ifade eder: İlk olarak, sütun tek bir parçadan yapılmıştır. İkinci olarak, üzerindeki resimler optik ve perspektif teknikleri gözetilerek işlenmiştir; böylece, en tepedeki veya orta kısımdaki resimler, yere yakın olanlarla aynı büyüklükte görünmektedir. Üçüncü olarak, sütunun içi tamamen boştur. Gri mermerden yapılmış olup büyük bir sanatsal beceriyle inşa edilmiştir. Üzerindeki sarmal kabartmalar, bir imparatorun zaferlerini bir değneğe sarılmış bir şerit gibi döne döne tasvir etmektedir. Ayrıca Schweigger'e göre İstanbul'daki anıtların birçoğu, Constantino Magno tarafından şehrin başkent ilan edildiği dönemde İtalya, Roma ve diğer yerlerden getirilmiştir (Schweigger, 2014, s. 152).

Schweigger seyahatnamesinde Arkadios Sütunu'nu detaylı şekilde resmettiği bir gravüre yer vermektedir (Şekil 18). Bu gravürde Arkadyos Forumu'nda yer alan diğer yapılarla birlikte Konstantin Forumu'ndaki Çemberlitaş Sütunu ve Hipodrom'daki Dikilitaş ile Yılanlı Sütun da tasvir edilmiştir. Ayrıca İstanbul'un genel görünümünü şematik olarak betimlediği İstanbul planı gravüründe, (G) ile işaretli Şehzade Camii'nin batısında (I) işaretiyle Arkadios Sütunu işaretlenmiştir (Şekil 19).

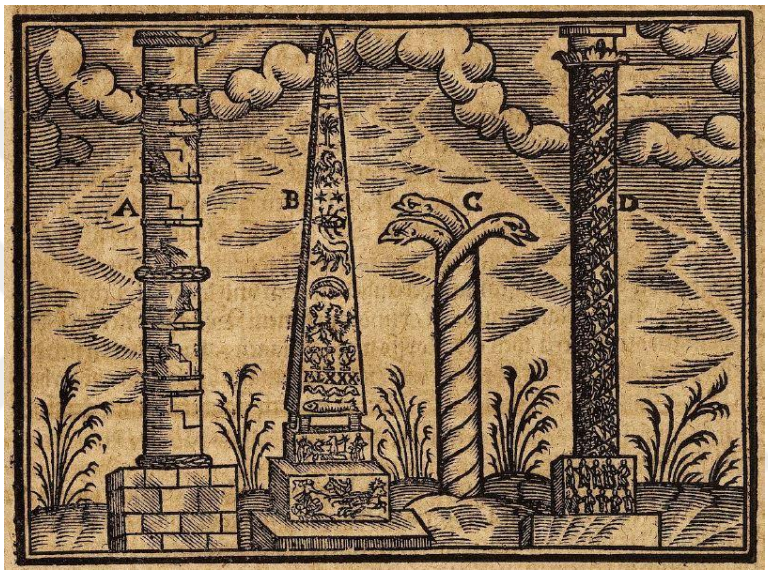

Şekil 18. Çemberlitaş Sütunu (A), Dikilitaş Sütunu (B), Yılanlı Sütun (C), Arkadios Sütunu (D)

Şekil 19. Salomon Schweigger'in İstanbul Şehir Planı'nda Arkadios Sütunu (I)

Breüning (1579) Arkadios Sütunu'nun İstanbul'daki tarihî eserler arasında gördüğü en güzel ve sanatsal açıdan en değerli anıt olduğunu ifade etmektedir. Eski

adı Forum Theodosianum olan, günümüzdeyse Avrat Pazarı olarak bilinen bir meydanda Columna Historiata adında bir sütun bulunduğunu belirten Breüning, İstanbul'un yedinci tepesinin de burası olduğunu vurgulamaktadır. Honorio ve Arcadio tarafından yaptırılan sütun, ilk bakışta tek bir mermer bloktan yapılmış gibi görünse de aslında üst üste yerleştirilmiş yuvarlak mermer taşlardan oluşmaktadır. Üzerinde kusursuz taş işçiliğiyle tarihî zaferler resmedilmiştir. Sütunun tepesine, içinde yer alan 233 basamaklı helezonik merdivenle çıkılmaktadır. Ancak zamanla oluşan çatlaklar nedeniyle sütunun etrafına 3 adet demir çember yerleştirilmiştir (Breüning, 2020, s. 150).

Heberer (1585-1588) Türklerin Avrat Pazarı dedikleri bir meydanda, içi oyuk ve boş olan, iç kısmında tepesine kadar çıkan helezonik biçimli bir merdiveni bulunan çok güzel bir sütundan bahsetmektedir. Sütunun üzerine savaş zırhları çakılmış olup aralarında yuvarlak bir çelenk içinde "X" ve "R" harfleri görülmektedir. Bu işaretler, Heberer'in sütunun Hristiyan bir imparator tarafından yaptırıldığı sonucuna varmasına neden olmuştur. Mermerden yapılmış olan ve *Columnam Historialem* olarak adlandırılan sütunun alt kısmı geniş ve dört köşelidir, üzerinde belli bir yüksekliğe kadar çok güzel rölyefler yer almaktadır. Heberer bir rivayete göre, çeşitli çatlakları bulunan sütun tamamen yıkıldığında Türk egemenliğinin de son bulacağına inanıldığını aktarır (Heberer, 2003, s. 309) ki bu rivayet Heberer'in bilinçaltındaki Türk devletinin çöküşüne dair temenniyi yansıtmaktadır. Günümüzde sütunun kaidesi ayakta olsa da iki bina arasında sıkışmış ve kötü bir durumda kalmıştır.

Lubenau (1587-1588) Arkadios Sütunu'nu *Columna Historica* olarak adlandırır. Silivri Kapısı yönünde, Elçi Hanı'ndan yarım mil uzaklıkta bulunan Avrat Pazarı meydanında, her pazar günü önünde büyük bir pazar kurulan yüksek bir sütun yer almaktadır. İmparator Theodosius'un (Theodosius Magnus) oğulları Arkadios ve Honorios tarafından dikilen beyaz mermerden yapılmış bu yuvarlak sütun, sanatsal bir ustalıkla işlenmiştir. Üzerinde aşağıdan yukarıya doğru sarmal biçimde kendi tarihî olayları tasvir edilmiştir. Perspektif gözetilerek yapılan bu rölyefler, en üstteki figürlerin dahi alttakilerle aynı büyüklükte görünmesini sağlamaktadır. Zamanla sütun beyazlığını kaybetmiş olsa da kazındığında parlak bir beyazlık ortaya çıkmaktadır. Lubenau Roma'daki geleneğe uygun olarak sütunun tepesinde bir

zamanlar atlı bir heykel bulunduğunu, ancak artık yerinde olmadığını belirtir. Tıpkı Roma'daki iki sütun gibi olan bu yapının da içi boştur. Sarmal bir merdivenle tepesine çıkılabilmekte ve buradaki kapıdan sütunun çevresini saran balkona ulaşılabilmektedir. İstanbul'da sık sık meydana gelen depremlerden zarar gören sütun derin çatlaklarla doludur, merdiveni de zarar görmüştür. Hatta Lubenau İstanbul'a gelmeden önce yaşanan bir depremde sütunun tamamen kırıldığını, bu olayda insanların ve hayvanların barındığı yaklaşık 800 binanın yıkıldığını söylemektedir (Lubenau, 2012, s. 198, 435).

Wratislaw (1591) seyahatnamesinde, Avrat Pazarı'nda yer alan Arkadios Sütunu'nun üzerinde Doğu Roma İmparatoru Arkadios'un savaşlarının tarihçesinin aşağıdan yukarıya doğru işlendiğini aktarır. Sütunun tepesinde bir zamanlar Arkadios'un heykelinin de bulunduğunu, içindeki merdiven dolayısıyla bu yapıya "sütun" yerine "helezonik merdiven" denilmesinin daha uygun olabileceğini ifade eder (Wratislaw, 1981, s. 60).

Adam Werner (1616-1617) beyaz mermerden yapılmış, yuvarlak ve oldukça yüksek olan Arkadios Sütunu'nun Avrat Pazarı'nda bulunduğunu belirtir. İmparator Arkadios tarafından yaptırılmıştır. Aşağıdan yukarıya doğru işlenen tarihî sahneler zarif bir taş işçiliği sergilerken, içindeki helezonik merdiven tepeye kadar ulaşmayı mümkün kılmaktadır (Werner, 2011, s. 94).

Arkadios Sütunu seyyahların tasvirlerinde, İstanbul'daki tarihî eserler arasında sanatsal açıdan en değerli ve dikkat çekici anıt olarak öne çıkar. Nitekim sütuna duyulan hayranlık açıkça ifade edilmektedir. Ancak günümüze kaide kısmı ulaşan sütunun sadece Schweigger tarafından yapılmış bir gravürü bulunmaktadır ki bu gravür de uzaktan görünümünü tasvir etmektedir. Figürlerin yakından resmedildiği bir görsel bulunmamaktadır. Dernschwam Türklerin resim yapmaya karşı çok hassas olduğunu ve Osmanlı topraklarında böyle bir anıtı çizecek ressam bulunmadığını iddia ederek bu durumu eleştirmiştir: "Ben bu figürleri kopya eder veya çizerdim. Fakat Türklerin gözü önünde kimse buna el süremez. İşte Türkler böylesine bir millet. Herhangi bir kimsenin bir yere iki kelime yazdığını görseler, koşup gelir ve yazı yazanı döverler. Bu yüzden İstanbul'da hiç olmazsa bu güzel eserlerin bakarak resmini çizecek ressam da yok. Onun altına gidip uzun süre durmak

da yasak. Zira insanı casus diye hemen yakalarlar, dövüp cezalandırırlar, para alırlar...” (Dernschwam, 1992, s.139).

Seyyahların Arkadios Sütunu’na ait tasvirleri bir arada değerlendirildiğinde benzer bir tablo ortaya çıkmaktadır. Diğer taraftan tarihî haritalar Arkadios Sütunu’nun konumuyla ilgili önemli bilgiler vermektedir. İlk olarak 1453-1481 Arkeolojik ve Topoğrafik Haritası’nda “Arkadyus Forumu-Avrat Pazarı” olarak gösterilen geniş alan, sütunun orijinal konumuna işaret eder. Günümüzde sütundan kalan kaide kısmı ilk yerinden taşınmış olsa da söz konusu haritada gösterilen pazar alanıyla çakışmaktadır. 1786 tarihli Kauffer ve 1882 tarihli Stolpe haritalarında ise günümüzdeki yeriyle örtüşmektedir (Harita 36). G. Braun ve F. Hogenberg’in 1520’lerde Venedikli Giovanni Andrea Vavassore tarafından yayımlanan gravürlerinde, çevresi dikdörtgen duvarlarla çevrili olarak gösterilmiştir (Harita 37 ve Harita 38). Günümüz coğrafi bilgi sisteminde (CBS) ise gravürde gösterilen sütunun yeri Silivrikapı Mahallesi’dir.

Harita 36. Arkeolojik ve Topoğrafik, Kauffer ve Stolpe Haritalarda Arkadios Sütunu Konumu

Harita 37. İstanbul Planı'nda Arkadios Sütunu (G. Braun ve F. Hogenberg)

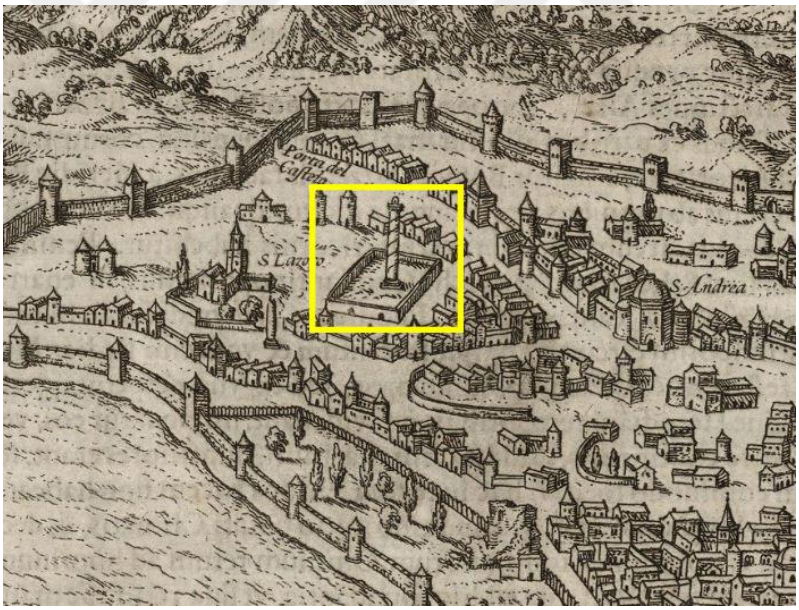

Harita 38. İstanbul Planı'nda Arkadios Sütunu (Harita 37'den Detay)

İmparatorların şan ve şeref için kent meydanlarına diktikleri anıtlardan günümüze çok azı ulaşmıştır. Bunlardan biri de Roma devrinde İmparator Arkadios (395-408) adına dikilmiş devasa büyüklükteki anıttır. Arkadios Sütunu'nun son kalıntısı (Resim 51), günümüzde Aksaray Mahallesi'nde Hasekikadın Sokağı'nın içinde, iki ev arasında sıkışmış biçimsiz bir taş yığını hâlindedir. Harita 39'da Arkadios Sütunu'nun günümüzdeki konumunu gösteren hava fotoğrafı, tarihî

haritalardaki yeri ve günümüzde mevcut durumunu içeren bilgi paftası gösterilmektedir.

Resim 51. Arkadios Sütunu Kaidesi (Url-36).

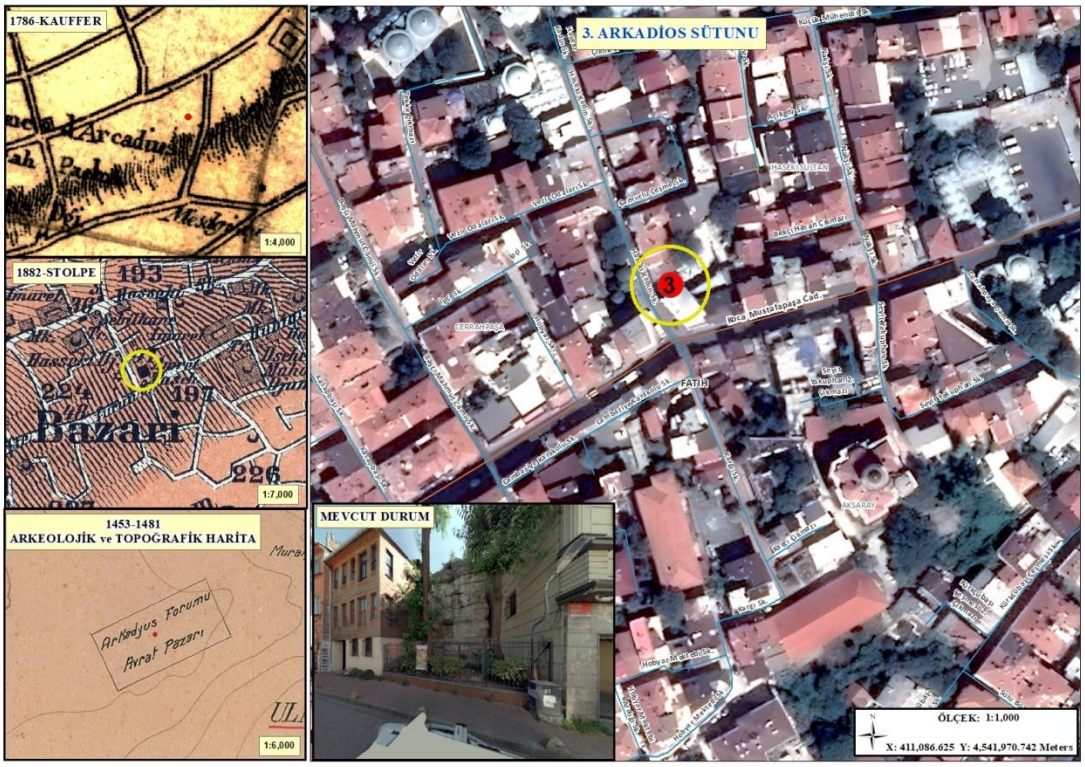

Harita 39. Günümüze Ulaşmamış Yapılar Bilgi Paftası: 3. Arkadios Sütunu

4.1.5. Diğer Yapılar ve Açık Alanlar

Seyyahlar İstanbul tasvirlerinde padişahların avlandıkları, dinlendikleri ya da hoş vakitler geçirdikleri sayfiye mekânlarına ve açık alanlara da yer vermiştir.

Padişahların çoğunlukla günübirlik ziyaret ettikleri bu açık alanlar arasında özellikle dikkat çekenlerden birisi Karabâli Bahçesi'dir.

4.1.5.1.Konumu Kesin Tespit Edilememiş Diğer Yapılar ve Açık Alanlar

Karabâli Bahçesi'nin konumu kesin tespit edilememiştir. *Günümüze Ulaşmamış Yapılar Bilgi Paftası'*nda tarihi harita ve günümüz CBS verileri ile bahçenin yeri tahminî olarak gösterilmiştir.

4.1.5.1.1. Karabâli Bahçesi

Mevâcib[226] defterlerinde "Bağçe-i Bâli-i Siyah" ve "Bağçe-i Karabâli" isimleriyle kaydedilen, İstanbul'un önemli hasbahçelerinden Karabâli Bahçesi'ni, Beşiktaş Fındıklı'ya bağlı Kabataş civarında bulunduğu tahmin edilmektedir. Kanuni Sultan Süleyman ve III. Murad devirlerinde çeşitli hizmetlerde bulunmuş devlet adamı Karabâli (Kara Bâli Zihni Çelebi) tarafından yaptırılmış (Erdoğan, 1958, s.170) olan bahçe, Necipoğlu'na göre XVI. yüzyıl İstanbul'unun hasbahçeleri arasında İran bahçe düzenini yansıtan "Cahar Bağ" [227] tasarımına sahip tek Osmanlı bahçesiydi. Ancak bu düzenleme Osmanlı bahçe kültürü tarafından benimsenmemiş ve diğer bahçeler üzerinde etkili olmamıştır (Necipoğlu, 1997, s. 32).

Hakkında sınırlı bilgiye sahip olduğumuz Karabâli Bahçesi seyyahların tasvirlerinde de yer bulmuştur. Bunların başında elçi Busbecq (1555-1562) gelmektedir. Busbecq Boğaziçi boyunca yaptığı bir gezide padişahın bazı sayfiye mekânlarına girme izni aldığından bahseder. Bunlardan birinde, Yavuz Sultan Selim'in İran şahı İsmail ile yaptığı savaşı[228] mozaikle tasvir eden bir kapının bulunduğunu anlatır. Ayrıca padişahın kırların ortasındaki hoş bahçeleri gezdiğini ve bu mekânlardan etkilendiğini belirtir (Busbecq, 2005, s. 42).

27 Mart 1576'da Anadolu yakasında Boğaz gezisine çıkan Gerlach (1573-1578) dönüş yolunda Avrupa yakasında yer alan, padişah tarafından yaptırılmış ve dönemin en büyük bahçelerinden biri olan Karabâli Bahçesi'ni ziyaret ettiğini

[226]Mevacib defterleri, Osmanlı Devletinde askeri sınıfın ve ocağın maaşlarının (ulufe) kayıtlarının yapıldığı muhasebe defterleridir.

[227] Cahar Bağ; İslam bahçe tipolojisi olarak öne çıkan bahçe örneklerinin başında gelmektedir. İlkçağ İran uygarlığında görülen, birbirinden farklı uzunluktaki 2 aksın kesişmesi ile meydana gelen bahçe planıdır (Ekinci, 2016, s.9).

[228] Çaldıran meydan muharebesi (1514)

belirtir. Bahçenin ortasından geçen bir akarsuyla çevresinde sıralanan görkemli servi ağaçları vardır. Gerlach, padişaha ait tüm bahçelerde servi ağaçlarının belirgin bir özellik olduğuna dikkat çeker (Gerlach, 2006, s. 305).

Schweigger (1578-1581) padişahın sahip olduğu çok sayıda süs bahçesinden bahseder. Bu bahçelerdeki kasırların Hristiyan hükümdarların sarayları kadar görkemli olmadığını, ancak değerli meyve ağaçları bakımından üstün olduğunu söyler. Ziyaret ettiği bahçelerden birinin Karabâli Bahçesi olduğunu belirten Schweigger, bahçenin tasarımında ilk dikkat çeken unsurun yan yana 3 atlının rahatça yürüyebileceği genişlikte olup uzunluğunun bir stadyumu aşan orta bir yol olduğunu söyler. Bu yol boyunca ikişer adım aralıklarla yerleştirilmiş zarif servi ağaçları ve bu ağaçların arasına dikilmiş bir buçuk insan boyunda hoş görünümlü biberiyeler bulunmaktadır (Schweigger, 2014, s.153 ve 154).

Bahçe içerisinde yer alan tek odalı kasır, gösterişsiz bir mimariye sahiptir. Kasrın penceresiz, etrafı açık bir yapısı bulunmakta, içerisindeyse genişliği 20 ayak, derinliği bir adam boyu kadar olan büyük bir taş havuz yer almaktadır. Bu havuzun yüzmek ve yıkanmak için kullanıldığı anlaşılmaktadır. Kasrın yakınında parmaklıklarla çevrili, alçak ve kiremit çatılı bir kulübe bulunmaktadır. Schweigger bahçenin saraya uzak olmadığını, Galata'nın hemen yanında, Karadeniz kıyısında yer aldığını da eklemektedir (Schweigger, 2014, s.154 ve 155).

Sultan II. Selim'in bu bahçeye özel bir ilgi duyduğunu ve zamanının büyük bir kısmını burada geçirdiğini aktaran Schweigger, seyahatnamesinde Karabâli Bahçesi'nin gravürüne de yer vermiştir (Şekil 20). "Eğlence Bahçesi" ya da "Zevk Bahçesi" (*Lustgarten*) olarak tanımladığı bu gravür, bahçenin haç şeklindeki merkezî ara sokağını ve sınırlarının net bir şekilde belirlendiğini göstermektedir. Mahremiyeti sağlamak adına bahçe duvarları görülmeyecek şekilde etrafının 2 sıra ağaçla çevrelendiği oval düzen dikkat çekicidir. Gravürde zarif servi ağaçları arasındaki daha kısa çalılar (biberiyeler) ile geniş orta yolda yürüyen 2 kişi tasvir edilmiştir. Bahçede kare şeklinde oluşturulmuş 4 ayrı parselin her biri farklı düzenlemelerle (çiçekler, meyve ağaçları vb.) tasarlanmıştır. Parsellerin birinde 2 ahşap yapı ve bir fıskiye yer alırken, büyük giriş kapısıyla eğimli çatılı uzun bir bina da gösterilmektedir.

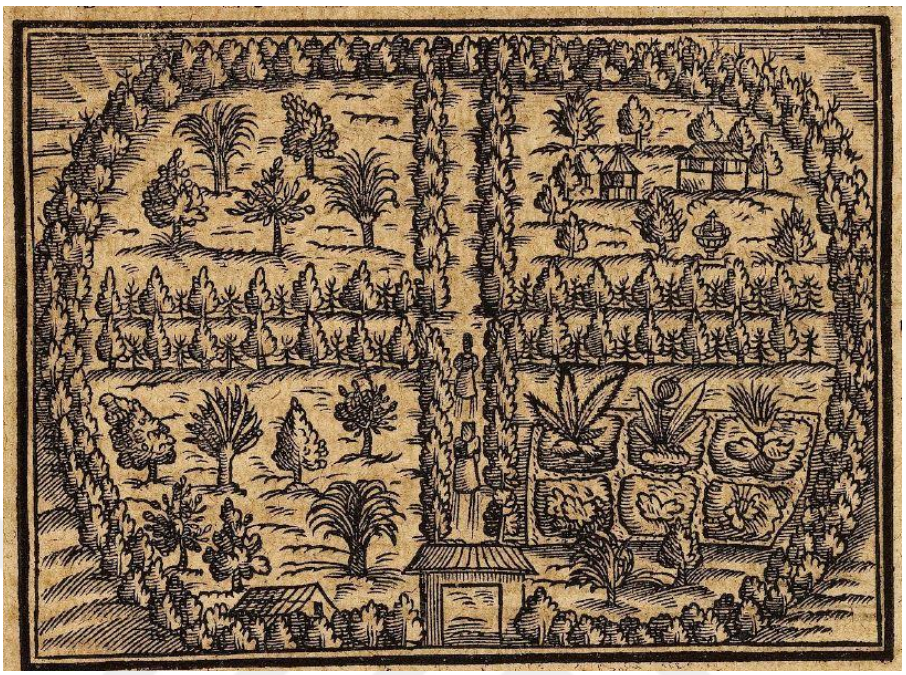

Şekil 20. Karabâli Bahçesi-"*Lustgarten*" (Schweigger)

Lubenau (1587-1588) 9 Temmuz günü yaptığı Karadeniz yolculuğu sırasında Boğaz'ın her iki yakasında yer alan tepe ve vadilerdeki paşaların ve beylerin köşklerini, saraylarını, ayrıca Türklere özgü düzenlenmiş hoş ve güzel bahçeleri, buralarda yetiştirilen rengârenk çiçekleri ve laleleri hayranlıkla izlediğini anlatır. Bu bahçeler arasında gördüğü en görkemli olanın padişaha ait olduğunu (Karabâli Bahçesi) belirtmiştir. Bu hoş bahçenin içinde zarif bir köşkün ve levhanın yer aldığını, levhada Sultan Bayezid[229] ile Pers hükümdarı arasındaki savaşı ve Türklerin zaferini anlatan bir tasvir bulunduğunu ifade etmektedir. Bahçede düzenli bir şekilde sıralanmış servi ağaçları, aralarına dikilmiş büyük biberiye fidanları ve limon, portakal, nar, incir gibi çeşitli meyve ağaçları bulunur. Ayrıca Türk laleleri, zambaklar ve brusrus[230] çiçekleri de bahçeye ayrı bir renk katmaktadır. Bahçenin ortasında ihtişamlı bir saray yer almakta, sarayın yakınında bir adam boyu derinlikte ve 20 ayak genişliğinde içine girilip yıkanılabilen taş bir havuz bulunmaktadır (Lubenau, 2012, s. 393, 399).

[229] Yavuz Sultan Selim

[230] Brusrus: Kökleri ve tohumları eczacılıkta kullanılan bir bitki.

XVI. yüzyıl İstanbul bahçeleri arasında İran bahçe düzeni etkisinde olduğu düşünülen Karabâli Bahçesi, seyyahların hayranlıkla anlattıkları, düzeni ve içindeki müştemilatı hakkında detaylı bilgi verdikleri bir yerdir. Özellikle Schweigger el yazması nüshasında, bahçeyi açıkça "Karabâli Bahçesi" (*Lustgarten*/eğlence bahçesi/zevk bahçesi) olarak kaydetmiştir. Dikkat çekici diğer bir konu da Busbecq ve Lubenau'nun bahçenin giriş kapısının üzerinde olan mozaik bir resimden bahsetmeleridir. Yavuz Sultan Selim'in 1514 yılında Çaldıran Savaşı'nda İran Şahı İsmail'i mağlup edişini anlatan bu tasvir, bahçenin İran etkisini gösteren "Çahar Bağ" düzeninde olmasının nedenine dair de ipucu sunmaktadır.

Ne yazık ki Karabâli Bahçesi de diğer XVI. yüzyıl Osmanlı bahçeleri gibi günümüze ulaşmamıştır. Ancak seyyahların anlatımları, bahçenin Boğaz'ın Avrupa yakasında, Karadeniz kıyısında ve Galata yakınlarında yer aldığına işaret etmektedir. Karabâli Bahçesi'nin muhtemel konumunu tespit edebilmek adına tarihî haritalar incelenmiş, bu incelemeler kapsamında Johann Baptist von Reben'in 1764 tarihli Boğaziçi haritasında Boğaz kıyılarındaki geniş bahçelerin varlığı dikkat çekmiştir (Harita 40).

Sonuç olarak, Karabâli Bahçesi'nin günümüzde Beşiktaş ilçesine bağlı Ömer Avni Mahallesi'nde, Kabataş civarında geniş bir alana yayılmış olduğu tahmin edilmektedir. Harita 41'de bahçenin tahminî konumunu günümüzdeki hâliyle gösteren bir hava fotoğrafı ve tarihî haritalar ışığında hazırlanan bilgi paftası yer almaktadır.

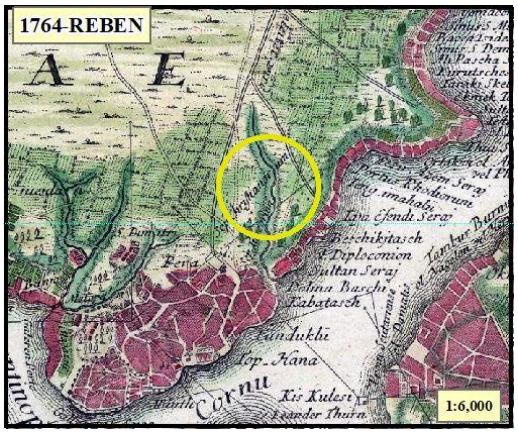

Harita 40. Johann Baptist von Reben'nin 1764 Yılına Ait Boğaziçi Haritasında Karabâli Bahçesi'nin Bulunduğu Bölge

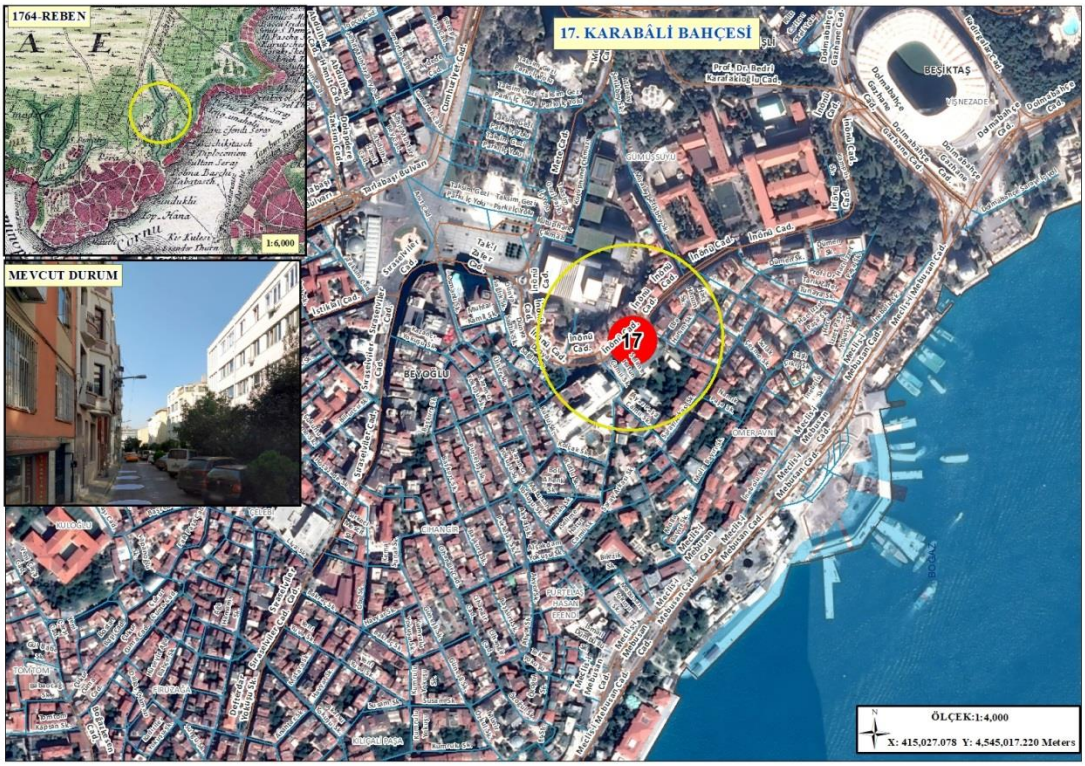

Harita 41. Günümüze Ulaşmamış Yapılar Bilgi Paftası: 17. Karabâli Bahçesi Tahmini Konumu

4.1.6. Seyyahların Anlatımıyla İstanbul Evleri

Dernschwam (1553-1555) Türklerin yeni binalar yapmadığını, eski ve güzel binaları da korumadıklarını yazar. Ona göre harap olan surlarla çevrili İstanbul'daki evler genelde kötü malzemeyle inşa edilmiş, toprak üzerinde tek katlı ve basit yapılardır. Evlerde genellikle yerde oturulmakta, yemek yenen yerde geceleri de yatılmaktadır (Dernschwam, 1992, s. 57, 100, 101). Her ne kadar Dernschwam'ın bu eleştirilerinin Türk toplumuna karşı önyargılı tutumundan kaynaklandığı düşünülse de günümüz bakış açısıyla değerlendirildiğinde haklı bir yanının olduğu söylenebilir. Tarih boyunca gerek dikkatsizlik gerekse çeşitli sebeplerle birçok tarihî yapı korunamamış veya ihmal edilmiştir.

İstanbul'da çıkan yangınlarda en çok etkilenenler ahşap evler olmuştur. Dernschwam çıkan yangınlar sırasında yangını söndürme görevini üstlenen yeniçerilerin davranışlarını detaylı şekilde anlatır. Ona göre, İstanbul'un ahşap evleri

Suebya (Svabya), Bavyera ve diğer Avrupa bölgelerindeki[231] evler kadar sağlam değildir. Yeniçeriler yangın söndürme yöntemi olarak, dar sokaklardan geçip rüzgârın estiği yöndeki ahşap ve kerpiçten yapılmış evleri yıkarak yangının yayılmasını engellemeye çalışmaktadırlar. Eğer yangın taş bir yapıyla (örneğin bir kervansaray, hamam ya da cami) karşılaşırsa genelde orada sönmektedir (Dernschwam, 1992, s. 91 ve 163).

Lorichs'in eserleri içinde en değerlilerinden biri kabul edilen, Busbecq'in seyahatnamesinin Latinceden diğer dillere tercümelerinde de yayımlanmış bir resim, İstanbul evleri hakkında önemli bir tasvir sunmaktadır. Lorichs'in Elçi Hanı'nın batı cephesine bakan pencerelerinden çizdiği bu İstanbul panoramasında XVI. yüzyıl İstanbul evleri görülmektedir (Resim 52).

Resim 52. Elçi Hanı'nın Bir Penceresinden İstanbul Panoramasında İstanbul'un Evleri, 1557 (Lorichs)

Stephan Gerlach (1573-1578) İstanbul'daki yerleşim düzenine dair gözlemlerinde, şehir içinde güzel bahçeler ve çok çeşitli ağaçlar bulunduğunu belirtmektedir. Özellikle incir, nar, dut, portakal ve zeytin gibi meyve ağaçlarıyla çevrili evlerin, dışarıdan bakıldığında güzel bir bahçenin ortasındaymış gibi

[231] Bavreya, Almanya'nın güneydoğusunda bir eyalettir. Svabya ise Almanya'nın güneybatısında bulunan bir bölgedir.

göründüğünü ifade etmiştir. Diğer taraftan şehrin iç mahallelerindeki evler pek gösterişli değilken; üst düzey kişilere (özellikle paşalara) ait konaklar, Almanya'daki binalar kadar sağlam ve yüksek olmasa da, birer saray gibi ihtişamlıdır (Gerlach, 2006, s. 78).

Gerlach Yahudilerin yaşadığı sokaklara ve evlere dair de ayrıntılı bilgiler verir. Yahudilerin evleri bir paşa konağı kadar gösterişli olup genellikle taştan yapılmıştır. Yüksek ve çok odalı olan bu evlerin bodrumlarında mahzenler bulunur. Mahzenler demir kapılarla korunmaktadır, değerli eşyalar yangın ya da kargaşa durumunda burada saklanır. Yahudiler arsa satın alarak ya kendileri ev yapar ya da başka Yahudilere yaptırır; ev sahiplerine de her yıl kira öderler. Bazen de Türk mal sahipleri evi kendi parasıyla yaptırır. Çok sayıda büyük odalı olarak inşa edilen bu evde 4, 5 veya 6 aile barınabilir. Her aileye bir oda tahsis edilir, aile tüm yaşamını bu odada sürdürür. Odaların büyüklüğüne göre kira bedeli 20 ile 60 akçe arasında değişmektedir (Gerlach, 2006, s. 574).

Salomon Schweigger (1578-1581) seyahatnamesinde İstanbul'daki evlerin genel olarak kerpiçten yapıldığını, hatta bazılarında kireç bile kullanılmadığını ifade etmektedir. Binalar genelde derme çatma ve bakımsızdır, evlerin alçak tavanları ve az ışık alan pencereleri vardır; bunlar Almanya'daki bodrum ve ahırların hava deliklerini andırır. Evlerde soba yerine ocak kullanılır. İçindeki eşyaların yapımında ise genelde kayın ağacı tercih edilir. Damlar önce tahta ile örtülür, ardından oluk biçimli kiremitler döşenir ve bir kafanın sığacağı genişlikte delikler açılarak buradan binanın ışık alması sağlanır. Açılan delikler, yağmurun içeri girmesini engellemek için takkeye benzeyen içi oyuk cam kapaklarla kapatılır (Schweigger, 2014, s. 131).

Schweigger Türklerin at dışında başka hayvanları bulunmadığını, ev eşyalarının genelde sade olduğunu ve 2 odalı küçük evlerle yetindiklerini vurgular. Atın koyulabileceği bir ahır varsa, bunun dışında 2 oda bir aileye yeterlidir. Özellikle pencere ve panjurların önüne tahtadan bir tür siper yerleştirilir. Ters çevrilmiş bir dama benzeyen, yukarı doğru genişleyip açılan ve alt kısımlarından evin duvarına sabitlenmiş bu tahtalar, gün ışığını içeri alırken komşuların evin içine bakmasını da engeller (Schweigger, 2014, s. 132).

Schweigger halkın evlerine kıyasla, paşaların ve diğer zengin kişilerin evlerinin büyük ve geniş olduğunu, genelde kireç ve taş kullanılarak inşa edildiğini

ifade etmektedir. Bu evler sessiz bir ortamda olup geniş bahçelerle çevrilidir. Bahçe duvarları evlerin çatısını aşan yüksekliktedir. Alt katta geniş bir salon bulunur; bu alan hem misafirlerin ağırlandığı hem de meselelerin konuşulduğu bir toplantı mekânıdır. Schweigger sessiz ve izole yapıları nedeniyle bu binaları küçük manastırlara benzetmiştir. Almanya'daki evlere göre daha sade olmalarını, Türk ve Yunan inşaat ustalarının Almanlar ve İtalyanlar kadar yetkin olmadığı iddiasıyla izah etmektedir.

Schweigger'e göre inşaat malzemelerinin (kereste, duvar taşı, kireç vd.) kıtlığı ve taşımadaki zorluklar, İstanbul'daki evlerin maliyetini artırmaktadır. Almanya'da 200-300 düka değerinde bir ev, İstanbul'da 1000 düka veya daha fazlaya mal olmaktadır. Diğer taraftan Türklerin sade evlere razı olmalarına rağmen, vakıf binalarına (cami, medrese, kervansaray gibi) büyük önem verildiğini ve bu yapıların yapımında hiçbir masraftan kaçınılmadığını vurgular. Galata'da vaktiyle Cenovalılar tarafından İtalyan tarzında yapılmış çok eski ve yüksek taş binalar bulunmaktadır ancak bunların bir kısmı harap durumdadır (Schweigger, 2014, s. 132 ve 133).

Schweigger seyahatnamesinde İstanbul evlerini resmettiği bir gravüre yer vermiştir (Şekil 21). Buna göre, İstanbul'daki evlerin giriş + 2 katlı, kiremitle örtülü çatılara sahip olduğu görülmektedir. Çatılarda yarım daire biçimli cam kapaklar bulunmaktadır. Evlerin pencereleri genellikle kepenklerle korunmuştur.

Bir diğer gravürde, bir Türk evinin içindeki akşam yemeği tasvir edilmiştir[232] (Şekil 22). XVI. yüzyıl Türk evinin karakterini göstermesi açısından önemli bir belge olup fil gözü biçiminde camları olan 2 pencere, yerde serili halı, yuvarlak bir yer sofrası ve etrafında yemek yiyen insanlar resmedilmiştir.

[232] Bu gravür Schweigger'e ait el yazma nüshadan alınmıştır.

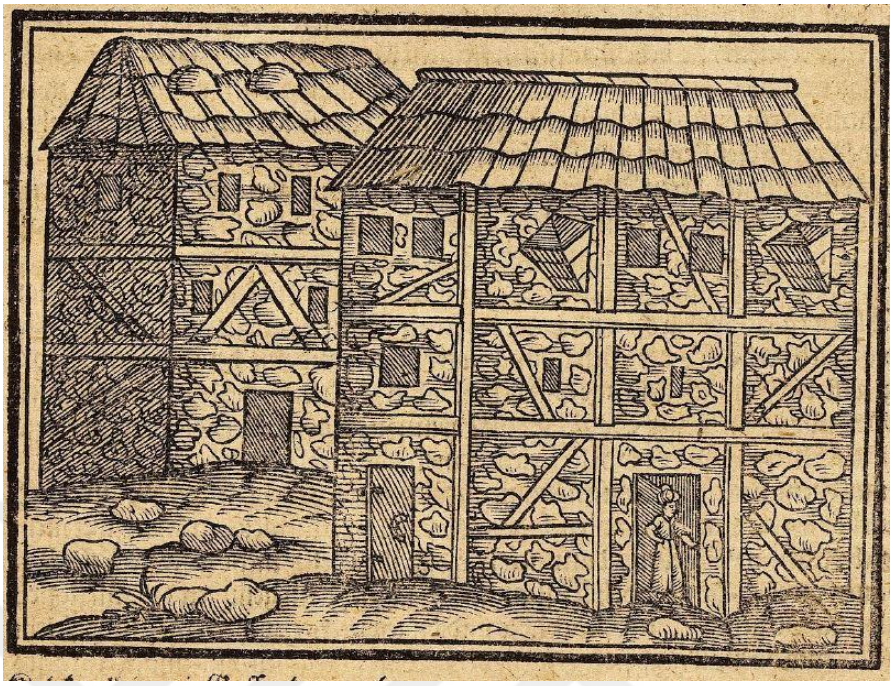

Şekil 21. İstanbul Evleri (Schweigger)

Şekil 22. Akşam Yemeği-Türk Evi (Schweigger)

Hans Jacob Breüning (1579) Türklerin evlerine fazla para harcamadıklarını, eşyalarının yalnızca temel ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik olduğunu belirtmektedir. Bu yüzden evlerdeki eşya sayısı oldukça azdır. Masa, sandalye, dolap gibi mobilyaların yanı sıra mutfak gereçleri de genellikle evde bulunmamaktadır. Türkler kuş tüyü yatak ve yorgan kullanmazlar, bunun yerine pamuklu ya da yünlü minder,

yastık ve yorgan tercih ederler. Türkler evlerine iyi bakar ve onları özenle korurlar, ancak bu evler kişisel mülkleri ya da dedelerinden miras kalan varlıklar değildir. İstanbul'daki evler genellikle ahşap olup bitişik şekilde inşa edilmiştir. Bu nedenle Türkler arasında yangın korkusu oldukça yaygındır ve yangına karşı ciddi tedbirler alınmaktadır (Breüning, 2020, s.100).

Breüning İstanbul'daki evlerin genelde sade ve gösterişsiz olduğunu, buna karşın camiler, hamamlar, yoksulların ve hastaların bakıldığı yapılar, Topkapı Sarayı ve paşa konaklarının büyük harcamalarla çok güzel şekilde inşa edildiğini vurgulamaktır. Öte yandan Pera'daki evlerin çoğunun birkaç katlı, tamamen taştan yapılmış ve Cenevizliler tarafından inşa edilmiş olduğunu belirtir (Breüning, 2020, s. 101 ve 171).

Michael Heberer (1585-1588) İstanbul'un iç kısımlarının pek düzenli olmadığını, evlerin genelde derme çatma olduğunu dile getirmektedir. İbadet yerleri, hamamlar ve paşa konakları hariç, tüm evler ahşaptan yapılmıştır. Ayrıca yönetici sınıfın dışındaki halkın, Yahudilerin ve Rumların taş veya kireçten ev inşa etmelerinin yasaklandığını söyler. Bunun nedeni, evlerin sağlamlaştırılmasını ve bu durumun potansiyel isyanlara zemin hazırlamasını engellemektir. İstanbul'daki evler birbirine çok yakın, sokaklar ise oldukça dardır. Bu durum, yangın çıkması hâlinde alevlerin hızla yayılmasına neden olur. Heberer bir yangında yüzlerce evin kolaylıkla yandığını ve büyük kayıplar yaşandığını belirtmektedir. Şehrin karşı yakasında bulunan Pera'da ise yollar dar olsa da evlerin İstanbul'un diğer bölgelerindeki yapılara göre biraz daha düzgün olduğunu ifade eder (Heberer, 2003, s. 289, 306 ve 307).

Reinhold Lubenau (1587-1588) paşa ve beylerin sarayları ile konakları dışında, halkın yaşadığı evlerin genelde alçak, küçük ve taş ya da kerpiçten inşa edildiğini belirtmektedir. Bu evlerin alt katında ahır ve hizmetkâr odaları bulunurken, üst katta aile fertleri hep birlikte yaşar. Evin çatısı fazla dik değildir, bazı evlerde balkonlar dikkat çeker. Yazların sıcak geçtiği İstanbul'da balkonda açık havada yatmak sıkça tercih edilse de bu, genellikle varlıklı ailelere özgü bir imkândır. Lubenau Türklerin evlerinde yalnızca at beslediklerini ve mazgal deliğine benzeyen tek bir pencerenin bulunduğu odaların çok havasız olduğunu ifade etmektedir. Üstelik bu pencereler, komşuların içeriyi görmesini engellemek amacıyla kamıştan

yapılmış parmaklıklarla örtülmüştür. Gün ışığının içeri girmesi için camdan bir çanakla kapatılarak korunan çatıya açılmış yuvarlak delikler bulunur (Lubenau, 2012, s. 177).

Schweigger'e benzer şekilde, Lubenau da inşaat malzemelerinin (kereste, kireç ve kiremit) kıt olması ve taşımacılığın eşeklerle yapılması nedeniyle İstanbul'da ev inşa etmenin hayli maliyetli olduğundan bahseder. Öyle ki, Almanya'da değeri 200 florin olan bir ev, İstanbul'da 1000 dukaya mal olmaktadır. İnşaatlarda genellikle düşük kaliteli kayın kerestesi kullanılmaktadır. Evlerde soba yerine basit bir şömine ya da ocak bulunur, çünkü yemek genellikle dışarıdaki umumi mutfaklardan temin edilir. Bu nedenle evlerde sadece birkaç çanak ve su testisi gibi az sayıda mutfak gereci bulunmaktadır (Lubenau, 2012, s. 178).

Galata'daki evlerin Cenevizliler ve İtalyanlar tarafından, Hristiyanların ve Venediklerin evleri gibi inşa edildiğini belirten Lubenau bu evlerin İstanbul'dakilere kıyasla daha yüksek, büyük, gösterişli ve güzel olduğunu ifade etmektedir. Ancak dışarıdan gelişmiş ve rahat görünen bu evlerin içlerine girildiğinde, aslında o kadar da güzel ve konforlu olmadıkları anlaşılmaktadır (Lubenau, 2012, s. 178 ve 258).

Lubenau halkın dışında, beylerin ve paşaların yaşadığı konak ve sarayları da ayrıntılı olarak betimlemektedir. Bu yapılar genellikle büyük, geniş ve yüksek duvarlarla çevrilidir ve dışarıdan hiçbir şeyin görünmesi mümkün değildir. Tamamı alçak tavanlı odaların da belirli bir düzeni vardır. Girişte büyük ve geniş bir salon bulunur; elçiler ve siyasi temsilcilerle yapılan görüşmeler burada büyük bir sessizlik içinde gerçekleşir. Şehir genelinde de sessizlik hâkimdir çünkü taşımacılık eşeklerle yapıldığından araba tekerleklerinin gümbürtüsü ya da kırbaç şakırtısı gibi sesler duyulmaz. Konaklarda beylerin çalışma odaları da bulunmaktadır. Bu odalarda, iç açıcı beyaz mermerden yapılmış fıskiyeli havuzlar ve güzel çiçeklerle süslenmiş vazolar yer alır. Kadınlar için ise ayrı bir bina inşa edilmiştir, binanın hemen yanında bir hamam bulunmaktadır. Konaklarda ayrıca atların barındırıldığı ahırlar da mevcuttur. Tüm binalar düzayak inşa edilmiştir, içinde hiçbir basamak bulunmamaktadır (Lubenau, 2012, s. 354).

Lubenau'ya göre Türkler evlerine fazla önem vermediklerinden, evlerinde süslemelere yer yoktur. Onlar için önemli olan yağmur, rüzgâr, soğuk ve kardan korunabilecek bir çatı altında yaşamaktır. Bir ahır ve ailesini yerleştirecek birkaç oda

bulan her Türk, hayatından memnuniyet duymaktadır. Ancak cami, mescit, okul ve imaret gibi yapılar için büyük bir özen gösterilir; bu yapıların güzel ve gösterişli olması için hiçbir masraftan kaçınılmaz. Lubenau Hristiyanların kiliselerine özen göstermediğini, hatta koyu dindarların bile domuz ahırına benzeyen kiliselerde ibadet ettiklerini ifade etmektedir (Lubenau, 2012, s. 209).

John Wild (1611) İstanbul evleri hakkında oldukça kısa bazı bilgiler vermektedir. Genel olarak evlerin basit yapılar olduğunu, yalnızca zengin beylerin evlerinin geniş ve ferah olduğunu ifade etmektedir. Zenginlere ait evler duvarlarla çevrili olup içlerinde geniş avlular ve sütunlar bulunmaktadır (Wild, 1964, s. 333).

Wenceslaw Wratislaw da (1591) Türklerin evlerine çok para harcamadığını, ancak hamam, hastane, kervansaray, han, cami ve medrese gibi yapılar için büyük harcamalar yaptıklarını vurgulamaktadır. Bu yapılar sadece güzel şekilde inşa edilmekle kalmaz, aynı zamanda bakımı ve sürekliliği için zengin gelir kaynaklarıyla vakfedilir. Wratislaw'a göre İstanbul'un sokaklarında ve evlerinde bir güzellik görmek oldukça zordur. Sokakların darlığı, bazı güzel evlerin görünüşünü dahi gölgelemektedir (Wratislaw, 1981, s. 61).

Adam Werner (1616-1617), İstanbul'da paşaların ve ileri gelenlerin konakları dışında kalan evlerin sade ve genellikle birbirine bitişik olarak inşa edildiğini belirtmektedir (Werner, 2011, s. 96).

Maximilian Brandstetter (1608-1609), İstanbul'daki evlerin genelde içleri kil ile sıvanmış tuğla ve ahşaptan yapıldığını ifade etmektedir. Tüm evler, konaklar dâhil, ahşaptır; iç mekânlar altın renginde boyanmış, duvarlar sırla dikkat çekici şekilde dekore edilmiştir. Ancak cam pencerelerin yerine tahta pencerelerin kullanılması, İstanbul'un sıkça yaşadığı yangın felaketlerini daha da büyütmektedir. Evlerin büyük çoğunluğu ahşap, sokaklar çok dar, evlerse birbirine sıkışık olduğundan, bir yangın çıktığında çoğunlukla binin üzerinde ev aynı anda yanmaktadır. Yangın ancak kendiliğinden durduğunda ya da bazı binalar tamamen yıkıldığında sona ermektedir. Diğer taraftan, yangını söndürmek için su boruları yoktur ve mevcut su İstanbul'da çok azdır (Brandstetter, 1983, s. 163).

1628 yılında II. Ferdinand'ın emriyle Sultan IV. Murad ile görüşmek üzere İstanbul'a gönderilen elçi Hans Ludwig von Kuefstein'ın seyahatnamesi elçilik heyetinde yer alan bir ressamın yaptırdığı resimlerle birlikte yayınlandığından,

dönemin İstanbul evleri hakkında ilginç bir görsel malzeme sunmaktadır. 12 tane olan guaj boya ile yapılmış resimlerden onuncusu, bir evde kadınların çalınan çalgılara katılarak oynamalarını tasvir etmektedir (Resim 53). Türk evinin içini göstermesi bakımından dikkat çekici olan bu resimde, yerde sedirler üzerinde işlemeli örtüler ve 2 ayrı halı görülmektedir.

Resim 53. Türk Evi (Kuefstein)

XVII. yüzyılda bir elçinin yanında bulunan ressamların, bir Türk evine girerek kadınların günlük hayatlarını gözlemlemeleri ve hatta oyunlarını seyretmeleri pek mümkün görünmemektedir. Zira elçilik heyetinin İstanbul'da Elçi Hanı'nda âdeta bir hapis hayatı sürdükleri bilinmektedir. Bu bağlamda Eyice, bu resimlerin elçilik heyetindeki ressamlar tarafından yapılmış olduğuna inanmanın güç olduğunu belirtmektedir. Resimlerin kenarlarında Almanca açıklamalar yer alsa da taslaklarının yerli ustalar tarafından çizildiği düşünülebilir. Bu doğrultuda bazı detayların işlenmesi, renklendirme ve üzerine açıklama yazma gibi işlemlerin elçilik heyetindeki ressamlar tarafından tamamlanmış olması daha makul görünmektedir (Eyice, 1977, s. 414).

Seyahatnamedeki 11. resim ise bir Türk gelin alayını tasvir etmektedir (Resim 54). 3 şerit hâlinde düzenlenen bu resimde, gelin alayının arkasında evler

görülmektedir. Ancak seyyahların anlatımları doğrultusunda bu evlerin XVII. yüzyılın gerçek İstanbul evlerini yansıttığını söylemek güçtür.[233] Buna karşın evlerin arkasında yükselen minareler, resmin Osmanlı İmparatorluğu'ndan bir yeri veya belki de İstanbul'dan bir kesiti işaret ettiğini düşündürmektedir.

Resim 54. Gelin Alayı Arkasında Evler (Kuefstein)

İstanbul'da evlerin çoğunluğunun ahşaptan yapılmış ve dar sokaklara sıralanmış olması, yangınların şehirde büyük tahribata yol açmasına sebep oluyordu. Seyyahların anlatımlarına göre, yangın çıktığında yangını söndürme görevi yeniçerilere verilmişti.[234] Ancak yeniçerilerin bu konuda ne eğitildiklerini ne de yeterince donatıldıklarını öğreniyoruz. Yangını söndürmek için kullandıkları temel yöntem ise ahşap ve kerpiçten yapılmış evleri yıkmaktı. Bu durum yangınların İstanbul evlerine verdiği zararın yanı sıra, yeniçerilerin müdahalelerinin de şehre büyük zarar verdiğini göstermektedir.

Yangınların çıkmasını engellemek için çeşitli yasaklar getirildiği, seyyahların anlatımlarında sıkça zikredilmiştir. Örneğin Sadrazam İbrahim Paşa'nın geceleri ateş ve ışık yakılmasını yasakladığı, hatta gece fırınlarında ekmek çıkarılmasına izin

[233] Semavi Eyice, bu evlerin İstanbul'un XVII. yüzyılın gerçek evleri olamayacağını belirtmektedir (Eyice, 1977, s.414).
[234] Dernschwam, 1992, s. 91; Gerlach, 2006, s.570-571.

vermediği Dernschwam tarafından aktarılmaktadır.[235] Ancak yangınları söndürmek için yeterli ön hazırlığın yapılmadığı; örneğin, söndürme amacıyla su kaynaklarının hazır bulundurulmadığı da anlaşılmaktadır.[236]

Bu zafiyetler içinde, Yahudilerin yangınlara karşı geliştirdikleri tedbirler dikkat çekmektedir. Yahudiler evlerinin bodrum katına mahzenler yaparak kıymetli eşyalarını yangınlardan ve çıkan kargaşadan koruyordu. Çünkü yangın kadar, yangın sırasında yaşanan kaos ve kargaşanın da halka zarar verdiği bilinmektedir. Dernschwam yeniçerilerin yangın sırasında evlere girerek yağma yaptığını, hatta bazı acemi oğlanların talan etmek amacıyla kasten yangın çıkardıklarını kaydetmiştir.[237] Bu durum özellikle ahşap ve derme çatma evlerde yaşayan yoksul halkın, hem yangın hem de yeniçerilerin talan ve çapulculuğu nedeniyle ciddi zararlar gördüğünü ortaya koymaktadır.

XVI. ve XVII. yüzyıl İstanbul'unun panoramasını şekillendiren İstanbul evlerini 4 gruba ayırmak mümkündür (Tablo 2): zengin olmayan halkın evleri, zengin ve yönetici sınıfın (beyler, paşalar gibi) konak ve sarayları, Yahudilerin evleri ve Galata/Pera bölgesindeki evler. Seyyahların hemfikir olduğu konu, Türklerin genelde küçük ve sade evlerle yetindikleridir. Atını koyabileceği bir ahır ve ailesini yerleştirebileceği birkaç oda bulmak, sıradan bir Türk için yeterliydi. Buna karşın Türkler sade evlerde yaşamalarına rağmen, vakıf binalarına (cami, medrese, okul, hastane, kervansaray gibi) büyük önem verir ve bu yapıları inşa ederken hiçbir masraftan kaçınmazlardı. Zenginlerin ve yöneticilerin evleri geniş ve büyük olsa da genelde gösterişsizdi. Yahudilerin evleri ise daha sağlam ve büyüktü. Galata ve Pera'daki evlerse yüksek, büyük ve gösterişli olmalarıyla dikkat çekmekteydi.

[235] Dernschwam, 1992, s. 163.
[236] Gerlach, İstanbul'da "saka" denilen su satıcılarının bulunduğunu, bunların yangın çıktığında yangını söndürmek için su getirdiklerini aktarmaktadır (Gerlach, 2006, s.672).
[237] Dernschwam, 1992, s. 163 ve 164.

İSTANBUL EVLERİ			
HALKIN YAŞADIĞI EVLER	**KONAKLAR ve SARAYLAR**	**YAHUDİLERİN EVLERİ**	**GALATA/PERA'DA EVLER**
Tek katlı, alçak, çok küçük	Geniş ve yüksek	Çok katlı ve yüksek	Çok katlı ve yüksek
Ahşap (kayın ağacı) ve kerpiç	Çoğunluğu taştan	Çoğunluğu taştan	Taştan
Taş veya kireçten konut yapmaları bir dönem yasaklanmıştır		Taş veya kireçten konut yapmaları bir dönem yasaklanmıştır	Taş veya kireçten konut yapmaları bir dönem yasaklanmıştır
Evler bitişik, sokaklar çok dar	Geniş arazi - bahçenin etrafı evi aşan yükseklikte duvarlar ile çevrili		Sokaklar dar
Toprağın üzerinde	Toprağın üzerinde	Bodrum katında demir kapılarla korunan mahzen	
Bazı evlerde; altta ahır, üstte ailenin hep birlikte yaşadığı oda	Çok odalı, alçak tavanlı ve geniş bir salon, bazıları balkonlu	Çok odalı	Çok odalı
Çok az ışık görür			Evlerin içleri güzel ve rahat değildir
Soba yoktur. Ocak ya da şömine ile ısıtılır			
Kiremit çatı fazla dik değildir			
Yerde oturulur-ev eşyası ve mutfak gereçleri çok azdır-hiçbir süs yoktur	Mermerden fıskiyeli havuzlar, güzel çiçekli vazolar		
Mazgal deliğine benzeyen ufak tek bir pencere, pencerenin önü ise kamıştan yapılmış parmaklıklarla örtülmüştür			
Çatıda gün ışığının içeri girmesi için camdan bir çanakla kapatılmış yuvarlak delikler			
	Kadınlar için ayrı bir bina, hamam ve ahırlar		
	Binaların hepsi düzayak, içinde hiçbir basamak bulunmamaktadır		

Tablo 2. Seyyahların Anlatımıyla İstanbul Evleri

Seyyahların İstanbul'un şehirleşmesi, sokak mimarisi ve evlerini tasvirlerinde dikkati çeken en önemli unsurlar; evlerin genelde bitişik olması, sokakların çok dar bir yapıya sahip olması ve özellikle Türk halkının (beyler ve paşalar hariç) yaşadığı evlerin derme çatma, bakımsız ve çok basit yapılar olarak tasvir edilmesidir. Osmanlı İmparatorluğu'nun en güçlü ve zengin dönemi olan XVI. yüzyıl ve bu yüzyılın etkilerinin sürdüğü XVII. yüzyılda, şehirleşme açısından halkın çok fakir bir hayatın ve yapılaşmanın içinde kendini bulması dikkat çekicidir. Bunun aksine, vakıf binalarının (cami, medrese, hastane gibi) son derece gösterişli inşa edildiği görülmektedir.

Bu tabloyu anlamlandırmak için birkaç parametre üzerinden değerlendirme yapmak gerekir:

1. Doğal Afetlerin Etkisi: İstanbul, tarih boyunca sık sık deprem ve yangın gibi doğal afetlere maruz kalmıştır. Örneğin, 1509, 1587, 1660 ve 1766 yıllarında meydana gelen depremler ile 1540, 1652 ve 1660 yıllarında çıkan büyük yangınlardan en çok etkilenen yapılar İstanbul'un evleri olmuştur. Söz gelimi, 1587 yangınında seyyah Lubenau ve diğer kaynaklara göre, 3000 ev yok olmuştur. Bu tür afetlerin sık yaşanması, halkın evlerine fazla yatırım yapmaktan kaçınmasına ve yapıların genelde sade ve dayanıksız kalmasına yol açmış olabilir.
2. Dini ve Kültürel Anlayış: Müslüman halkın hayatında dünya malına tamah etmemeye yönelik geleneksel dinî prensiplerin etkisi de evlerin mimarisini şekillendirmiştir. Gösteriş ve süsten uzak bir yaşam tarzı benimsemek, sade ve işlevsel yapıların tercih edilmesine yol açmıştır. Seyyahlar bu sade yaşam tarzını ve evlerin alçakgönüllü yapısını sıkça notlarına yansıtmış, hatta bundan övgüyle söz etmişlerdir.
3. Fetih ve İskân Politikaları: O dönemde Osmanlı'nın sürekli fetih ve iskân politikaları doğrultusunda halkın farklı bölgelere yerleşmek durumunda kalması, bulundukları topraklara kök salamamalarına neden olmuştur. Bu durum, halkın yaşadıkları evlere uzun vadeli bir yatırım yapmaktan kaçınmasını beraberinde getirmiştir. Seyyah Lubenau'nun notları bu duruma iyi bir örnek sunmaktadır: "Atlarını koyacak bir ahır ve kadınlarını yerleştirecek birkaç oda bulan her Türk, hayatından memnun olur. Ülkenin

tümüne sahip olan, iktidarı elinde tutan ve adaleti uygulayan Türk padişahı veya sultanı, tebaasından olan bir kişiye evini bırakıp başka bir yere taşınmasını veya ülke sınırlarında savaşmak üzere sefere katılmasını emrederse kimse bunu fazla umursamaz." (Lubenau, 2012, s. 354).

4.1.7. Seyyahların Anlatımıyla İstanbul Hamamları

Hans Dernschwam (1553-1555) "Türkiye'de kamuya mahsus hamam ve camilerden daha güzel büyük yapılar yoktur." (Dernschwam, 1992, s. 186) derken, Stephan Gerlach (1573-1578) İstanbul'u "çeşmeler ve hamamlar mekânı" olarak nitelendirmiş ve halkın temizliğe olan düşkünlüğünü vurgulamıştır (Gerlach, 2006, s. 35).

Salomon Schweigger (1578-1581), Dernschwam ve Gerlach'a nazaran seyahatnamesinde İstanbul'un hamamlarına daha geniş yer ayırmıştır. Aynı zamanda Türk hamamının içten (Şekil 23) ve dıştan (Şekil 24) görünüşünü gösteren çizimlere de yer vermiştir. Ayrıca İstanbul'un genel görünüşünü tasvir ettiği bir diğer gravürde (Şekil 25), belli başlı binaları işaretlemiş ve bu gravürde 8 numarayla bir hamam yapısını göstermiştir.

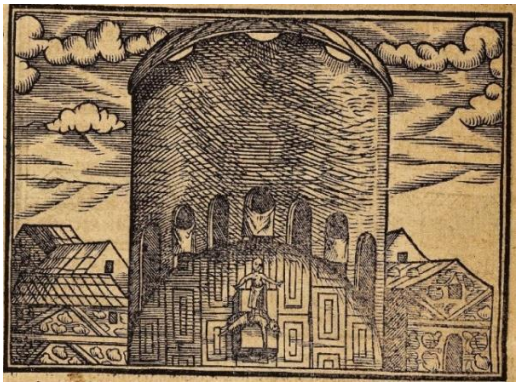

Şekil 23. Türk Hamamı (İçten Görünüş)

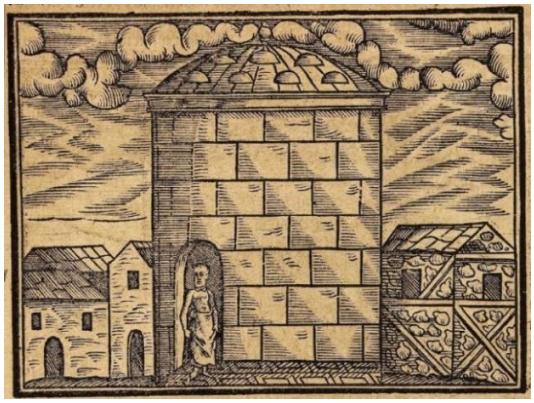

Şekil 24. Türk Hamamı (Dıştan Görünüş)[238]

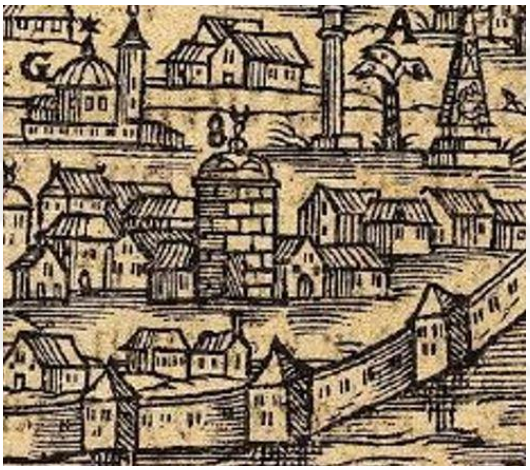

Şekil 25. Salomon Schweigger'in İstanbul Şehir Planı'nda Türk Hamamı (8)

Türkiye hakkında yazılmış en erken Almanca seyahatnamelerden biri olan Schweigger'in eseri,[239] Türk hamamlarının Almanca dilinde ilk kez anlatıldığı kaynaklardan biri olma özelliğini taşır.[240] Ulrich Müller, Schweigger'in hamam tarifini, "Türk hamamlarının ve banyo kıyafetlerinin, geleneklerinin (Batı) Avrupalılar üzerinde giderek artan bir şekilde büyülenmesini başlatan tasvirler"

[238] "Schweigger, S., (2014), *Sultanlar Kentine Yolculuk (1578-1581),* Çeviri Türkis Noyan, Kitap Yayınevi." adlı eserde, elyazma eserde yer alan çizimlerin hepsi yayınlanmamıştır. Örneğin Türkis Noyan'ın tercüme eserinde hamamın içten görünüşü bulunmakta olup, dıştan görünüşü bulunmamaktadır. Dolayısıyla dıştan görünüşünü gösteren hamam gravürü el yazma nüshadan alınmıştır.

[239] Schweigger, 2014, s.14

[240] Müller, Ulrich. "'Mich lustet vil sêre daz wir in das bat gân:' Die erste Beschreibung eines türkischen Bades (Hamam) in deutscher Sprache: Salomon Schweigger 1608.", "Er ist ein wol gevruinder man:" Essays in Honor of Ernst S. Dick on the Occasion of His Eightieth Birthday. Eds. Karen McConnell and Winder McConnell. Hildestheim et al.: Georg Olms, 2009. (275-293), s.275.

olarak aktarmaktadır[241] (Poole, 2011, s. 53). Schweigger seyahatnamesinde İstanbul'daki hamamları detaylı bir şekilde tarif eder. İlk olarak, "hamam" kelimesinin anlamından bahsederek Osmanlı'da bu yapılara "smun(s)"[242] dendiğini ifade eder. İstanbul'daki hamamların gösterişli yapılar olduğunu ve hiçbir masraftan kaçınılmadan inşa edildiklerini belirten Schweigger, bu yapıların camiler ve diğer vakıf kuruluşları gibi gelir kaynaklarına sahip olduklarını, bakım ve giderlerin bu kaynaklardan karşılandığını ekler. Türk hamamlarının yapısal ve mekânsal özelliklerini ayrıntılı şekilde tasvir eder.

Schweigger'in aktardığına göre, hamamlar genellikle yuvarlak binalardır ve üstleri kiliselerdeki mihrabın tavanı gibi kurşun kaplı kubbelerle örtülüdür. Kubbenin en tepesinde yuvarlak delikler bulunur. Bu delikler ışığın içeri girmesini sağlarken yağmuru önlemek için takkeye benzeyen, içi oyuk yuvarlak camlarla kaplanmıştır. Hamamın duvarlarında pencere bulunmaz. Zemin, güzel mermerlerle kaplıdır, üzerlerinde dal ve yaprak motifleri yer alır. Bu motifler, Almanya'daki tahta oymacılığına benzese de taşın işlenmesi zor olduğu için ince ve zarif değildir; daha çok, birbirine dolanmış dal motiflerini andırır.

Hamamın orta kısmı tamamen boş ve açık bir alan olup duvar boyunca 14 veya 20 ayak genişliğinde küçük odacıklar bulunmaktadır. Schweigger, bu odacıkları kiliselerdeki dua bölmelerine benzetir. Odacıkların kapıları yoktur, ancak girişleri mavi perdelerle örtülüdür. Sıcaklıklarına göre farklılık gösterir; bazıları çok sıcak, bazıları ılık, bazıları ise orta derecede sıcaktır. Odacıkların içinde sıcak ve soğuk su akabilen, pirinçten yapılma musluklar bulunmaktadır. Ayrıca odacıklarda oturmak için tabureye gerek duyulmadığını, herkesin yere oturduğunu anlatır. Terlemek isteyenler içinse özel bir alanın bulunduğunu belirten Schweigger, bu alanın ortasında yaklaşık bir ayak yüksekliğinde, mermerden yapılmış bir yükseltinin yer aldığını ifade eder. Hamama girenler öncelikle burada oturmaktadır (Schweigger, 2014, s. 140).

[241] Burada Turquerie akımına yani Türk modasına atıfta bulunulmuştur. Turquerie, Batı dünyasının Osmanlı Türk dünyasının kültüründen etkilenmesi ve bunu kendi kültürlerine yansıtmasıyla ortaya çıkan bir akımdır (Kuzucu, 2023, s.29).

[242] Türkis Noyan'ın notu şu şekildedir: "Smun(s): Kökeni belli olmayan bir sözcük. Hamamlar da kamu yararına olan vakıflardandır. (Orta Asya ve Anadolu'da bazı yörelerde summak veya yunmak yıkanmak anlamında kullanılmaktadır.)" (Schweigger, 2014, s.140)

Schweigger, Türk hamamlarını Roma ve Yunan hamamlarıyla karşılaştırarak, bu yapıların, antik dönemde Yunanlılar ve Romalılarda yaygın olan "alttan ısıtma" yöntemi (*hypocaustum*)[243] tarzında inşa edildiğini belirtir. Hamamların zeminlerinin altında bulunan bir mahzende yakılan ateşin sıcaklığı, yeraltı bölmeleri aracılığıyla etrafa yayılarak binayı ısıtır. Türk hamamlarında da aynı yöntem kullanılır, bu sayede mekânlar arasındaki ısı farklılığı sağlanır. Ayrıca Romalılar ve Yunanlıların hamamlarında da Türk hamamlarına benzer şekilde farklı sıcaklık derecelerine sahip bölümler bulunmaktadır. Schweigger, Roma ve Yunan hamamlarındaki bölümleri şöyle sıralar: İlk olarak *hypocaustum*[244] adı verilen terleme odasına girilir. Terlemenin ardından *lavarraum* olarak adlandırılan ikinci bölmeye geçilir ve burada yıkanılır. Son olarak *frigidarium*[245] denilen bölümde serinlenir. Soyunma ve giyinme için kullanılan oda ise *apodyterium*[246] olarak adlandırılır. Türk hamamlarında da aynı bölümler bulunmakla birlikte, bunlar farklı isimlendirilmiştir (Schweigger, 2014, s. 143).

Schweigger, hamamların yıl boyunca gece gündüz sıcak tutulduğunu, Türklerin dilediklerinde hamama gidebildiklerini ifade eder. Ayrıca İstanbul'da 150'yi aşkın hamam bulunduğu bilgisini de verir (Schweigger, 2014, s. 143).

Breüning (1579) de Schweigger gibi yerli halkın hamamlara *smun(s)* dediğini aktarıp İstanbul'daki hamamların gerçekten görülmeye değer yapılar olduğunu vurgulamaktadır. Söylentiye göre şehirde 150 hamam bulunmaktadır, genellikle camilerin yakınlarına inşa edilmişlerdir. Hamamlar da camiler gibi yüksek duvarlarla çevrili, oldukça gösterişli ve kubbeli yapılardır. Yan yana dizilmiş birkaç binadan oluşuyormuş izlenimi veren bu yapıların her bir bölümünün tavanı kubbe biçimindedir. Kubbelerin dışı kurşunla kaplanmış olup üzerlerindeki yuvarlak camlar aynayı andıran bir şekilde ışığı kırarak içeriyi aydınlatır. Bu pencereler dışında başka pencere bulunmamaktadır (Breüning, 2020, s. 139).

---

[243] "*Hypocaustum*: (Grekçe-Latince) Antikçağda bilinen ve kullanılan bir çeşit merkezi ısıtma sistemine verilen isim. Orta Çağ'da da kullanılmaya devam edilmiştir." (Schweigger, 2014, s.143)

[244] Hipokaust (Latince: *hypocaustum*) Romalıların kurdukları merkezi ısıtma sistemidir.

[245] *Frigidarium*, Antik Roma hamamlarında içinde havuz da bulunan soğuk bölümdür.

[246] Antik Roma'da vatandaşların banyo yaparken kıyafetlerini ve diğer eşyalarını saklayabilecekleri bölmeler veya raflar içeren büyük bir soyunma odasından oluşan Roma hamamlarındaki giriş ve soyunma bölümüdür.

Breüning hamamların iç mekânını da ayrıntılı şekilde tasvir etmiştir. Hamamın içinde farklı büyüklüklerde odacıklar ya da hücreler vardır, hücrelerin her birinin sıcaklık derecesi birbirinden farklıdır. Sıcaklıkların yıkanan kişinin isteğine göre ayarlandığını ifade eden Breüning, bazı hücrelerin çok sıcak, bazılarının ise serin olduğunu söyler. Hücrelerdeki musluklardan sıcak veya soğuk su akmakta, su sıcaklığı yine kullanıcının talebine göre ayarlanmaktadır. Hamamın tam ortasında, mermerle kaplı ve yüksekçe bir alan terleme yeri olarak ayrılmıştır. Hamamlar zeminin altındaki ocaklarla (külhan) gece gündüz sürekli olarak ısıtılmakta, bu ocaklardan gelen ısı özel yollarla tüm mekâna yayılmakta ve en yüksek sıcaklık terleme alanında olmaktadır (Breüning, 2020, s. 139-140).

Heberer (1585-1588) İstanbul'da kimi gösterişli kimi sade pek çok hamam bulunduğunu ve bu hamamların Türk ya da Hristiyan ayrımı yapılmaksızın, parasını ödeyen herkese hizmet verdiğini belirtmektedir. Ancak kadınların kullandığı hamamlar erkeklerinkinden ayrı bir binadadır. Heberer hamamların içini ve orada nasıl yıkandığını merak ettiğini, bu nedenle hamama sık giden Monsieur de la Planche'dan kendisini götürmesini rica ettiğini anlatır. Bir pazartesi günü sabaha karşı, ellerinde bir fenerle, kalabalık olmaması için saat 02.00 sularında hamama giderler (Heberer, 2003, s. 292).

Hamamdaki deneyiminden ayrıntılı olarak bahseden Heberer, içeride sobaya benzer bir şey görülmemesine rağmen ortamın oldukça sıcak olduğunu söyler. Hamam geniş, tavanı yüksek kubbeli ve tamamen ısıtılmış bir salona sahiptir. Yıkanma mekânına girmeden önce, mavi örtülerle (peştamal) hazırlanılır, ardından yıkanma alanına geçilir. Burası yüksek tavanlı, tamamen mermer döşeli ve zemini neredeyse ayak basamayacak kadar sıcak olan yuvarlak bir alandır. Mekân, saydam camlarla donatılmış çok sayıda kandille aydınlatılmıştır. Hamamın tam ortasında, zeminden bir ayak yüksekliğinde, 3 ayak genişliğinde ve 8 ayak uzunluğunda dört köşe büyük bir mermer platform bulunmaktadır. Ayrıca hamam görevlilerinin (tellak) yıkanmaya gelenlerin bedenlerini ovalayarak temizlediği küçük girintiler hâlinde odacıklar bulunmaktadır. Hamamda birinden sıcak, diğerinden soğuk su akan çifte musluklar da bulunmaktadır. Heberer İstanbul'daki hamamlardakine benzer şekilde iyi tasarlanmış ısıtma yöntemlerini sonradan Almanya'da dökümhanelerde de

gördüğünü, bu yöntemin yakacak odun tasarrufu için ustaca bir düzenleme olduğunu ifade eder (Heberer, 2003, s.293 ve 294).

Türklerin önemli bir payitahta yaraşır şekilde 7 farklı binayı[247] hiçbir masraftan kaçınmadan, büyük bir özen ve özveriyle inşa ettiklerini belirten Lubenau (1587-1588), bu davranışın takdire şayan olduğunu vurgular. Lubenau, "Bu yedi çeşit yapı gerçekten çok övülmeye değer ve bunların tümü, iyi bir yönetimin belirtileridir." diyerek Türklerin inşa ettirdiği bu yapıları metheder. Söz konusu 7 çeşit bina arasında yer alan hamamların, ileri derecede mükemmel bir şekilde yapıldığını ve inşasında hiçbir masraftan sakınılmadığını, hatta birçoğunun tamamen mermerden yapıldığını da sözlerine ekler (Lubenau, 2012, s. 212).

Lubenau İstanbul'da hemen hemen tüm evlerde küçük hamamların yer aldığını, kamuya açık tam 876 adet hamam bulunduğunu söyler. Evlerdeki hamamların bazılarının, Eski Yunan ve Roma hamamlarındaki gibi değerli malzemeler kullanılarak oldukça görkemli bir şekilde inşa edildiğini de vurgular. Türklerin yalnızca beden temizliğine hizmet eden hamamlara yaptıkları harcamaların, Hristiyanların ruh temizliğini gerçekleştirdiği kiliselere yaptıkları harcamalardan kat kat fazla olmasını da üzücü bulduğunu dile getirir (Lubenau, 2012, s.213).

Lubenau hamamların mimari yapısını da detaylı bir şekilde tasvir eder. Her hamam tepesi yarım küre biçiminde yapılmış 2 ayrı yuvarlak binadan oluşur. Girişte ise üzerine Türk halılarının ve kilimlerinin serildiği yüksek ve geniş banklarla eski Romalıların *Apodyterium* adını verdikleri bölüm yer alır. Bu bölümün ortasında hamamdan çıkanların su içebildikleri ve ayaklarını yıkayabildikleri, mermerden yapılmış fıskiyeli bir havuz vardır.

Hamama gelenler, mavi renkte uzun ve geniş bir örtüye (peştamal) sarınarak terlemek için şahane mermer bankların üzerine uzanabilecekleri başka bir bölüme geçerler. Buradan daha yüksek bir alanda, tepesi kubbe biçiminde olan ve ışığın içeri girmesi için birçok yuvarlak pencereye sahip yarım daire biçimindeki bölüme çıkılır. Bu bölümde, ortasında mermerden yapılmış güzel bir havuzdan bol miktarda su

[247] Lubenau bu yapıları; mescit ve camiler, kervansaray, hamam, çeşme, köprü ve yollar olarak saymaktadır.

akmaktadır. Havuzun hemen yanındaysa ayakları küre biçiminde, uzun ve geniş bir mermer sehpa yer alır (Lubenau, 2012, s. 214).

Seyyahların, Osmanlı dönemindeki hamam sayıları konusunda farklı rakamlar verdiği görülmektedir. Lubenau toplam hamam sayısını 876 olarak verirken, Breüning 150 adet hamamdan, Schweigger ise 150'yi aşkın hamamdan söz etmektedir. Breüning ve Schweigger'in aktardığı rakamlar, İstanbul'da bulunan hamamların sayısını işaret ediyor olabilir. Buna karşılık Lubeanu'nun vermiş olduğu rakamın, Osmanlı coğrafyası genelindeki toplam hamam sayısını ifade edebileceği muhtemeldir. Seyyahların notlarında aktardıkları rakamlar, muhtemelen duydukları bilgilerden ibarettir.

Seyyahlar, "Türkiye'de kamuya mahsus hamam ve camilerden daha güzel büyük yapılar yoktur." şeklinde ifadelerle bu yapıların estetik ve fonksiyonel özelliklerini överken, İstanbul'u "çeşmeler ve hamamlar mekânı" olarak tanımlamışlardır. Ayrıca halkın temizliğe olan düşkünlüğünü vurgulamaktan geri kalmamışlardır. Bu ifadeler hem hamamların mimarisini hem de halkın alışkanlıklarını takdir ettiklerini göstermektedir. Seyyahların hamamlarla ilgili tasvirlerinden, aktardıkları bilgilerin büyük ölçüde kendi deneyimlerinden kaynaklandığı anlaşılmaktadır. Dönemin Türk hamam kültürü ve mimari yapısına dair detaylı betimlemelere de yer vermişlerdir. Ancak tasvirlerde bölgesel olarak hamam isimleri belirtilmemiştir. Dolayısıyla günümüze ulaşamayan hamamlar arasında, banisi bilinen spesifik bir yapıya dair doğrudan bilgiye rastlanmamaktadır.

4.2.İSTANBUL KENTİNİN GENEL GÖRÜNÜMÜ, SOKAK YAPISI ve SİVİL MİMARİSİ:

Seyyahlar, XVI. ve XVII. yüzyıllarda bugünkü tarihi yarımada (Suriçi) bölgesi için Konstantinopolis adını kullanmaktadır. Buna karşın Galata/Pera, Üsküdar (Scutari/Skutari), Kadıköy (Calcedonia/Halkedon), Tersane, Tophane ve Azapkapı gibi bölgeler, İstanbul'un (Konstantinopolis) karşı yakasında yer alan ayrı birer şehir ya da mahalle olarak tasvir edilmiştir. İstanbul'a ulaşımda en çok tercih edilen güzergâh ise Silivri (Selimbria/Selibra), Büyükçekmece (Ponte Grande) ve Küçükçekmece (Ponte Piccolo) aksı olmuştur. Seyyahlar bu güzergâhları genellikle İstanbul'un (Konstantinopolis) dışı ya da dış mahalleleri olarak adlandırmışlardır.

Dönemin şehir sınırları ve seyyahların anlatımları dikkate alındığında, tarihî yarımada (Suriçi) bölgesi için Konstantinopolis adı yerine İstanbul adı kullanılacaktır.

4.2.1. Suriçi / Tarihi Yarımada

Busbecq (1555-1562) İstanbul'un bulunduğu konuma büyük bir hayranlık duymaktadır: "Buradan daha güzel ve daha uygun mevkide kurulmuş bir şehir olamaz." Öyle ki, "Tabiat, sanki İstanbul'u dünyanın başkenti olmak üzere yaratmıştır." (Busbecq, 2005, s.36-38).

Gerlach (1573-1578) İstanbul'u hem büyük hem de güzel bir şehir olarak tanımlamaktadır. Ona göre şehrin güzelliği yalnızca camiler, saraylar ve kiliseler gibi yapılarla sınırlı değildir. İstanbul'un cazibesi, aynı zamanda şehrin içinde yer alan güzel bahçelerden, farklı türlerdeki ağaçlardan ve rengârenk çiçeklerden de kaynaklanmaktadır. Şehir çeşitli mahallelere bölünmüştür. Türkler belli camilere bağlı bir cemaat oluştururken, Hristiyanlar kiliselerine, Yahudiler ise okulları ve ibadethanelerine göre bölgelere ayrılmışlardır. Gerlach bir nüfus sayımı yapılsa, ibadet evlerine göre halkın sayısının kolayca belirlenebileceğini vurgulamaktadır (Gerlach, 2006, s. 78 ve 600).

Breüning (1579) İstanbul'un üçgen bir şekle sahip olduğunu ve doğal güzellikler içinde bulunduğunu ifade etmektedir. Şehrin çevresi yaklaşık 18 mil olup kara tarafı çok sayıda kulesi bulunan 3 sıra surlarla çevrilidir. İstanbul, âdeta muhteşem bir park görünümündedir. Şehirde evlerin çevresi ve sokaklar bol miktarda servi ağaçlarıyla süslüdür. İstanbul'un nüfusunun büyük çoğunluğunu Türkler oluştururken, Yahudiler ve Rumlar da şehirde önemli bir topluluğa sahiptir. Frenkler ise Galata bölgesinde yaşamaktadır (Breüning, 2020, s. 99).

Lubenau (1587-1588) İstanbul'un çok verimli, güzel ve herkesin yaşamak isteyeceği bir yerde kurulu olduğunu belirtmektedir. Bu şehir, dünyanın en güzel meyve ve sebzelerinin fazlasıyla bulunduğu bir yer olup burada yetişmeyen ürünler de başka diyarlardan bol miktarda getirilmektedir. Çünkü İstanbul, Karadeniz ile Akdeniz'in birleştiği noktadadır. Şehir hâlâ eski surlarla çevrilidir ve oldukça geniş bir alana yayılmıştır. Lubenau'nun aktardığına göre, şehrin yüz ölçümü yaklaşık 18

İtalyan mili ya da 4,5 Alman mili kadar bir alanı kapsamaktadır (Lubenau, 2012, s. 173 ve 177).

Brandstetter (1608-1609) şehrin çevresinde hem Asya hem de Avrupa yakasında üzüm bağlarının yaygın olduğunu, insanların üzümü bolca tükettiğini söylemektedir. Bu üzümler Avusturya'dakilerden daha iri olup beyaz erik boyutundadır. Bu kaliteli üzümlerden çok iyi şaraplar yapılmaktadır. Şehrin havası oldukça güzeldir ve toprağı son derece verimlidir; öyle ki gübreye bile ihtiyaç duyulmamaktadır. İstanbul'da, içinde çeşitli çiçeklerin ve ağaçların (limon, zeytin, defne, nar, muz, turunçgiller ve servi) bulunduğu muhteşem bahçeler yer almaktadır (Brandstetter, 1983, s. 161).

Adam Werner (1616-1617) İstanbul'un tarih boyunca Doğu'nun en ünlü ve önemli şehri olduğunu ifade etmektedir. Şehir verimli bir araziye sahiptir, Karadeniz ile Akdeniz'in birleştiği noktada yer alır. İstanbul deniz tarafında yüksek ve güçlü, kara tarafında ise 3 sıra sur ve kulelerle korunmaktadır. Yedi tepe üzerine kurulu bu şehirde, her tepenin üzerinde bir padişah tarafından yaptırılmış bir cami bulunmaktadır. İstanbul hem karada hem de denizde geniş bir alana yayılmış, kalabalık ve ticaretle dolup taşan önemli bir ticaret merkezidir. Dünyaca ünlü bu şehirde birçok ülkenin elçiliği bulunmakta, halkın büyük bir kısmı ticaret ve zanaatla uğraşmaktadır (Werner, 2011, s. 90, 91, 92 ve 96).

4.2.2. Sur Dışı: Galata/Pera, Üsküdar (Scutari/Skutari), Kadıköy (Calcedonia/Halkedon)

Dernschwam (1553-1555) Galata ile İstanbul'u, birbirine yakın ve su ile ayrılmış iki belde olarak tanımlayarak bunları Budin ile Peşte'ye benzetmiştir[248] (Dernschwam, 1992, s.121). Gerlach (1573-1578) ise Galata ve Üsküdar'ı İstanbul'un karşısında, denizin öbür yakasında bulunan farklı şehirler olarak betimlemiştir. Vaktiyle Cenevizliler tarafından kurulan Galata'da Rumlar ve Latin kökenli halk yaşamakta, bolca eğlence yeri bulunmaktadır. Söylentiye göre, Galata'da yaklaşık 7000 acemi oğlanı yaşamaktadır, eğitim gördükleri büyük ve

[248] Tuna nehrinin iki yakasındaki Budin (Buda) ve Peşte'nin 17 Kasım 1873 yılında birleşmesiyle Budapeşte şehri oluşmuştur.

görkemli bir bina[249] vardır. Bu binanın çevresi geniş, güzel süs bahçeleriyle donatılmıştır. Fransız elçisinin konutu da bu bahçeler arasında, güzel bir manzaraya sahiptir. Üsküdar'ı da ziyaret eden Gerlach burayı ferah, geniş, her tarafı bahçelerle çevrili, bolca meyve veren çeşitli ağaçlarla süslenmiş olağanüstü güzellikte bir yer olarak anlatmaktadır (Gerlach, 2006, s. 79, 100, 187 ve 202).

Schweigger (1578-1581) ise Galata ve Üsküdar'ın, İstanbul'dan denizle ayrılmış birer dış mahalle olduğunu ifade etmiştir. Üsküdar İstanbul'dan çeyrek mil uzaklıkta yer alırken, Galata bu mesafenin yarısı kadardır. Galata'nın dış mahalleleri Karadeniz kıyısı boyunca bir Alman mili kadar uzunluğa sahiptir ve toplam çevresi yaklaşık 3 İtalyan mili kadardır. Galata surlarla çevrilidir, nüfusunun büyük kısmını Rumlar ve balıkçılar oluşturmaktadır. Yine nüfusun çoğunluğu tüccarlardan oluşmaktadır ki Türklerin sayısı burada oldukça azdır. Kentte çok sayıda kilise ve manastır bulunmaktadır. Galata'nın dışında yer alan tepedeki semtte ise Venedik ve Fransız elçilik konutları birbirine yakın bir konumdadır (Schweigger, 2014, s.161).

Anadolu yakasında bulunan Scutari (Üsküdar), geçmişte sanayi ve ticaret merkezi olarak bilinen "Chrysopolis" (Altın Şehir) adıyla anılmaktaydı. O devirde büyük ve güzel bir pazar yeridir. İsmi, kalkan anlamına gelen *scutum* kelimesinden türemiştir. Schweigger'e göre bölge tarih boyunca imparatorları koruyan kalkanlı askerlerin yer aldığı bir savunma noktasıydı, askerler tehlike anında yardıma çağrılmaktaydı. Bu pazar yeri İran, Ermenistan, Karaman (*Carmannia*) ve Arabistan'dan getirilen asil atların satıldığı yer olarak ün salmıştır. Scutari ile Calcedon (Kadıköy) arasında padişaha ait oldukça güzel süs bahçeleri yer alır. Calcedon, Scutari'den yarım saatlik mesafededir ve her iki semtin toprağı da son derece verimlidir (Schweigger, 2014, s.165).

Calcedon'a, "körler kenti" de denmektedir. Bunun nedeni, şehrin kurucularının karşı sahilde yer alan ve yerleşim için çok daha uygun bir yer olan Bizans'ın bulunduğu bölgeyi görmemiş olmalarıdır. (Schweigger, 2014, s. 166). Schweigger'ın seyahatnamesinde tasvir ettiği İstanbul'un genel görünüşü ve belli başlı binaların işaretlendiği şematik gravürde; V işareti ile Scutari, T işareti ile Galata ve X işareti ile Calcedon gösterilmiştir (Şekil 26).

[249] Galata Sarayı.

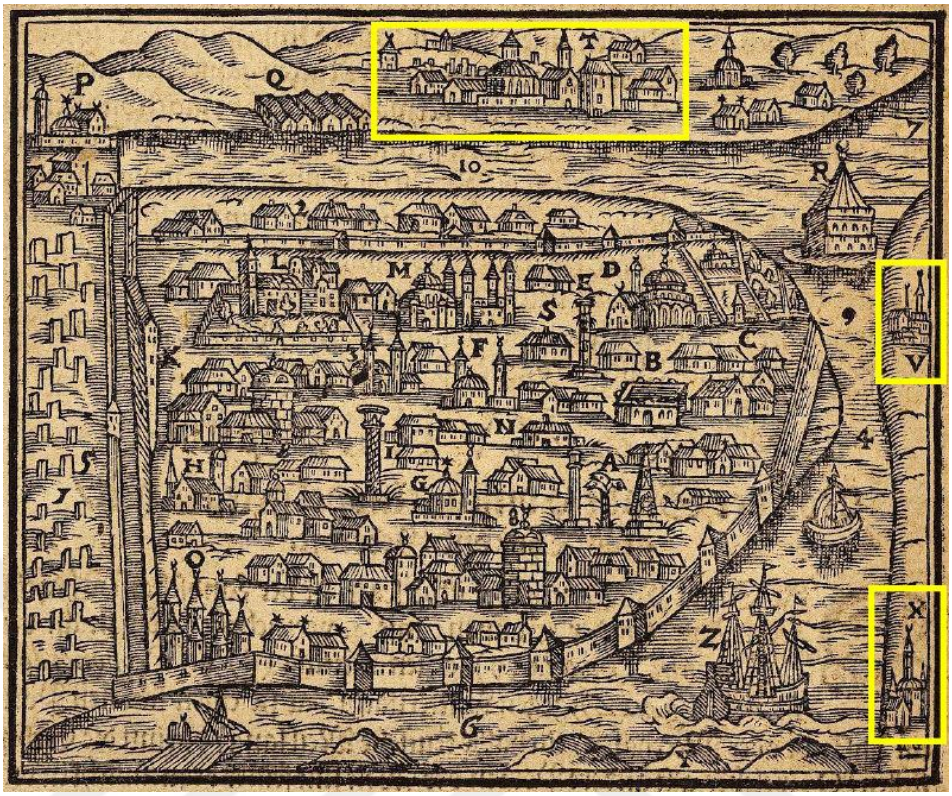

Şekil 26. Salomon Schweigger'in İstanbul Şehir Planı'nda Galata (T); Scutari (V); Chalcedon (X)

Breüning (1579) Pera'nın çevresinin yaklaşık 3 mil kadar olduğunu, bir kısmının düz arazide, bir kısmının ise alçak tepeciklerin üzerinde kurulduğunu belirtmektedir. Bölgenin tarihine de değinen Breüning, burada vaktiyle Cenevizlilerin bulunduğunu ve halkın büyük çoğunluğunu Hristiyan Frenkler ile Rumların oluşturduğunu ifade etmektedir. Bölgedeki halkın neredeyse tamamı ticaretle uğraşmaktadır. Galata'da birçok kilise ve manastır yer almakta, semtin ötesindeki bahçelerle çevrili bölgedeyse Fransız elçiliğinin konağı bulunmaktadır. Venedik elçiliği ile Dubrovnik elçiliğinin konağı da hemen yakınındadır (Breüning, 2020, s. 171, 172, 176).

Breüning Galata'nın İstanbul'un Avrupa yakasındaki bir mahallesi olması gibi, Üsküdar'ın da Asya yakasında yer alan bir mahalle olduğunu ifade etmektedir. Eskiden *Chrysopoli* adıyla bilinen Üsküdar önemli bir sanayi merkezi iken, o devirde artık büyük bir at pazarı olarak öne çıkmaktadır. Karaman, İran, Arabistan ve Ermenistan gibi farklı bölgelerden getirilen seçkin atlar, burada yüksek fiyatlarla satılmaktadır. İstanbul'a oldukça yakın ve havadar bir yer olduğu için devlet

kademesindeki beyler ve paşalar, geniş bahçeler içerisinde konaklar inşa ettirmişlerdir. Geçmişte "körler kenti" olarak anılan Kadıköy ise İstanbul'un tam karşısında yer almakta ve çevresindeki kalıntılar, buranın önceden önemli bir yerleşim merkezi olduğunu göstermektedir (Breüning, 2020, s. 184).

Heberer (1585-1588) de İstanbul'un tam karşısında yer aldığı için Yunanca "karşı taraf" anlamına gelen Pera adının verildiği, kimilerininse Galata olarak isimlendirdiği bu semte dair gözlemlerini aktarmaktadır. Ona göre Pera deniz kıyısından tepeye doğru yükselen bir yerleşim olarak inşa edilmiş, surlarla 3 bölüme ayrılmıştır. İlk bölge, Galata Kulesi çevresidir. Burada vaktiyle bölgeyi ele geçiren Cenevizlilerin soyundan gelen Hristiyan tüccarlar yaşamaktadır. İkinci bölge Galata Ambarı olarak anılmaktadır, burada Rumlar yerleşmiştir. Rumların çoğu dükkân sahibi veya lokanta işletmecisi olup aralarında zanaatkârlar da vardır. Pera'da çok sayıda Hristiyan kilisesi ve manastır yer almaktadır. Şehrin bir ucunda ise "Divan" adı verilen büyük bir meclis binası bulunmaktadır. Bu binada haftanın 3 günü Hristiyan, Yahudi, Türk ya da yerli ve yabancı halkın ticaretle ilgili anlaşmazlıklarına ait davalar görülmektedir (Heberer, 2003, s.286, 289, 290).

Lubenau (1587-1588) Galata'nın Boğaz'ın karşı yakasında yer aldığını ve İstanbul ile Galata arasında ulaşımın *pereme* adı verilen küçük sandallarla sağlandığını belirtmektedir. Ayrıca İstanbul'dan Galata'ya yarım günlük bir yolculukla at sırtında gidilebileceğini de aktarmaktadır. Galata'nın bir kısmı düz bir araziye, bir kısmı ise tepe üzerine kurulmuş olup çevresi yaklaşık 3 İtalyan mili kadar duvarlarla çevrilidir. 3 ayrı bölümden oluşan kentin ilk bölümünde, çoğunlukla Ceneviz kökenli tüccarlar ve eski korsanlar yaşamaktadır. İkinci bölümde ise genellikle esnaf, zanaatkâr ve dükkân sahibi olan Rumlar vardır. Azapkapı olarak adlandırılan semtte ise Türkler yaşamaktadır. Bu bölgede çok sayıda Alman, İngiliz, Fransız ve İtalyan kuyumcu, saat yapımcısı ve taş oymacısı çalışmaktadır (Lubenau, 2012, s. 256, 257, 258).

Galata'nın kapısından çıkıldığında, bir köprü üzerinden geçilerek Fransız ve İngiliz elçiliklerine ulaşılır. Bunların ötesinde, çevresi bağ ve bahçelerle dolu hoş bir manzara yer alır. Ayrıca Galata dışında, yeniçeri olarak yetiştirilen çocukların eğitim gördüğü Galata Sarayı bulunmaktadır. Bu sarayda genellikle 500 veya daha fazla öğrenci barınmaktadır. Kutsal Roma İmparatorluğu'nun elçisi dışında diğer elçiler

(Fransız, İngiliz ve Venedik elçileri) için Galata'da konutlar tahsis edilmiştir (Lubenau, 2012, s. 268, 277).

Lubenau, İstanbul'un karşısında, bir zamanlar *Chrisipolis* adıyla bilinen ve Türkler tarafından Üsküdar olarak adlandırılan bir semt bulunduğundan, burada Kapadokya, İran, Arap ve Asya atlarının satışa çıkarıldığı büyük bir at pazarı kurulduğundan bahsetmektedir. Üsküdar'da geniş bir pazar yerinin yanı sıra birkaç cami dışında dikkate değer bir yapı bulunmamaktadır. Bir diğer semt olan Halkedon ise bir zamanlar önemli bir ticaret merkeziyken zamanla bu önemini yitirmiştir. Günümüzde Halkedon'da, eski bir kilise ile bir camisi bulunan küçük bir köy yer almaktadır. Halkedon'un eski surlarının taşları, İmparator Valens tarafından İstanbul'da inşa edilen Valens Su Kemeri'nin yapımında kullanılmıştır (Lubenau, 2012, s. 278, 279, 530, 531).

Son olarak Werner (1616-1617), Cenevizliler tarafından kurulmuş olan ve "karşı yakadaki kent" anlamına gelen Pera ya da Galata'nın, İstanbul'un tam karşı kıyısında yer aldığını belirtmektedir. Çevresi surlarla çevrili Galata, geniş bir alanı kapsamaktadır. Kentte 2 manastır bulunmakta, Rum ve İtalyan kökenli Hristiyanların yaşadığı bu bölgede halkın büyük kısmı ticaretle uğraşmaktadır. Evler arasında güzel bahçeler göze çarpmaktadır. Ayrıca, acemi oğlanların eğitim aldığı Galata Sarayı ile Fransız, İngiliz, Venedik ve Hollanda elçiliklerinin konutları da buradadır (Werner, 2011, s.102).

4.2.3. Haliç Kıyısı: Tersane, Azapkapı, Tophane

Galata'nın kuzeyinde gemilerin muhafaza edildiği Tersane'nin bulunduğunu belirten Schweigger (1578-1581), padişahın kadırgalarının kuru bir yerde, çatı altında barındırıldığı binaların alçak ve uzun yapılar olduğunu, bu binaların suyun içinde yer aldığını ifade etmektedir. Tersane içerisinde yaklaşık 100 kadar bu tip bina bulunmakta, yakınındaysa kürek çeken esirlerin, yani forsaların barındığı büyük bir bina bulunmaktadır. Oldukça geniş olan bu binanın ayrı ayrı odaları yoktur. Duvarların dört bir yanı boyunca, tavana kadar yükselen ve oldukça kötü durumda olan tahtadan kerevetler sıralanmıştır. Bu kerevetlerin büyüklüğü yalnızca bir insanın yatabileceği kadar olup yüksekliği bir insanın bel hizasına denk gelmektedir. Etrafları çıtalarla çevrilidir, üstleri açık bırakılmıştır. Esirler yatmak istediklerinde

(Şekil 27), kerevetler arasından geçebilmek için tırmanmak zorundadırlar (Schweigger, 2014, s.162).

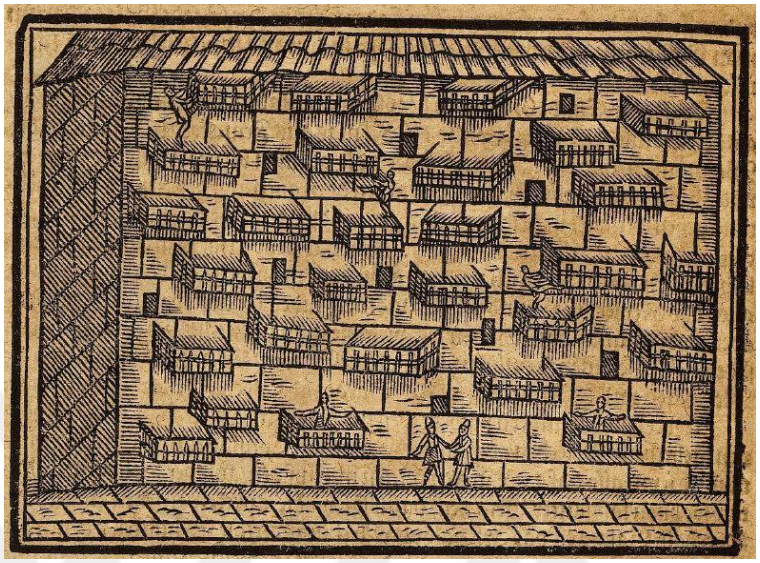

Şekil 27. Tersanenin Yakınında Esirlerin Kaldığı Bina[250] (Schweigger)

Galata'nın aşağısında ise Tophane adı verilen bir meydan bulunmaktadır. Bu meydanda yüzlerce top, koçbaşı, 'Falkon' denilen hafif toplar vb. silahlar düzensiz biçimde sergilenmektedir (Schweigger, 2014, s. 163). Schweigger'ın seyahatnamesinde tasvir ettiği İstanbul'un genel görünüşü ve belli başlı binaların işaretlendiği şematik gravürde; Q işareti ile Tersane gösterilmiştir (Şekil 28 ve Şekil 29).

[250] Bu gravür el yazma nüshadan alınmıştır.

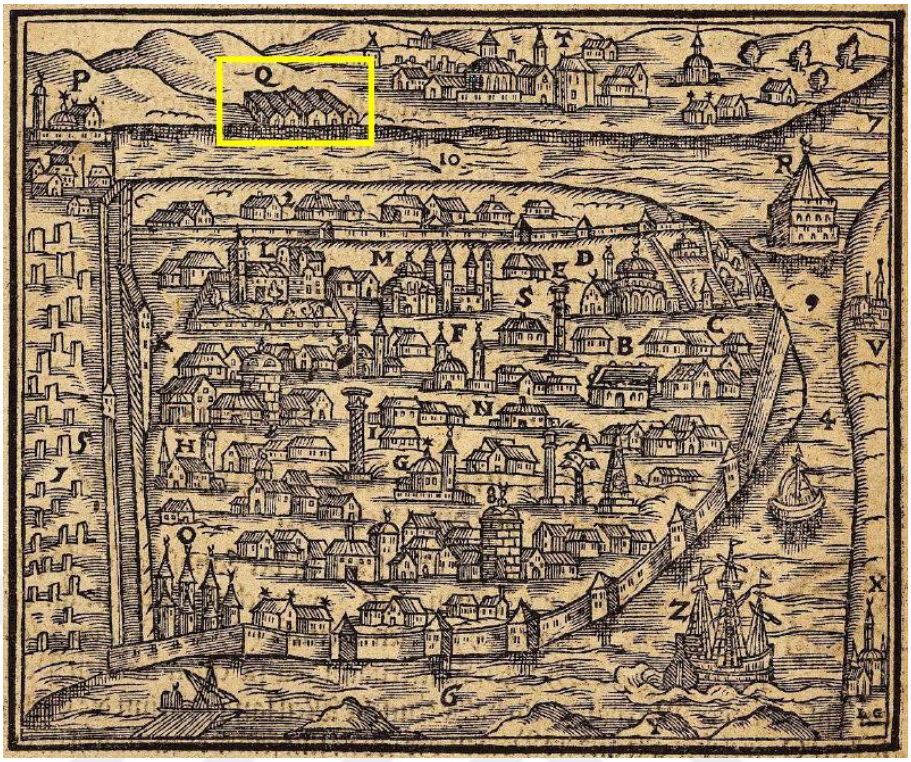

Şekil 28. Salomon Schweigger'in İstanbul Şehir Planı'nda Tersane (Q)

Şekil 29. Salomon Schweigger'in İstanbul Şehir Planı'nda Tersane (Şekil 28'den Detay)

Breüning (1579) İstanbul'un Haliç kıyısında, kuzeyde yer alan büyük bir gemi tersanesinden[251] söz etmektedir. Bu tersane 138 ayrı bölmeye ayrılmıştır. Olağanüstü güzellikteki kadırgalar, kalyonlar ve Karamürsel tekneleri burada yatmaktadır. Tersanenin alçak tavanlı bölmelerinde, gemilere ait her türlü malzeme muhafaza edilmektedir. Yakınında "St. Paul'un Evi" olarak bilinen, Hristiyan esirlerin tutulduğu büyük bir taş yapı vardır. Buranın biraz daha ilerisinde, Haliç'in Galata yakasında, Haliç'in sonuna doğru bulunan Azapkapı semtinde ise küçük

[251] Tersane-i Amire/Galata Tersanesi

kiliseleri andıran, yuvarlak ve süslü türbeler yer almaktadır. Topkapı Sarayı'nın tam karşısına düşen sahilde, Galata'nın güney kıyısında bulunan Tophane'de, açık alanda çok sayıda büyük top sergilenmektedir (Breüning, 2020, s. 180-181).

Heberer (1585-1588) Pera'nın dışında, limanın ucuna yakın bir noktada, yüzden fazla üstü örtülü uzun barakadan oluşan, padişaha ait tersane binalarının bulunduğunu anlatmaktadır. Kadırgaların gerisindeki arazide ise taş ve kurşunla örtülü büyük binalar inşa edilmiştir. Bu binalar, kadırgalara ait donanım eşyalarının (kürekler, dümen, halatlar, toplar, demir, zincirler vb.) muhafaza edildiği yerlerdir. Bütün bu binalar Pera'dan ayrılmış ve tersane yerleşiminin uzandığı yere kadar bir duvarla çevrilerek gayet iyi şekilde korunmaktadır. Galata kıyısındaki tersanenin yanında, etrafı yüksek duvarlarla çevrili büyük bir tutsak evi bulunmaktadır. Burada yaklaşık 500-600 Hristiyan esir tutukludur. Tutsak evinin yüksek, korunaklı duvarlarla çevrili avlusunda büyük, sağlam bir kapı vardır. Galata'nın Karadeniz'e bakan tarafında, deniz kıyısında top dökümhanelerinin bulunduğu Tophane yer alır. Burada çok sayıda top sergilenmekte olup yakınında güzel bir çeşme ve yeni topların döküldüğü bir dökümhane bulunmaktadır. Biraz ileride, deniz kenarında İngiliz, Venedik ve Fransız elçiliklerinin konutları görülür. Bu 3 devletin elçilikleri, diğerlerine kıyasla daha özgür hareket etme haklarına sahiptir (Heberer, 2003, s. 259, 263, 290).

Lubenau (1587-1588) Schweigger gibi esirlerin tutulduğu binadan bahsetmektedir. Lubenau'nun aktardığına göre Galata'nın tepesinde, kent surlarının dibinde bahçeler yer almakta, bu bahçelerin civarında geniş bir avlu bulunmaktadır. Bu avlunun içinde, esirlerin tutulduğu büyük ve yüksek bir kule; kulenin alt katında yazıcılar, esirlerden sorumlu rahipler ve gardiyanların yaşadığı büyük odalar vardır. Kulenin üst kısmında ise 9 kat boyunca esirlerin geceledeği hücreler dizilmiştir, burada oturup yatabilmektedirler (Lubenau, 2012, s. 268).

Wenceslaw Wratislaw (1591) elçilik heyeti ile geldiği İstanbul'da geçirdiği günlerden oldukça memnun kalmıştır. Şehirde görülmeye değer yerleri gezen Wratislaw, Osmanlı ile Kutsal Roma İmparatorlukları arasındaki anlaşmazlıkların ortaya çıkmasıyla bu huzurlu hayatına veda etmiştir. İlk olarak elçilik heyeti Elçi Hanı'na hapsedilmiş, ardından heyet üyelerinin bir kısmı Belgrad'daki zindanlara,

Wratislaw ve diğerleri ise Tersane zindanına götürülmüştür. Wratislaw burada hapis hayatı yaşadığı için Tersane ve çevresine dair oldukça ayrıntılı bilgiler sunmaktadır.

Wratislaw Osmanlı İmparatorluğu'nun en büyük tersanesine getirildiğini, burada yüzlerce geminin büyükten küçüğe demirli olduğunu anlatır. Karada ise gemilere ait gereçlerin saklandığı depolar, mağazalar ve mahzenler vardır. Wratislaw ve arkadaşlarının bir kısmı, tersanenin yanındaki bir binaya hapsedilmiştir. Kaldığı binayı detaylı şekilde tasvir ederken, buranın dört yanı yüksek duvarlarla çevrili dört köşeli bir yapı olduğunu belirtmektedir. Binanın ilk bölümünde Kaptan Paşa, ikinci bölümünde ise tutsaklardan sorumlu askerî birliğin komutanı olan Gardiyan Paşa bulunmaktadır. Buranın yakınlarında sadece esirler için ayrılmış, duvarlarında hiçbir pencere olmayan, ışığın yalnızca tepede yer alan camlardan geldiği başka bir yapı daha vardır. Wratislaw zindanın en iyi bölümünün zanaatkârlara (marangoz, demirci, halatçı, yelkenci, çilingir vb.) ayrıldığını söyler, bu sınıfa mensup esirlerin koşulları diğerlerine kıyasla daha iyi durumdadır. Zindanın üçüncü bölümü ise hasta ya da yaşlı esirlerin yararlanabileceği bir hastane olarak ayrılmıştır. Wratislaw'ın kaldığı bu yapı, "Paul Zindanı" adıyla bilinmektedir (Wratislaw, 1981, s. 106-108). Werner (1616-1617) ise Tersane'nin ilerisinde, padişaha ait, çeşitli ağaçların (sedir, servi vb.) yetiştirildiği ve güzel köşklerin bulunduğu bir av korusu olduğundan bahseder (Werner, 2011, s. 102).

Seyyahların anlatımlarından, Tersane yakınlarında "St. Paul'un Evi" ya da "Paul Zindanı" olarak adlandırılan büyük bir hapishanenin varlığını öğrenmekteyiz. Wratislaw'ın bu zindanda esaret hayatı geçirmiş olması ve yapıya dair ayrıntılı bilgiler sunması oldukça önemlidir. Wratislaw ayrıca Paul Zindanı'ndan daha korkunç bir yer olarak nitelendirdiği, mahkûmların "Kara Kule" dedikleri Rumeli Hisarı'nda da kalmış ve burada yaşadığı zindan hayatını ayrıntılı şekilde aktarmıştır.[252]

[252] Rumeli Hisarı, Fatih Sultan Mehmet tarafından İstanbul'un fethinden önce İstanbul boğazının en dar yerine Anadolu yakasındaki Yıldırım Bayezid tarafından yaptırılan Anadolu Hisarı'nın tam karşısına yaptırılmıştır. Günümüze ulaşmış bir yapı olduğu için Wratislaw'ın bu yapıya ait tasvirleri tez kapsamına dahil edilmemiştir. Rumeli Hisarı ve orada yaşanan esaret hayatı hakkında bkz: Wratislaw, W. (1981), *Baron Wenceslaw Wratislaw'ın Anıları; 16. Yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu'ndan Çizgiler,* Çev. M. Süreyya Dilmen, İstanbul: Karacan Yayınları, S.120-155.

4.2.4. Güzergâh Gözlemleri: Büyükçekmece (Ponte Grande), Küçükçekmece (Ponte Piccolo) ve Silivri (Selimbria)

Dernschwam (1553-1555) kalabalık bir elçilik heyeti ile İstanbul'a giderken izlediği Silivri-Büyükçekmece-Küçükçekmece güzergâhlarında ilerlerken gördüklerini ayrıntılı şekilde tasvir etmiştir. 24 Ağustos 1553'te Silivri'ye doğru ilerlerken Romalılardan kalma höyüklerin görüldüğünü belirtmiştir. Şehir karşıdaki tepeye doğru uzun ama dar bir hat üzerinde kurulmuş, alt tarafta ise sağdan denize uzanmaktadır. Silivri'nin etrafı, tuğladan yapılmış kuleler ve mazgallar içeren eski bir surla çevrilidir, surun içinde 3 tane cami görülmektedir. Büyükçekmece'de kaldırım döşeli eski Romalılardan kalma yollarla karşılaşılmaktadır. Dernschwam, yeterince muhafaza edilmeyip kendi hâline bırakılan bu yollardan geçerken harap bir kilisenin görülebildiğini söyler. Yolculuk boyunca bu eski Roma yolu, yer yer bozuk ve bakımsız olarak devam eder (Dernschwam, 1992, s. 48 ve 49). Dernschwam İstanbul'a doğru giderken çok kez bahsettiği eski Roma Dönemi'nin taş kaldırımlı *Via Egnatia* yolunun kalıntılarını da görmüştür. Bu Roma İmparatorluğu'nun en önemli ana yollarından biri olup Avrupa'yı Byzantion'a (İstanbul) bağlamaktaydı.[253]

8 Temmuz 1555 tarihinde İstanbul'dan Viyana'ya dönüş yolculuğuna çıkan Dernschwam ve elçilik heyeti, tepe üzerinde küçük bir köy olan Küçükçekmece'ye ulaştıklarında, burada kısmen denizden kısmen de farklı kaynaklardan gelen sulardan müteşekkil bir göl ve gölün en dar noktasında yer alan yüksek kaldırım taşlarıyla döşeli bir yol ile köprü görmüşlerdir. Dernschwam bu bölgenin geçmişte bağ, bahçe ve tarla olarak kullanıldığını, ancak artık bir mezarlığa dönüştüğünü belirtir. Mezarlıkta ise yuvarlak şekilli, oldukça güzel mermer taşlar ve büyük bir sütunun bulunduğunu, bu taşların büyük ihtimalle başka bir yerden getirildiğini kaydeder (Dernschwam, 1992, s. 325). Dernschwam'ın bahsettiği bu kalıntılar, 1938-1942 yılları arasında yapılan kazılarda ortaya çıkarılan eski Rhegion şehrine ait izlerdir. Seyahatnamesinde bu antik şehirden bahseden Dernschwam, bölgeyi ilk kez kayda geçiren seyyah olma özelliği taşır (Eyice, 1977, s. 71).

[253] Kaya, D. (2022). *Küçükçekmece Kültür Varlıkları Envanteri*, İstanbul: Küçükçekmece Belediyesi Kültür Yayınları, s.179.

Küçükçekmece, Roma Dönemi'nde Rhegion adıyla bilinen önemli bir yerleşim yeriydi. "Regio" olarak da anılan bu antik şehir, Küçükçekmece Gölü'nün doğu yakasında, tepelik bir alanda konumlanmıştır. İmparator I. Theodosius'un bu bölgede büyük bir saray kompleksi inşa ettirdiği bilinmektedir. 1938-1942 yılları arasında yapılan arkeolojik kazılarda sur duvarları, burçlar, mozaiklerle kaplı tabanı olan bir saray yapısı, hamam, kilise, sarnıç, çevresindeki odalar ve geniş avlu içeren bir yapı kompleksi gün yüzüne çıkarılmıştır. Ayrıca bölge, Roma İmparatorluğu'nun Avrupa'ya uzanan en önemli yollarından biri olan Via Egnatia'nın kenarında yer almaktaydı (Kaya, 2022, s. 179-183).

Bir süre korunmuş olan bu arkeolojik alanın birçok mimari kalıntısı, zamanla Tepeüstü Mezarlığı ve kasaba içinde devşirme malzeme olarak kullanılmıştır. Günümüzde Rhegion'dan geriye sütun gövdeleri, sütun başlıkları ve çeşitli mimari parçalar kalmıştır. Bu kalıntılar, "Antikalar Parkı" olarak bilinen alanda ve Tepeüstü Mezarlığı'nda görülebilmektedir (Kaya, 2022, s. 184 ve 185).

Bu iki nokta, Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu tarafından "Rhegion Antik Kenti 1. ve 2. Derece Arkeolojik Sit Alanı" olarak tescillenmiş ve haklarında 20 Kasım 2015 tarihli, 1/1000 ölçekli Koruma Amaçlı Uygulama İmar Planı hazırlanmıştır. Harita 42'de, Rhegion Antik Kenti'nin günümüzdeki konumunu gösteren bir hava fotoğrafı ve mevcut duruma ilişkin bilgi paftası yer almaktadır.

Harita 42. Günümüze Ulaşmamış Yapılar Bilgi Paftası: 16. Rhegion Antik Kent (Küçükçekmece) Tahmini Konumu

4 Temmuz 1555 tarihinde Küçükçekmece'den yola çıkan Dernschwam ve elçilik heyeti, eski ve harap bir şehir olan Silivri'ye ulaşır. Dernschwam bir kısmı deniz kenarında bir kısmı ise bir tepe üzerinde kurulu olan şehrin etrafında, oldukça yıpranmış durumda olan 2 büyük sur ve çok sayıda kule bulunduğunu anlatır. Ancak buraya şehirden ziyade köy demenin daha uygun olduğunu ifade eder. Şehirde doğru düzgün bir ev yoktur; dar sokaklarda taşlardan yapılmış, alçak kulübeler vardır. Rumların yaşadığı yukarı mahallelerdeyse birçok kilise bulunmaktadır. Ayrıca çok sayıda cami de vardır. Denizin kenarında ise içinde tarla, mera ve 8 yel değirmeni bulunan bir çiftlik görülür. Deniz boyunca ilerlerken harap bir saray ve Rumların yaşadığı köy göze çarpmaktadır. Güzergâhta seyahat edenler için pek çok çeşme de bulunmaktadır. Öte yandan bölge güzel olmasına rağmen mamur bir görüntü çizmemektedir; üzüm bağları ve bahçeler bakımsız, bitkiler kurumuş hâldedir (Dernschwam, 1992, s. 325-326).

İstanbul'a doğru yolculuk eden Gerlach (1573-1578), 31 Temmuz 1573 tarihinde elçilik heyeti ile Silivri'ye ulaşmıştır. Deniz kıyısında kayalık bir tepenin

üzerinde kurulu bu şehir, Gerlach'ın aktardığına göre büyük ölçüde Rumlardan oluşmaktadır. Gerlach şehirde güzel resimler ve lambalarla süslenmiş kiliseler bulunduğunu kaydeder (Gerlach, 2006, s. 76). Dönüş yolculuğunda, 6 Haziran 1578'de yeniden Silivri'ye uğrayan Gerlach, yol boyunca deniz kenarında birbirine yakın 2 Rum köyüne rastladığını yazar. Bu köylerde yüksek, sağlam, kesme taşlardan yapılmış, ancak damları ve iç bölmeleri yıkılmış 2 eski kule bulunmaktadır. Yolculuk süresince bu istikamette güzel ekili tarlalar ile her iki tarafta hoş görünümlü Rum köyleri sıralanmıştır.

Gerlach'a göre Silivri, şekli bakımından küçük bir İstanbul'u andırmaktadır. Şehir mazgalları ve kuleleri olan bir surla çevrilidir; birkaç giriş kapısı bulunmaktadır. Batısı denize bakan yüksek bir kayanın üzerinde, doğusu ise bir tepeye yaslanmıştır. Nüfusunun büyük kısmını Rumların oluşturduğu, eskiden pek çok kilisenin bulunduğu bu şehirde, o dönemde yalnızca 4 kilise kalmıştır. Şehrin hemen yanında büyük 1 pazar yeri, 1 cami ve geniş bir alana yayılan 1 han bulunmaktadır (Gerlach, 2006, s. 814-815).

Gerlach 3 Mayıs 1576 tarihinde, padişahın deniz yoluyla Küçükçekmece'ye giderek buradaki yazlık sarayına yerleştiğini aktarmaktadır (Gerlach, 2006, s. 334). Bu dönemde Küçükçekmece'nin nüfusunun büyük çoğunluğunu Türkler oluşturmaktadır, bölgede 3-4 cami bulunmaktadır. Rumlara ait yalnızca bir kilise mevcuttur. Burası zaten oldukça küçük bir yerleşim alanıdır. Batı yönüne doğru ilerlendiğinde, yerleşime yakın kısmı ahşaptan, devamı ise taştan yapılmış oldukça uzun bir köprüye ulaşılır (Gerlach, 2006, s. 811).

İstanbul'dan Küçükçekmece'ye kadar uzanan yaklaşık 2 Alman mili boyundaki alan bağlık ve bahçeliktir. Bunun bir kısmı mera olarak kullanılmakta, burada atlar için arpa ve az miktarda yulaf yetiştirilmektedir. Gerlach Türklerin nisan, mayıs ve haziran ayları boyunca atlarını bu açık alanlara salarak otlatmalarını sağlamayı bir gelenek hâline getirdiklerini de not eder (Gerlach, 2006, s.812).

Dönüş yolculuğunda, 5 Haziran 1578'de Büyükçekmece'ye ulaşan Gerlach, buraların çok güzel olduğunu vurgulamaktadır. Özellikle suyun içine dikilmiş ayaklar üzerine inşa edilmiş, 300 adım uzunluğunda, kesme taşlardan yapılmış görkemli bir köprü dikkatini çeker. Ayrıca bölgede padişaha ait bir bahçe yer almaktadır; etrafı duvar yerine hendekle çevrilmiş ve yoğun şekilde ağaçlandırılarak

âdeta bir orman havası verilmiştir. Bahçenin civarında, geniş ve güzel bir ovanın ortasında bir dikili taş yükselmektedir. Söylentiye göre, padişah bu bölgede ok atma talimleri yapmaktadır (Gerlach, 2006, s. 813).

Lubenau 28 Mart 1587 tarihinde İstanbul'a doğru gerçekleştirdiği yolculuk sırasında Silivri'ye uğramış ve burayı "şirin bir belde" olarak tanımlamıştır. Şehrin bir ucu bir dağın dibine, diğer ucu ise deniz kıyısına kurulmuş durumdadır. Çok sayıda üç köşeli, yuvarlak ve dört köşeli bir kuleye sahiptir, sağlam surlarla çevrilmiştir. Lubenau civarda bir zamanlar var olan bir sarayın şimdi harabe hâlinde olduğunu ve bu saraydan denize doğru kayalıklar arasından bir geçit uzandığını, ancak geçidin duvarlarının tamamen yıkıldığını ifade eder (Lubenau, 2012, s. 159).

Lubenau'ya göre belde halkının çoğu Yahudi ve Rumlardan oluşmaktadır. Bölge oldukça bayındır durumdadır. Türk camilerine benzeyen eski 2 Rum kilisesi vardır. Beldenin yukarı kısmında 9 adet oldukça güzel yel değirmeni yer almakta, aşağı bölgelerinde ise dükkânlar ve aşevleri bulunmaktadır. Dükkânlar halkın ihtiyaçlarını karşılamak için aktif şekilde kullanılmaktadır. Türkler ise beldenin dışına yerleşmişlerdir. Bir zamanlar önemli bir ticaret merkezi olan Silivri, güzel bir liman özelliği taşımaktaydı. Limanın kalıntıları arasında İtalyanlar ve diğer ülkelerin armalarını taşıyan çok sayıda kulübe ile baraka vardır. Buradan bir peremeyle İstanbul'a 4 saatlik yolculukla ulaşılabilmektedir (Lubenau, 2012, s. 160).

Lubenau Silivri'den İstanbul'a gidiş güzergâhında Büyükçekmece ve Küçükçekmece'den de geçmiştir. Anlattığına göre Büyükçekmece'de, Marmara Denizi üzerinde, 1000 ayaktan daha uzun, kıymetli mermer taşlarından inşa edilmiş görkemli bir köprü yer alır. Bu köprüde antik dönemden kalma eserler ve sütunlar hâlen görülebilmektedir. Küçükçekmece'de ise Büyükçekmece köprüsüne göre biraz daha küçük, mermerle döşenmiş güzel bir taş köprü bulunmaktadır. Lubenau, bu beldenin yüksek bir dağın eteğine kurulmuş olduğunu, yerleşim yerinde birkaç cami, hamam ve kervansaray dışında fazla bir yapı olmadığını belirtir. Aşağı kesimlerde, göl kıyısında padişaha ait oldukça güzel bir bahçe, içinde de bir kasır bulunmaktadır (Lubenau, 2012, s. 163).

Brandstetter İstanbul'a doğru yolculuğunda (1608-1609), 28 Ağustos 1609 tarihinde düz bir araziden geçerek Silivri'ye ulaşmıştır. Denize yakın bir konumda olan bu şehrin etrafında güçlü bir duvar bulunduğunu, ancak bakımsızlık nedeniyle

surların harap durumda olduğunu belirtmektedir. Şehrin deniz kenarında, bir dere üzerinde oldukça güzel bir taş köprü yer almaktadır (Brandstetter, 1983, s. 121). Ertesi gün, 29 Ağustos'ta 850 basamaklı güzel taş köprüsü ile nam salmış Büyükçekmece'ye ulaşan Brandstetter, çevredeki bağlarda üzüm bağları, incir, dut, badem, zeytin, nar, çınar ağaçları ve her türlü meyve ağaçları bulunduğunu anlatır. 30 Ağustos'ta ise Küçükçekmece'ye ulaşır. Deniz kıyısında bir pazar yerinin bulunduğu bu küçük beldede, denizin üzerine kurulmuş küçük bir taş köprü dikkatini çekmiştir (Brandstetter, 1983, s. 122).

Adam Werner (1616-1617), 6 Ağustos 1617'de sabah saat 10 sularında Silivri'ye ulaşmıştır. Werner de şehri deniz kıyısında, kayalık bir tepe üzerinde kurulu küçük bir kent olarak tanımlar. Anlattığına göre şehrin birçok yeri yıkık olmasına rağmen, hâlâ güçlü sayılabilecek bir surla çevrilidir. Silivri'nin güzel bir limanı, bir pazar yeri, civarında birçok mescit, kervansaray ve çok sayıda yel değirmeni bulunmaktadır. Beraberindeki heyetle akşam saatlerinde Silivri'den yola çıkarak sabaha karşı Büyükçekmece'ye ulaşmış, burada uzun bir taş köprüden geçmiştir. 10 Ağustos'ta ise Küçükçekmece'de bulunan, Büyükçekmece köprüsüne benzeyen bir taş köprüden geçerek civardaki büyük köyde yer alan geniş bir evde konaklamışlardır. Werner, Kanuni Sultan Süleyman'ın bu 2 köprüyü büyük masraflar yaparak tamir ettirdiğini aktarmaktadır (Werner, 2011, s. 52).

SONUÇ VE ÖNERİLER

Seyahatnameler, yazıldıkları döneme dair kişisel gözlemlerle dolu zengin içerikleri hasebiyle tarihsel ve kültürel araştırmalar için kıymetli kaynaklardır. Bu eserler, diplomatik detaylardan toplumsal olaylara kadar birçok unsuru ele alarak tarih kitaplarında yer almayan detayları derinlemesine incelememize olanak sağlarlar. Gerek İstanbul üzerine gerekse Osmanlı İmparatorluğu'na bağlı tüm coğrafyalar üzerine yazılmış seyahatnameler, ilgili dönemin mimari yapıları, anıtları ve sosyal yapısı hakkında benzersiz bilgiler sunarlar, ancak bu kaynaklardan yeterince yararlanılamadığı da bir gerçektir.

Seyyahların yapıları, mahalleleri, sokakları ve anıtlarını ayrıntılı bir şekilde anlattıkları ve ışık tuttukları şehirlerden biri de İstanbul'dur. Bugün İstanbul'un harap olmuş ya da tamamen yok olmuş yapıları hakkında, seyyahların eserlerinde okuyucuları heyecanlandıran pek çok kıymetli bilgi saklıdır. Bu metinler, yalnızca İstanbul şehrini kayda geçirmekle kalmayıp o dönemin sosyal, ekonomik ve kültürel atmosferini de gözler önüne sermektedir.

Çalışmamızda elde ettiğimiz bulgular, tamamen birincil kaynaklar olan seyahatnamelerde seyyahların verdiği bilgilere dayanmaktadır. Bunlar sayesinde günümüze ulaşamayan birçok yapı hakkında bilgi sahibi olmaktayız. Bu bilgilerden bazıları ilk kez ortaya çıkarken, bazıları diğer kaynaklarda yer almayan aktarımları tamamlayıcı niteliktedir.

Bu çalışma günümüze ulaşamayan yapılar hakkında az bilinen detayları ortaya çıkarma amacı taşırken, aynı zamanda seyahatnamelerin kaybolan eserler hakkında önemli kaynaklar olabildiklerini de göstermektedir. Seyyahların gözlemlerindeyse öznel yaklaşımlar etkili olabilmekte, kimi yerlerde hatalı bilgiler verilebilmektedirler. Ancak farklı seyyahlardan elde edilen bilgilerin birbiriyle ve dönemin yerel kaynaklarıyla karşılaştırılması, daha nesnel sonuçlara ulaşılmasını sağlamaktadır. Bu çalışma da bunu örneklendirmektedir.

Osmanlı Devleti'ndeki kervansaraylar; padişahlar, hanedan üyeleri ve devlet adamları tarafından büyük masraflar harcanarak inşa edilmiş ve dinî duyguların etkisiyle insana hizmet gayesi güden vakıf sisteminin önemli bir parçasıydı. Bu

yapılarda yolcuların 3 gün boyunca yeme içme, barınma ve geceleme gibi temel ihtiyaçları ücretsiz olarak karşılanmaktaydı.

Seyyahların anlatımları, İstanbul'daki kervansarayların temel işlevinin konaklama hizmeti sunmak olduğunu ve bu hizmette en önemli önceliğin "barınma" yani "geceleme" olduğunu ortaya koymaktadır. Kervansarayların mimarisi, mümkün olan en sade şekilde tasarlanmıştır. İçlerinde yatak, masa, sandalye gibi herhangi bir mobilya ya da eşya yoktur. Din, dil ve statü ayrımı gözetmeksizin herkese açıktırlar.

Kervansaraylarda mutfak yer almazdı, buna ihtiyaç da duyulmazdı; çünkü Osmanlı vakıf sisteminin bir parçası olarak yolculara ücretsiz yemek ve barınma hizmeti sunuluyordu. Eğer kervansaray bir külliyenin parçasıysa, yemek ihtiyacı imarethane (seyyahların ifadesiyle aşevi) tarafından karşılanırdı. Bu yemekler ya aşevinde yenir ya da Busbecq'in de belirttiği gibi kervansaraya getirilerek dağıtılırdı. Ayrıca tek katlı ve tek bir mekândan (münferit) oluşan kervansaraylar da bulunmaktaydı. Yolcular, kendi getirdikleri malzemelerle kervansarayda bulunan ocaklarda yemeklerini pişirebilir ya da çevreden hazır yiyecekler temin edebilirlerdi. Bu yapıların Osmanlı vakıf anlayışı çerçevesinde inşa edilmesi, İmparatorluğun ekonomik ve sosyal gelişimini yansıtan önemli bir unsur olarak değerlendirilmektedir.

Günümüzde, herhangi bir amaçla seyahat eden kişilere "turist" denilmekte ve bu olgu daha çok ekonomik bir bakış açısıyla ele alınmaktadır. Ancak XVI. ve XVII. yüzyıl seyyahları Hristiyan ülkelerde yolcuların ücret karşılığında otel veya lokantalardan faydalandığını ifade ederken, Osmanlı İmparatorluğu'nda bu hizmetlerin vakıf sistemiyle ücretsiz karşılanmasını hayranlıkla karşılamışlardır. Bu karşılaştırma, seyyahların Osmanlı'nın kervansaray mimarisi ve vakıf sisteminden sık sık övgüyle bahsetmelerine neden olmuştur.

Dernschwam'ın aktarımlarından, kadınların kervansaraylara alınmadığını ve onlar için özel "misafirhane"lerin bulunduğunu öğrenmekteyiz. Ancak bu kadınların barındığı ve gecelediği mekânların nasıl bir düzenlemeye sahip olduğu hakkında detaylı bilgi bulunmamaktadır. Bu merak uyandırıcı konu üzerine daha fazla bilgi edinmek ve literatürdeki bu boşluğu doldurmak amacıyla, farklı bilgi kaynakları kullanılarak akademik çalışmalar yapılabileceği düşünülmektedir.

Seyyahların anlatımları, XVI ve XVII. yüzyıllarda "Arslanhane" olarak adlandırılan Bizans kilisesinin vahşi hayvanları barındırmak için kullanılan tek yapı olmadığını ortaya koymaktadır. Bizans Sarayı'nın bir parçası olan ve seyyahlar tarafından "Konstantinos" veya "Konstantin Sarayı" olarak anılan günümüzdeki Tekfur Sarayı da XVI. yüzyıl sonlarında bir dönem hayvanların barınağı olarak işlev görmüştür. Bir diğer hayvan barınağı ise Hipodrom bölgesinde bulunmaktaydı. Eski Hipodrom'un yakınındaki Sultanahmet Camii inşaatı sırasında bu alanda bulunan bir hayvan barınağı, Sultan I. Ahmed tarafından yıktırılmıştır.

Ayasofya, mimarlık tarihinin günümüze kadar ayakta kalmayı başaran en önemli yapılarından biridir. Mimarisi, ihtişamı, büyüklüğü ve işlevselliğiyle sanat dünyasında benzersiz bir yer tutan bu yapı, Osmanlı döneminde yapılan ilavelerle (minareler, medrese, sıbyan mektebi, muvakkithane, şadırvan, sebiller, güneş saatleri, mütevelli heyeti odası ve türbeler gibi) bugünkü görünümüne kavuşmuştur. Ancak seyyahların tasvirlerinden hareketle, bugünkü kompleks yapının geçmişine hiç de yabancı olmadığını anlayabilmekteyiz. Özellikle üçüncü inşasıyla birlikte, çeşitli işlevlere sahip tali yapılarıyla oldukça geniş bir alana yayılmıştır. Latin işgali, depremler, isyanlar ve savaşlar sırasında aldığı ciddi hasarlarla uzun yıllar bakımsız bırakılması, Ayasofya'nın zamanla harap ve virane bir duruma düşmesine neden olmuştur. Günümüzdeki ana bina, bu çok geniş kompleksten geriye kalan tek yapı olarak varlığını sürdürmektedir.

Atrium, erken Hristiyanlık ve Bizans dönemine ait bazilika ve kiliselerde yaygın olarak görülen, genellikle yapının batı yönünde yer alan giriş bölümü olarak tanımlanmaktadır. Bazı atriumlar, bir ya da birden fazla mekânla çevrelenmiş bir yapıya sahip olabilmektedir. Mimari bakımdan merkezî planı birleştiren kubbeli bazilika tipinde bir yapı olan Ayasofya'ya, batı tarafında sütunlu yürüme yolları ile çevrelenmiş bir atriumdan (avlu) giriliyordu. Ayasofya'nın aynı mekân biçimine, yani merkezi bölümden ayırmak ve direkt girişi engellemek için oluşturulan bir geçiş mekânı olan ön avlu tipine sahip olduğu görülmüştür.

Öreke Kayaları (Çarpışan Kayalar), birbirine yakın iki parçadan oluştuğu için "yüzer adalar" olarak tanımlanmaktadır. Seyyahlar gemiyle kayalıklara yaklaşırken bu iki kayanın birbirine yaklaşıp uzaklaştığı izlenimine kapıldıklarını ifade etmişlerdir. Ancak seyahatlerinin sonunda bu durumun kayalıkların hareketinden

değil, denizin adacıkları zaman zaman örtmesi ve yeniden ortaya çıkarması nedeniyle oluşan bir göz yanılgısından kaynaklandığını fark etmişlerdir. Bu deneyimler, bilimsel çalışmalarla da örtüşmektedir.

XVI. ve XVII. yüzyıllarda seyyahların Pompei Sütunu'na duyduğu ilgi ve bu zorlu yolculuklara rağmen gösterdikleri çaba dikkat çekicidir. Uzak mesafelerden İstanbul'a gelen bu seyyahlar, yalnızca sütunun varlığından değil, aynı zamanda Öreke Kayalıkları ve bunlarla bağlantılı mitolojik hikâyelerden de haberdardır. Günümüzdeyse Pompei Sütunu yıkılmıştır; ne yazık ki birçok kişi bu tarihî yapıdan ve mitolojik öykülerde adı geçen Öreke Kayalıkları ile bunların üzerindeki Pompei Sütunu'nun kaidesi olarak görev yapan antik adak sunağından bihaberdir.

İstanbul'un en eski "dikilitaşı" olarak bilinen Pompei Sütunu'ndan geriye kalan adak sunağı ve mitolojik bağlamıyla Öreke Kayalıkları, şehrin önemli bir anıtı ve jeolojik mirasıdır. Günümüzde Öreke Kayaları'na yakın bir noktada oluşturulan seyir platformuna, "Çarpışan Kayalar ve Pompei Sütunu" başlıklı bilgilendirme panoları yerleştirilmiştir. Geçmişte pek çok anıtın geri dönülemeyecek şekilde kaybedildiği düşünüldüğünde, bu tür farkındalık çalışmaları son derece önemlidir. Bu ve benzeri girişimlerle anıt mirasımızın korunması sağlanmalıdır.

İmparator Arkadios adına dikilmiş olan devasa büyüklükteki anıtın son kalıntısı, günümüzde maalesef çarpık kentleşmenin bir sonucu olarak iki bina arasında sıkışmış durumdadır. Arkadios Sütunu'nun kaidesi, bugün kent kültürü ve tarihi açısından önemli bir kültür varlığıdır. Ancak Pompei Sütunu gibi İstanbul'un en eski hatıralarından biri olan bu eser, İstanbullular tarafından yeterince bilinmemektedir. Dahası, bu kültür mirasını tanıtacak herhangi bir bilgilendirme panosu ya da levha da bulunmamaktadır.

Anıtın orijinal formu korunarak dayanıklı hâle getirilmesi ve mevcut durumunun koruma altına alınması gerekmektedir. Ayrıca yetkili kurumların incelemesi ve kararı doğrultusunda sütunun çevresi düzenlenerek bir meydan oluşturulmalı ve bölgeye bilgilendirici panolar yerleştirilmelidir. Böylece bu tarihî eser ziyaret edilebilir bir noktaya dönüştürülerek hak ettiği değeri görebilir.

Büyüklüğü, güzelliği ve kendine özgü bahçe düzeniyle öne çıkan Karabâli Bahçesi, dönemin İstanbul'unu "bahçeler şehri" olarak nitelendiren görüşleri destekler niteliktedir. Örneğin, Stephan Gerlach 1573 yılındaki İstanbul ziyareti

sırasında şehri "bahçelerle dolu bir diyar" olarak tasvir etmiştir. Ancak günümüz İstanbul'unda bu unvanın çok geride kaldığı bir gerçektir. Yoğun betonlaşma nedeniyle, bir zamanlar var olan şehirdeki bahçe, bostan ve sayfiye alanları tarihte birer anı olarak kalmıştır. Bu yapılaşma ortamında bu alanların yeniden canlandırılması oldukça güç görünmektedir.

Seyyahların anlatımlarına göre, XVI. ve XVII. yüzyıl İstanbul'unun şehirleşmesi, sokak mimarisi ve evleri, planlı bir yapılaşmadan oldukça uzaktı. Bu metinlerde, dar ve çıkmaz sokaklar evlerin gelişigüzel sıralanması ile oluşmuş, evler ise genellikle derme çatma, bakımsız ve konfordan yoksun bir şekilde tasvir edilmiştir. Oluşan bu tabloyla Osmanlı şehirlerinin karakteristik özelliği bu anlatıma indirgenmektedir.

Tarih boyunca İstanbul iki büyük afetin, deprem ve yangınların yıkıcı etkisiyle sürekli sarsılmıştır. Özellikle 1509 yılında yaşanan ve "Küçük Kıyamet" olarak anılan depremin yanı sıra sonraki yüzyıllarda meydana gelen diğer depremler ve yangınlar, İstanbul halkının yaşamını derinden etkilemiştir. Bu bağlamda, çağın getirdikleriyle geleneksel Osmanlı ev tipi ve şehir karakteristiğinin henüz tam anlamıyla oluşmadığı anlaşılmaktadır.

Buna karşın, çıkmaz ve dar sokaklar Osmanlı kentlerinin özgün öğelerinden biri hâline gelmiş ve kentin fiziksel dokusunda önemli bir yere sahip olmuştur. Sokaklar, Osmanlı kentlerinde toplumsal yapının ve şehirciliğin en önemli parçasını oluşturmuştur. Osmanlı şehir yerleşimlerinde yapıların biçimleri, kat yükseklikleri, arazi yerleşimleri, kullanılan malzemeler, ulaşım ağı ile bölge halkının sosyoekonomik durumu, sosyal yaşam biçimi, komşuluk ilişkileri ve mahremiyet gibi özellikleri de bir şekilde sokağa yansımıştır. Osmanlı şehirlerine ait bu özellikler ileriki yüzyıllarda daha net şekilde görülmeye başlanacaktır.

Tarihî yarımadanın XVI. ve XVII. yüzyıldaki seyyah tasvirlerinde en dikkat çeken özelliklerinden biri, park görünümündeki şehrin verimli topraklarında bolca sebze ve meyve yetiştirildiği gerçeğidir. Ancak günümüzde hem yeşilliğinden hem de tarımsal niteliğinden eser kalmamış olan tarihî yarımada, sahip olduğu coğrafi avantajların ve ideal iklimin sunduğu zengin bitki örtüsünden tamamen uzaklaşmış durumdadır. Betonlaşma ve çarpık kentleşme tarihî yarımadayı seyyahların övgüyle

bahsettiği özgün kimliğinden koparark, geçmişteki doğal ve kültürel dokusunu büyük ölçüde yitirmesine neden olmuştur.

Seyyahların ilgili yüzyıllarda Surdışı bölgedeki Galata, Üsküdar ve Kadıköy'e dair yaptıkları tasvirler, bu bölgelerin birbirinden tamamen farklı özelliklere sahip olduğunu göstermektedir. Ancak günümüzde Surdışı bölgedeki İstanbul'un semtleri, diğer semtlerde olduğu gibi, birbirine benzemektedir. İstanbul'un şehirleşme yönünde en büyük sorunsalı olan çarpık yapılaşma ve betonlaşması ile Beyoğlu, Üsküdar ya da Kadıköy semtlerinin kendine has özelliklerini büyük ölçüde yitirdiklerini söyleyebiliriz. Yine de günümüzdeki Beyoğlu'nun kozmopolit yapısını büyük ölçüde korumayı başardığı söylenebilir. Bununla birlikte tekdüze yapılaşma kültürü, İstanbul semtlerinin geçmişten gelen özgünlüklerini ortadan kaldırarak tek tipleşmeye yol açmıştır. Sonuç olarak, günümüz İstanbul'unu temsil eden mimari kimlik geçmişteki özgün yapısını kaybetmiş ve yerini kimliksiz bir yapılaşmaya bırakmıştır. Bu durum, İstanbul'un zengin tarihi ve kültürel mirasına verilen zararların en somut örneklerinden biridir.

XVI. ve XVII. yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğu'nda esirlerin tutsak hayatı için özel olarak inşa edilmiş ve yalnızca bu amaçla kullanılan (Paul zindanı gibi) hapishane yapıları bulunmaktaydı. Bunun yanı sıra belli bir dönem hapishane olarak kullanılan, ancak asıl amacı farklı olan yapılar da (Rumeli Hisarı gibi) mevcuttu. İstanbul'da o dönemde kaç adet hapishane yapısı bulunduğunu kesin olarak söylemek zor olsa da seyahatnameler sayesinde bu iki önemli yapının varlığı ve işlevi hakkında bilgi edinebiliyoruz.

Dernschwam Küçükçekmece'de bulunan Rhegion Antik Kent kalıntılarını görmüş ve bunları seyahatnamesinde detaylı bir şekilde aktarmıştır. Ancak 1938-1942 yılları arasında yapılan kazılarda açığa çıkarılan büyük bir yapı kompleksi olmasına rağmen, Rhegion Antik Kent bölgesi ne yazık ki korunamamıştır. Bu durum, Dernschwam'ın Türklerin eski ve güzel yapıları korumadığına dair eleştirilerini hatırlatmaktadır. Günümüzde yalnızca antik eserlerde değil, ulusal kültürümüze ait tarihî eserlerde de yanlış imar ve koruma politikalarıyla karşı karşıya olduğumuz açıktır. Bu durum, toplumumuzda koruma bilincinin henüz yeterince yerleşmediğini göstermektedir.

Seyyahların aktardıkları bilgiler, eldeki verilerin çok net olmadığı o dönemin İstanbul'una dair ilginç detaylar sunmaktadır. Seyyahların yabancı bir gözle ve eleştirel bakış açısıyla paylaştıkları bu anlatımlar kentin genel görünümüne, sokak yapısına ve konut mimarisine dair özgün tespitler yapılmasına olanak tanımaktadır. Seyyahların aktarımları sayesinde günümüze ulaşamayan yapıların bazıları hakkında bilgiler edinilmiştir, bu bilgilerin XVI. ve XVII. yüzyıl mimarlık literatürüne önemli katkılar sağlayacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

Afyoncu, E. (2009). *Tanzimat Öncesi Osmanlı Tarihi Araştırma Rehberi*, İstanbul: Yeditepe Yayınevi.

Akalın, Ş. (2022). *Kervansaray*, TDV İslam Ansiklopedisi, C.25, s.299-302.

Akman, B. F. (2011). *Batılı Kadın Seyyahların Gözüyle Osmanlı Kadını*, İstanbul: Etkileşim Yayınları.

Akgündüz, S. Ö. (2005). *Üç Devirde Bir Mabed Ayasofya*, İstanbul: OSAV Yayınları.

Altun, M. (2020). *157 Yıllık bir eğitim geleneği, Darüşşafaka Tarihine Bir Yolculuk*, İstanbul: Darüşşafaka Cemiyeti.

Alkan, M. (2022). *Arşiv Belgeleri Işığında Sadrazam Rüstem Paşa'nın Anadolu'daki İmar Faaliyetleri,* Yayınlanmamış Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

And, M. (1969). *XVI. yüzyılda İstanbul*, Hayat Tarih Mecmuası, Eylül, sayı 8, s.18-23.

And, M. (1970). *Elçiler ve elçilikler, Hayat- Tarih Mecmuası*, Sayı 3, s.22-23.

And, M. (1993). *16. Yüzyılda İstanbul,* İstanbul.

Arıkan, Z. (1993). *"Busbecq'in Türklere Karşı Savaş Tasarısı",* Belleten sayı:218, Ankara, s.113-159.

Asiltürk, B. (2008/2009). *Kültürlerin tanınması ve seyahatnameler*, Kültür Dergisi, Seyyahlar ve Seyahatnameler Özel Sayısı, Sayı:13, s.4-7.

Atak, E. & Atak, G.A. (2022). *A Witness from the 18th Century: The Culture and Art Environment of Ottoman Cities in the Letters of Lady Montagu*, Erhan Atak, Göksevi Ayhan Atak, Art-Sanat Dergisi, İstanbul University Press, s.33-57.

Aybet, G.Ü. (2010). *Avrupalı Seyyahların Gözünden Osmanlı Dünyası ve İnsanları 1530-1699*, Tarih Dizisi 24, İstanbul: İletişim Yayınları.

Ayverdi, E. H. (1958). *19. Asırda İstanbul haritası*, İstanbul: İstanbul Fethi Derneği İstanbul Enstitüsü Yayınları.

Ayverdi, E. H. (1985). *Makaleler*, İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti.

Ayverdi, E. H. (1989). *Osmanlı Mimarisinde Fatih Devri 855-886 (1451-1481)*, c. 4, No:69, İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti İstanbul Enstitüsü.

Babinger, F. (1923). *Hans Dernschwam's Tagebuch einer Reise nach Konstantinopel und Kleinasien (1553/55),* Duncker & Humblot, München, Leipzig 1923, s. XXXII

Bake, U. &Hattenhauer, H. (2012). *Ein Fugger-Kaufmann im Osmanischen Reich: Bericht von einer Reise nach Konstantinopel und Kleinasien 1553-1555 von Hans Dernschwam.* / Hans Dernschwam mit einem Epigraphischen Anhang von Patrick Breternitz und Werner Eck. Frankfurt am Main: Peter Lang, XXVI

Bariska, I. (2009). *Eine Botschaftsreise nach Konstantinopel im 16. Jahrhundert, Reisebericht über den Balkan von Benedikt Kuripesic aus den Jahren 1530/31*, Zeitschrift des Historischen Vereines für Steiermark Jahrgang 100, S.433-444.

Barthold, W. W. (2000). *Asya'nın Keşfi: Avrupa'da ve Rusya'da Şarkiyatçılığın Tarihi* (K. Bayraktar ve A. Meral, Çev.). İstanbul: Yöneliş.

Baş, Y. (2011). *"İstanbul Esir Hanı*", 7. Uluslararası Türk Kültür Kongresi, Ankara, c. IV, s.53-66.

Berger, A. (1988). *Untersuchungen zu den Patria Konstantinupoleos*, Dr. Rudolf Habelt GMBH, Bonn.

Berger, A. (2017). "*Bir İmparatorluk Merkezi Olarak Konstantinopolis".* Suriçi İstanbul'u (Fetihten Önce ve Fetihten Sonra), Hazırlayan: Prof. Dr. İlber Ortaylı, İstanbul: Fatih Belediyesi, S.41-69.

Bernard, P. (1754). *Neueröffneter Musen-Tempel: welcher das allermerkwürdigste, aus den Fabeln der Alten in 60 auserlesenen und schönen Kupfern von Bernard Picart und andern kunstreichen Männern vorstellet; mit deutlichen Erklärungen und Anmerkungen*, Amsterdam u. Leipzig,

Beydilli, K. (1989). "*Stephan Gerlach'ın Ruznamesi'nde İstanbul*", Tarih Boyunca İstanbul Semineri, İstanbul, s.83-105.

Beydilli, K. (2013). *"Yeniçeri".* TDV İslâm Ansiklopedisi, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, s.450-462.

Brandstetter, M. (1983). *Adam Freiherrn zu Herbersteins Gesandtschaftsreise nach Konstantinopel: ein Beitrag zum Frieden von Zsitvatorok (1606),* Karl Nehring (ed.), hsg von Mathias Bernath, Munchen: R. Oldenbourg.

Breüning, H. J. (2020). *Breüning Seyahatnamesi. Doğu Ülkelerine Yolculuk; İstanbul 1579*. Çev. Selma Türkis Noyan. İstanbul: Kitap Yayınevi.

Buch, W. (1982). *14./15. Yüzyılda Kudüs'e Giden Alman Hacılarının Türkiye İzlenimleri*, Çev: Yüksel Baypınar, Belleten, Türk Tarih Kurumu, Cilt 46- Sayı 183, S.509-534.

Bulunur, K. İ. (2013). *Osmanlı Galatası (1453-1600),* Yayınlanmamış Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Buza, J. (2010). *Der Qellenwert der Memoiren von Hans Dernschwam und die Zeit Ihrer Entstehung (1563-1568),* Ungarn Jahrbuch 30(2009-2010) Zeitschrift für interdisziplinäre Hungarologie Herausgegeben von Zsolt K. Lengyel Redaktion: Zsolt K. Lengyel mit Krisztina Busa, Ralf Thomas Göllner, Adalbert Toth München: Verlag Ungarisches Institut 2011, s.159-167.

Cantay, G. (1988). *Kervansaraylar*. Mimarbaşı Koca Sinan: Yaşadığı Çağ ve Eserleri, s. 369-392.

Cezar, M. (1963). *Osmanlı Devrinde İstanbul Yapılarında Tahribat Yapan Yangınlar Ve Tabii Afetler,* Türk Sanatı Tarihi Araştırma Ve İncelemeleri I, İstanbul, S.327-414.

Cezar, M. (1976). "*Türk Tarihinde Kervansaray"* Türk Tarih Kongresi VIII, (11-15 Ekim), Ankara, s.931-940.

Curipeschitz, B. (1977). *1530 yılında, Bosna, Sırbistan ve Bulgaristan üzerinden İstanbul'a giden Joseph von Lamberg ile Nickas Jurischitz'in Elçilik Günlüğü*, çev. Özdemir Nutlu, II. Dizi, sayı:25, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Curipeschitz, B. (1997). Itinerarium : oder Wegrayss Küniglich Mayestät potschafft gen Constantinopel zudem Türkischen Keiser Soleyman. Anno 1530 / bearbeitet von Gerhard Neweklowsky, Klagenfurt: Wieser Verlag.

Curtis, C.G. & Walker, M. A. (1891). Restes de la reine des villes. 2me partie, Dans la ville. Les murailles, Broken bits of Byzantium. Part II, Within the city. The land walls, Chaplain of Christ Ch. Crimean Memorial Church; lithographed with some additions by Mary A. Walker.

Çeçen, K. M. (1997). *II. Bayezid Suyolu Haritaları*, İSKİ, İstanbul.

Çiner, R. (1972). *İstanbul (Çemberlitaş) da Darüşşafaka Sitesi temel kazılarında çıkarılan İmparator Tiberius zamanında (M.S. 14-37) ait iskelet kalıntılarının tetkiki*, Sayı: 07.

Çolak, K. (2017). *XVI. Yüzyılda Batılı Seyyahlara Göre Osmanlılar*, Tarihin Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, Sayı: 17, s. 193-208.

Daşçı, S. (2011). *"İzmir'e Gelen Kadın Gezginler",* Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Dergisi, Sayı: XX/I, İzmir: Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.

David, G. & Fodor, P. (1999). *"Osmanlı Tarihi ile ilgili Macaristan'daki çalışmalar ve bunların değerlendirilmesi",* XIII. Türk Tarih Kongresi, 04-08 Ekim, 1. Cilt, s.303-346

Dávid, G. (2013). "*Maximilian Brandstetter'in İstanbul Yolcuğu, 1608-1609*" Osmanlı İstanbulu, I. Uluslararası Osmanlı İstanbulu Sempozyumu Bildirileri 29 Mayıs- 1 Haziran 2013, ed. Feridun M. Emecen – Emrah Sefa Gürkan, İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi.

Dernschwam, H. (1992). *İstanbul ve Anadolu'ya Seyahat Günlüğü*. (Yaşar Önen, Çev.). Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

De Busbecq, O. G. (1926). *Vier Briefe aus der Türkei*, Wolfram von den Steinen, Verlag der Philosophischen Akademie, Erlangen .

De Busbecq, O. G. (2005). *Türk Mektupları Kanuni Döneminde Avrupalı Bir Elçinin Gözlemleri (1555-1560*), Çeviren: Derin Türkömer, Resimler: Melchior Lorichs, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

De Tchihatchef, P. (2018). *İstanbul ve Boğaziçi*, Çeviren: Ali Berktay, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Dethier, P. A. & Mordtmann, A. D. (1864). *Epigraphik von Byzantion und Constantinopolis,* Kaiserliche Akademie der Wissenschaften, Philosophisch-historische Klasse, Denkschriften 13, Wien.

Demirci, M. (2008/2009). *Orta Çağ İslam Dünyasında Coğrafya ve Seyahat,* Kültür Dergisi, Seyyahlar ve Seyahatnameler Özel Sayısı, Sayı:13, S.9-13.

Develi, H. (1995). *Tanıtma, Tahlil ve Tenkitler*, Türk Dili Araştırmaları Yıllığı – Belleten, Cilt 43 s. 474-478.

Durak, K. (2017). "*Bizantion'dan Fatih'e".* Suriçi İstanbul'u (Fetihten Önce ve Fetihten Sonra), Hazırlayan: Prof. Dr. İlber Ortaylı, İstanbul: Fatih Belediyesi, s.17-41.

Dursun, A. H. (2015). *İstanbul'da Yaşama Kültürü Eski İnsanlar, Eski Evler, Antik Çağdan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi*, Cilt 4, s.352-363.

Ebersolt, J. (1996). *Contantinople Byzantine et les Voyageurs du Levant*, Paris, 1918; *Bizans İstanbul'u ve Doğu Seyyahları*, çev. İlhan Arda, İstanbul: Pera Turizm ve Ticaret.

Ekinci, A. (2016). *İslam Medeniyetinde Bahçe Kültürü ve Peyzaj, Şehir ve İrfan*, 3, s.6-21

Emir, O. (2009). *Argonautlar Efsanesi: Bir Mitos'un Ardındaki Gerçekler ve Kolkhis,* Uluslararası Karadeniz İncelemeleri Dergisi, Cilt: 6 Sayı: 6, s: 161 – 177.

Erdoğan, M. (1958). *"Osmanlı Devrinde İstanbul Bahçeleri*", Vakıflar Dergisi, Cilt 4, s. 149-182,

Erzen, A. (1954). "*İstanbul Şehrinin Kuruluşu ve İsimleri*", Belleten, XVIII, s.131-158.

Eyice, S. (1964). *"Arslanhane ve Çevresinin Arkeolojisi"*, İstanbul Arkeoloji Müzeleri Yıllığı, XI.-XII. İstanbul. S. 25-29.

Eyice, S. (1964). *Atik Ali Paşa Camiinin Türk Mimari Tarihindeki Y*eri, Cilt: 14 Sayı: 19, 99 - 114, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi.

Eyice, S. (1969). *Galata ve Kulesi=Galata and its tower*, İstanbul: Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu (TURİNG).

Eyice, S. (1970). *"Avrupalı bir Ressamın Gözü ile Kanuni Sultan Süleyman" İstanbul'da Bir Safevi Elçisi ve Süleymaniye Camii, Kanuni Sultan Süleyman'ın Portreleri Hakkında Bir Deneme,* Kanuni Armağanı, Seri VII, Sayı 55, s.375-427.

Eyice, S. (1970). *Elçi Hanı*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi, XXIV (1970), s. 93-130.

Eyice, S. (1975). "*Anadolu'da Karamanlıca Kitabeler*", Belleten, cilt: XXXIX, sayı: 153, T.T.K. yayınları.

Eyice, S. (1975). *These "Bertrandon de la Baroquiere ve Seyahatnamesi (1432-1433)"*, İslam Tetkikleri Enstitüsü Dergisi, Cild: VI, İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi.

Eyice, S. (1977). *"Karl Teply, Die Kaiserliche Grossbotschaft an Sultan Murat IV. im Jahre 1628…"* Kitap tanıtımı, Belleten, Cilt 41, sayı:162, Ankara, s.405-416

Eyice, S. (1977). *"Kritobulos ve Eseri"*, *KAM*, VI/3, s. 12-21. Ekrem Hakkı Ayverdi, Osmanlı Mimarisinde Fatih Devri, c. 4, s. 579

Eyice, S. (1977-1978). *"Tarihte Küçükçekmece".* Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi, s. 57-122.

Eyice, S. (1984). *Ayasofya*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Eyice, S. (1988). *İstanbul'da Bizans imparatorlarının Sarayı: Büyük Saray, Sanat Tarihi Araştırmaları Dergisi,* Arkeoloji-Prehistorya-Önasya Epigrafi-Antropoloji-Müzik-Tiyatro Teoloji- Folklor, Cilt 1 Sayı:3 Eylül, S.3-36.

Eyice, S. (1991). *Ayasofya*, TDV İslam Ansiklopedisi, S. 206-210.

Eyice, S. (1994). *Dernschwam de Hradiczin Hans*. TDVİA, (c. IX, s. 182-183). İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları.

Eyice, S. (2006). *Tarih Boyunca İstanbul*, İstanbul: Etkileşim Yayınları.

Eyice, S. (2007). *Bizans Devrinde Boğaziçi*, İstanbul: Yeditepe Yayınları

Eyice, S. (2009). *Eski İstanbul'dan Notlar*, İstanbul: Küre Yayınları. S.66-69

Eyice, S. (2019). *Elçi Hanı*, TDV, İslam Ansiklopedisi 11. Cilt, S.15-18.

Faroqhi, S. (1999*). Approaching Ottoman History*. An Introduction to the Sources, Cambridge.

Faroqhi, S. (2004). *Osmanlı İmparatorluğu ve Etrafındaki Dünya*, çeviri: Ayşe Berktay, İstanbul: Kitap Yayınevi.

Freely, J. & Çakmak, A. (2005). *İstanbul'un Bizans Anıtları*, çev. Gülru Tanman, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Freshfield, E. H. (1574). *Notes on a Vellum Album containing some original sketches of public buildings and monuments, drawn by a German artist who visited Constantinople in 1574*. Cambridge University, Trinity College Library.

Gerlach, S. (2006). *Türkiye Günlüğü 1573-1576, 1. Cilt, 1577-1578, 2.Cilt*, Editör: Kemal Beydilli, Çeviri: Türkis Noyan, İstanbul: Kitap Yayınevi.

Goodwin, G. (2008). *Yeniçeriler,* Çev. Derin Türkömer, İstanbul: Doğan Egmont Yayınevi.

Göyünç, N. (1963). *"Salomon Schweigger ve Seyahat-nâmesi",* Tarih Dergisi (İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi), Sayı: 17/18, Sayfa 119–140.

Göyünç, N. (1984). *Herberstein Baronu Adam'm İstanbul'a elçilik seyahati. Zitvatorok Barışı'na bir katkı*, Osmanlı Araştırmaları IV, The Journal Of Ottoman Studies, Cilt 04, Sayı 04, s.340-342.

Göyünç, N. (1987). *"16. Yüzyılda Avrupada Türk İmajı",* I. Uluslararası Seyahatnamelerde Türk ve Batı İmajı Sempozyumu, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, s.91-97.

Gurlitt, C. (1912). *Die Baukunst Konstantinopels,* Verlag von Ernst Wasmuth, Berlin.

Gyllius, P. (1997). *İstanbul'un Tarihi Eserleri*, Latinceden çeviren: Erendiz Özbayoğlu, İstanbul: Eren Yayıncılık, s.185-188

Hammer, F. V. J. (1822). *Constantinopolis und der Bosporos*, Erster Band, I. Pesth, Hartleben's Verlag, I.

Hammer, F. V. J. (1836). *Geschichte des Osmanischen Reiches,* Pesth, C. A. Hartleben**.**

Heberer, M. (2003). *Brettenli Michael Heberer'in Anıları 1585-1588, 'Osmanlı'da Bir Köle'*, çeviri: Türkis Noyan, İstanbul: Kitap Yayınevi

İnalcık, H. (2001). *"İstanbul (Türk Devri)",* DİA, C. XXIII, İstanbul: İslam Araştırmaları Merkezi, s. 220-239.

İnalcık, H. (2003). *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600*), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

İnalcık, H. (2008). "Osmanlı "Frengistan'ı: Galata", Makaleler II, Ankara: Doğu Batı Yayınları, s.199-202.

İnalcık, H. (2019). *İki Karanın Sultanı, İki Denizin Hakanı Kayser-i Rum Fatih Sultan Mehemmed Han,* İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Janin, R. (1964). *Constantinople Byzantine*. Développement urbain et répertoire topographique. Arch. De l'Orient chrétien 4a. Paris.

Jireček, C. J. (1877). *Die Heeresstrassen von Belgrad nach Constantinopel und Die Balkanpaesse*. Prag: Verlag von F. Tempsky.

Karakoç, İ. (1999). *"Yabancıların Hatıralarında Osmanlı İmparatorluğu ve Yabancı Yazarların Osmanlılarla İlgili Olarak Türkçe'de Yayımlanmış Anıları Üzerine Bir Bibliyografya Denemesi"*, Osmanlı, c. IX, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, s. 94-99.

Kaya, D. (2022). *Küçükçekmece Kültür Varlıkları Envanteri*, İstanbul: Küçükçekmece Belediyesi Kültür Yayınları, s.179-185.

Kayra, C. (1990). *İstanbul Haritaları, Orta Çağ'dan Günümüze*, İstanbul: Türkiye Sınai Kalkınma Bankası.

Kiepert, H. (1887). *Hans Dernschwam's orientalische Reise, 1553-1555 aus Handschriften im Auszuge mitgetheilt von H. Kiepert*, Braunschweig: Friedrich Vieweg und Sohn.

Koçu, R. E. (1964). *Yeniçeriler*, res. Sabiha Bozcalı, İstanbul: Koçu Yayınları.

Kömürciyan, E. Ç. (1952). *İstanbul Tarihi, XVII. Asırda İstanbul*, nşr. H. Andreasyan, İstanbul, s. 77r.

Kuban, D. (1996). *İstanbul Bir Kent Tarihi Bizantion, Konstantinopolis, İstanbul,* çev. Zeynep Rona, İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı.

Kubilay, A. Y. (2009). *İstanbul Haritaları 1422-1922*, İstanbul: Denizler Kitabevi.

Kuran, A. (1986). *Mimar Sinan,* İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları

Kuran, N. (2023). *Osman Bey ve Ailesi, Bir Semte Adını Veren Osmanlı Aydını, Büyükdedem, Matbaacı, Hattat, Başmabeyinci*, İstanbul: Türkiye İş Bankası.

Kuzucu, H. (2023). *Racine, Molière, Fuzelier, Voltaire ve Scott'un Eserlerinde: Turquerie,* Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi, 6(2), s.20-31.

Kütükoğlu, S. M. (1998). *Tarih araştırmalarında Usul*, İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı:27.

Lajtar, A. (2000). *Die Inschriften von Byzantion*, Teil I, Band 58, Dr. Rudolf Habelt GMBH, Bonn, s.44

Lewis, B. (1970). *Modern Türkiye'nin doğuşu* (Çev. Metin Kıratlı), Ankara, 27.

Löschburg, W. (1998). *Seyahatin Kültür Tarihi*, Çev. Jasmin Traub, Ankara: Dost Kitabevi.

Lubenau, R. (2012). *Reinhold Lubenau Seyahatnamesi, (Osmanlı Ülkesinde, 1587 - 1589) (2 Cilt Takım)*, ed. W. Sahm, Çeviri: Türkis Noyan, İstanbul: Kitap Yayınevi.

Mango, C. (1965). *"Constantinopolitana,"* Jahrbuch des Deutschen Archaeologischen Instituts, no. 80.

Mango, C. (1993). *Studies on Constantinople*, Variorum Reprints, London.

Mango, C. (2006). *Bizans Mimarisi*. Rekmay Ltd., İstanbul.

Mantran, R. (1990). *17. yüzyılın ikinci yarısında İstanbul, Kurumsal, İktisadi, Toplumsal Tarih Denemesi, (Cilt 1, Cilt 2).* (Çev: M. A. Kılıçbay ve E. Özcan,), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Mantran, R. (1991). *XVI. ve XVII. Yüzyılda İstanbul'da Gündelik Hayat*, İstanbul: Eren Yayıncılık.

Mansel, P. (2023). *Konstantiniyye, Dünyanın Arzuladığı Şehir 1453-1924*, Türkçesi: Şerif Erol, İstanbul: Alfa Yayınları.

Melman, B. (1992). *Women's Orients, English Women and the Middle East 1718-1918, Sexuality, Religion and Work*, Londra: Basingstoke, Macmillan.

Mordtmann, A. (1895). *Eine deutsche Botschaft in Konstantinopel anno 1573-1578*, Mitteilungen des Deutschen Exkursions-Klubs, IIaIIer'sche Buchdruckerei.

Mordtmann, J. H. (1913). *Constantinople* Encyl. De I'Islam

Mumcu, A. (1987). *"Almanca Yazılmış Seyahatnameler ve Bu Türe Giren Eserlerin Tanıtımı Konusunda Konuşma",* I. Uluslararası Seyahatnamelerde Türk ve Batı İmajı Sempozyumu, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, s.83-91.

Nalçacı, N. N. (2010). *İstanbul'un Tarihsel Kaynakları Olarak Seyahatnameler,* Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, Cilt 8, Sayı 16, s. 523-562.

Necipoğlu, G. (1997). *The Suburban Landscape of Sixteenth-Century İstanbul As A Mirror Of Classical Ottoman Garden Cultre, Gardens in The Time of The Great Muslim Empires,* Brill, s.32-71.

Oberhummer, E. (1902). *Konstantinopel unter Suleiman dem Grossen aufgenommen im Jahre 1559 durch Melchior Lorichs aus Flensburg,* Münih.

Orkun, H. N. (1994). *Eski Türk Yazıtları,* Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: 529

Ortaylı, İ. (1972). *Bazı 16. Yüzyıl Alman Seyahatnamelerindeki Türkiye Şehir ve Köylerine Ait Bilgiler Üzerine*. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, c. XXVII (4), s. 135-159.

Ortaylı, İ. (1987). *"19. Asırdan Zamanımıza Hindistan Üzerine Türk Seyahatnameleri"*, AÜSBF Dergisi, c. 47.

Ortaylı, İ. (1987). *"Türkler Hakkında Yazılmış Seyahatnameler",* I. Uluslararası Seyahatnamelerde Türk ve Batı İmajı Sempozyumu, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, s.115-132.

Ortaylı, İ. (1994). *Levantenler*, Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, İstanbul: Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Yayınları, s. 204-207.

Ortaylı, İ. (2006). *Osmanlı'yı yeniden keşfetmek,* İstanbul: Timaş Yayınları.

Özcan, A. (1994). *"Etmeydanı"*, DİA, C 11, İstanbul: DİA Yay, s. 497-498.

Poole, R. J. (2011). *Das Hamam: Architektur der Verführung und sakraler Übergansort,* Badende, hrsg. Andrea Oberndorfer und Michaela Schwarzbauer, Universitaetsverlag, Winter Heidelberg. (29-56)

Popović, M. S. (2012). *Die Rezeption Der Religionsgemeinschaften Des Osmanischen Reiches In Der West- Und Mitteleuropäischen Reiseliteratur Des 15. Und 16. Jahrhunderts,* Kraków: Jagiellonian University-Jagiellonian University Press, Zeszyty naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace historyczne,

Reddig, F. W. (1990). *Reise zum erzfeind der Christenheit: der humanist Hans Dernschwam in der Türkei (1553-1555),* Pfaffenweiler: Centaurus-Verlagsgesellschaft, XI, 163 s.

Reyhanlı, T. (1989). *Nicolas de Nicolay'ın Türkiye Seyahatnâmesi ve Desenleri,* Erdem Atatürk Kültür Merkezi Dergisi, Cilt: 5 Sayı: 14, s: 571 – 617.

Riecke, J. (2014). *Hans Dernschwam's Tagebuch einer Reise nach Konstantinople und Kleinasien (1553/1555)* Yayınlayan Franz Babinger, yeni Almancaya çeviren Duncker & Humblot, Berlin.

Runciman, S. (1972). *Konstantinopolis Düştü*. çev. Derin Türkömer, Tarih Dizisi:19, İstanbul: Milliyet Yayın Ltd. Şti. Yayınları.

Sakaoğlu, N. (2003). *Nasıl Bir Şehirde Yaşıyoruz: İstanbul'un Tarihi Kimliği*, İstanbul: İstanbul Büyük Şehir Belediyesi.

Sağlam, H. S. (2020). *Galata Kulesi'nin Ceneviz Dönemine Yönelik Bir Yeniden Değerlendirme.* Annual of Istanbul Studies 2, s. 53–80

Schiltberger, H. (1885). *Hans Schiltberger's Reisebuch*, Tübingen: herausgeg. von Valentin Langmantel.

Schneider, A. M. (1941). *Braende in Konstantinopel* "Byzantinische Zeitschrift" XLI, Einundvierzigster Band, Verlag und Drcuk von B.G. Teubner in Leipzig und Berlin, s.382-403.

Schweigger, S. (1986). *Zum Hofe des türkischen Sultans,* bearbeitet und herausgegeben von Heidi Stein, Leipzig: Brockhaus Verlag / Verlag Edition.

Schweigger, S. (2014). *Sultanlar Kentine Yolculuk (1578-1581),* Çeviri: Türkis Noyan, İstanbul: Kitap Yayınevi.

Schwob, A. (1987). *15. ve 16. Yüzyıllarda Almanca Seyahatnamelerde ve Sefaretnamelerde İstanbul,* Graz, I. Uluslararası Seyahatnamelerde Türk ve Batı İmajı Sempozyumu Belgeleri, No: 221, No:6, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.

Setton, K. (1978). *The Papacy and The Levant (1204-1571)*: (Vol. II). Philadelphia: The American Philophical Society.

Soysal, A. (1997). *Anadolu Feneri, "Tarihten Gelen Işık*", İstanbul: Denizler Kitapevi

Spry, W. J. J. (1895). *Life on the Bosphorus doings in the City of the Sultan Turkey past and present*, London.

Strzygowski, J. (1893). *Die Saule des Arkadius in Konstantinopel*, Jahrbuch des Deutschen Archaologischen İnstituts, 8, İstanbul, s.230-249.

Sunar, M. M. (2013). *"XVIII. Yüzyıl ve XIX. Yüzyıl Başları Yeniçeri Kışlaları Üzerine Bir Değerlendirme", Yeni Bir Askerî Tarih Özlemi Savaş, Teknoloji ve Deneysel Çalışmalar,* Yayına Haz. Kahraman Şakul, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, s. 252-276.

Sunar, M. M. (2015). *"İstanbul'da Yeniçeri Mekânları: Eski ve Yeni Odalar",* Antikçağdan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi, C II, İstanbul, s. 191-197.

Tekin, E. C. (2017). *Avrupalı Seyyahların Bakış Açısından Osmanlı'da Kitap ve Kütüphane Kültürü (1453-1699),* Yayınlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Bilgi ve Belge Yönetimi Anabilim Dalı.

Teply, K. (1969). *"Nemçe İmparatorlarının İstanbul'a Yolladığı Elçi Heyetleri ve Bunların Kültür Tarihi Bakımından Önemli Tarafları",* çev. Bekir Sıtkı Baykal, Tarih Araştırmaları Dergisi, VII, sayı:12-13, Ankara, s.247-263.

Teply, K. (1976). *Die kaiserliche Grossbotschaft an Sultan. Murad IV. im Jahre 1628 - des Freiherrn. Hans Ludwig von Kuefsteins Fahrt zur Hohen Pforte, (= 1628 yılında Sultan IV. Murad'a İmparatorluk Büyük elçisinin gidişi - Freiherr Hans Ludwig von Kuefstein'in Bâbıâliye seyahati*), Wien: Verlag A. Schendl

Togan, Z. V. (1950). *Tarihte usul*. İstanbul: İ. Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları.

Touati, H. (2004). *Orta Çağ'da İslam ve Seyahat*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Tunay, M. İ. (1989). *İstanbul'da Bizans San'atı,* Tarih Boyunca İstanbul Semineri, 29 Mayıs-1 Haziran 1988, Bildiriler, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi, İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi, s.139-154.

Türkoğlu, S. (2002). *Ayasofya'nın Öyküsü*, İzmir: Yazıcı Basım.

Ünsal, B. (1963). *"Topkapı Sarayı arşivinde bulunan mimari planlar üzerine",* Türk San'atı Tarihi Araştırma ve İncelemeleri, C.I, İstanbul: Berksoy Matbaası, s.168-197.

Ünver, A. S. (1976). *"Yeniçeri Kışlaları*". Belleten, XL (160), s.589-594.

Walsh, R. (1838). *A residence et Constantinople during a period including the commencement, progress and termination of the Greek and Turkish revolutions,* London.

Werner, A. (2011). *Crailsheimli Adam Werner, Padişahın Huzurunda Elçilik Günlüğü, 1616-1618*. Çeviri: Türkis Noyan, İstanbul: Kitap Yayınevi.

Wiener, W. M. (2001). *Bildlexikon zur Topographie Istanbuls, İstanbul'un Tarihsel Topografyası, 17. Yüzyıl Başlarına Kadar Byzantion-Konstantinopolis-İstanbul,* İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Wild, J. (1964). *Reysbeschreibung eines Gefangenen Christen Anno 1604,* (*Bir Hristiyan mahkûmun hatıraları*) hrsg. v. Georg A. Narciß, bearb. v. Karl Teply, Stuttgart, Almanya.

Wratislaw, W. (1981). *Baron Wenceslaw Wratislaw'ın Anıları; 16. Yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu'ndan Çizgiler*, Çev. M.Süreyya Dilmen, İstanbul: Karacan Yayınları.

Vasiliev, A.A. (1943). *Bizans İmparatorluğu Tarihi*, Çev. Arif Müfit Mansel, Ankara: Maarif Vekaleti Yayınları.

Yavuz, M. F. (2013). *Kyaneai Kayasını Ziyaret Eden Batılı Seyyahlar, Diplomatlar ve Kaya Üzerindeki Sunak&Yazıt,* İstanbul Araştırmaları Yıllığı, Annual of İstanbul Studies, İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Yayınları 22, No.2, ISSN 2147-2068, s.7-21.

Yenal, E. (1986). *Karşılaştırmalı Tarihsel Perspektivde (1453-1923) Osmanlı Başkenti ile İlgili Batı Kaynaklarından Seçilmiş Bir Kaynakça Denemesi*, İstanbul: Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu.

Yerasimos, S. (1991). *Les Voyageurs Dans L'Empire Ottoman (XIV-XVI Siécles), Imprimerie de la Société Turque D'Histoire,* Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Yılmaz, Ö. (2013). *Osmanlı Şehir Tarihleri Açısından Yabancı Seyahatnamelerin Kaynak Değeri,* Tarih İncelemeleri Dergisi XXVIII / 2, s.587-614.

Yücel, E. (1969). *"Büyükçekmece'de Türk Eserleri"*, Vakıflar Dergisi, S. 9, Ankara, s. 95-106.

İBB Kurumsal CBS Web Uygulaması

Url-1< *https://islamansiklopedisi.org.tr/ibn-fadlan*> erişim tarihi 15.01.2023.

Url-2< *https://istanbulkitapligi.org.tr/kitaplar/*> erişim tarihi 21.05.2024.

Url-3< *http://www.deutsche-biographie.de/pnd118898884.html*> erişim tarihi 15.09.2023.

Url-4< *https://www.digitale-sammlungen.de/de/view/bsb11055600?page=,1*> erişim tarihi 16.04.2024.

Url-5<*https://www.deutsche-biographie.de/sfz79719.html)*> erişim tarihi 16.04.2024.

Url-6<*https://digi.ub.uni-heidelberg.de/diglit/schweigger1608/0001/thumbs*> erişim tarihi 16.04.2024.

Url-7< *https://digital.slub-dresden.de/werkansicht/dlf/20434/2*> erişim tarihi 20.04.2024.

Url-8< *https://www.digitale-sammlungen.de/en/view/bsb10200069?page=,1* > erişim tarihi 26.04.2024.

Url-9<*https://www.dilibri.de/id/455924* > erişim tarihi 20.04.2024.

Url-10<*https://www.deutsche-biographie.de/sfz85508.html*> erişim tarihi 21.04.2024.

Url-11<*https://digitale.bibliothek.uni-halle.de/id/96192* > erişim tarihi 21.04.2024.

Url-12< *https://www.digitale-sammlungen.de/de/view/bsb10625255?page=6,7* > erişim tarihi 17.04.2024.

Url-13<
https://www.academia.edu/34109557/Unutulan_Bir_Sinema_Mabedi_%C3%87emberlita%C5%9F_%C5%9Eafak_Sinemas%C4%B1?auto=download > erişim tarihi 06.12.2023.

Url-14
<*https://digital.onb.ac.at/RepViewer/viewer.faces?doc=DOD_56287&order=1&view=SINGLE*> erişim tarihi 29.11.2023.

Url-15<
https://digital.onb.ac.at/RepViewer/viewer.faces?doc=DTL_7950321&order=1&view=SINGLE > erişim tarihi 29.11.2023.

Url-16 < *http://digital.library.yale.edu/digital/collection/rebooks/id/174265*> erişim tarihi 30.11.2023.

Url-17 < *https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b530603599#* > erişim tarihi 29.11.2023.

Url-18
<*https://www.davidrumsey.com/luna/servlet/detail/RUMSEY~8~1~325826~90094723#* >erişim tarihi 29.11.2023.

Url-19<https://www.uskudar.bel.tr/tr/main/erehber/mektepler/46/rustem-pasa-sibyan-mektebi/789> erişim tarihi 02.01.2024.

Url-20 *<https://digital.ub.uni-duesseldorf.de/ms/content/titleinfo/2311231* > erişim tarihi 07.02.2024.

Url-21<*https://kulturenvanteri.com/yer/?p=69279.*> erişim tarihi 07.02.2024.

Url-22< *https://www.dipnotsanat.com/istanbulun-tarihi-belgeleri-rum-ortodoks-kiliseleri/* >erişim tarihi 07.02.2024.

Url-23< https://trinitycollegelibrarycambridge.wordpress.com/2015/12/11/views-of-constantinople-the-freshfield-album-online/ > erişim tarihi 10.10.2024.

Url-24<
https://digital.onb.ac.at/RepViewer/viewer.faces?doc=DTL_6494297&order=1&view=SINGLE>

Url-25<https://www.ayasofyacamii.gov.tr/Pdf/Ayasofya.pdf > erişim tarihi 10.10.2024.

Url-26<*https://www.gutenberg.org/files/830/830-h/830-h.htm#linknoteref-31* > erişim tarihi 01.01.2024.

Url-27< https://topostext.org/work/619 > erişim tarihi 01.01.2024.

Url-28<*https://www.deutsche-digitale-bibliothek.de/item/77EJ6JPSPT5M2EYRURHKTU2WDDBUTAH6?isThumbnailFiltered=true&query=Symplegades&viewType=list&rows=20&offset=0&hitNumber=1* > erişim tarihi 26.12.2023.

Url-29<*https://www.deutsche-digitale-bibliothek.de/item/EN5X2FDLJBXLAO7A6A46YSVRBHSPV74T?isThumbnailFiltered=true&query=Symplegades&rows=20&offset=0&viewType=list&hitNumber=6*> erişim tarihi 26.12.2023.

Url-30<

https://www.davidrumsey.com/luna/servlet/detail/RUMSEY~8~1~320949~90090217:Tome-V--No--9-Pag--22--Bosphore-de-?sort=pub_list_no_initialsort%2Cpub_list_no_initialsort%2Cpub_date%2Cpub_date&qvq=w4s:/where%2FTurkey;q:Henri%20Abraham%20Chatelain;sort:pub_list_no_initialsort%2Cpub_list_no_initialsort%2Cpub_date%2Cpub_date;lc:RUMSEY~8~1&mi=3&trs=16 > erişim tarihi 30.12.2023.

Url-31<*https://archive.org/details/gri_33125014634451* > erişim tarihi 26.12.2023.

Url-32<*https://kulturenvanteri.com/tr/yer/pompei sutunu/#17.1/41.233986/29.115025)* >erişim tarihi 05.01.2024.

Url-33< *https://www.davidrumsey.com/luna/servlet/detail/RUMSEY~8~1~300625~90071754:fol--370b-City-of-Constantinople?sort=pub_list_no_initialsort%2Cpub_list_no_initialsort%2Cpub_date%2Cpub_date&qvq=w4s:/where%2FTurkey%2FIstanbul%2B(Turkey);q:piri%20reis;sort:pub_list_no_initialsort%2Cpub_list_no_initialsort%2Cpub_date%2Cpub_date;lc:RUMSEY~8~1&mi=0&trs=2* > erişim tarihi 05.01.2024.

Url- 34<

https://www.davidrumsey.com/luna/servlet/detail/RUMSEY~8~1~332564~90101050 > erişim tarihi 05.01.2024.

Url-35<*https://digitalcollections.universiteitleiden.nl/view/item/1276811* > erişim tarihi 29.11.2023.

Url-36<*https://www.ntv.com.tr/galeri/turkiye/1602-yillik-sutun-restore-edilecek,zN4NApM29UOJvDiY5QQOyQ/KQwA9InhX06IR8pV4DpnGA* > erişim tarihi 10.03.2024.

EKLER

EK-1: Genel Bibliyografya Çalışmaları-Batı Kaynaklarında Seyahatnameler

EK-2: Çalışma Kapsamındaki Alman Seyyahlar ve Seyahatnameleri

EK-3: Çalışma Kapsamına Dâhil Edilmeyen Alman Seyyahlar ve Seyahatnameleri

EK-4: Çalışma Kapsamına Dâhil Edilmeyen Alman Seyyahlar ve Seyahatnameleri (Yazma)

EK-5: Alman Seyyahların Gözüyle İstanbul'un Kaybolan Mimarisi Bilgi Paftası

EK-6: Elçi Hanı Bilgi Paftası

EK-7: Seyyahların Anlatımıyla İstanbul'daki Kervansaraylar Bilgi Paftası

EK-8: Rüstem Paşa Kervansarayı Bilgi Paftası (Üsküdar)

EK-9: Süleyman Paşa Kervansarayı Bilgi Paftası

EK-10: Abdüsselam Çelebi Kervansarayı Bilgi Paftası (Küçükçekmece)

EK-11: Sarây-ı Atîk-i Âmire (Eski Saray) Bilgi Paftası

EK-12: Rüstem Paşa Sarayı (Ayşe Sultan Sarayı) Bilgi Paftası

EK-13: Yeniçeri Kışlası Bilgi Paftası

EK-14: Arslanhane (Bizans Kilisesi) ve Büyük Saray Bilgi Paftası

EK-15: Karaman Kilisesi (Hagios Konstantinos Kilisesi) Bilgi Paftası

EK-16: Ayasofya Atriumu ve Tali Yapıları Bilgi Paftası

EK-17: Pompeius Sütunu Bilgi Paftası

EK-18: Arkadios Sütunu Bilgi Paftası

EK-19: Karabâli Bahçesi Bilgi Paftası

EK-20: Seyyahların Anlatımıyla İstanbul Evleri Bilgi Paftası

EK-21: Seyyahların Anlatımıyla İstanbul Hamamları Bilgi Paftası

EK-22: Rhegion Antik Kent (Küçükçekmece) Bilgi Paftası

EK-1: Genel Bibliyografya Çalışmaları-Batı Kaynaklarında Seyahatnameler

BİBLİYOGRAFYA ÇALIŞMALARI- BATI KAYNAKLARINDA SEYAHATNAMELER	
1	**Yerasimos, S.** (1991). Les Voyageurs Dans L'Empire Ottoman (XIV-XVI Siécles), Imprimerie de la Société Turque D'Histoire, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
	*14.-16.yüzyılın sonuna kadar Osmanlı topraklarına çeşitli maksat ve nedenlerle ayakbasan ve toplumun değişik kesitlerinden gelen "seyyahların" sayısını-seyahatname literatürünü sunar.Ayrıca seyyahların sosyo -politik statüleri, kısa özgeçmişleri, yazma veya tercümeleri ile eserlerinin isimleri, yayın tarihleri, Osmanlı ülkesinde bulundukları tarihleri, takip ettikleri güzergâhları ve coğrafi yer adlarını verir. *Yerasimos'un kaydettiği 450 seyahatnamenin 136'sı İtalyan, 80'i Alman, 43'ü Fransız, 34'ü İngiliz, 18'i Portekiz, 16'sı İsveç 15'i Dalmaçya kaynaklıdır.
2	**Müller, R.C.** (2006). Prosopographie der Reisenden und Migranten ins Osmanische Reich (1396-1611), Leipzig: Eudora-Verlag.
	*Almanca ve Latince hazırlanan ve 1396-1611 senelerinde Osmanlı Devleti topraklarında seyahat edenlerin listelendiği alfabetik bibliyografyadır. 10 cilt halinde hazırlanan ve her maddede seyyahın kısaca biyografik bilgisini, seyahat sebebini, kaldığı süreyi ve varsa çağdaşı başka seyyahlarıda kaydeden Müller, madde sonunda seyyah hakkında yararlandığı kaynakları da ekler.
3	**Borromeo, E.** (2007). Voyageurs Occidentaux dans l'Empire Ottoman (1600-1644). Inventaire des Récits et Étude sur les Itinéraires, les Monuments Remarqués et les Populations Rencontrées (Roumélie, Cyclades, Crimée), "Passé Ottoman, Présent Turc", Paris: Maisonneuve & LaroseIFEA, c. 2.
	*Elisabetta Borromeo'nın 1600-1644 senelerini kapsayan ve Osmanlı İmparatorluğu'na gelen batılı seyyahları tasnif eden iki ciltlik bibliyografyası.
4	**Cox, E.G.** (1935). A Reference Guide to the Literature of Travel, Washington: University of Washington.
	*Cox'un 1935 senesinde tamamladığı bu çalışması gezi edebiyatı kapsamında Birleşik Krallık'ta yayımlanmış ve müellifin ulaşabildiği tüm eserleri tasnif etmiştir. Üç cilt halinde hazırlanan çalışmada, listelenen eserlerin ilk baskı tarihi, yeri, başka dilden İngilizceye aktarılmış sabunu belirten bir ibare, metnin bir özeti madde künyelerine yerleştirilmiştir. Cox, ilk baskıda 1800 yılına kadar basılmış eserlere yer veren bir bibliyografya tertiplemiş, ilk bölümünde gezi edebiyatı ile ilgili önemli çalışmaları ve koleksiyonları listeleyen müellif, seyahat edilen yerleri Eski Dünya-Yeni Dünya diye ayırmıştır.

BİBLİYOGRAFYA ÇALIŞMALARI- BATI KAYNAKLARINDA SEYAHATNAMELER	
5	**Afyoncu, E.** (2009). Tanzimat Öncesi Osmanlı Tarihi Araştırma Rehberi, İstanbul: Yeditepe Yayınevi.
	*Erhan Afyoncu'nun çalışmasının ikinci bölümünü oluşturan ve seyyahların milliyetine göre kronolojik olarak tasnif edilip özetlendiği Osmanlı Tarihi'nin yabancı kaynakları listesi bulunmaktadır.
6	**Yenal, E.** (1986). Karşılaştırmalı Tarihsel Perspektivde (1453-1923) Osmanlı Başkenti ile İlgili Batı Kaynaklarından Seçilmiş Bir Kaynakça Denemesi, İstanbul: Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu.
	*Engin Yenal sadece Osmanlı Devri İstanbul'unun çeşitli kaynaklarını listelemiştir.
7	**Kornrumpf, H. J.** (1973). Osmanische Bibliographie mit Besonderer Berucksichtigung der Türkei in Europa, Leiden E. J. Brill.
	*İstanbul'a yolu düşen seyyahların künyeleri bulunmaktadır. Hem konulara göre sistematik hem de alfabetik olarak hazırlanmış bu çalışmada aynı zamanda hazırlanmış bibliyografya ve katalog çalışmalarının bir listesini de bulmak mümkündür.
8	**Göllner, C.** (1961). Turcica – Die europäischen Türkendrucke des 16. Jahrhunderts (16. Yüzyılda Avrupa'da Türkler ile İlgili Yayınlar), I, (1501-1550)
	*Yazar, Avrupa'da XVI. Yüzyılda Türkler hakkında yapılan yayınların yıllara, şehirlere ve dillere göre dağılımını inceleyen bir araştırma kaleme almıştır.
9	**Mantran, R.** (1991). XVI ve XVII. Yüzyılda İstanbul'da Gündelik Hayat. (M. Ali Kılıçbay, Çev.). İstanbul: Eren Yayıncılık.
	*Çalışma sadece bir literatür taramasıdır, açıklama ya da değerlendirme içermez.
10	**Eyice, S.** (1997). İstanbul / Tarihi Eserler. MEBİA (c.V/2, s.1214/137-144). Eskişehir: A Ü Güzel Sanatlar Fakültesi Yayınları.
	*Çalışma sadece bir literatür taramasıdır, açıklama ya da değerlendirme içermez.
11	**Tayanç, M. M.** (1972). Türkiye İle İlgili Seyahatnameler II. Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, 58, 39-42.
	*Çalışma sadece bir literatür taramasıdır, açıklama ya da değerlendirme içermez.

BİBLİYOGRAFYA ÇALIŞMALARI- BATI KAYNAKLARINDA SEYAHATNAMELER	
12	**Mantran, R.** (1990). 17. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul. (M. Ali Kılıçbay ve E. Özcan, Çev.).I-II. Ankara: Türk Tarih Kurumu
	*Bütün 17. Yüzyıl seyahatnamelerini gözden geçirmiş olmamakla birlikte, burada bunların mümkün olduğu kadar tam bir listesi verilmeye çalışılmıştır.
13	**Karakoç, İ.** (1999). Yabancıların Hatıralarında Osmanlı İmparatorluğu ve Yabancı Yazarların Osmanlılarla İlgili Olarak Türkçe'de Yayınlanmış Anıları Üzerine Bir Bibliyografya Denemesi. Osmanlı (c.IX,s.94-99). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
	*İrfan Karakoç'un makalesi sadece Türkçe tercümeleri olan seyahatnameleri içermektedir.
14	**Göyünç, N.** (1999). 16. Yüzyılda Avrupa'da Türkler ile İlgili Yayınlar. Cogito (Osmanlılar Özel Sayısı), 19, 313-319.
	*Romen tarihçinin bibliyografyasında, bir eserin muhtelif baskı ve tercümelerininde dahil olduğu 2463 kitap ismi kaydettiğini bildirir. Yazara göre bu rakam henüz keşfedilmiş Amerika hakkındaki kitap sayısının iki katına karşılık gelmektedir.
15	**Luther, M. U.** (1989). Historical Route Network of Anatolia (İstanbul-İzmir-Konya), 1550'sto1850's, A Methodological Study.
	*Kaynakları arasında yer alan seyyahların takip ettiği güzergâhlarıda incelediğinden yazar, verdiği bibliyografyada bazı seyahatnamelerin künyesi ile birlikte kısa tanıtıcı bilgiler de vermektedir.
16	**Çiğdemoğlu, S.** (1986). Ortaçağ, XVI., XVII., XVIII. Ve XIX. Yüzyıllarda Fransız Doğu Seyyahlarına Kısa Bir Bakış. Milli Kültür, 54, 46-54.
	*Sema Çiğdemoğlu'nun makalesi sadece Fransız seyyahlarının bir kısmını içermektedir.
17	**Kreiser, K.** (2008). Der Osmanische Staat 1300-1922, München, Oldenburg Wissenscharftverlag GmBH.
18	**Moran, B.** (1964). Türklerle İlgili İngilizce Yayınlar Bibliyografyası. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
19	**Pietro Amat di San Filippo**,"BibliografiaViaggiode Italiani"
	*İtalyan seyyahların sadece Levant ve Osmanlı bölgesine değil, farklı bölgelere yaptıkları seyahatlerin kayıtlarını vermektedir

BİBLİYOGRAFYA ÇALIŞMALARI- BATI KAYNAKLARINDA SEYAHATNAMELER	
20	**M. Vivien de St. Martin,** "Description Historique et Géographique de l'Asie Mineure"
	*Osmanlı coğrafyası dahil Asya'ya yapılan ziyaretlerin listesini ve kısa tanıtım bilgilerini bize sunmaktadır.
21	**Gilles Boucher de la Richarderie**, "Bibliothèque Universelle des Voyages"
	*Osmanlı topraklarına seyahat eden seyyahlar da dahil çok dilli bir seyyah listesini sunmaktadır.
22	**Weber, H. S.** (1952). Voyages and Travels in the Near East Made During the XIX Century: Being a Part of a Larger Catalogue of Works on Geography, Cartography, Voyages and Travels, in the Genadius Library in Athens, American School of Classical Studies at Athens.
	*Bu eserde yazar Yunanistan'da bulunan Gennadios Kütüphanesinde incelediği, 1801 tarihinden önce basılmış seyahat kitaplarını toplu halde listelemiştir. Bu eserlerin bir kısmıda Türk yönetiminin egemenliğindeki bölgelere yapılan seyahatnameleri kapsamaktadır.
23	**Lorga, N.** (1928).Une Vingtaine de Voyageurs Dans L'Orient Europeen, librairie j. gamber, Paris. **Lorga, N.** (1928). Les Voyageurs Français Dans l'Orient European , Published by Boivin & Cie J. Gamber.
	*Ünlü Osmanlı tarihçisi Nicolae Lorga'nın bu eserlerinde seyyahlar listesi ve kısa tanıtımlar verilmektedir.
24	**Bertele, T.** (2012). Venedik ve Kostantiniyye-Tarihte Osmanlı-Venedik İlişkileri, Kitap Yayınevi
	*Balyoslar ve diğer olağanüstü diplomatların listesi sunulmaktadır.
25	**Spuler, B.** (1957). Handbuch Der Orientalistik; Herausgegeben Von Bertold Spuler, Dritte Band Semitistik Paperback – January 1, German Edition
	*Bu eser özellikle doğu bilimci seyyahların listesinin çıkarılması için önemli bir kaynaktır.

BİBLİYOGRAFYA ÇALIŞMALARI- BATI KAYNAKLARINDA SEYAHATNAMELER	
26	**Ebersolt, J.** (1910). "Le Grand Palais de Constantinople et Le Livre Des Ceremonies, Paris.
	*Özellikle resim, sanat ve mimari tarih açısından önem taşıyan seyyahların bu konulardaki ilgileri ve çalışmaları anlatılmakta ve yararlanılan seyyahlar listelenmektedir.
27	**Kerr, R.** (1824). "A General History and Collection of Voyages and Travels, Arranged In Systematıc Order: Forming A Complete History of the Originand Progress of Navigation, Discovery, and Commerce, by Sea and Land.
	*Bu kitap, seyahatin tarihi gelişimini sunarken, seyahat kataloglarını, derlemelerini ve toplu eserlerini içermektedir. Bu kitap, seyahat yapacaklar için talimatlar ve el kitaplarının da bir listesini vermektedir.
28	**Hakluyt, R.** (1972). Voyages and Discoveries; The principal Navigatins Voyages, Traffiques and Discoveries of English Nation, Londra: Penguin Books.
29	**Lewis, B.** (1984). Doğuya Giden Bazı İngiliz Seyyahları, (E. Erdim ve S. Özbaran, Çev.). Tarih İncelemeleri Dergisi, II, 245-264.
	*Bernard Lewis yurtdışında hazırlanan bibliyografya denemelerinden bir kısmını makalesinde vermiştir

EK-2: Çalışma Kapsamındaki Alman Seyyahlar ve Seyahatnameleri

ALMAN SEYYAHLAR ve SEYAHATNAMELERİ (16-17. Yüzyıl)

SIRA	SEYYAH	YÜZYIL	İSTANBUL'DA BULUNDUĞU YIL	MESLEK	MİLLİYETİ	ORİJİNAL DİLİ	ESER ve KAYNAK	DİĞER TERCÜME	TÜRKÇE TERCÜME
1	**Benedict CURIPESCHITZ**	16	1530	Elçi Heyetinde latince tercümanı	Sloven	Almanca	Itinerarium : oder Wegrayss Küniglich Mayestät potschafft gen Constantinopel zudem Türkischen Keiser Soleyman. Anno 1530 / bearbeitet von Gerhard Neweklowsky, Klagenfurt: Wieser Verlag.	Itinerarium der Botschaftsreise des Josef von Lamberg und Niclas Jurischitz durch Bosnien, Serbien, Bulgarien nach Konstantinopel 1530: Aus einer gleichzeitigen Handschrift neu herausgegeben von Eleonore Gräfin Lamberg-Schwarzenberg / Benedict Curipeschitz; neuhrsg. von Eleonore Gräfin Lamberg-Schwarzenberg. Innsbruck: Wagner'schen Universitäts-Buchhandlung, 1910.	Benedickt Curipeschitz, 1530 yılında, Bosna, Sırbistan ve Bulgaristan üzerinden İstanbul'a giden Joseph von Lamberg ile Niclas Jurischitz'in Elçilik Günlüğü, çev. Özdemir Nutku, Türk Tarih Kurumu Yayınları II. Dizi, sayı:25, Ankara 1977
2	**Hans DERNSCHWAM**	16	1553-1555	Muhasebeci, Madenci, Seyyah, Elçi heyetinde görevli	Alman	Almanca	Hans Dernschwam's Tagebuch einer Reise nach Konstantinepol und Kleinasien (1553/55), Franz Babinger, Verlag: Duncker & Humblot, München und Leipzig, 1923	Hans Dernschwam, Erdely, Besztercebanya, Törökorzasgi utinapla. Közreadja Lajos Tardy, Budapest, 1984.	Dernschwam, H. (1992). İstanbul ve Anadolu'ya Seyahat Günlüğü. (Yaşar Önen, Çev.) Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
3	**Ogier Ghiselin de BUSBECQ**	16	1555-1562	İmparator I. Ferdinand'ın elçisi	Flaman asıllı Alman	Latince	İlk mektup: "O. G. de Busbecq, Itinera Constantinopolitanum et Amasianum ab Augerio Gislenio Busbequio ad Solimannum Turcarum Imperatorem C. M. oratore confecta. Eiusdem Busbequii de re militari contra Turcam instituenda consilium (Antwerpen 1581)." Mektupların tamamı: "Legationis turcicae epistolae quatuor, quarum priones duo ante aliquot annos in lucem prodierunt subnomine ltinera Constantinopolitanum et Amasianum, Paris 1589"	De Busbecq, O. G. (1926). Vier Briefe aus der Türkei, Wolfram von den Steinen, Verlag der Philosophischen Akademie, Erlangen; Life and Turkish letters of Ogier Ghiselin de Busbeq. (Translated by E.D. Foster and F.H.B. Daniels) Oxford: Clarendon Press, 1927.	Türk Mektupları Kanuni Döneminde Avrupalı Bir Elçinin Gözlemleri (1555-1560), Çeviri Derin Türkömer, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları
4	**Stephan GERLACH**	16	1573-1578	Elçilik heyetinde Protestan vaizi, Teolog	Alman	Almanca	Stephan Gerlachs deß Aeltern Tage-Buch der von zween glorwürdigsten römischen Kaysern, Maximiliano und Rudolpho ... an die Ottomannische Pforte zu Constantinopel abgefertigten und durch den Wohlgebohrnen Herrn Hn. David Ungnad ... zwischen dem Ottomanischen und Römischen Kayserthum ... glücklichst-vollbrachter Gesandtschafft , Franckfurth am Mayn: Zunner 1674		Gerlach, S. (2006). Türkiye Günlüğü 1573-1576, 1. Cilt, 1577-1578, 2.Cilt, Editör: Kemal Beydilli, Çeviri: Türkis Noyan, İstanbul: Kitap Yayınevi.
5	**Salomon SCHWEIGGER**	16	1578-1581	Elçilik Heyetinde Protestan Vaizi, Papaz	Alman	Almanca	Ein newe Reyssbeschreibung auss Teutschland Nach Constantinopel und Jerusalem… Mit hundert schönen newen Figuren in III unterschiedlichen Büchern. Auffs fleissigst eigner Person verzeichnet und abgerissen Durch Salomon Schweigger… Gedruckt und verlegt zu Nürnberg/durch Johann Lantzenberger. MDCVIII 1608	Salomon Schweigger, Ein Newe Reyssbeschreibung auss Teutschland nach Constantinopel und Jerusalem, von Rudolf Neck, Graz 1964; Zum Hofe des türkischen Su1tans, bearbeitet und herausgegeben von Heidi Stein, Leipzig: Brockhaus Verlag / Verlag Edition 1986	Sultanlar Kentine Yolculuk (1578-1581), Salomon Schweigger, Çeviri Türkis Noyan, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2004.

SIRA	SEYYAH	YÜZYIL	İSTANBUL'DA BULUNDUĞU YIL	MESLEK	MİLLİYETİ	ORİJİNAL DİLİ	ESER ve KAYNAK	DİĞER TERCÜME	TÜRKÇE TERCÜME
6	**Hans Jacob BREUNING**	16	1579	Seyyah	Alman	Almanca	Orientalische Reyß Deß Edlen unnd Vesten Hanß Jacob Breüning von und zu Buochenbach: so er selb ander in der Türckey, under deß Türckischen Sultans Jurisdiction und Gebiet, so wol in Europa als Asia unnd Africa, ohn einig Cuchium oder FreyGleit, benantlich in GriechenLand, Egypten, Arabien, Palestina, das Heylige Gelobte Land und Syrien, nicht ohne sondere grosse Gefahr, vor dieser zeit verrichtet ; Alles in Fünff underschiedliche Meerfahrten disponirt und abgetheylet, 1612		Breüning Seyahatnamesi Doğu Ülkelerine Yolculuk İstanbul 1579, Hans Jacob Breüning, çeviri: Türkis Noyan, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2020
7	**Michael HEBERER**	16	1585-1588	Seyyah, Esir	Alman	Almanca	Aegyptiaca servitus, das ist warhafte Beschreibung einer Dreyjahrigen Dienstbarkeit, So zu Alexandrien in Egypten ihren Anfang, und zu Constantinopel ihr Endshcaff genommen. Gott zu Ehren, und dem Nachsten zur Nachrichtung, in Drey unterschiedene Bücher aussgetheilet, und mit etlichen Kupfferstücken in Druck verfertiget. Durch Michael Heberer, Churfürstlicher Pfaltz Cantzley Registratorn, der solche in der Person aussgestanden. Mit zwo angehenckten Reisen, die er nach seiner Dienstbarkeit, in Vier Königreich, Böhen, Polen, Schweden, Dennermarckt, Auch nechstliegende Fürstenthumb und Seestaedt vollbracht, Heydelberg, 1610	Aegyptiaca Servitus / Michael Heberer von Bretten (1610), Graz : Akademische Druck u. Verlagsanstalt, 1967.	Heberer, M., 2003. Osmanlı'da Bir Köle: Brettenli Michael Heberer`in Anıları 1585-1588. T. Noyan(Çev), İstanbul: Kitap Yayınevi.
8	**Reinhold LUBENAU**	16	1587-1588	Seyyah, elçilik heyetinde eczacı	Avusturya	Almanca	Beshcreibung der Reisen des ehrenvesten, namhaften und volweisen Herren Reinholtt Lubenauen des Eltter Rahtsverwandten der loblichen Altenstadt Königsberk in Preussen so ehr in Jahr 1573 5 Aufugsti angefangen und anno 1589 den 17 Octobris glucklichen vollendet und in sechs Bucher getheilet, darinnen alle sein leben und Wandel, sowohl wie es im auf dieser Reise wunderlich ergangen, beschrieben zu Lob, Preus, Ehre und Danck dem ewigen, almechtigen, barmhertzigen Gott, dehr in wunderberlicher Weise auf dieser seiner Reise erhalten, beschutzet und beschirmet und widerumb frisch und gesundt in sein liebes Vaterlandt bracht hatt. Anno 1628 die 24 Februaris	Beschreibung der Reisen des Reinhold Lubenau, W. Sahm (Hrsg), Königsberg: Ferd. Beyers Buchhandlung, 1912/14	Reinhold Lubenau Seyahatnamesi, (Osmanlı Ülkesinde, 1587 - 1589) (2 Cilt Takım), İstanbul: Kitap Yayınevi, 2012
9	**Baron Wenceslaw WRATISLAW**	16	1591	Elçilik heyetinde görevli, Esir	Avusturya	Latince		Das Freiherrn von Wratislaw, Merkwürdige Gesantschaftsreise von Wien nach Konsttantinopel, Leipzig 1787; Adventures of Wratislaw Wencesias in Constantinople in 1591. (Translated from the Bohemian by A. W. Wratisiaw) London, 1862.	Baron Wenceslaw Wratislaw, Anılar; 16. Yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu'ndan Çizgiler, Çev. M.Süreyya Dilmen, İstanbul: Karacan Yayınları,1981.

SIRA	SEYYAH	YÜZYIL	İSTANBUL'DA BULUNDUĞU YIL	MESLEK	MİLLİYETİ	ORİJİNAL DİLİ	ESER ve KAYNAK	DİĞER TERCÜME	TÜRKÇE TERCÜME
10	**Maximilian BRANDSTETTER**	17	1608	Elçilik heyetinde görevli-Elçi Sekreteri	Avusturya	Almanca		Maximilian Brandstetter: Adam Freiherrn zu Herbersteins Gesandtschaftsreise nach Konstantinopel: Ein Beitrag zum Frieden von Zsitvatorok (1606), Karl Nehring (ed.), München: R. Oldenbourg, 1983. Südosteuropaeische Arbeiten 78, herausgegeben von Mathias Bernath; Maximilian Brandstetter, Utazás Konstantinápolyba, 1608–1609 (Kronosz könyvek, 6.) (Budapest, 2001).	Tercüme edildi.
11	**Johann WILD**	17	1611	Asker, Esir, Seyyah	Alman	Almanca	Neue Reysbeschreibung eines Gefangenen Christen : Wie derselbe neben anderer Gefährligkeit zum sibendem Mal verkaufft worden/ welche sich Anno 1604. angefangen/ und 1611. ihr end genommen/ Darinnen außführlich zu finden/ die Stätt/ Länder und Königreiche/ sampt deroselben Völcker/ Sitten und Gebräuch/ ... Insbesonderheit von der ... Walfahrt von Alcairo nach Mecha/ ... Item von der Statt Jerusalem/ ... von der Statt Constantinopel…1613	Wild, J. (1964). Reysbeschreibung eines Gefangenen Christen Anno 1604, Steingrüben Verlag Stuttgart, herausgegeben von Dr. Georg A. Narciss Bearbeitet nach dem durch Ludwig Lochner 1613 zu Nürnberg verlegten Erstdruck von Prof. Karl Teply, Germany	Tercüme edildi.
12	**Adam WERNER**	17	1616-1617	Elçilik heyetinde görevli-Elçi Sekreteri	Alman	Almanca	Wenner, Adam: Ein gantz new Reysebuch von Prag auß bis gen Constantinopel, Das ist: Beschreibung der Legation und Reise, welche von der Röm. Käys. auch zu Hungarn und Böheimb, [et]c. Königl. May. Matthia II. an den Türckischen Käyser Ahmet, den Ersten diß Namens ... nach Constantinopel, und die Oßmannische Porten abgeordnet, Nürnberg: Halbmayer 1622.	Werner, A. (1984). Tagebuch der Kaiserlichen Gesandschaft Nach Konstantinopel, 1616-1618, Karl Nehring.	Crailsheimli Adam Werner'in Elçilik Günlüğü, 1616-1618. İstanbul: Kitap Yayınevi, 2011
13	**Hans Ludwig von KUEFSTEIN**	17	1628-1629	İmparator II. Ferdinand'ın elçisi	Avusturya	Almanca	Karl Teply, Die kaiserliche Grossbotschaft an Sultan. Murad IV. im Jahre 1628 - des Freiherrn. Hans Ludwig von Kuefsteins Fahrt zur Hohen Pforte, (= 1628 yılında Sultan IV. Murad'a İmparatorluk Büyük elçisinin gidişi - Freiherr Hans Ludwig von Kuefstein'in Bâbıâliye seyahati) Verlag A. Schendl, Wien (1976),		Tercüme edildi.

EK-3: Çalışma Kapsamına Dâhil Edilmeyen Alman Seyyahlar ve Seyahatnameleri

ALMAN SEYYAHLAR ve SEYAHATNAMELERİ (16-17. Yüzyıl)

(ÇALIŞMA KAPSAMINA DAHİL EDİLMEYEN)*

SIRA	SEYYAH	YÜZYIL	İSTANBUL'DA BULUNDUĞU YIL	MESLEK	MİLLİYETİ	ORİJİNAL DİLİ	ESER ve KAYNAK	DİĞER TERCÜME	TÜRKÇE TERCÜME
1	**Friedrich SEİDEL**	16	1591	Elçilik heyetinde görevli, Eczacı, Esir	Alman	Almanca		Denkwürdige Gesantschaft an die Ottomanische Pforte, welche ehemals Herr Friedrich von Kreckwitz verrichtet, aufgesetzt und schriftlich hinterlassen von Friedrich Seidel, damals des Herrn Oratoris Apotheker, Görlizt 1711	Friedrich Seidel, Sultanın Zindanında & Osmanlı İmparatorluğu'na Gönderilen Bir Elçilik Heyetinin İbret Verici Öyküsü (1591-1596), çev. Türkis Noyan, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2010.
2	**Simon Reniger von RENİNGEN**	17	1649-65	Elçi, Seyyah	Alman	Almanca	Die Hauptrelation des kaiserlichen Residenten in Constantinopel Simon Reniger von Reningen, 1649-1666 / von Hauptmann Veltzé.		İstanbul'da Kaiser'in maslahatgüzârı (resident) olarak bulunan Simon Reniger von Reningen'in esas raporu, 1649-1666 / Alois Veltzé ; çeviren Mihin Lugal Eren.
3	**Samuel KIECHEL**	16	1588	Seyyah	Alman	Almanca	Kiechel, Samuel: Die Reisen des Samuel Kiechel, 1585 – 89, hrsg. von K. D. Haszler, Stuttgart : Literar. Verein, 1866		
4	**Johann Georg METZGER**	17	1650	Elçilik Katibi, Seyyah	Alman	Almanca	Reisebericht des Johann Georg Metzger über die Internuntiatur des Johann Rudolf Schmid zum Schwarzenhorn nach Konstantinopel 1649, Konstantinopel/Wien, 1650		
5	**Hermann Czernin von CHUDENİTZ**	17	1644	Elçilik heyetinde görevli, diplomat, asker	Avusturya	Almanca	Zweite Gesandtschaftsreise des Grafen Hermann Czernin von Chudenic nach Constantinopel im Jahre 1644, Neuhaus, Landfrass 1879. 171 S.	Petr Stepanek, "Correspondence and Diary Related to the Second Embassy of Count Hermann Czernin to Constantinople in 1644/1645", Archiv orientalni (Oriental Archive), 66 (1998)	

* Samuel KIECHEL; Hermann Czernin von CHUDENİTZ; "Milltelhoch deutsche" denilen orta zaman yüksek Almancasında yazılan bu seyahatnamelerin, günümüz Almancasına tercümesi olmadığı için çalışma kapsamından çıkarılmıştır.

* Friedrich SEİDEL; Seyahatnamesinde detaylı olarak Kara Kule'de yaşadığı esaret hayatını anlatmaktadır.

* Simon Reniger von RENİNGEN; Johann Georg METZGER; Seyahatnamesi sadece diplomatik rapor ihtiva etmektedir.

EK-4: Çalışma Kapsamına Dâhil Edilmeyen Alman Seyyahlar ve Seyahatnameleri (Yazma)

ALMAN SEYYAHLAR (16-17. Yüzyıl)
(YAZMA SEYAHATNAMELER)

SIRA	SEYYAH	YÜZYIL	İSTANBUL'DA BULUNDUĞU YIL	MESLEK	MİLLİYETİ	ORİJİNAL DİLİ	ESER ve KAYNAK
1	**Hans BREISSINGER**	16	1587-1589	Seyyah	Avusturya	Almanca	"In dem namen Gottes das Almechtigen im 1568 zog ich das erste mal in das landt zue hungeren. Dern Haus Österreich zu dinen wegen Beschitzung Das Christlichen glauben In eine vornem vestung und Bass das Neÿheissl oder Vywar auff ungerisch genant", Dresden, Sachssche Landesbibliothek, f. 171c, 16f.
2	**Paul Hannibal von ECKERSDORFF**	16	1570-1571	Katip	Alman	Almanca	"Reise nach Constantinoplel von Wien auch Bartholomei und Pauli Hannibals on Eckersdorff gebrüder, Ao 1570 22 Junii", Dresden, Sächsische Landesbibliothek, R. 160,
3	**Wolfgang MUNTZER**	16	1556-1559	Esir, Seyyah	Alman	Latince	Reyssbeschreibung dess Gestrengen und Vesten herrn Wolfgang Müntzers von Babenberg, Ritters etc. Von Venedig auss nach Jerusalem, Damascum und Constantinople und dann wider nacher Venedig… Nürnberg, 1624.
4	**Heinrich von Poser und Groß NEDLITZ**	17	1621	Seyyah	Alman	Almanca	Poser, Heinrich von, Der beeden Königl. ErbFürstenthümer Schweidnitz und Jauer in Schlesien Hochverordneten LandesBestelltens Des HochEdelgebohrnen Herren Heinrich von Poser und GroßNedlitz/ Lebens- und Todes Geschichte, Worinnen das TageBuch seiner Reise von Constantinopel aus durch die Bulgarey/ Armenien/ Persien und Indien ans Liecht gestellet. Jehna, 1675

SIRA	SEYYAH	YÜZYIL	İSTANBUL'DA BULUNDUĞU YIL	MESLEK	MİLLİYETİ	ORİJİNAL DİLİ	ESER ve KAYNAK
5	**Franz-Ferdinand von TROILO**	17		Seyyah	Alman	Almanca	F.F. von Troilo aus Ober-Schlesien, auf Tassot…, orientalische Reise-Beschreibungen wie er zu dreyen Unterschiedenen Mahlen nach Jerusalam, von dannen in Egypten auf dem Berg Sinai, und ferner nach Constantinopel sich begeben, Leipzig ve Frankfurt 1713, 88 s. İn-8, eski baskısı, Dresden 1676.
6	**Melchior BESOLT**	16	1584	Elçi heyetinde görevli	Alman	Almanca	"Das Wogebornen Herrn Heinrich Hernn von Lichtenstein.. auf Constantinopel, im 1584 Jahr, beschreiben durch Melchior Besol", Johannes Leunclavius, Neue Chronica Türkischer Nation… Frankfurt 1590
7	**Jacob Fürer von HAIMENDORFF**	16	1587	Seyyah	Alman	Almanca	"Jacob Fürer von Haımendorff Constantinopolitanische Reise.1587." Reis Beschreibung in Egypten, Arabien, Palastinam, Syrien, etc. mit beyfugter landtafel vnd dertselben Erklarung, Sambt kurtzen Anhang Jacob Furers von Haimendorff, seins Bruders: Constantinopolitaniscsher Reise, Christoph Furers von Haimendorf (ed.), Nürnberg, 1646, s. 361-384.
8	**Wolf Adreas von STAINACH**	16	1583-1584	Elçi heyetinde görevli	Alman	Almanca	"Reisen von Steiermarkern", Steiermarkische Geschicstalatter, II.haz. J.Von Zahn, 1881-

EK-5: Alman Seyyahların Gözüyle İstanbul'un Kaybolan Mimarisi Bilgi Paftası

ALMAN SEYYAHLARIN GÖZÜYLE İSTANBUL'UN KAVROLAN MİMARİSİ

		Benedict CURIPESCHITZ (16.yy)		Hans DERNSCHWAM (16.yy)		Ogier Ghiselin de BUSBECQ (16.yy)		Stephan GERLACH (16.yy)		Salomon SCHWEIGGER (16.yy)		Hans Jacob BREUNING (16.yy)		Michael HEBERER (16.yy)		Reinhold LUBENAU (16.yy)		Baron Wenceslaw WRATISLAW(16.yy)		Maximilian BRANDSTETTER (17.yy)		Johann WILD (17.yy)		Adam WERNER (17.yy)		Hans Ludwig von KUEFSTEIN (17.yy)		DEĞERLENDİRME
		1530		1554-1555		1554-1562		1573-1578		1578-1581		1579		1585-1588		1587		1591		1608		1611		1616-1617		1628-1629		
		METİN	GRAVÜR/ÇİZİM/RESİM	METİN	GRAVÜR/ÇİZİM/RESİM	METİN	GRAVÜR/ÇİZİM/RESİM	METİN	GRAVÜR/ÇİZİM/RESİM	METİN	GRAVÜR/ÇİZİM/RESİM	METİN	GRAVÜR/ÇİZİM/RESİM	METİN	GRAVÜR/ÇİZİM/RESİM	METİN	GRAVÜR/ÇİZİM/RESİM	METİN	GRAVÜR/ÇİZİM/RESİM	METİN	GRAVÜR/ÇİZİM/RESİM	METİN	GRAVÜR/ÇİZİM/RESİM	METİN	GRAVÜR/ÇİZİM/RESİM	METİN	GRAVÜR/ÇİZİM/RESİM	
GÜNÜMÜZE ULAŞAMAYAN YAPILAR	ELÇİ HANI	• Elçi Hanı'nın mimari yapısı ile ilgili bir bilgi bulunmamaktadır.		• Elçi Hanı'n detaylı olarak anlatmıştır.		• Elçi Hanı'n tasvir etmiştir.		• Elçi Hanı'n detaylı olarak anlatmıştır.		• Elçi Hanı'n detaylı olarak anlatmıştır. • Schweigger seyahatnamesinde kendi elyle kâğıt üzerine yapmış olduğu çizimleri: rıhtım güvenlikleri yer vermiş olup, Elçi Hanı'nın detaylı bir çizimi de bulunmaktadır. • B: Schweigger' in İstanbul manzarasında Elçi Hanı		• Elçi Hanı'n tasvir etmiştir.		• Elçi Hanı'n tasvir etmiştir.		• Elçi Hanı'n tasvir etmiştir.		• Elçi Hanı'nın mimari yapısı ile ilgili bir bilgi bulunmamaktadır.		• Elçi Hanı'nın mimari yapısı ile ilgili bir bilgi bulunmamaktadır.		• Elçi Hanı'n tasvir etmiştir.		• Elçi Hanı'nın mimari yapısı ile ilgili bir bilgi bulunmamaktadır.		
	SEYYAHLARIN ANLATIMIYLA İSTANBUL'DA KERVANSARAYLAR	• Kervansaraylar hakkında kısa bilgiler yer verilmiştir.		• Kervansaraylar hakkında detaylı olarak bilgi verilmiştir.		• Kervansaraylar hakkında kısa bilgiler yer verilmiştir.		• Kervansaraylar hakkında kısa bilgiler yer verilmiştir.		• Kervansaraylar hakkında detaylı olarak bilgi verilmiştir. • Kervansaray		• Kervansaraylar hakkında detaylı olarak bilgi verilmiştir.		• Kervansaraylar hakkında detaylı olarak bilgi verilmiştir.		• Kervansaraylar hakkında detaylı olarak bilgi verilmiştir.		• Kervansaraylar hakkında kısa bilgiler yer verilmiştir.		• Kervansaraylar hakkında kısa bilgiler yer verilmiştir.		• Kervansaraylar hakkında kısa bilgiler yer verilmiştir.		• Kervansaraylar hakkında kısa bilgiler yer verilmiştir.		• Seyyahların büyük çoğunluğu esirlerinde kervansaraylara yer vermektedir. Hem seyahatleri sırasında hem de İstanbul'da kaldıkları dönemlerde kervansara, yemo-syne olarak onları kervansaraylardan faydalanmışlardır hem de yol güzergâh boyunca karşılaşmışlardır.
	BÜSTEM PAŞA KERVANSARAYI (ÜNİSTAR)	• Rüstem Paşa Kervansarayı hakkında bir bilgi bulunmamaktadır.		• Rüstem Paşa Kervansarayı hakkında bilgiler yer verilmiştir.		• Rüstem Paşa Kervansarayı hakkında bir bilgi bulunmamaktadır.		• Rüstem Paşa Kervansarayı hakkında kısa bilgiler yer verilmiştir.		• Rüstem Paşa Kervansarayı hakkında detaylı olarak bilgi verilmiştir.		• Rüstem Paşa Kervansarayı hakkında bir bilgi bulunmamaktadır.		• Rüstem Paşa Kervansarayı hakkında bir bilgi bulunmamaktadır.		• Rüstem Paşa Kervansarayı hakkında bir bilgi bulunmamaktadır.		• Rüstem Paşa Kervansarayı hakkında bir bilgi bulunmamaktadır.		• Rüstem Paşa Kervansarayı hakkında bir bilgi bulunmamaktadır.		• Rüstem Paşa Kervansarayı hakkında bir bilgi bulunmamaktadır.		• Rüstem Paşa Kervansarayı hakkında bir bilgi bulunmamaktadır.		• Rüstem Paşa Kervansarayı Üsküdar meydanında büyük ölçekte olduğu tahmin edilmektedir.
	SÜLEYMAN PAŞA KERVANSARAYI	• Süleyman Paşa Kervansarayı hakkında bir bilgi bulunmamaktadır.		• Süleyman Paşa Kervansarayı hakkında bir bilgi bulunmamaktadır.		• Süleyman Paşa Kervansarayı hakkında bir bilgi bulunmamaktadır.		• Süleyman Paşa Kervansarayı hakkında bilgiler yer verilmiştir.		• Süleyman Paşa Kervansarayı hakkında bir bilgi bulunmamaktadır.		• Süleyman Paşa Kervansarayı hakkında bir bilgi bulunmamaktadır.		• Süleyman Paşa Kervansarayı hakkında bir bilgi bulunmamaktadır.		• Süleyman Paşa Kervansarayı hakkında bir bilgi bulunmamaktadır.		• Süleyman Paşa Kervansarayı hakkında bir bilgi bulunmamaktadır.		• Süleyman Paşa Kervansarayı hakkında bir bilgi bulunmamaktadır.		• Süleyman Paşa Kervansarayı hakkında bir bilgi bulunmamaktadır.		• Süleyman Paşa Kervansarayı hakkında bir bilgi bulunmamaktadır.		• Nan-i Osmaniye Camii ile Atik Ali Paşa Camii arasında Tavukçu Pazarı denilen yerde, günümüzde Tavuk Pazarı Sokağı'nın geçtiği yerdedir. Süleyman Paşa Kervansarayı bulunduğu değerlendirilmektedir.
	ABDÜSSELAM ÇELEBİ KERVANSARAYI (KÜÇÜKÇEKMECE)	• Abdüsselam Çelebi Kervansarayı hakkında bilgiler yer verilmiştir.		• Abdüsselam Çelebi Kervansarayı hakkında bir bilgi bulunmamaktadır.		• Abdüsselam Çelebi Kervansarayı hakkında bir bilgi bulunmamaktadır.		• Abdüsselam Çelebi Kervansarayı hakkında bilgiler yer verilmiştir.		• Abdüsselam Çelebi Kervansarayı hakkında detaylı olarak bilgi verilmiştir.		• Abdüsselam Çelebi Kervansarayı hakkında bilgiler yer verilmiştir.		• Abdüsselam Çelebi Kervansarayı hakkında bir bilgi bulunmamaktadır.		• Abdüsselam Çelebi Kervansarayı hakkında bilgiler yer verilmiştir.		• Abdüsselam Çelebi Kervansarayı hakkında bir bilgi bulunmamaktadır.		• Abdüsselam Çelebi Kervansarayı hakkında bilgiler yer verilmiştir.		• Abdüsselam Çelebi Kervansarayı hakkında bir bilgi bulunmamaktadır.		• Abdüsselam Çelebi Kervansarayı hakkında bir bilgi bulunmamaktadır.		• Abdüsselam Çelebi Kervansarayı hakkında bir bilgi bulunmamaktadır.		• Abdüsselam Çelebi Kervansarayı, Küçükçekmece İlçesi, Cennet Mahallesi, İmaret Caddesi civarında bulunduğu düşünülmektedir.
	SARAY-I ATİK-İ AMİRE (ESKİ SARAY)	• Eski Saray hakkında bir bilgi bulunmamaktadır.		• Eski Saray hakkında bilgiler yer verilmiştir.		• Eski Saray hakkında bir bilgi bulunmamaktadır.		• Eski Saray hakkında bilgiler yer verilmiştir.		• Eski Saray hakkında detaylı olarak bilgi verilmiştir. • N: Schweigger' in İstanbul manzarasında Eski Saray		• Eski Saray hakkında bilgiler yer verilmiştir.		• Eski Saray hakkında bilgiler yer verilmiştir.		• Eski Saray hakkında bilgiler yer verilmiştir.		• Eski Saray hakkında bilgiler yer verilmiştir.		• Eski Saray hakkında bilgiler yer verilmiştir.		• Eski Saray hakkında bilgiler yer verilmiştir.		• Eski Saray hakkında bilgiler yer verilmiştir.		• Eski Saray hakkında bilgiler yer verilmiştir.		• Hebeste hariç Seyyahlar, Eski Saray hakkında oturlara edindikleri bilgileri aktarmaktadırlar. Nitelem girş ve çıkson mürekkes olmadığı bir yapıya, özellikle saray kadınlarının ikamet yerine ev sahipliği, hatta Osmanlı padişahlarının doğum yeri olduğu göz önüne alındığında seyyahların anlatmaya odaklığını bilgiler kısıtlar. Kaynaklarda özellikle saray alanı içerisindeki yapılar hakkında fazla bir malumat bulunmadığı için de önemlidir.
	BÜSTEM PAŞA SARAYI (AYPE SULTAN SARAYI)	• Rüstem Paşa Sarayı hakkında bir bilgi bulunmamaktadır.		• Rüstem Paşa Sarayı hakkında bilgiler yer verilmiştir.		• Rüstem Paşa Sarayı hakkında bir bilgi bulunmamaktadır.		• Rüstem Paşa Sarayı hakkında bilgiler yer verilmiştir.		• Rüstem Paşa Sarayı hakkında bir bilgi bulunmamaktadır.		• Rüstem Paşa Sarayı hakkında bilgiler yer verilmiştir.		• Rüstem Paşa Sarayı hakkında bir bilgi bulunmamaktadır.		• Rüstem Paşa Sarayı hakkında bilgiler yer verilmiştir.		• Rüstem Paşa Sarayı hakkında bir bilgi bulunmamaktadır.		• Rüstem Paşa Sarayı hakkında bilgiler yer verilmiştir.		• Rüstem Paşa Sarayı hakkında bir bilgi bulunmamaktadır.		• Rüstem Paşa Sarayı hakkında bilgiler yer verilmiştir.		• Rüstem Paşa Sarayı hakkında bir bilgi bulunmamaktadır.		• Rüstem Paşa Sarayı hakkında bir bilgi bulunmamaktadır.		• Eldeki bayetlan Rüstem Paşa ile ok ok görüşmeler gerçekleştirdiği Rüstem Paşa Sarayı, bugün Üsküdar İlçesi, Kısı Mehmet Hadayı Mahallesi, Oyma Saray çıkmazı ile Hafız Ali Paşa Sokağı arasında ve Abdurrahmap Yıldırım Çocuk Parkı'nın bulunduğu yerde geniş bir alanı kapsadığı düşünülmektedir.
	YENİÇERİ KIŞLASI	• Yeniçeri Kışlası hakkında bir bilgi bulunmamaktadır.		• Yeniçeri Kışlası hakkında bilgiler yer verilmiştir.		• Yeniçeri Kışlası hakkında bir bilgi bulunmamaktadır.		• Yeniçeri Kışlası hakkında bilgiler yer verilmiştir.		• Yeniçeri Kışlası hakkında bilgiler yer verilmiştir.		• Yeniçeri Kışlası hakkında bilgiler yer verilmiştir.		• Yeniçeri Kışlası hakkında bir bilgi bulunmamaktadır.		• Yeniçeri Kışlası hakkında bilgiler yer verilmiştir.		• Yeniçeri Kışlası hakkında bir bilgi bulunmamaktadır.		• Yeniçeri Kışlası hakkında bilgiler yer verilmiştir.		• Yeniçeri Kışlası hakkında bir bilgi bulunmamaktadır.		• Yeniçeri Kışlası hakkında bilgiler yer verilmiştir.		• Yeniçeri Kışlası hakkında bir bilgi bulunmamaktadır.		• Yeniçeri Kışlası hakkında bir bilgi bulunmamaktadır.		• Seyyahların anlatımıyla hakkında ordunun bilgiler kısalı bilgiler yer verilmiştir. Çoğunlukla yapı olarak tanımlanan seyyahların odasına grin gerçmesinin mümkün olmayacağı göz önünde bulundurulmalıdır. Hem konumu hem de Osmanlı Devleti'ni siyasi ve askeri bağı noktasıyla önemli bir askeri yapı olan Yeniçeri Kışlası'ndan günümüze hiçbir iz kalmamıştır.
	ARSLANHANE (EZANA KİLİSESİ) ve BÜYÜK SARAY	• Arslanhane hakkında bir bilgi bulunmamaktadır.		• Arslanhane ve Büyük Saray hakkında kısa bilgiler yer verilmiştir.		• Arslanhane hakkında bir bilgi bulunmamaktadır.		• Arslanhane ve Büyük Saray hakkında detaylı olarak bilgi verilmiştir.		• Arslanhane hakkında detaylı olarak bilgi verilmiştir.		• Yeniçeri Kışlası hakkında bilgiler yer verilmiştir.		• Arslanhane hakkında bir bilgi bulunmamaktadır.		• Arslanhane hakkında detaylı olarak bilgi verilmiştir.		• Arslanhane hakkında bir bilgi bulunmamaktadır.		• Arslanhane hakkında bilgiler yer verilmiştir.		• Arslanhane hakkında bir bilgi bulunmamaktadır.		• Arslanhane hakkında bilgiler yer verilmiştir.		• Arslanhane hakkında bir bilgi bulunmamaktadır.		• Arslanhane hakkında bir bilgi bulunmamaktadır.		• İlkinin imparatorlarının uzun süre kullandıkları saray kompleksinden, bugün yok denilecek kadar az kalmı kalmıştır. Konumu dolayısıyla tarihte önemli bir yeri olan, soluç hayvanlarını barındırdıkarından dolayı Arslanhane denilen, Büyük Saray'ın ana giriş Khalki kapısında yer alan Arslanhane hakkında bilgiler verilmiştir. Seyyahlar'ın tanımlarında ve ilk dönemlerine büyük konumda olan Bizans Kilisesi, fetihten sonra (bireçok kilise gibi) cami veya mescite dönüştürülmemiştir. Farklı isimsiler için uzun süre kullanılıkları sonra XIX. yüzyılın başlarında yıkılıp hiçbir iz kalmamıştır Bizans yapıları arasındadır.
	KARAMAN KİLİSESİ (HAGİOS KONSTANTİNOS KİLİSESİ)	• Karaman Kilisesi hakkında bir bilgi bulunmamaktadır.		• Karaman Kilisesi hakkında bilgiler yer verilmiştir.		• Karaman Kilisesi hakkında bir bilgi bulunmamaktadır.		• Karaman Kilisesi hakkında bilgiler yer verilmiştir.		• Karaman Kilisesi hakkında bir bilgi bulunmamaktadır.		• Karaman Kilisesi hakkında bilgiler yer verilmiştir.		• Karaman Kilisesi hakkında bir bilgi bulunmamaktadır.		• Karaman Kilisesi hakkında bilgiler yer verilmiştir.		• Karaman Kilisesi hakkında bir bilgi bulunmamaktadır.		• Karaman Kilisesi hakkında bilgiler yer verilmiştir.		• Karaman Kilisesi hakkında bir bilgi bulunmamaktadır.		• Karaman Kilisesi hakkında bilgiler yer verilmiştir.		• Karaman Kilisesi hakkında bir bilgi bulunmamaktadır.		• Karaman Kilisesi hakkında bir bilgi bulunmamaktadır.		• Seyyahlara haberdeği Yedikule civarında Karamanlılara ait olan kilisenin, XIX. yüzyıl başlarında yeniden inşa edilen Hagios Konstantinos ve Helene Kilisesi olabileceği tahmin edilmektedir.
	AYASOFYA ATRİUMU VE TALİ YAPILARI	• Ayasofya Atriumu ve Tali Yapıları hakkında bir bilgi bulunmamaktadır.		• Ayasofya Atriumu ve Tali Yapıları hakkında detaylı olarak bilgi verilmiştir.		• Ayasofya Atriumu ve Tali Yapıları hakkında bilgiler yer verilmiştir.		• Ayasofya Atriumu ve Tali Yapıları hakkında detaylı olarak bilgi verilmiştir.		• Ayasofya Atriumu ve Tali Yapıları hakkında bilgiler yer verilmiştir. • İstanbul Sehir Plani'nda Ayasofya (D)		• Ayasofya Atriumu ve Tali Yapıları hakkında bilgiler yer verilmiştir.		• Ayasofya Atriumu ve Tali Yapıları hakkında bilgiler yer verilmiştir.		• Ayasofya Atriumu ve Tali Yapıları hakkında detaylı olarak bilgi verilmiştir.		• Ayasofya Atriumu ve Tali Yapıları hakkında bilgiler yer verilmiştir.		• Ayasofya Atriumu ve Tali Yapıları hakkında bir bilgi bulunmamaktadır.		• Ayasofya Atriumu ve Tali Yapıları hakkında bilgiler yer verilmiştir.		• Ayasofya Atriumu ve Tali Yapıları hakkında bir bilgi bulunmamaktadır.		• Ayasofya Atriumu ve Tali Yapıları hakkında bir bilgi bulunmamaktadır.		• Ayasofya ana binasıyla birlikte çok geniş bir alana yayılmış, çevresindeki tali binalar ile zaman zaman bağlı olduğu (atrium gibi) zamanla yıkıldığı ve sadece ana binanın ayakta kaldığı değerlendirilmektedir. Zaten hacmi durumdayken fetihle birlikte dönem dönem onarımdan geçirilmiş ve etrafında imar faaliyetleri yapılmıştır.
	POMPEİ'DEN SÜTUNU	• Pompei Sütunu hakkında bir bilgi bulunmamaktadır.		• Pompei Sütunu hakkında bilgiler yer verilmiştir.		• Pompei Sütunu hakkında bir bilgi bulunmamaktadır.		• Pompei Sütunu hakkında bilgiler yer verilmiştir.		• Pompei Sütunu hakkında bir bilgi bulunmamaktadır. • Pompei Sütunu		• Pompei Sütunu hakkında bilgiler yer verilmiştir.		• Pompei Sütunu hakkında bilgiler yer verilmiştir. • Hebeste'in Boğaziçi gravüründe Örekz Taşı üstündeki Pompei Sütunu		• Pompei Sütunu hakkında bilgiler yer verilmiştir.		• Pompei Sütunu hakkında bir bilgi bulunmamaktadır.		• Pompei Sütunu hakkında bilgiler yer verilmiştir.		• Pompei Sütunu hakkında bir bilgi bulunmamaktadır.		• Pompei Sütunu hakkında bilgiler yer verilmiştir.		• Rumeli Feneri'ne çok kısa bir mesafede olup Örekz Kayalıkları olarak bilinen kayalıkın en hayliginin üzerindedir. Sütun, Roma İmparatoru Hadrianus'un 130 senesinde Pompei Sütunu, günümüze ulaşamayan ama yapıldıktan sonra Pompei Sütunu ile aynı ölçülerde olduğu bilinmektedir. Sütundan başını tek ulaşan, kaidesi günvenle üzülmüş antik bir adak yanağıdır.
	ARKADİOS SÜTUNU	• Arkadios Sütunu hakkında bir bilgi bulunmamaktadır.		• Arkadios Sütunu hakkında detaylı olarak bilgiler yer verilmiştir. • Dernschwam' in Arkadios Sütunu üzerinde gördüğü şekil		• Arkadios Sütunu hakkında bilgiler yer verilmiştir. • Elçi Hanı'nın bir penceresinden İstanbul manzarasında Arkadios Sütunu, 1557 (Melchior Lorichs)		• Arkadios Sütunu hakkında bir bilgi bulunmamaktadır.		• Arkadios Sütunu hakkında detaylı olarak bilgi verilmiştir. • B: Aş ileş ve içinden en üstüne kadar dönu dönu merdivenlerle en tepesine kadar çıkılabilen Sütun • Schweigger' in İstanbul manzarasında Arkadios Sütunu		• Arkadios Sütunu hakkında detaylı olarak bilgi verilmiştir.		• Arkadios Sütunu hakkında bilgiler yer verilmiştir.		• Arkadios Sütunu hakkında bir bilgi bulunmamaktadır.		• Arkadios Sütunu hakkında bilgiler yer verilmiştir.		• Arkadios Sütunu hakkında bir bilgi bulunmamaktadır.		• Arkadios Sütunu hakkında bir bilgi bulunmamaktadır.		• Arkadios Sütunu hakkında bilgiler yer verilmiştir.		• Arkadios Sütunu hakkında bir bilgi bulunmamaktadır.		• Separatorların şan ve şeref için kent meydanlarına dikilikleri antikadan günümüze çok sayı sürmüştür. Bunlardan biri de Roma devrinde İmparator Arkadios (395-408) zaman dilimiş devrası büyüklüğünde zamir Arkadios Sütunu'nun son kalıntısı, günümüzde Aksaray Mahallesi'nde Hasekikadın Sokağı'nın içinde, iki ev arasında sıkışmış biçimsiz bir taş yığını bulunduğu.
	SEYYAHLARIN ANLATIMIYLA İSTANBUL EVLERİ	• İstanbul'un evleri hakkında detaylı olarak bilgi verilmiştir.		• İstanbul'un evleri hakkında kısa bilgiler yer verilmiştir.		• İstanbul'un evleri hakkında detaylı olarak bilgi verilmiştir. • Elçi Hanı'nın bir penceresinden İstanbul manzarasında İstanbul'un evleri, 1557		• İstanbul'un evleri hakkında bilgiler yer verilmiştir.		• İstanbul'un evleri hakkında detaylı olarak bilgi verilmiştir. • İstanbul'un evleri • Türk evinde ahşap zemoji.		• İstanbul'un evleri hakkında detaylı olarak bilgi verilmiştir.		• İstanbul'un evleri hakkında bilgiler yer verilmiştir.		• İstanbul'un evleri hakkında detaylı olarak bilgi verilmiştir.		• İstanbul'un evleri hakkında bilgiler yer verilmiştir.		• İstanbul'un evleri hakkında bilgiler yer verilmiştir.		• İstanbul'un evleri hakkında bir bilgi bulunmamaktadır.		• Türk Evi • Gelin alayı arkasında evler		• Türkler sade evlerde yaşamalarına rağmen, vakıf binalarına ve çeşmelere büyük önem vermişlerdir. Bu gibi büyük inanç verir ve bu yapıları inşa edenlerin hayliz maruflara kaçınmalarıdı. Halkın yaşadığı evler ahşap ve kerpiçtendir. Zengilerin ve yöneticilerin evleri çoğunluğu taştan olup, genç ve büyük olsa da gösteriş görmeyecektir. Yabancıların evleri, çoğunluğu taştan olup, daha sağlam ve büyüktü. Gündz ve Perst ikki evlerse tuttu, yüksek, büyük ve güzeldi olmalarıyla dikkat çekmektedirler.
	KARABÂLİ BAHÇESİ	• Karabâli Bahçesi hakkında bir bilgi bulunmamaktadır.		• Karabâli Bahçesi hakkında bir bilgi bulunmamaktadır.		• Karabâli Bahçesi hakkında bilgiler yer verilmiştir.		• Karabâli Bahçesi hakkında bilgiler yer verilmiştir.		• Karabâli Bahçesi hakkında bilgiler yer verilmiştir. • Karabâli Bahçesi "Lastgarten"		• Karabâli Bahçesi hakkında bir bilgi bulunmamaktadır.		• Karabâli Bahçesi hakkında bilgiler yer verilmiştir.		• Karabâli Bahçesi hakkında bilgiler yer verilmiştir.		• Karabâli Bahçesi hakkında bir bilgi bulunmamaktadır.		• Karabâli Bahçesi hakkında bir bilgi bulunmamaktadır.		• Karabâli Bahçesi hakkında bilgiler yer verilmiştir.		• Karabâli Bahçesi hakkında bir bilgi bulunmamaktadır.		• Karabâli Bahçesi, XVI. yüzyılda İran ekisini gösteren bir Osmanlı bahçesidir. Diğer XVI. yüzyıl Osmanlı bahçelerinden farklı olarak, sadece sebze ve meyve değil, süs amaçlı bitkilerin de yetiştirildiği bir bahçe olduğu anlaşılmaktadır. Bahçenin Boğaz'ın Avrupa yakasında, Karaköy kıyısında ve Galata yakınlarında yer aldığına işaret etmektedir. Karabâli Bahçesi'nin günümüzde Beşiktaş ilçesine bağlı Örnek Avni Mahallesi'ndeki Kabataş civarında geniş bir alana yayılmış olduğu tahmin edilmektedir.
	SEYYAHLARIN ANLATIMIYLA İSTANBUL HAMAMLARI	• İstanbul Hamamları hakkında bir bilgi bulunmamaktadır.		• İstanbul Hamamları hakkında bilgiler yer verilmiştir.		• İstanbul Hamamları hakkında bir bilgi bulunmamaktadır.		• İstanbul Hamamları hakkında bilgiler yer verilmiştir.		• İstanbul Hamamları hakkında detaylı olarak bilgi verilmiştir. Türk Hamamı (içeye görünüş) Türk Hamamı (dışıtan görünüş)		• İstanbul Hamamları hakkında bilgiler yer verilmiştir.		• İstanbul Hamamları hakkında bilgiler yer verilmiştir.		• İstanbul Hamamları hakkında bilgiler yer verilmiştir.		• İstanbul Hamamları hakkında bilgiler yer verilmiştir.		• İstanbul Hamamları hakkında bir bilgi bulunmamaktadır.		• İstanbul Hamamları hakkında bilgiler yer verilmiştir.		• İstanbul Hamamları hakkında bir bilgi bulunmamaktadır.		• İstanbul Hamamları hakkında bilgiler yer verilmiştir.		• Seyyahların hamamlarla ilgili izenvelerinden, dönemlerden bilgilerin büyük ölçüde ilişkin kendi deneyimlerinden kaynaklandığı anlaşılmaktadır. Dönemin Türk hamam kültürü ve mimari yapısına dair detaylı betimlemelere de yer verilmektedir. Ancak tasvirlerde bölgesel olarak hamam isimleri belirtilmemiştir. Değinecliği gündelik hamam kullanımı esnasında aynıdır, hatta bilinen spesifik bir yapıya dair değinden bilgiye rastlanmamaktadır.
İSTANBUL'A KENTİN GİZLİ, GÖRÜNÜMÜ SORAN YAPISI VE SİVİL MİMARİSİ	SUR(Çİ) / TARİHİ YARIMADA	• Tarihi Yarımada hakkında bir bilgi bulunmamaktadır.		• Tarihi Yarımada hakkında kısa bilgiler yer verilmiştir.		• Tarihi Yarımada hakkında bir bilgi bulunmamaktadır.		• Tarihi Yarımada hakkında bilgiler yer verilmiştir.		• Tarihi Yarımada hakkında detaylı olarak bilgi verilmiştir. • İstanbul manzarası		• Tarihi Yarımada hakkında bilgiler yer verilmiştir.		• Tarihi Yarımada hakkında bilgiler yer verilmiştir.		• Tarihi Yarımada hakkında bilgiler yer verilmiştir.		• Tarihi Yarımada hakkında bilgiler yer verilmiştir.		• Tarihi Yarımada hakkında bir bilgi bulunmamaktadır.		• Tarihi Yarımada hakkında bilgiler yer verilmiştir.		• Tarihi Yarımada hakkında bir bilgi bulunmamaktadır.		• Tarihi Yarımada hakkında bilgiler yer verilmiştir.		• Tarihi Yarımada hakkında bir bilgi bulunmamaktadır.		• Tarihi Yarımada bir park görünümündedir. Şehrin verimli topraklarında sebze ve meyveler bolluçla yetiştirilmektedir. Çoğudi kememenden dolayı elde ettiği bakı ürünü ve çeşidi ile akıcıl bir ikbme sahipti.
	SUR DIŞI: GALATA/PERA, ÜSKÜDAR, KADIKÖY	• Sur dışı hakkında bir bilgi bulunmamaktadır.		• Sur dışı hakkında bilgiler yer verilmiştir.		• Sur dışı hakkında bir bilgi bulunmamaktadır.		• Sur dışı hakkında bilgiler yer verilmiştir.		• Sur dışı hakkında detaylı olarak bilgi verilmiştir. • B'i Schweigger' in İstanbul manzarasında Galata • V: Schweigger' in İstanbul manzarasında Üsküdar • X: Schweigger' in İstanbul manzarasında Kadıköy		• Sur dışı hakkında bilgiler yer verilmiştir.		• Sur dışı hakkında bilgiler yer verilmiştir.		• Sur dışı hakkında detaylı olarak bilgi verilmiştir.		• Sur dışı hakkında bilgiler yer verilmiştir.		• Sur dışı hakkında bir bilgi bulunmamaktadır.		• Sur dışı hakkında bilgiler yer verilmiştir.		• Sur dışı hakkında bir bilgi bulunmamaktadır.		• Sur dışı hakkında bilgiler yer verilmiştir.		• Sur dışı hakkında bir bilgi bulunmamaktadır.		• XVI. ve XVII. yüzyıl Sur Dışı bölgede yer alan Galata, Üsküdar ve Kadıköy bölgelerinin birbirinden ayrı özellikleve sahip yerleşim birimleri oldukları anlaşılmaktadır.
	HALİÇ KIYISI: TERSANE, AZAPKAPI, TOPHANE	• Haliç kıyısı hakkında bir bilgi bulunmamaktadır.		• Haliç kıyısı hakkında bir bilgi bulunmamaktadır.		• Haliç kıyısı hakkında bir bilgi bulunmamaktadır.		• Haliç kıyısı hakkında bir bilgi bulunmamaktadır.		• Haliç kıyısı hakkında detaylı olarak bilgi verilmiştir. • G: Schweigger' in İstanbul manzarasında Tersane • Tersanenin yakınında sveferin kalıdığı bina		• Haliç kıyısı hakkında bilgiler yer verilmiştir.		• Haliç kıyısı hakkında bilgiler yer verilmiştir.		• Haliç kıyısı hakkında bir bilgi bulunmamaktadır.		• Haliç kıyısı hakkında detaylı olarak bilgiler yer verilmiştir.		• Haliç kıyısı hakkında bir bilgi bulunmamaktadır.		• Haliç kıyısı hakkında bir bilgi bulunmamaktadır.		• Haliç kıyısı hakkında bilgiler yer verilmiştir.		• Haliç kıyısı hakkında bir bilgi bulunmamaktadır.		• Haliç kıyısında büyük bir gemi tersanesi bulunmaktadır. Tersanenin yakınında sur kapısı çıkışın sveferin kaldığı büyük bir taş yapı bulunmaktadır. Galata'nın aşağısında bir mevkiinde yüzlerce kişi ve silahlar düzeneye büyümüş sergilenmektedir.
	GÜZERGAH GÖZLEMLERİ: KÜTÜKÇEKMECE, KÜÇÜKÇEKMECE VE SİLİVRİ	• Güzergah gözlemleri hakkında bilgiler yer verilmiştir.		• Güzergah gözlemleri hakkında detaylı olarak bilgiler yer verilmiştir. • Hebeste'in Antik Kent hakkında bilgiler yer verilmiştir.		• Güzergah gözlemleri hakkında bir bilgi bulunmamaktadır.		• Güzergah gözlemleri hakkında bilgiler yer verilmiştir.		• Güzergah gözlemleri hakkında bir bilgi bulunmamaktadır.		• Güzergah gözlemleri hakkında bir bilgi bulunmamaktadır.		• Güzergah gözlemleri hakkında bilgiler yer verilmiştir.		• Güzergah gözlemleri hakkında bir bilgi bulunmamaktadır.		• Güzergah gözlemleri hakkında bilgiler yer verilmiştir.		• Güzergah gözlemleri hakkında bir bilgi bulunmamaktadır.		• Güzergah gözlemleri hakkında bilgiler yer verilmiştir.		• Güzergah gözlemleri hakkında bir bilgi bulunmamaktadır.		• Güzergah gözlemleri hakkında bilgiler yer verilmiştir.		• Güzergah gözlemleri hakkında bir bilgi bulunmamaktadır.		• Güzergah gözlemleri hakkında bilgiler yer verilmiştir.		• Küçükçekmece'de Rhegion Antik Kent kalıntılarının ilk olarak Dernschwam'ın seyahatnamesinde kayda geçirildiği anlaşılmaktadır. İstanbul'a giderken sürmeyi Silivri-Büyükçekmece-Küçükçekmece ıkız üzerinde eski Roma yolunu takip etmiştir. Bu yol üzerinde bulunan kalıntıları ve bu güzergâhtaki hakkında bir fikir sahibi olunmaktadır.

EK-6: Elçi Hanı Bilgi Paftası

GÜNÜMÜZE ULAŞMAMIŞ YAPILAR
ELÇİ HANI

SEYYAHLARIN ANLATIMIYLA ELÇİ HANI:
Benedict CURIPESCHITZ (1530), Hans DERNSCHWAM (1553-1555), Ogier Ghiselin De BUSBECQ (1555-1562), Stephan GERLACH (1573-1578), Salomon SCHWEIGGER (1578-1581), Reinhold LUBENAU (1587-1589), Hans Jacob BREUNING (1579), Michael HEBERER (1585-1588), Wenceslaw WRATISLAV (1591), Adam WERNER (1616-1617).

1554

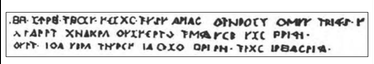

Elçi Hanı duvarında bulunan Kitabe **(Hans Dernschwam)**

1578

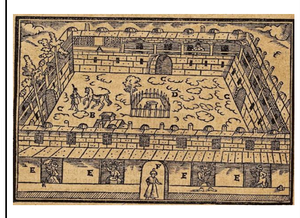

İstanbul'da Avusturya Elçilerinin Konağı **(Salomon Schweigger)**

Elçi Hanı'nın cadde üzerindeki cephesinde birçok dükkân sıralanmıştır (E). Üst katın aşağısında bütün cephe boyunca bir saçak uzanmakta, sıra dükkânları korumaktadır. Hanın ortasında büyük bir avlu, tam ortasında etrafında parmaklık olan bilezikli bir kuyu görülmektedir (D). Parmaklığın yanında da bir ağaç vardır. Han 2 katlıdır, kesme taştandır. Avluya açılan kemerli 4 kapısı vardır. Bunların sadece biri cadde cephesine açılarak dışarıyla irtibatı sağlar. Alt kat sadece dar ve ince pencerelerle aydınlanmıştır. Bu katta mahzen ve ahır olduğu anlaşılmaktadır. Üst kat ise kurşun örtülü kubbelere sahip odacıklardan meydana gelmiştir. Kubbelerin yanında yükselen bacalardan, bu odaların her birinin bir ocağı olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca her biri dışarıya bakan birer pencereye sahiptir. Hana sonradan ilave edilen yemek salonu net bir şekilde gösterilmektedir: Hanın cadde girişinin (esas giriş) tam karşısına isabet eden cephesinin sol tarafından iki kemerinin arası camekânla kapatılarak burası bir mekân (salon-yemek odası) hâline getirilmiştir (A). Yine bu gravürde seyyahlara göre (Busbecq gibi) mutfağı olmayan hana sonradan mutfak ilave edildiği net bir şekilde anlaşılmaktadır: (B) ile işaretli yerde 2 adet mutfak vardır, avluda müstakil bir bina hâlinde gösterilmektedir. Hanın cadde cephesindeki kapıda bir yeniçeri durmaktadır (F).

1875-1882

Matbaa-i Osmaniyye

Ekrem Hakkı Ayverdi Haritası, Pafta B/3

1578

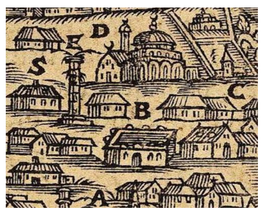

Alman temsilcisinin konutu **(B) (Salomon Schweigger)**

Elçi Hanı yerinde, 50 yıl önce güzel bir Rum kilisesi ya da Aziz Ioannes manastırı bulunmaktaydı. Ancak Ali Paşa bunu temelden yıktırıp yerine bir Kervansaray ile karşısına cami (Atik Ali Paşa Cami) yaptırmıştır. Elçi Hanı vakıf olarak camiye bağışlanmıştır. Ahırlarda kiliseden kalma eski kemerler bile görülmektedir. Kilisenin üstü kubbeli, revaklı geçitleri ise hala mevcuttur.

Elçi Hanı, Tavuk pazarında dikilitaş denilen bir sütunun karşısında, Saraya sadece yaklaşık çeyrek saat mesafededir. İstanbul'un en kalabalık, en güzel yerinde, Saraya gidenlerin önünden geçtiği, dört bir yanı gören iyi bir yere konumlandırılmıştır. Bir saray kadar büyük ve geniş olan bina dörtgen biçiminde olup, çatısı kurşunla örtülüdür. Binanın tamamı kemerleri üzerine kurulmuştur. Dış duvarları kesme taştan, iç duvarları tuğladan yapılmıştır. Han'ın ortasında geniş, taş döşeli ve büyük bir avlu bulunur. Avluda suyu içilmeyen bir kuyu ve mutfak bulunur. Sadece iç avluya bakan cephesinde penceresi olan dörtgen bir ahırı vardır. Avlunun her yönünde birer kapı bulunur ve üst kata taş bir merdivenle çıkılır. Üst katında dörtgen biçiminde, yüksek tavanlı ve kubbe tarzında çatısı olan, zemini tuğla döşeli, duvarları çıplak ve badanasız, biri sokağa diğeri içeri galeriye açılan 2 penceresi olan, baca yeri ve derme çatma bir yatak bulunan yan yana dizili hücre gibi çok sayıda odalar bulunur. Hanın ikinci katındaki galeride bir yemek salonu vardır. Binanın alt katında caddeye bakan cephesinde birçok zanaatkâra ait dükkân bulunur.

1910

Matbaa-i Osmaniye

Atik Ali Paşa Camii'nin minaresinden sağ tarafta eski Elçi Hanı arazisi üzerinde, Matbaa-i Osmaniye'nin kurulduğu bina. (İstanbul Kartpostalı)

1575 civarı

İstanbul'un Galata'dan genel görünümü ve Elçi Hanı **(Avusturya Milli Kütüphane, Codex Vindobonensis, nr. 8626)**

1586 civarı

Atik Ali Paşa Camii ve Çemberlitaş ile birlikte Elçi Hanı'nın iç avlusu görünüşü **(Avusturya Milli Kütüphane,Codex Vindobonensis, nr. 8615)**

1586 civarı

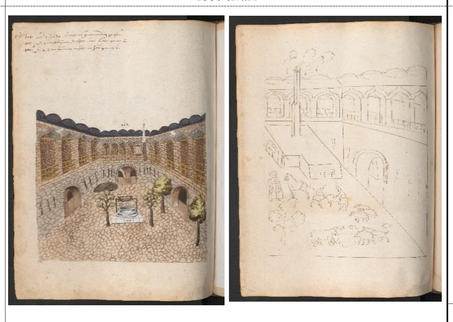

Caddeye bakan cepheden Elçi Hanı'nın iç avlusu görünüşü **(Avusturya Milli Kütüphane, Codex Vindobonensis, nr. 8615)**

1966

Darüşşafaka Çemberlitaş Osmanbey Sitesi

25 Kuruş Posta Pulu

DİĞER KAYNAKLARDA ELÇİ HANI

1586 civarı

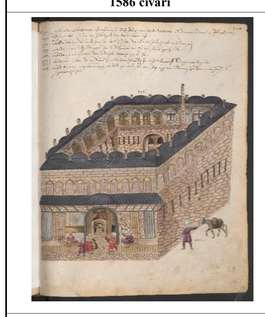

Elçi Hanı Dış Görünüşü **(Avusturya Milli Kütüphane, Codex Vindobonensis, nr. 8615)**

1588-1592

Bayram eğlencesi ve Elçi Hanı **(Avusturya Milli Kütüphane, Codex Vindobonensis, nr. 8626)**

1876

Elçi Hanı'nın kalıntıları **(Curtis - Walker)**

GÜNÜMÜZ

Fırat İş Merkezi

1876

Elçi Hanı harabesi ve Çemberlitaş **(Curtis - Walker)**

1970

Elçi Hanı'nın tahmini olarak restitüsyon denemesi **(Ara Altun)**

GÜNÜMÜZE ULAŞMAMIŞ YAPILAR BİLGİ PAFTASI-ELÇİ HANI

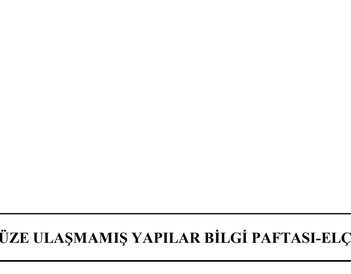

EK-7: Kervansaraylar Bilgi Paftası

GÜNÜMÜZE ULAŞMAMIŞ YAPILAR

SEYYAHLARIN ANLATIMIYLA İSTANBUL'DAKİ KERVANSARAYLAR

SEYYAHLARIN ANLATIMIYLA KERVANSARAYLAR :
Benedict CURIPESCHITZ (1530), Hans DERNSCHWAM (1553-1555), Ogier Ghiselin De BUSBECQ (1555-1562), Stephan GERLACH (1573-1578), Salomon SCHWEIGGER (1578-1581), Reinhold LUBENAU (1587-88), Wenceslaw WRATISLAV (1591), Maximilian BRANDSTETTER (1608-1609), Adam WERNER (1616-1617).

1554

Dörtgen, 2 katlı ve beyaz mermerle döşenmiş geniş avlulu kâgir bir yapı. Alt katında ahır ve üst katında odalar bulunmaktadır. Avlusunda insan boyuna yakın yükseklikte mermerden şadırvan, etrafında gösterişli ve büyük ıhlamur ağaçları bulunmakta olup, kervansarayın yanında bir mescit vardır. Büyük ihtimal Fatih Sultan Mehmet döneminden kalma bir Kervansaray olabilir.	Çatısı kiremitle kaplı, tavan arası olmayan ve avlulu bir yapıdır. Üst katında 28 adet küçük odalar ve odalarda tuğla ile örülmüş ocaklar bulunur. Ancak ocaklar bakımsız ve yıkılacak durumdadır. Kervansarayda mutfak yani yemek pişirilecek ayrı bir mekân yoktur.
Büyükçekmece'de Kervansaray **(Hans DERNSCHWAM)**	İstanbul'a girişte Kervansaray **(Hans DERNSCHWAM)**

1578

	Tek katlı, taştan ve kırma çatılı olan bu kervansarayın büyükçe bir kapısı bulunur. Ortasında geniş bir avlu, avluda atlar görülmektedir. Karşıda duvar boyunca olduğu tahmin edilen, yaklaşık 3 ayak yükseklikte ve 4 ayak genişlikte bir seki, üzerinde de oturan insanlar görülmektedir. Oldukça sade ve konfordan uzak olduğu anlaşılan bu kervansaray, barınmak için o dönemin şartlarına göre yeterlidir.
Kervansaray **(Salomon SCHWEIGGER)**	

Bir konaklama yeri olan kervansaraylar her yerde bulunmaktadır. Bu yapılara Yunancada “xenodochium” denilmektedir. Yani bir nevi misafirhane yapılarıdır. İstanbul’da pek çok kervansaray bulunmaktadır ancak Hristiyan ülkelerde bulunan yabancıların ve yolcuların ücret karşılığında kaldıkları, yemek yedikleri otel benzeri yapılar bulunmamaktadır. Kervansaraylar padişaha ait olup vakıf olarak yaptırılmaktadırlar. En büyük özellikleri, 3 gün hiçbir ödeme yapmadan kalınabilir ve yemek yenebilir olmalarıdır. Diğer önemli husus, her milliyetten ve dinden tüm yolculara açık olmalarıdır. Kervansarayda çok sayıda ahır ile içinde ocak olan odalar bulunmaktadır. Bir kişi oda ve atı için bir akçe ödemekte, bu paralar da camiye verilmektedir. İçinde satılık ot, saman ve nalbant bulunmaktadır. Burada yemek pişirilmez, dolayısıyla mutfak yoktur; ya bir aşevinden ya da pazardan yiyecek alınmaktadır. Kervansaraylara kadınlar alınmadığı gibi içeride kadında bulunmamaktadır. Kadın veya kadın esirlerle yolculuk yapmak gerektiğinde onlar için özel misafirhaneler bulunmaktadır. Ancak kervansaraylarda bulunan şeyler, kadınların konakladıkları bu misafirhanelerde yoktur. Ayrıca cami yanlarında bulunan aşevlerinden fakir ve ihtiyaç sahipleri yemek yemekte, aşevlerinin geliri camilere vakfedilen kervansaraylardan sağlanmaktadır.

Kervansarayların Genel Özellikleri

EK-8: Rüstem Paşa Kervansarayı Bilgi Paftası (Üsküdar)

GÜNÜMÜZE ULAŞMAMIŞ YAPILAR
RÜSTEM PAŞA KERVANSARAYI (ÜSKÜDAR)

SEYYAHLARIN ANLATIMIYLA RÜSTEM PAŞA KERVANSARAYI (ÜSKÜDAR) : Hans DERNSCHWAM (1553-1555)

1554

Üsküdar'da deniz kenarında Rüstem Paşa'nın yaptırdığı bir kervansaray bulunmaktadır.

Üsküdar Rüstem Paşa Kervansarayı
(Hans DERNSCHWAM)

DİĞER KAYNAKLARDA RÜSTEM PAŞA KERVANSARAYI (ÜSKÜDAR)

1955

Üsküdar'da Rüstem Paşa Kervansarayı Kalıntıları
(İ. Aydın Yüksel)

GÜNÜMÜZE ULAŞMAMIŞ YAPILAR BİLGİ PAFTASI- RÜSTEM PAŞA KERVANSARAYI (ÜSKÜDAR)

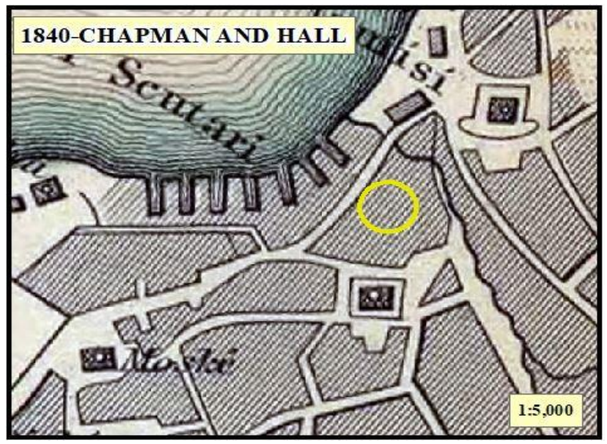

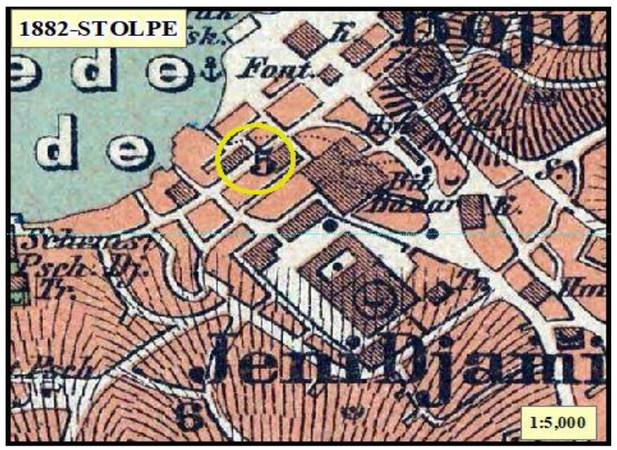

EK-9: Süleyman Paşa Kervansarayı Bilgi Paftası

GÜNÜMÜZE ULAŞMAMIŞ YAPILAR SÜLEYMAN PAŞA KERVANSARAYI		GÜNÜMÜZE ULAŞMAMIŞ YAPILAR BİLGİ PAFTASI-SÜLEYMAN PAŞA KERVANSARAYI
SEYYAHLARIN ANLATIMIYLA SÜLEYMAN PAŞA KERVANSARAYI : Stephan GERLACH (1573-1578)	**1577** Elçi Hanı yakınlarında bulunan bir kervansarayda esirler barındırılmaktadır. Köle satın almak isteyenler bu kervansaraya gidip esirleri incelemektedir. Süleyman Paşa Kervansarayı **(Stephan GERLACH)**	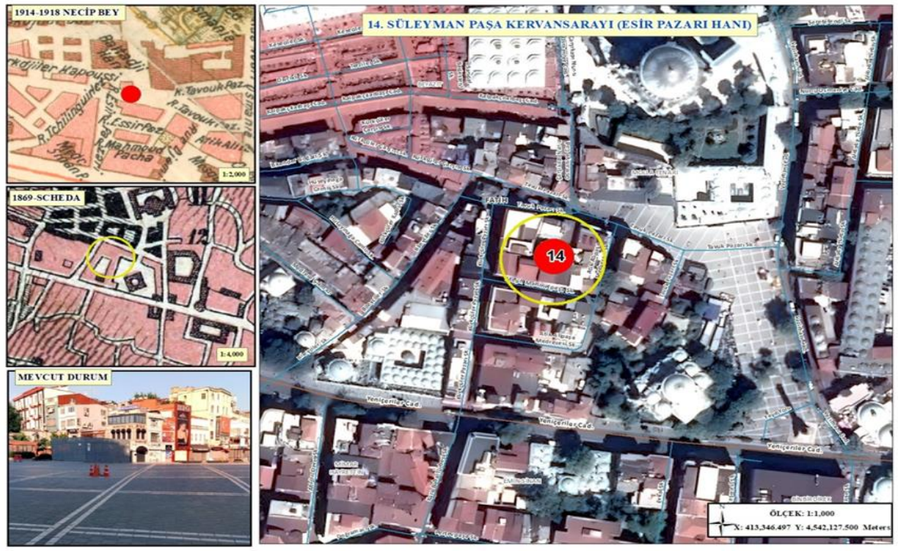

EK-10: Abdüsselam Çelebi Kervansarayı Bilgi Paftası (Küçükçekmece)

GÜNÜMÜZE ULAŞMAMIŞ YAPILAR ABDÜSSELAM ÇELEBİ KERVANSARAYI (KÜÇÜKÇEKMECE)		GÜNÜMÜZE ULAŞMAMIŞ YAPILAR BİLGİ PAFTASI- ABDÜSSELAM ÇELEBİ KERVANSARAYI (KÜÇÜKÇEKMECE)
SEYYAHLARIN ANLATIMIYLA ABDÜSSELAM ÇELEBİ KERVANSARAYI (KÜÇÜKÇEKMECE) : Benedict CURIPESCHITZ (1530), Stephan GERLACH (1573-1578), Reinhold LUBENAU (1587-1588), Maximilian BRANDSTETTER (1608-1609), Adam WERNER (1616-1617)	**1578** Küçükçekmece'de bir defterdarın inşa ettirdiği kervansaray ve yakınında bu defterdara ait olan bir türbe bulunmaktadır. Türbenin çevresinde içinde nar, dut, selvi ağaçları, gül fidanları ve birçok çiçeğin yetiştirildiği güzel ve geniş bahçeler vardır. Kervansarayın yanı başında bir mescitle din adamlarının kalabileceği odalar bulunmaktadır, bu odalarda barınan din adamları yemeklerini kervansaraydan almaktadırlar. Abdüsselam Çelebi Kervansarayı (Küçükçekmece) **(Stephan GERLACH)**	

EK-11: Sarây-ı Atîk-i Âmire (Eski Saray) Bilgi Paftası

GÜNÜMÜZE ULAŞMAMIŞ YAPILAR
SARÂY-I ATÎK-İ ÂMİRE (ESKİ SARAY)

SEYYAHLARIN ANLATIMIYLA SARÂY-I ATÎK-İ ÂMİRE (ESKİ SARAY) :
Hans DERNSCHWAM (1553-1555), Stephan GERLACH (1574-1578), Salomon SCHWEIGGER (1578), Reinhold LUBENAU (1573-89), Hans Jacob BREUNING (1579-1580), Michael HEBERER (1585-1587), Adam WERNER (1616-1617)

1578

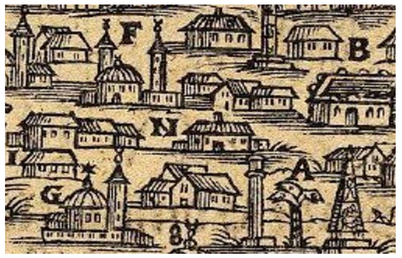

Eski Saray (N) **(Salomon SCHWEIGGER)**

Fatih Sultan Mehmet tarafından İstanbul'un tam orta yerinde Theodosius Forumu bölgesinde, Yeni Saray'dan (Topkapı Sarayı) önce bir saray yaptırmıştır. Bayezid Camii yakınlarında bulunan ve Eski Saray adındaki bu Türk Sarayı neredeyse Tübingen kenti (180.12 km²) kadar büyüklüktedir. Şehir surunu andıran çok yüksek kalın duvarlar ile çevrili olan Saray'a dışarıdan bakıldığında içerisi görülmez. Çok geniş bir avlusu ve avlunun içinde geniş bahçeler, güzel korular, binicilik ve atış alanları, kadınlar için birbirinden bağımsız, farklı ölçülerde birçok ev ve hücreler/odalar bulunur. Padişahın eşinin oturduğu konut taştan olup, 2 katlı ve pek te güzel ve gösterişli olmayan bir binadır. 2 kapısı vardır ancak sadece büyük bir kapı olan birinci kapıdan girilip çıkılır. Diğer kapısı hiç açılmaz. Kapının önünde yeniçeriler veya harem ağaları nöbet tutar. Güvenliği sağlayan bu kişilerce sıkı bir denetimden geçmeden kimse içeri giremez ya da dışarı çıkamaz. Padişahın eşi, çocukları, annesi ve maiyeti burada yaşamaktadır. Bu yapıya dışarıdan ne erkek ne de kadın girebilir. Sadece padişah gelir ve birkaç gün konaklar. Sarayın önünde ise taş döşeli geniş bir avlu bulunmaktadır. Saraydaki kadınlar çok ender de olsa saraydan ayrıldıklarında, her tarafı örtülerle kaplı bir araba ve yüzlerce görevli refakati eşliğinde sarayın dışına çıkarlar.

1520

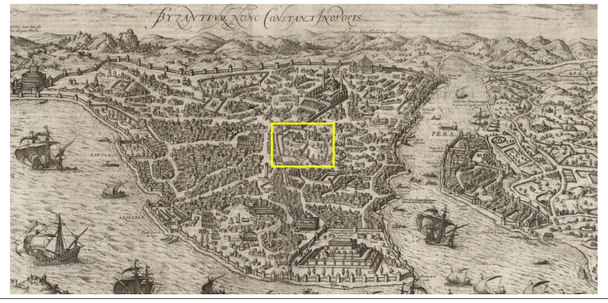

İstanbul Planı'nda Eski Saray **(G. Braun ve F . Hogenberg)**

1520

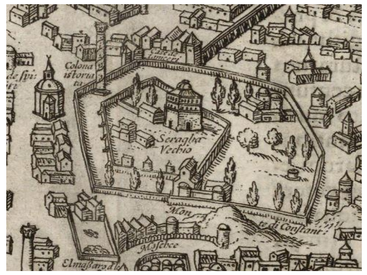

İstanbul Planı'nda Eski Saray Detayı **(G. Braun ve F . Hogenberg)**

DİĞER KAYNAKLARDA SARÂY-I ATÎK-İ ÂMİRE (ESKİ SARAY)

1575 civarı

İstanbul panoramasında Eski Saray **(Codex Vindobonensis, nr. 8626)**

1586 civarı

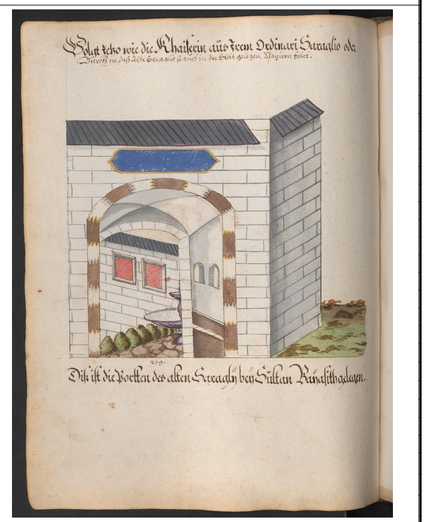

Eski Saray'dan bir kısım **(Codex Vindobonensis, nr. 8615)**

1813

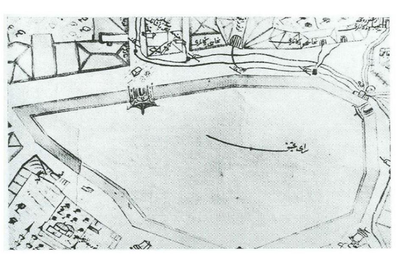

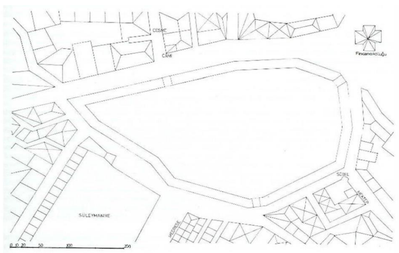

II. Bayezid Suyolu Haritasında Eski Saray **(Ayverdi)**

GÜNÜMÜZE ULAŞMAMIŞ YAPILAR BİLGİ PAFTASI-
SARÂY-I ATÎK-İ ÂMİRE (ESKİ SARAY)

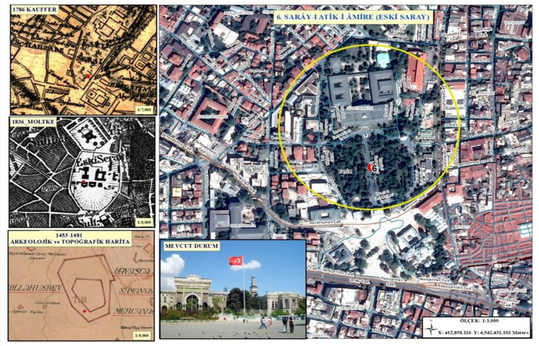

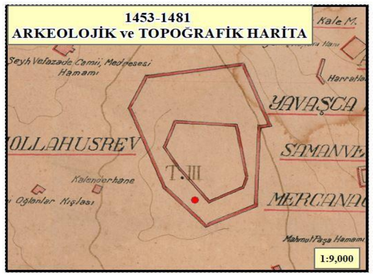

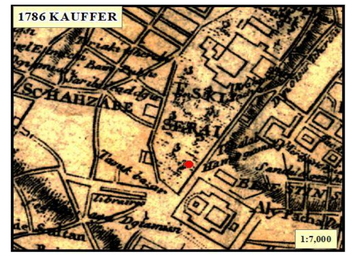

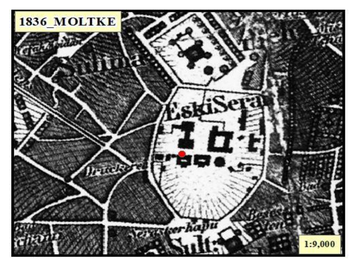

EK-12: Rüstem Paşa Sarayı (Ayşe Sultan Sarayı) Bilgi Paftası

GÜNÜMÜZE ULAŞMAMIŞ YAPILAR

RÜSTEM PAŞA SARAYI (AYŞE SULTAN SARAYI)

SEYYAHLARIN ANLATIMIYLA RÜSTEM PAŞA SARAYI (AYŞE SULTAN SARAYI) : Hans DERNSCHWAM (1553-1555)

1554

Rüstem Paşa Üsküdar'da büyük bahçeler içinde bulunan köşkünde (ya da konutunda) hem ikamet etmekte hem de elçileri kabul ederek devlet işlerini yürütmektedir. Üsküdar'da büyük ve güzel bir bahçesi olan bu konak, Kadıköy beldesinin sınırındadır.

Rüstem Paşa Sarayı (Ayşe Sultan Sarayı)
(Hans DERNSCHWAM)

GÜNÜMÜZE ULAŞMAMIŞ YAPILAR BİLGİ PAFTASI-
RÜSTEM PAŞA SARAYI (AYŞE SULTAN SARAYI)

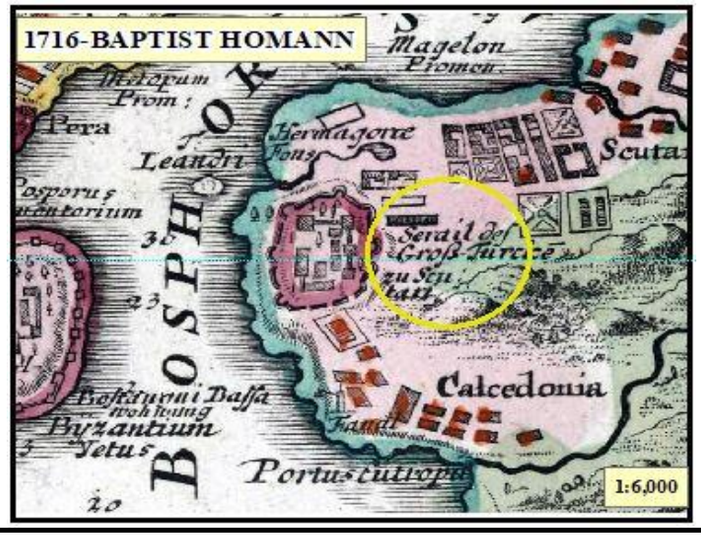

EK-13: Yeniçeri Kışlası Bilgi Paftası

GÜNÜMÜZE ULAŞMAMIŞ YAPILAR
YENİÇERİ KIŞLASI

GÜNÜMÜZE ULAŞMAMIŞ YAPILAR BİLGİ PAFTASI-
YENİÇERİ KIŞLASI

DİĞER KAYNAKLARDA YENİÇERİ KIŞLASI

SEYYAHLARIN ANLATIMIYLA YENİÇERİ KIŞLASI : Hans DERNSCHWAM (1553-1555), Salomon SCHWEIGGER (1578-1581), Hans Jacob BREUNING (1579), Wenceslaw WRATISLAV (1591)

1578

A: Yeniçeri, B: Sipahi **(Salomon SCHWEIGGER)**

Yeniçeri Kışlası İstanbul'da görülmeye değer önemli yapılardan biridir. Yeniçeri kışlası alçak tavanlı uzun yapılar olup, yan yana dizili çok sayıda odalardan oluşmuştur. Kışlanın etrafı yüksek duvarlar ile çevrilidir. Yeniçeri Kışlası, Fatih Sultan Mehmet'in fetihten sonra ilk yaptırdığı camiden uzak değildir.

XVI. yüzyıl

Yeniçeri Askeri **(Avusturya Milli Kütüphane, Codex Vindobonensis, nr. 8626)**

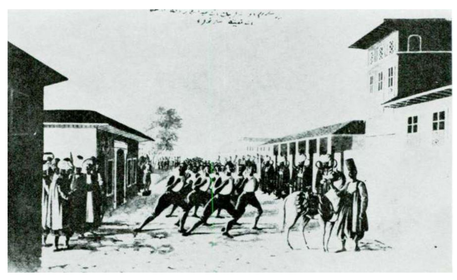

Et Meydanı'nda Yeniçeriler **("Dârül kütübü'l Mısriye" - Mısır Milli Kütüphanesi)**

1480

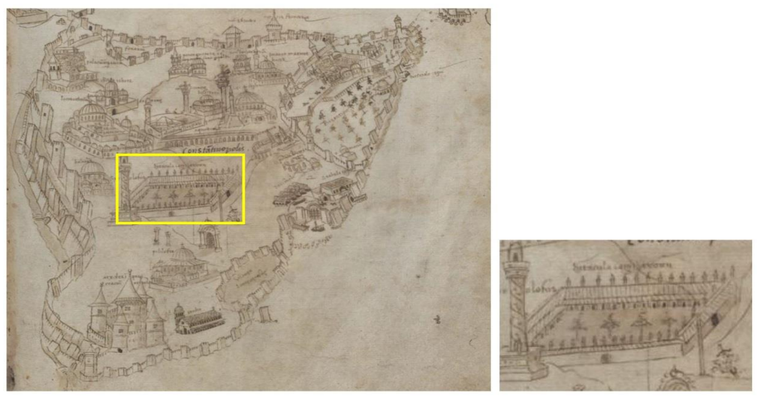

İstanbul Planı'nda Yeniçeri Odaları **(Cristoforo Boundelmonti)**

1813

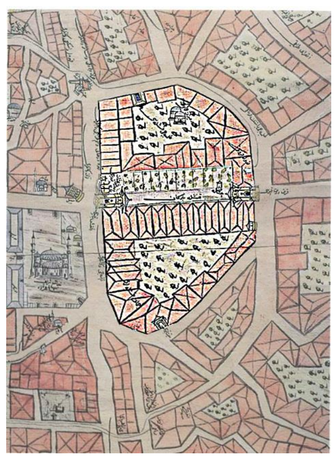

Eski Odalar **(II. Bayezid suyolu haritası)**

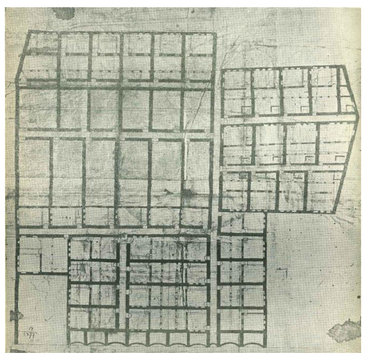

Yeni Odalar Planı **(Topkapı Saray Arşivi-9495 No)**

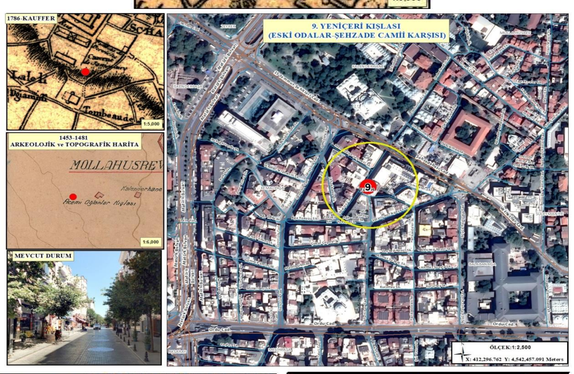

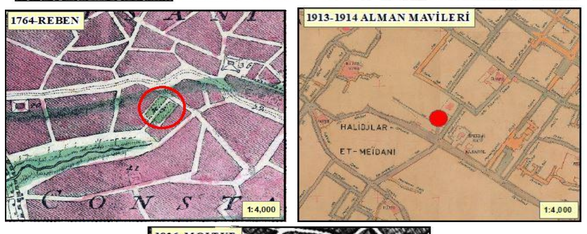

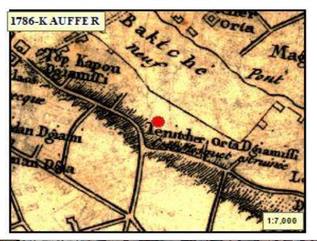

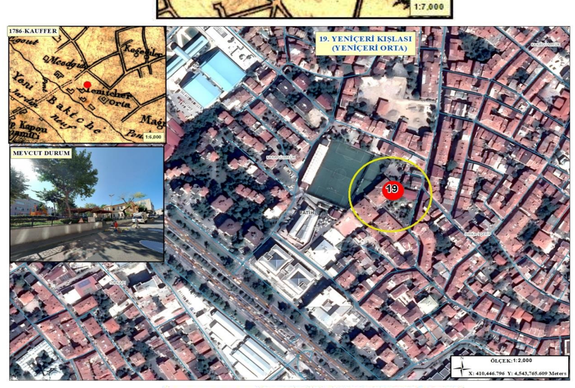

EK-14: Arslanhane (Bizans Kilisesi) ve Büyük Saray Bilgi Paftası

GÜNÜMÜZE ULAŞMAMIŞ YAPILAR

ARSLANHANE (BİZANS KİLİSESİ) VE BÜYÜK SARAY

SEYYAHLARIN ANLATIMIYLA ARSLANHANE (BİZANS KİLİSESİ) VE BÜYÜK SARAY

Hans DERNSCHWAM (1553-1555), Stephan GERLACH (1574-1578), Reinhold LUBENAU (1573-89), Hans Jacob BREUNING (1579-1580), Johann WILD (1611), Adam WERNER (1616-1617)

Fetihten önce Bizans İmparatorlarının bir dönem ikametgâhı olan saray eski ve harap durumdadır. Ayasofya'nın yanına İmparator Sarayı ve resmi binaları inşa edilmiş olup, artık bunlar yıkılmaktadır. Zürafa ve 2 fil yavrusu, eski ve harap durumda olan Büyük Saray'ın yüksek bir kubbesinin altında durmaktadır. Ayasofya'nın yakınında ya da duvarlarına bitişik konumda büyük kesme taşlardan yapılma güzel ve büyük bir Bizans yapısı (Aziz Johann manastırı) bulunuyordu. Bu manastırın kubbeleri altında padişaha ait olan çeşitli vahşi hayvanlar (aslan, kurt, leopar, fil, zebra, çakal, ayı, samur, gergedan, vaşak, kaplan) barındırılmaktadır. Kilisenin ortasındaki taşıyıcı sütunlar arasına tahta parmaklıklar yapılarak bir kafes oluşturulmuş, kafesin içinde sütunların her birine bir aslan bağlanmıştı. Bu mekânın hemen yanında, yan yana buluna şapellerde farklı hayvanlar barındırılıyordu. Kilisenin girişinin ötesinde geniş bir avlu ve avluda hayvan bakıcılarının yaşadıkları evler bulunur. Bu kilisenin önü sadece tahta parmaklıklar ile korunmuştur.

Wild 1609-16'da yapılan eski Hipodrom'un yakınındaki Sultanahmet Camii inşaatına tanıklık etmiştir. İnşaat alanı hakkında bilgi verirken, Hipodrom'da olan bir hayvan barınağının Sultan I. Ahmed tarafından yıktırıldığını iddia etmektedir. O dönemde hayvan barınağı olarak sadece Arslanhane değil, başka barınakların olduğu da anlaşılmaktadır. Ayrıca Bizans Sarayı olan ve seyyahlar tarafından "Konstantinos" veya "Konstantin Sarayı" olarak adlandırılan günümüzdeki Tekfur Sarayı, XVI. yüzyılın sonlarında bir dönem hayvanları barındırmak için kullanılmıştır. Sonuç olarak, vahşi hayvanları barındırmak için kullanılan yapının sadece Arslanhane denilen Bizans kilisesi olmadığı öğrenilmektedir.

DİĞER KAYNAKLARDA ARSLANHANE (BİZANS KİLİSESİ) VE BÜYÜK SARAY

1918

Hava Fotoğrafında Büyük Saray kalıntıları **(Müller)**

XVIII. Yüzyıl Sonu

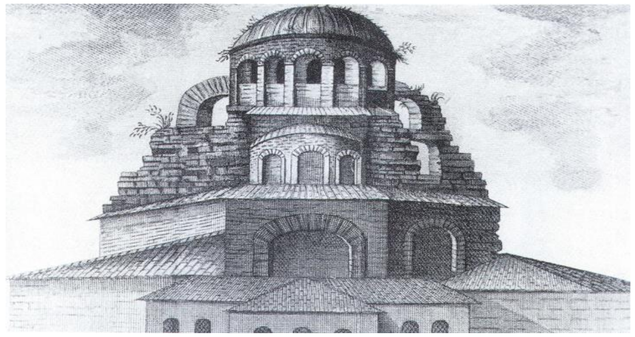

Arslanhane **(İnciciyan)**

XIX. Yüzyıl Başı

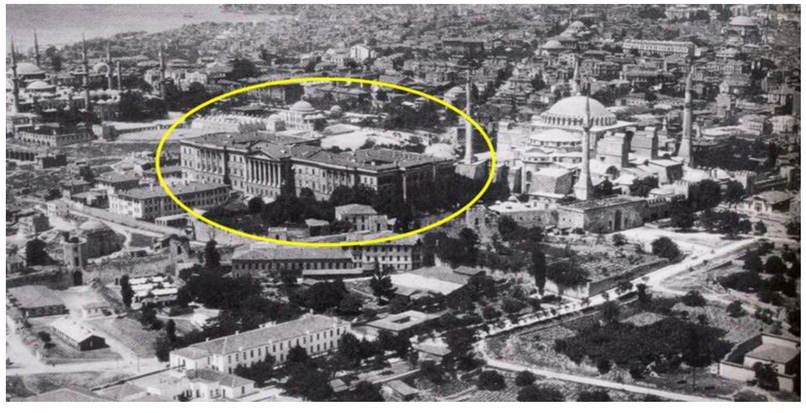

Eski Darülfunun binası **(https://kulturenvanteri.com/yer/?p=69279.)**

GÜNÜMÜZE ULAŞMAMIŞ YAPILAR BİLGİ PAFTASI-ARSLANHANE (BİZANS KİLİSESİ) VE BÜYÜK SARAY

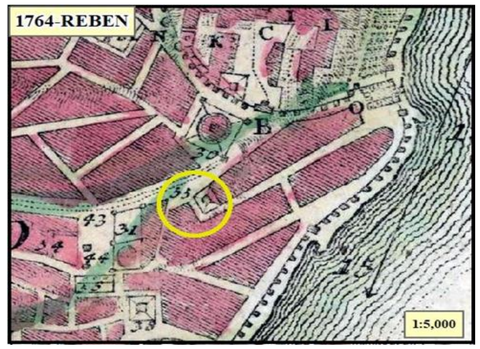

EK-15: Karaman Kilisesi (Hagios Konstantinos Kilisesi) Bilgi Paftası

GÜNÜMÜZE ULAŞMAMIŞ YAPILAR KARAMAN KİLİSESİ (HAGİOS KONSTANTİNOS KİLİSESİ)		GÜNÜMÜZE ULAŞMAMIŞ YAPILAR BİLGİ PAFTASI- KARAMAN KİLİSESİ (HAGİOS KONSTANTİNOS KİLİSESİ)
SEYYAHLARIN ANLATIMIYLA KARAMAN KİLİSESİ (HAGİOS KONSTANTİNOS KİLİSESİ) : Hans DERNSCHWAM (1553-1555), Stephan GERLACH (1574-1578)	İstanbul'da Yedikule civarında bir mahallede oturan, Karaman (Caramania) diyarından gelmiş olup Karamanlılar (Caramanos) denilen bir topluluktan bulunmaktadır. Dilleri Türkçe olan, ibadetlerini Rumca yapan bu halk Hristiyandır, Rumcayı anlamaz. Kanuni Sultan Süleyman'ın babası Yavuz Sultan Selim tarafından İstanbul'a getirtilen bu güçlü ve büyük topluluğun kadınları uzun, sivri, beyaz ya da renkli bir başlık giyerler. Dışarı çıktıkları zaman bu başlığın üzerine uzun, tül gibi ince bir örtü örterler. Bu mahallede vaktiyle, şimdi harap durumda olan güzel bir kilise ve manastır vardır. Karamanlılar oldukça kıymetli, insan boyunda tabloları olan bu küçük kilisede ibadetlerini yapmaktadırlar. Kilisedeki eşyalar arasında Konstantinlilerden bazı kimselerin ve Helena'nın antik kıyafetleriyle bunların isimleri yazılmış resimler mevcuttur. En önemlisi yemek salonundaki İsa'nın son akşam yemeğini gösteren tablodur, sanatkârane yapılmış çok değerli bir yapıttır.	Stephan Gerlach Yedikule Zindanları civarında Karaman Sokağı'ndan geçtiğini, halkın Karaman (Caramania) bölgesinden geldikleri için sokağa bu ismi verdiklerini belirtmektedir. Karamanlılar çok bakımlı bahçeler içinde güzel, gösterişli ve büyük evlerde yaşamaktadırlar. Oldukça zengin insanlardır, çoğunun mesleği kuyumculuktur. Aziz Konstantin Kilisesi adında güzel bir kiliseleri vardır. Kilisenin dışında Rumlara ve Ermenilere ait değerli başka yapılar da bulunmaktadır. Karamanlılar, Rumlar gibi Ortodoks Hristiyan olmalarına rağmen aralarında Türkçe konuşurlar, ya hiç Rumca bilmezler ya da çok az bilirler.	
	Hans DERNSCHWAM	**Stephan GERLACH**	

EK-16: Ayasofya Atriumu ve Tali Yapıları Bilgi Paftası

GÜNÜMÜZE ULAŞMAMIŞ YAPILAR
AYASOFYA ATRİUMU VE TALİ YAPILARI

GÜNÜMÜZE ULAŞMAMIŞ YAPILAR BİLGİ PAFTASI-
AYASOFYA ATRİUMU VE TALİ YAPILARI

SEYYAHLARIN ANLATIMIYLA AYASOFYA ATRİUMU VE TALİ YAPILARI
Hans DERNSCHWAM (1553-1555), Ogier Ghiselin de BUSBECQ (1555-1562), Stephan GERLACH (1574-1578), Salomon SCHWEIGGER (1578), Michael HEBERER (1585-1588), Reinhold LUBENAU (1573-89), Baron Wenceslaw WRATISLAW (1591)

1578

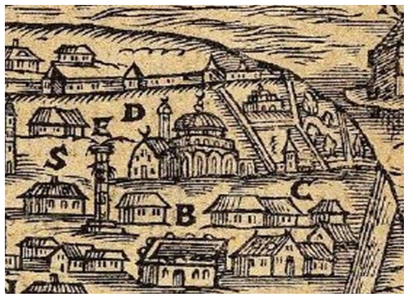

Ayasofya (D) **(Salomon SCHWEIGGER)**

Ayasofya duvarına bitişik olan veya yakınına yapılan evler âdeta bir kent görünümündedir, hepsi birbirine yapışık gibi durmaktadır. Ancak çevresindeki pek çok bina yıkılmıştır. Yüksek tonozlarla örtülü uzun bir yolun kalıntıları bugün hâlâ görülmektedir. İstanbul'da Ayasofya'nın yüksekliğinde başka bir bina yoktur. Bölgede eski yüksek binaların yıkıntıları görülmektedir, hepsi tuğlalardan inşa edilmiş ve kısmen mermerle süslenmiştir ki Ayasofya'ya aittirler. Ayasofya kireç ve tuğlalardan yapılmış çok yüksek bir bina olup uzaktan bakıldığında sanki bir sürü oda üst üste, yan yana dizilmiş/eklenmiş gibidir. Ayasofya'nın güneyinde Sultan Selim'in mezarı bulunmaktadır, tamamen mermerden yapılmış geniş, güzel ve yuvarlak bir binanın içindedir. Yıkılma tehlikesine karşı Ayasofya'nın güney cephesi büyük kesme taşlarla korunmuştur. Bu tarafta güzel kapılar ve içinde kâğıt, kalem gibi malzemeler satılan küçük yan binalar vardır.

Ayasofya'nın 101 kapısı, içerisinde 365 adet şapel ve sunağı bulunmaktaydı. 900 rahip ayin yapmakla görevliydi. Lubenau' ya göre rahiplerin konutlarıyla birlikte Ayasofya'nın çevresi bir Alman mili kadar olup her yıl 300 bin duka gelire sahipti. Ayrıca Hipodrom Meydanı Ayasofya duvarının hemen bitişiğinde başlamaktaydı, ancak bugün kiliseden oldukça uzaktadır

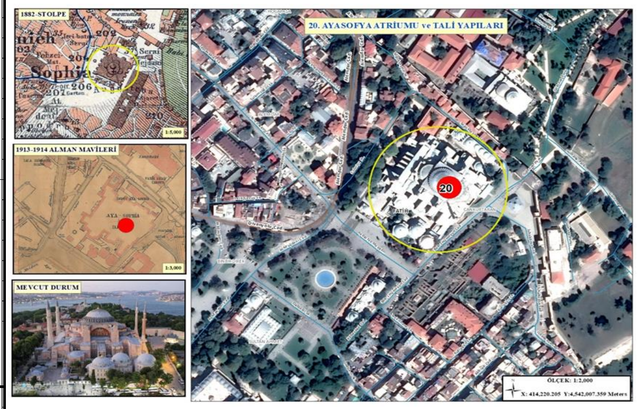

DİĞER KAYNAKLARDA AYASOFYA ATRİUMU VE TALİ YAPILARI

1574

Ayasofya'nın Hipodrom'dan (Güneybatıdan) İki Minareli Görünümü **(Freshfield Albümü)**

XVI. Yüzyıl

Ayasofya **(Codex Vindobonensis, nr. 8615)**

Ayasofya **(Codex Vindobonensis, nr. 8626)**

1686

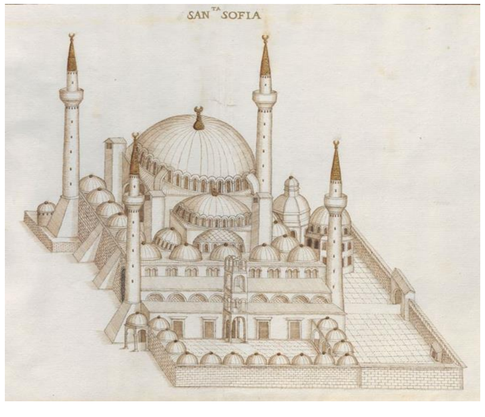

Ayasofya'nın Francesco Scarella Tarafından Çizimi **(Codex Vindobonensis, nr. 8627)**

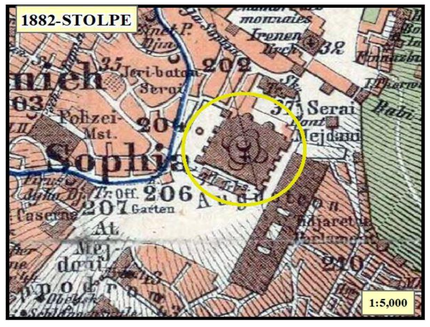

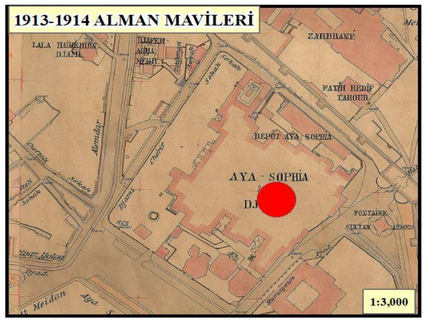

EK-17: Pompeius Sütunu Bilgi Paftası

GÜNÜMÜZE ULAŞMAMIŞ YAPILAR POMPEİUS SÜTUNU			GÜNÜMÜZ	GÜNÜMÜZE ULAŞMAMIŞ YAPILAR BİLGİ PAFTASI- POMPEİUS SÜTUNU
SEYYAHLARIN ANLATIMIYLA POMPEİUS SÜTUNU **Ogier Ghiselin De BUSBECQ (1555-1562), Salomon SCHWEIGGER (1578-1581), Hans Jacob BREUNING (1579), Michael HEBERER (1585-1588), Reinhold LUBENAU (1587-1588), Baron Wenceslaw WRATISLAV (1591), Johann WILD (1611), Adam WERNER (1616-1617), Hans Ludwig von KUEFSTEIN (1628-1629).**	**1578** Pompei Sütunu **(SCHWEIGGER)**	**1588** Öreke Taşı Üstündeki Pompei Sütunu (**Michael HEBERER**)	 Çarpışan Kayalar ve Adak Sunağının Günümüzdeki Görünümü **(Fotoğraf: Elif Kaya Ateş, 07.01.2024)**	
	Sütun çok yüksek olmamasına rağmen bir kayanın üzerinde olduğundan çok uzaklardan rahatça görülebilmektedir. Tamamen beyaz mermerden yapılmış olan sütun, üst üste oturtulmuş 3 ayrı parçadan meydana gelir. Sütunun alt ve üst kısımları biraz daha geniştir. Sütunun tepesi çelenk biçimindedir. Sütunun kaidesinde Latince yazılar bulunur. Ayrıca sütunun kaidesinde "Columna Pompeio" yazılıdır. Sütun MÖ 66 yılında Pontus ve Asya Kralı'nın Mitradates'e karşı elde ettiği zafer onuruna dikilmiştir. Büyük olan kayanın üzerinde bir tapınak bulunur, tapınağın taşlarında Roma harfleri ile İmparator Augustus'un mührü kazınmıştır. Sütunu buraya dikmiş olan kişinin adına atfen Pompei Sütunu adı verilmiştir. Sütun çok sert olup, demir çubukla üzerine isim kazımakta bazı seyyahlar zorlanmıştır. Sütunun olduğu yere inip çıkmak çok tehlikeli olmasına rağmen birçok seyyah çıkmayı başarıp sütuna adını kaztmıştır.		 Öreke Kayaları Üzerindeki Sunak (Fotoğraf: **https://kulturenvanteri.com/tr/yer/pompei-sutunu/#17.1/41.233986/29.115025)**	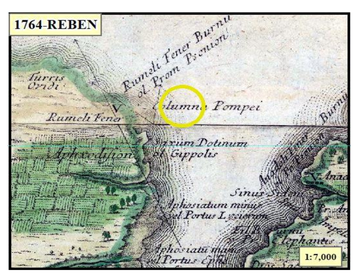
DİĞER KAYNAKLARDA POMPEİUS SÜTUNU	**XVIII. Yüzyıl** 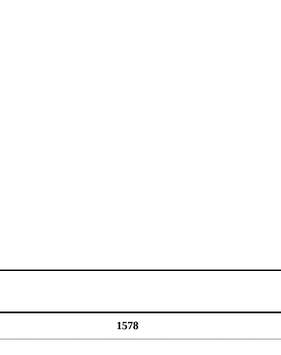 Symplegades veya Cyaneæ adı verilen hareketli adalar **(Pierre Mariette II)**	**1574** 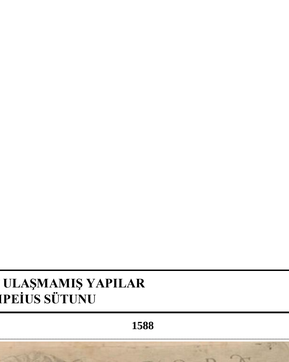 Symplegades veya Cyaneæ adı verilen hareketli adalar **(Picart, Bernard)**	**1574** 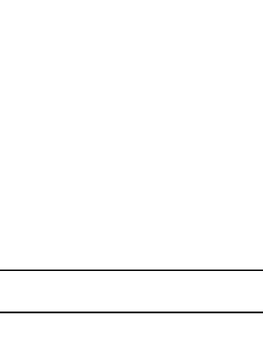 Öreke Kayaları üzerindeki Pompei Sütunu **(Freshfield Albümü)**	
	1710 Çarpışan Kayalar – Öreke Kayaları ve Pompei Sütunu'nun bir gravür çizimi **(Henri Abraham CHATELAİN**	**1831** 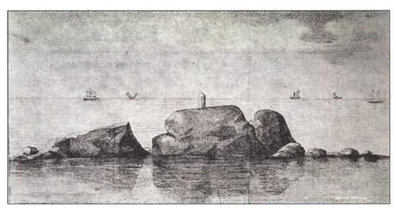 Öreke Taşı ve sütunu gösteren gravür **(İNCİCİYAN)**	**1817** Rumeli Feneri ve Öreke Kayaları İle Üzerindeki Pompei Sütunun Kaidesi / Sunak Taşı **(Charles PERTUSİER)**	

EK-18: Arkadios Sütunu Bilgi Paftası

GÜNÜMÜZE ULAŞMAMIŞ YAPILAR
ARKADİOS SÜTUNU

SEYYAHLARIN ANLATIMIYLA ARKADİOS SÜTUNU:
Hans DERNSCHWAM (1553-1555), Ogier Ghiselin De BUSBECQ (1555-1562), Salomon SCHWEIGGER (1578), Reinhold LUBENAU (1573-89), Hans Jacob BREUNING (1579-1580), Michael HEBERER (1585-1587), Wenceslaw WRATISLAV (1591), Adam WERNER (1616-1617)

1554

Dernschwam'ın Arkadios Sütunu üzerinde gördüğü şekil

1557

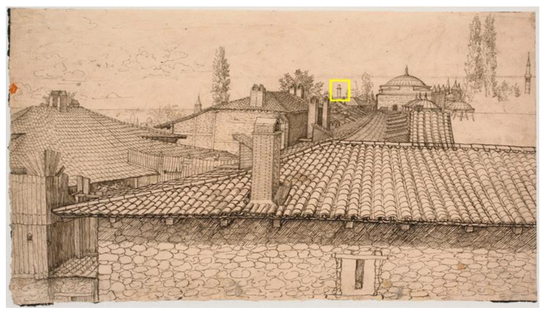

Elçi Hanı'nın bir penceresinden İstanbul manzarasında Arkadios Sütunu **(Melchior LORICHS)**

1578

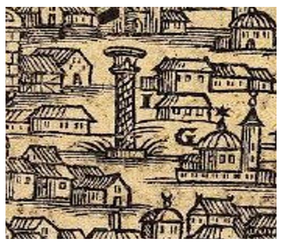

İstanbul Şehir Planı'nda Arkadios Sütunu (I) **(Salomon SCHWEIGGER)**

1578

Çemberlitaş Sütunu (A), Dikilitaş Sütunu (B), Yılanlı Sütun (C), Arkadios Sütunu (D) **(Salomon SCHWEIGGER)**

Silivri kapısına doğru gidildiğinde, Elçi Hanı'nın yarım mil uzağında, Avrat Pazarı (Kadınlar pazarı /Avrat Bazar/ Afratbasar) denilen bir meydanda çok ince ve çok güzel bir sanat eseri olan bir Roma anıtı bulunmaktadır. İstanbul'da bulunan tarihi eserler arasında en güzeli ve sanatsal açıdan da en değerlisi Arkadios Sütunudur (Columna Historiata/ Columna Historica/ Columna Arcadij ve Honorij/ Columnam Historialem). İstanbul'daki kadar muazzam ve maharetle yapılmış bir sanat eseri olan bu anıt Roma'da bile yoktur. Sütunun bulunduğu meydan vaktiyle boş ve dört tarafı açık olup, Forum Theodosianum (Theodosius Forumu) denilmekteydi. İstanbul'un yedinci tepesidir burası aynı zamanda. Ancak şimdi bir tarafında kule gibi evler inşa edildiğinden sadece üç tarafından görülebilmektedir. Her Pazar günü bu sütunun dibinde büyük bir pazar kurulmaktadır. Bu sütun yuvarlak ve helezonik formda bir kuleye benzer. Dış parçalarındaki oymalardan sütunun helezonları içten yukarıya doğru çıktığı anlaşılmaktadır. Sanki oyma parçalarının arasında hiç harç yokmuş gibi görünür. Depremler yüzünden sütun birçok yerinden çatlamıştır. Çatlakların arasından bakıldığında karşı taraf görülmektedir. Çatlaklarından dolayı sütunun etrafına üç demir çember yerleştirilmiştir. Sütun, üç kulaç yüksekliğinde ve genişliğinde dörtgen şeklinde beyaz bir mermer ayak üzerinde durmaktadır. Bu mermerin bir tarafında imparatorun müşavirleri ve yakınları ile oturuşunu resmeden bir tablo bulunmaktadır. Üzerlerinde toga denilen omuzlara atılmış uzun Roma kıyafetleri olan insanların sağ elleri serbesttir. Diğer taraflardaki figürlerde ise insanlar dizlere kadar uzanan kısa geniş kolluklu elbiseler giymektedir. İnsanların başları açıktır. İmparatorun üstünde üzerinde bir haç görülen yuvarlak bir daire vardır. Diğer görülen şeyler ise vaktiyle Romalıların savaşlarda kullandıkları çeşitli silahlardır. Bu silahlar oyma biçiminde gösterilmiş olup, kılıçlar, farklı ebatlarda hançer, bıçak vs. gibi ateşsiz silahlar, oklar, ok kılıfları, miğferler ve çeşitli beden zırhlarıdır (kol ve ayak zırhları, eldivenler, kargılar vs.). Bu silahlı figürün olduğu kısmın üstünde ortasında, oyulmuş bir haç olan bir yuvarlak görülmektedir. Yan tarafları İmparatorun soyundan gelecek diğer imparatorlar için belki de kasten boş bırakılmıştır.

İmparator Büyük Theodosius'un (Theodosius Magnus) oğlu Arkadios'un (ya da Arkadios ve Honorios birlikte) yaptırdığı bu sütunun üzerine ise helezonik bir biçimde aşağıdan yukarıya doğru, Arkadios'un elde ettiği zaferleri sanatsal bir ustalıkla ve çok ince bir zarafetle taşlara işletmişlerdir. Sütunun üzerindeki resimler optik ve perspektif teknik gözetilerek bezenmiştir. Sütunun tepesinde ise bir zamanlar Arkadios'un atlı bir heykeli bulunmakta idi. Tek mermer kitlesi gibi görünse de aslında üst üste yerleştirilmiş yuvarlak mermer taşlarından meydana gelmiştir. Bu sütunun içi tamamen boştur ve yukarı kadar çıkılabilen helezonik bir merdiveni vardır. Sütunun tepesinde çevresini saran bir balkon bulunmaktadır. Yukarıya içindeki iki yüz otuz üç basamaklı helezonik biçimindeki döner merdiven ile çıkıldığında, tepede bulunan bir kapıdan bu balkona çıkılır. Yuvarlak ve çok yüksek olan sütun, beyaz mermerden yapılmıştır fakat eskiliğinden dolayı sütun beyazlığını kaybetmiştir. Şimdi gri renktedir. Ancak biraz kazındığında kar gibi beyaz olduğu ortaya çıkmaktadır.

Bu sütun hakkında halkın ağzından duyulan şöyle bir hikâye bulunmaktadır: Çok zaman önce bu sütundan binlerce yılan dışarı fırlayıp, arkalarında bir toz bulutu bırakarak denize doğru gitmişler. Bu yılanlar arasında çok iri bir yılan da varmış. Hiç kimse bu yılanlara bir şey yapamamış. Diğer taraftan bir söylentiye göre de, bu sütun tamamen yıkıldığında, Türkler kendi egemenliklerinin de son bulacağına inanmaktadırlar.

DİĞER KAYNAKLARDA ARKADİOS SÜTUNU

1557-1559

Arkadios Sütunu detayında iki helezon Şerit **(Melchior LORICHS)**

1559

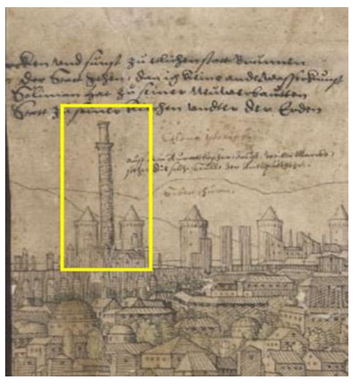

İstanbul Panoramasında Arkadios Sütunu **(Melchior LORICHS)**

1574

Sütunun doğu, güney ve batı cepheleri çizimleri **(FRESHFIELD ALBÜMÜ)**

1574

Arkadios sütunundaki kabartmalar-sarmal anlatı **(FRESHFIELD ALBÜMÜ)**

XVI. YÜZYIL

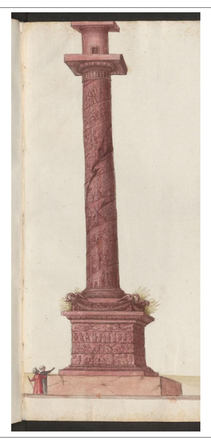

Arkadios Sütunu **(Codex Vindobonensis, nr. 8626)**

XVI. YÜZYIL

İstanbul'un Galata'dan genel görünümü ve Arkadios Sütunu **(Codex Vindobonensis, nr. 8626)**

1912

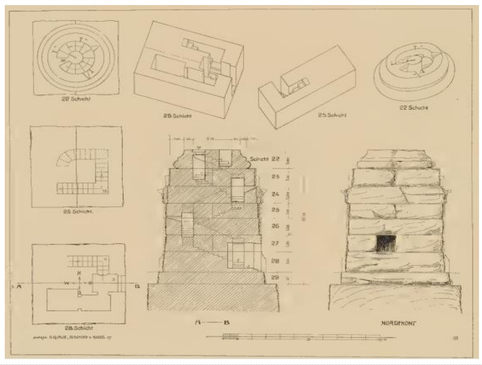

Arkadios Sütunun kalıntıları **(Gurlitt)**

1520

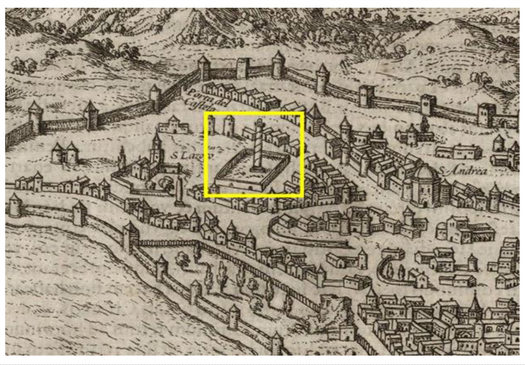

İstanbul Planı'nda Arkadios Sütunu **(G. Braun ve F. Hogenberg)**

GÜNÜMÜZE ULAŞMAMIŞ YAPILAR BİLGİ PAFTASI-
ARKADİOS SÜTUNU

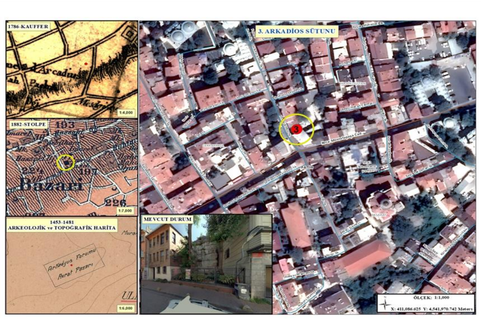

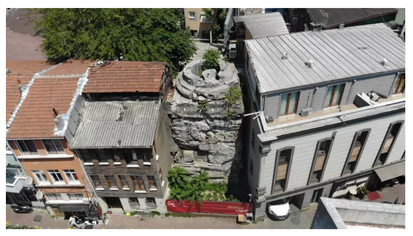

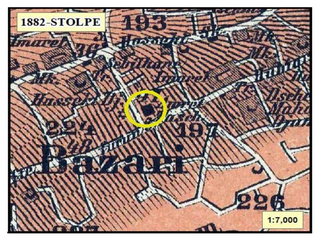

EK-19: Karabâli Bahçesi Bilgi Paftası

GÜNÜMÜZE ULAŞMAMIŞ YAPILAR KARABÂLİ BAHÇESİ			GÜNÜMÜZE ULAŞMAMIŞ YAPILAR BİLGİ PAFTASI- KARABÂLİ BAHÇESİ
SEYYAHLARIN ANLATIMIYLA KARABÂLİ BAHÇESİ : **Ogier Ghiselin De BUSBECQ (1555-1562), Stephan GERLACH (1573-1578),** **Salomon SCHWEIGGER (1578-1581), Reinhold LUBENAU (1587-1588)**	**1578** Karabâli Bahçesi-“Lustgarten” **(Salomon SCHWEIGGER)**	Sultan II. Selim’in bu bahçeye özel bir ilgi duyduğunu ve zamanının büyük bir kısmını burada geçirdiğini aktaran Schweigger, bu bahçeyi “Eğlence Bahçesi” ya da “Zevk Bahçesi” (Lustgarten) olarak tanımlamaktadır. Bahçenin haç şeklindeki merkezî ara sokağını ve sınırlarının net bir şekilde belirlendiği anlaşılmaktadır. Mahremiyeti sağlamak adına bahçe duvarları görülmeyecek şekilde etrafının 2 sıra ağaçla çevrelendiği oval düzen dikkat çekicidir. Gravürde zarif servi ağaçları arasındaki daha kısa çalılar (biberiyeler) ile geniş orta yolda yürüyen 2 kişi tasvir edilmiştir. Bahçede kare şeklinde oluşturulmuş 4 ayrı parselin her biri farklı düzenlemelerle (çiçekler, meyve ağaçları vb.) tasarlanmıştır. Parsellerin birinde 2 ahşap yapı ve bir fıskiye yer alırken, büyük giriş kapısıyla eğimli çatılı uzun bir bina da gösterilmektedir. Karadeniz kıyısında Boğazda Avrupa yakasında Galata’nın yakınındadır. XVI. yüzyıl İstanbul’un bahçeleri arasında İran etkisini gösteren “Cahar Bağ” bahçe düzeni örnek alınmıştır. Bahçenin giriş kapısının üzerinde Yavuz Sultan Selim’in 1514 yılında Çaldıran’da İran Şahı İsmail’i yendiği savaşı tasvir eden mozaik bir resim bulunmaktadır.	 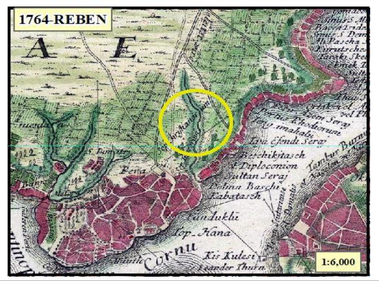

EK-20: Seyyahların Anlatımıyla İstanbul Evleri Bilgi Paftası

GÜNÜMÜZE ULAŞMAMIŞ YAPILAR

SEYYAHLARIN ANLATIMIYLA İSTANBUL EVLERİ

SEYYAHLARIN ANLATIMIYLA İSTANBUL EVLERİ :
Hans DERNSCHWAM (1553-1555), Ogier Ghiselin De BUSBECQ (1555-1562), Stephan GERLACH (1573-1578), Salomon SCHWEIGGER (1578-1581), Hans Jacob BREUNING (1579), Michael HEBERER (1585-1588), Reinhold LUBENAU (1587-1588), Wenceslaw WRATISLAV (1591), John WILD (1611), Adam WERNER (1616-1617), Maximilian BRANDSTETTER (1608-1609), Hans Ludwig von KUEFSTEIN (1628-1629)

1557

Lorichs'in Elçi Hanı'nın batı cephesine bakan pencerelerinden çizdiği İstanbul manzarasında ön planda XVI. Yüzyıl İstanbul evleri görülmektedir.

Elçi Hanı'nın bir penceresinden İstanbul manzarasında İstanbul'un evleri **(Melchior Lorichs)**

1578

İstanbul'daki evlerin giriş + 2 katlı, kiremitle örtülü çatılara sahip olduğu görülmektedir. Çatılarda yarım daire biçimli cam kapaklar bulunmaktadır. Evlerin pencereleri genellikle kepenklerle korunmuştur.

İstanbul Evleri **(Salomon SCHWEIGGER)**

Türk evinin içinde bir akşam yemeği tasviri: Fil gözü biçiminde camları olan 2 pencere, yerde serili halı, yuvarlak bir yer sofrası ve etrafında yemek yiyen insanlar resmedilmiştir.

Akşam yemeği-Türk Evi **(Salomon SCHWEIGGER)**

1628

Bir Türk evinde kadınların çalınan çalgılara katılarak oynamalarının tasviri: Yerde sedirler üzerinde işlemeli örtüler ve 2 ayrı halı görülmektedir.

Türk evi **(Hans Ludwig von Kuefstein)**

Harap surlar içindeki hemen hemen bütün evler kötü malzeme ile yapılmış, çoğunluğu ahşaptan, iç içe, bitişik olarak sıralanmış ve toprak üzerinde tek katlı basit yapılardır. Evlerde yerlerde oturulur ve yemek yenen yerde geceleri de yatılıp uyulur. Sokaklar da çok dardır.

İstanbul'daki evlerin genel olarak kerpiçten yapıldığını, hatta bazılarında kireç bile kullanılmadığını ifade etmektedir. Binalar genelde derme çatma ve bakımsızdır, evlerin alçak tavanları ve az ışık alan pencereleri vardır; bunlar Almanya'daki bodrum ve ahırların hava deliklerini andırır. Evlerde soba yerine ocak kullanılır. İçindeki eşyaların yapımında ise genelde kayın ağacı tercih edilir. Damlar önce tahta ile örtülür, ardından oluk biçimli kiremitler döşenir ve bir kafanın sığacağı genişlikte delikler açılarak buradan binanın ışık alması sağlanır. Açılan delikler, yağmurun içeri girmesini engellemek için takkeye benzeyen içi oyuk cam kapaklarla kapatılır. Halk dışında paşaların vb. diğer kişilerin evleri büyük ve geniştir. Ancak oldukça gösterişsizdir. Evin etrafındaki bahçenin çevresi, evin damını aşan yükseklikte duvarlar ile çevrilmiştir. Odalar alt katta bulunur. Bu evlerde geniş bir salon bulunmakta olup, bu salonda ziyaretçiler kabul edilmekte ve sorunları konuşulmaktadır. Issız ve sessiz bir ortamda olduğu için bu binalar biraz da küçük bir manastıra benzemektedir. Buralarda at, araba ve insan gürültüsü olmadığı için düşünmek ve fikir üretmek için çok uygun bir mekândır. Zengin kesimin evleri kireç ve taş kullanılarak yapılmış geniş ve yüksek binalardır. Ancak bunlar Almanya'daki evlere hiç benzemezler.

Galata'da vaktiyle Cenovalılar/Cenevizliler tarafından İtalyan tarzında yapılmış çok eski ve yüksek taş binalar bulunmaktadır. Ancak bunların bir kısmı harap durumdadır. Burada evlerin çoğu birkaç katlıdır ve hepsi taştandır. Yollar dardır ama konutlar İstanbul'daki yaşayan halkın evlerinden biraz daha düzgün yapılmıştır

Türkler çok sade ve basit evler ile yetinseler de, vakıf binalarının (cami-medrese, kervansaray, okul gibi) gösterişli olmasına önem vermektelerdir. Hatta bu amaç için asla hiçbir masraftan kaçınmazlar.

Paşaların ve beylerin evleri büyük ve geniş olsalar bile oldukça gösterişsiz, basit ve sadedir. Yahudilerin evleri sağlam, büyük ve evlerin çoğu paşaların konakları kadar güzeldir. Pera'daki evler ise yüksek, büyük ve gösterişlidir.

İstanbul Evlerinin Genel Özellikleri

1628

Bir Türk gelin alayı tasviri: 3 şerit halinde düzenlenmiş olan bu resimde gelin alayının arkasında evler görülmektedir. Fakat bu evlerin XVII. yüzyılın gerçek İstanbul'un evlerini gösterdiği söylenemez.

Gelin alayı arkasında evler **(Hans Ludwig von Kuefstein)**

EK-21: Seyyahların Anlatımıyla İstanbul Hamamları Bilgi Paftası

GÜNÜMÜZE ULAŞMAMIŞ YAPILAR

SEYYAHLARIN ANLATIMIYLA İSTANBUL HAMAMLARI

SEYYAHLARIN ANLATIMIYLA İSTANBUL HAMAMLARI :
Hans DERNSCHWAM (1553-1555), Stephan GERLACH (1573-1578), Salomon SCHWEIGGER (1578-1581),
Hans Jacob BREUNING (1579), Michael HEBERER (1585-1588), Reinhold LUBENAU (1587-1588)

1578

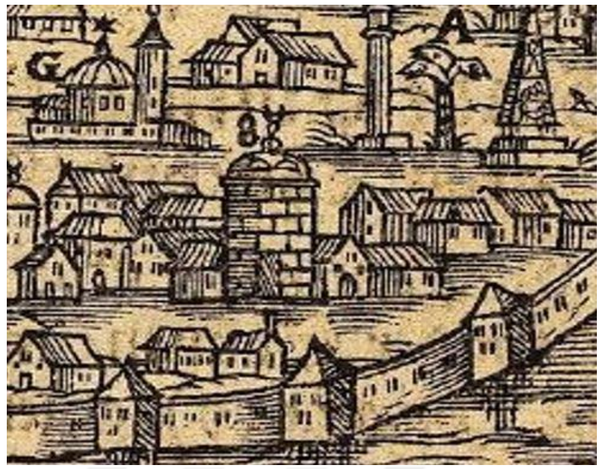

İstanbul Şehir Planı- 8: Türk Hamamı
(**Salomon SCHWEIGGER)**

Türk Hamamı (içten görünüş)
(Salomon SCHWEIGGER)

Türk Hamamı (dıştan görünüş)
(Salomon SCHWEIGGER)

Türkiye'de kamuya mahsus hamam ve camilerden daha güzel büyük yapılar yoktur.

İstanbul, çeşmeler ve hamamlar mekânıdır. Halk temizliğine pek düşkündür.

Osmanlı'da bu yapılara "smun(s)" denilmektedir.

Hamamlar genellikle yuvarlak binalardır ve üstleri kiliselerdeki mihrabın tavanı gibi kurşun kaplı kubbelerle örtülüdür. Kubbenin en tepesinde yuvarlak delikler bulunur. Bu delikler ışığın içeri girmesini sağlarken yağmuru önlemek için takkeye benzeyen, içi oyuk yuvarlak camlarla kaplanmıştır. Hamamın duvarlarında pencere bulunmaz. Zemin, güzel mermerlerle kaplıdır, üzerlerinde dal ve yaprak motifleri yer alır. Bu motifler, Almanya'daki tahta oymacılığına benzese de taşın işlenmesi zor olduğu için ince ve zarif değildir; daha çok, birbirine dolanmış dal motiflerini andırır. Hamamın orta kısmı tamamen boş ve açık bir alan olup duvar boyunca 14 veya 20 ayak genişliğinde küçük odacıklar bulunmaktadır. Odacıkların kapıları yoktur, ancak girişleri mavi perdelerle örtülüdür. Sıcaklıklarına göre farklılık gösterir; bazıları çok sıcak, bazıları ılık, bazıları ise orta derecede sıcaktır. Odacıkların içinde sıcak ve soğuk su akabilen, pirinçten yapılma musluklar bulunmaktadır. Ayrıca odacıklarda oturmak için tabureye gerek duyulmadığını, herkesin yere oturduğunu anlatır. Terlemek isteyenler içinse özel bir alanın bulunmakta olup, bu alanın ortasında yaklaşık bir ayak yüksekliğinde, mermerden yapılmış bir yükseltinin yer almaktadır. Hamama girenler öncelikle burada oturmaktadır. Hamamların zeminlerinin altında bulunan bir mahzende yakılan ateşin sıcaklığı, yeraltı bölmeleri aracılığıyla etrafa yayılarak binayı ısıtır. Türk hamamlarında da aynı yöntem kullanılır, bu sayede mekânlar arasındaki ısı farklılığı sağlanır. Ayrıca Romalılar ve Yunanlıların hamamlarında da Türk hamamlarına benzer şekilde farklı sıcaklık derecelerine sahip bölümler bulunmaktadır.

Hamamlar yıl boyunca gece gündüz sıcak tutulmaktadır. Türkler dilediklerinde hamama gidebilmektedir.

Genelde evlerde de hamamlar bulunmaktadır. Bunların bazıları eski Yunan'da ve Roma'da olduğu gibi değerli malzeme kullanılarak yapılmış çok görkemlidir.

İstanbul'da kimi gösterişli kimi de sade pek çok hamam bulunmaktadır. Bu hamamların Türk veya Hristiyan hiç fark gözetmeden parasını ödeyen herkese hizmet vermektedir. Kadınların hamamı erkeklerinkinden ayrı bir binadadır

İstanbul Hamamlarının Genel Özellikleri

EK-22: Rhegion Antik Kent (Küçükçekmece) Bilgi Paftası

GÜNÜMÜZE ULAŞMAMIŞ YAPILAR RHEGİON ANTİK KENT (KÜÇÜKÇEKMECE)			GÜNÜMÜZE ULAŞMAMIŞ YAPILAR BİLGİ PAFTASI- RHEGİON ANTİK KENT (KÜÇÜKÇEKMECE)
SEYYAHLARIN ANLATIMIYLA RHEGİON ANTİK KENT (KÜÇÜKÇEKMECE) : Hans DERNSCHWAM (1553-1555)	**1555**		
	8 Temmuz 1555 tarihinde İstanbul'dan Viyana'ya gitmek üzere dönüş yolculuğuna çıkan Dernschwam ve elçilik heyeti, gördüklerini şöyle tasvir etmektedir: Tepe üzerinde küçük bir köy olan Küçükçekmece'ye ulaştıklarında, burada kısmen denizden kısmen de farklı kaynaklardan gelen sulardan müteşekkil bir göl ve gölün en dar noktasında yer alan yüksek kaldırım taşlarıyla döşeli bir yol ile köprü bulunmaktadır. Dernschwam bu bölgenin geçmişte bağ, bahçe ve tarla olarak kullanıldığını, ancak artık bir mezarlığa dönüştüğünü belirtir. Mezarlıkta ise yuvarlak şekilli, oldukça güzel mermer taşlar ve büyük bir sütunun bulunduğunu, bu taşların büyük ihtimalle başka bir yerden getirildiğini kaydeder.	Dernschwam'ın bahsettiği bu kalıntılar, 1938-1942 yılları arasında yapılan kazılarda ortaya çıkarılan eski Rhegion şehrine ait izlerdir. Seyahatnamesinde bu antik şehirden bahseden Dernschwam, bölgeyi ilk kez kayda geçiren seyyah olma özelliği taşır.	
	Hans DERNSCHWAM		